

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ
МОНГОЛ СУДЛАЛЫН ХҮРЭЭЛЭН

ACTA MONGOLICA

Volume 17 (492)

Эрхэлсэн Д. Заяабаатар
Эмхэтгэж, хэвлэлд бэлдсэн Э. Уранбилэг

УЛААНБААТАР
2018

*Профессор Хэнри Шварцын мэндэлсний
90 жилийн ойд энэхүү дугаарыг зориулав.*

Editorial Board

Editor-in-Chief

Zayabaatar Dalai, *National University of Mongolia*

Editors

Agata Bareja-Starzynska, *University of Warsaw*

Birtalan Ágnes, *Eötvös Loránd University Budapest*

Christopher Atwood, *University of Pennsylvania*

Delgerjargal Purevsuren, *National University of Mongolia*

Elisabetta Ragagnin, *Free University of Berlin*

Ines Stolpe, *University of Bonn*

Ipei Shimamura, *University of Shiga Prefecture*

Lee Seong Gyu, *Dankook University*

Munkh-Erdene Lkhamsuren, *Max Planck Institute for Social Anthropology*

Rustam Sabirov, *Lomonosov Moscow State University*

Uradyn Bulag, *University of Cambridge*

Vesna Wallace, *University of California Santa Barbara*

АГУУЛГА

Henry G. Schwarz	8
List of publications	10
A brief introduction of Mongolian Studies at Western Washington University founded by Henry G. Schwarz.	15
Summing Up at Ninety	18
Henry G. Schwarz, <i>Mongolia at 800: The State and Nation Since Chinggis Khan</i>	21

ХЭЛ СУДЛАЛ

Zayabaatar.D et al, <i>Genitive Case-Marked Subject in Modern Mongolian</i>	31
М.Базаррагчаа, <i>Монгол хэлний тэмдэг нэрийн захирах чадвар</i>	45
М.Ууганбаяр, <i>Греймасын үйлдэгч хэмээх ойлголт ба нэгэн монгол өгүүллэг</i>	81
Möngönceceg.B, <i>Linguistic and Non-linguistic factors for Defining of some variable grammatical constructions in Mongolian</i>	90
Хай Ин Хуа, <i>Монгол хэл бичгийн мэдээлэл боловсруулалтад зориулсан тэмдэг нэрийн утгын ангиллын тогтолцоо</i>	100

ТҮҮХ СУДЛАЛ

Otgonjargal.S, <i>Development of the First Constitution by Bogd Khan Government</i>	114
Ц.Цэрэндорж, <i>Өндөр гэгээн Занабазарын эх Ханджамц хатны удам гарлыг нягтлах нь</i>	125

СОЁЛ СУДЛАЛ

Birtalan Ágnes, <i>“I am the Fiddler of Erlig Khan” - The Bard as the Mediating Interpreter of the Hero in Kalmyk Epic Tradition</i>	133
Uranchimeg.Ts, <i>A Case of Allegoresis: A Buddhist Painter and His Patron in Mongolia</i>	163
Сурнаа, <i>Чингис хааны тахилгын соёлын бурхны шашны нөлөөг шинжлэх нь</i>	189

УТГА ЗОХИОЛ СУДЛАЛ

Сарангэрэл, <i>Шинэхэн буриадын хуримын дууны яруу найргийн зарим онцлог</i>	200
Tsetsentsolmon.B, <i>Between “Hobbled” (Chödörtei) and “Free” (Chölöötei): The Mongolian Literature in Transition</i>	208
Maria Petrova, <i>Development of Novel Forms in Contemporary Mongolian Literature (21st century)</i>	233

**THIS VOLUME IS DEDICATED TO THE 90th BIRTHDAY OF
PROFESSOR HENRY G. SCHWARZ**

*Профессор Хэнри Шварцын мэндэлсний
90 жилийн ойд энэхүү дугаарыг зориулав.*

Distinguished Professor Emeritus Henry G. Schwarz

Ulaanbaatar, Mongolia
December 14, 2018

Dear Professor Henry G. Schwarz,

The Institute for Mongolian Studies at the National University of Mongolia congratulates you, a great friend of Mongolian studies, on your 90th birthday and wishes you all the best. As an expression of our deep gratitude for your great contributions to the field of Mongolian studies, with particular recognition for promoting Mongolian Studies in the United States for the past 40 years, we are dedicating the forthcoming 17th volume for 2018 of the journal ACTA MONGOLICA to your 90th Birthday.

Dear and honorable professor and master, we wish you long and healthy life, full of professional achievements, and have many followers as possible in future.

Sincerely,

Prof, Dr. D. Zayabaatar

Director,
The Institute for Mongolian Studies,
National University of Mongolia

HENRY G. SCHWARZ

416 15th Street
Bellingham, Washington 98225
e-mail: Henry.Schwarz@wwu.edu

Born December 14, 1928 in Berlin, Germany.

EDUCATION

B.A., University of Wisconsin, 1954.
M.A., University of Wisconsin, 1958.
Ph.D., University of Wisconsin, 1962.
Summer sessions at Georgia, Harvard, and Yale.

UNIVERSITY APPOINTMENTS

University of Wisconsin Extension Division, 1961, instructor.
University of Wisconsin Racine Center, 1962-63, assistant professor.
Marquette University, 1963-64, assistant professor.
University of the Philippines, 1964-65, visiting Fulbright professor.
University of Washington, 1965-68, assistant professor.
University of Kansas, 1968-69, visiting associate professor.
Western Washington University, 1969-1993, professor.
Western Washington University, 1994-, professor emeritus.
Western Washington University, 1971-77, director, Center for East Asian Studies.
Asia University, Tokyo, 1980-81, 1984-85, visiting professor.

PROFESSIONAL ACTIVITIES (summary)

Editor, *Studies on East Asia*, *East Asian Research Aids and Translations*, and *Newsletter*, Center for East Asian Studies, Western Washington University, 1971-1993.
Convener, *East Asian Colloquium*, Western Washington University, 1978-1993.
Director, *Mongolian Summer Program in Inner Mongolia*, Western Washington University, 1981-1989.
Foreign Resident Scholar, *Central Nationalities Institute*, Beijing, 1973-1983 (summers only)
Member, *Committee on Study and Training in the United States under the Fulbright-Hays Program*, American Embassy, Manila, 1964-65.
Adviser, *Institute of Oriental and International Studies*, Mongolian Academy of Sciences, 1994-1997.
General Coordinator and Co-editor, *International Bibliography of Mongolian Studies*, *International Association for Mongolian Studies*, Ulaanbaatar, 1994-2000
Member, *Advisory Committee, Inner Asia* (Cambridge University), 1998-2015

Member, Editorial Board, *eASPAC*, 2003-
Member, WWU Library Advisory Council, 2006-

LEADERSHIP POSITIONS

President, Western Conference, Association for Asian Studies, 1978-1979.
President, Asian Studies on the Pacific Coast, Inc., 1993-1995.
President, The Mongolia Society of the United States, 1998-2007.
Vice-President, International Association for Mongol Studies, 2002-2016.
Member, Standing Committee, Asian Studies on the Pacific Coast, 1967-1971,
1989-1992.
Member, Board of Directors, Pacific Area Intercollegiate Council on Asian Studies,
1971-1975.
Member, Executive Board, Seattle Committee on Foreign Relations, 1973-1976.
Member, Executive Board, Western Conference, Association for Asian Studies,
1976-1979.
Member, Board of Trustees, World Affairs Council of Western Washington,
1977-1981.
Member, Board of Directors, Mongolia Society, 1980-1986.
Member, Steering Committee, American Center for Mongolian Studies, 2002-2004.

SPECIAL AWARDS

Order of the Polar Star (Altan Gadas odon), Mongolia, 2006.

LIST OF PUBLICATIONS

(excluding book reviews, newspaper articles)

A. BOOKS

1. *Leadership Patterns in China's Frontier Regions*. Washington: Department of State, 1964. 95 p.
2. *China: Three Facets of a Giant*. Bombay: Manaktalas, 1966. ix, 109 p.
3. *Liu Shao-ch'i and "People's War."* Lawrence: University of Kansas, East Asian Research Monographs, 1969. 61 p.
4. *Chinese Policies Towards Minorities: An Essay and Documents*. Bellingham: Western Washington University, 1971. 199 p. (Studies on East Asia; v. 2).
5. *Mongolian Short Stories*. Bellingham: Western Washington University, 1974. xxv, 179 p. (Studies on East Asia; v. 8).
6. *Bibliotheca Mongolica*. Part I. Bellingham: Western Washington University, 1978. ix, 355 p. (Studies on East Asia; v. 12).
7. *Studies on Mongolia: Proceedings of the First North American Conference on Mongolian Studies*, as editor. Bellingham: Western Washington University, 1979. v, 138 p. (Studies on East Asia; v. 13).
8. *Reminiscences*, by Nicholas Poppe and edited by Henry G. Schwarz. Bellingham: Western Washington University, 1983. xiii, 331 p. (Studies on East Asia; v. 16).
9. *Mongolian Publications at Western Washington University*. Bellingham: Western Washington University, 1984. vi, 371 p. (East Asian Research Aids and Translations; v. 1).
10. *Chinese Medicine on the Golden Mountain*, as editor. Seattle: Wing Luke Museum, 1984. iv, 93 p., photos, maps.
11. *The Minorities of Northern China: A Survey*. Bellingham: Western Washington University, 1984. xvi, 309 p., photos, maps, tables. (Studies on East Asia; v. 17).
12. *An Uyghur-English Dictionary*. Bellingham: Western Washington University, 1992. xxviii, 1083p., 451 ill., appendixes, bibliography. (East Asian Research Aids and Translations; v. 3).
13. *Mongolia and the Mongols: Holdings at Western Washington University*. Bellingham: Western Washington University, 1993. xviii, 905 p., index. (East Asian Research Aids and Translations; v. 4).
14. *International Bibliography of Mongolian Studies*, Volume 1, as editor. Ulaanbaatar: Secretariat of the International Association for Mongol Studies, 1997. 382 p. (Mongolica 8 (29)).
15. *Mongolian Culture and Society in the Age of Globalization: Proceedings of an International Re-search Conference, Western Washington University, August 5-6, 2005*, as editor. Bellingham: Western Washington University, Center for East Asian Studies, 2006. x, 169 p., ill., biblios. ISBN 0-914584-26-X. (Studies on East Asia; v. 26).

B. BOOK CHAPTERS.

1. "Political leadership and modernization in China," in *Understanding Modern China*, edited by Joseph Kitagawa (Chicago: Quadrangle Books, 1969), 94-119.
2. "Cultural pluralism: The treatment of minorities," in *China's Developmental Experience*, edited by Michel Oksenberg (New York: Praeger Publishers, 1973), 193-207.
3. "Ethnic minorities and ethnic policies in China," in *The Background to Ethnic Conflict*, edited by William Petersen (Leiden: E.J. Brill, 1979), 137-150.
4. Chapters on the Bonan, Dongxiang, and Salar in *Muslim Peoples* (Westport: Greenwood Press, 1984), 167-169, 236-239, 652-654.
5. "Mongolia," in *Political Parties of Asia and the Pacific*, edited by Haruhiro Fukui (Westport: Greenwood Press, 1985), 791-794.
6. "Oroqen," in *Proceedings of the International Conference on China Border Studies* (Taipei: Guoli Zhengzhi Daxue Bianzheng Yanjiu Suo, 1985), 1731-1746.
7. "Mongolia," in *Asia and the Pacific*, edited by Robert H. Taylor (New York and Oxford: Facts on File, 1991), 643-649.
8. "Foreword," in Tsedendambyn Batbayar, *Essays on Mongolia, China and Japan: Politics, Economics and Lessons of Development* (Ulaanbaatar: Bachinaba, 1996), 4-5.
9. "Otrar revisited," in *Mongol Sudlalyn Ögüüllüüd = Essays on Mongol Studies* [Commemorative volume on the occasion of Academician Bira's 70th birthday], edited by Ts. Batbayar et al. (Ulaanbaatar: Olon Ulsyn Mongol Sudlalyn Kholboo, 1998), 195-208.
10. "Mongolia and the world," in *Shinianlai Menggude zhengji fazhan ji weilai zhanwang xueshu huiyi lunwenji* (Taipei: Meng Zang weiyuanhui, 2000), 1-10.
11. "Preface" and "Introduction: Some conceptual remarks," in *Mongolian Culture and Society in the Age of Globalization* (Bellingham: WWU, Center for East Asian Studies, 2006), vii-x, 1-12.

C. ARTICLES.

1. "Language policies for ethnic minorities in Communist China," *China Quarterly*, October-December 1962, 170-182.
2. "Chinese migration to Northwest China and Inner Mongolia, 1949-1959," *China Quarterly*, October-December 1963, 62-74.
3. "America faces Asia: The problem of image projection," *Journal of Politics* 26 (1964), 532-549.
4. "The Chinese Communist army in Sinkiang," *Military Review*, March 1965, 69-79, reprinted in *Survival* (London), July 1965, 169-185.
5. "China and Southeast Asia," *China Report*, June 1965, 18-20; also, in *Solidarity*, January-March 1966, 23-26.
6. "Peking and the world," *Asian Studies*, August 1965, 344-369.

7. "The Great Proletarian Cultural Revolution," *Orbis* (Philadelphia), Fall 1966, 803-822.
8. "The Tsank'ao Hsiaohsi: How well are Chinese officials informed about the outside world?"
9. *China Quarterly*, July-September 1966, 54-83.
10. "The nature of leadership: The Chinese Communists, 1930-1945," *World Politics*, July 1970, 541-581.
11. "La naturaleza del liderazgo: Revelacion de las relaciones en al seno del movimiento comunista china," *Estudios Orientales* 2 (1970), 106-159.
12. "Le minoranza etniche in Cina," *Mercurio* (Rome), 17:9 (1974), 82-88.
13. "The khwajas of Eastern Turkestan," *Central Asiatic Journal* 20 (1976), 266-296.
14. "Mongolian studies in China," *Zentralasiatische Studien* 14 (1980), 211-216.
A slightly different version was also published in the *Newsletter* of the Center for Chinese Research Materials, Association of Research Libraries, Washington, D.C., no. 28 (1980), 12-14.
15. "Some random thoughts on religion and religious policy in China," *Ajia Kenkyūjo Kiyō* (Tokyo) 7 (1980), 1-39.
16. "A script for the Dongxiang," *Zentralasiatische Studien* 16 (1982), 153-164.
17. "Some notes on the Mongols of Yunnan," *Central Asiatic Journal* 28 (1984), 100-118.
18. "The Daur of China," *Zentralasiatische Studien* 17 (1984), 154-171.
19. "Left and right: Investigating a scientific claim," *History Faculty and Staff Publications* 41 (1991). 6 p.
20. "Otrar," *Olon Ulsyn Mongolch Êrdêmtanii V Ikh Khural* (Ulaanbaatar, 1992), v. 3, 333-340. Reprinted in special edition on Mongolia of *Central Asian Survey* 17 (1998), 5-10.
21. "Space, time, and matter," *History Faculty and Staff Publications* 44 (1996). 9 p.
22. "The security of Mongolia," *The Mongolian Journal of International Affairs* 3 (1996), 77-87.
23. "Body parts in Mongolian and Uyghur," *Bulletin of the International Association for Mongol Studies* 17-18 (1996), 80-83. Special issue in honor of Prof. Shigeo Ozawa.
24. "Mongolia in the era of ethnicity," *Mongolica* 30 (1999), 659-666.
25. "Animal words in Mongolian and Uyghur," *Mongolian Studies* 24 (2001), 1-6.
26. "Tibetan and Mongolian medicine holdings at Western Washington University," *Ayur Vijnana* 8 (2002), 31-33. Also, an online catalog www.kreisels.com/ittm/projects/tibmongbiblio.
27. "Der Bestand an tibetischer und mongolischer Literatur an der Western Washington Universität," in *Die traditionelle mongolische Medizin: Veröffentlichung des International Trust for Traditional Medicine*, edited by Annette Mund
28. ([Mannheim?]: s.l., 2005), 31-34. Translation of the *Ayur Vijnana* article.
29. "Book notices," *Mongolian Studies* 26 (2003-04), 129-141.
30. "Other books received," *Mongolian Studies* 26 (2003-04), 143-151.

31. "Book notices," *Mongolian Studies* 27 (2005), 113-126.
32. "Other books received," *Mongolian Studies* 27 (2005), 127-150.
33. "Mongolia at 800: The state and nation since Chinggis Khan," *Inner Asia* 8 (2006), 151-161.
34. "Book notices," *Mongolian Studies* 28 (2006), 123-137.
35. "Other books received," *Mongolian Studies* 28 (2006), 139-161.
36. "Book notices," *Mongolian Studies* 29 (2007), 217-232.
37. "Other books received," *Mongolian Studies* 29 (2007), 233-254
38. "Book notices," *Mongolian Studies* 30 (2008), 147-163.
39. "Other books received," *Mongolian Studies* 30 (2008), 165-185.
40. "Book notices," *Mongolian Studies* 31 (2009), 331-347. "Other books received," *Mongolian Studies* 31 (2009), 349-381.
41. "Book notices," *Mongolian Studies* 32 (2010), 115-129.
42. "Other books received," *Mongolian Studies* 32 (2010), 131-161.
43. "Book notices," *Mongolian Studies* 33 (2011), 147-158.
44. "Other books received," *Mongolian Studies* 33 (2011), 159-188.
45. "Book notices," *Mongolian Studies* 34 (2012), 143-149.
46. "Other books received," *Mongolian Studies* 34 (2012), 151-181.
47. "Book notices," *Mongolian Studies* 35 (2013), 197-206.
48. "Other books received," *Mongolian Studies* 35 (2013), 207-225.
49. "Book notices," *Mongolian Studies* 36 (2014), 87-93.
50. "Other books received," *Mongolian Studies* 36 (2014), 94-118.
51. "Book notices," *Mongolian Studies* 37 (2015), 120-128.
52. "Other books received," *Mongolian Studies* 37 (2015), 129-150.

A brief introduction of Mongolian Studies at Western Washington University founded by Henry G. Schwarz

The history of Mongolian Studies at Western is inextricably linked to East Asian Studies. At the time of its establishment in 1971, the Center for East Asian Studies developed programs for the two major countries of the region, China and Japan. From the very beginning, the Center's aim was to include the Mongolian homeland, an area including both Inner Mongolia and the Mongolian People's Republic. This decision was based on the fact that the task of understanding the agricultural societies of China, Japan, and Korea is helped by comparing them with the various societies that have been inhabiting the Mongolian homeland over many centuries and whose nomadic herding lifestyle shaped their history and culture in the broadest sense in profoundly different ways from the rest of East Asia.

The first major step in the development of Mongolian Studies took place in 1973 when Professor Schwarz accepted invitations to visit the Institute for Oriental Studies in Moscow and the National University of Mongolia in Ulaanbaatar on his way to the Institute for Nationalities in Beijing where he spent the first of many summers in research. Two years later the first courses in Mongolian Studies were offered, including history, culture, language and literature.

For the next two decades, the Center for East Asian Studies developed several activities that directly benefited Mongolian Studies both at this university and elsewhere in the nation. Besides courses and seminars just mentioned, Professor Schwarz also created, edited, and published two book series, *Studies on East Asia and East Asian Research Aids and Translations*. Books on Mongolia in these series include *Mongolian Short Stories* (1974), *Bibliotheca Mongolica* (1978), Professor Poppe's autobiography, *Reminiscences* (1983), *Mongolian Publications at Western Washington University* (1984), *The Minorities of Northern China* (1984), *Mongolia and the Mongols: Holdings at Western Washington University* (1992), *Opuscula Altaica* (1994) which is the *festschrift* presented to Professor Schwarz upon his retirement, the English edition of Academician Shirendev's autobiography *Through the Ocean Waves* (1998), *The Last Mongol Prince: The Life and Times of Demchugdongrub* (2000), and the English edition of Academician Bira's *Mongolian Historical Writing from 1200 to 1700* (2002).

Outreach was another area of significant achievements. Every year the Center hosted many sessions of the East Asian Colloquium to which the public was invited. On several occasions, these sessions included papers and talks given by Mongolists invited from other universities. An annual newsletter, widely distributed across the country, also featured news about Mongolian Studies at Western. Perhaps the most consequential form of outreach was created by Professor Schwarz in 1981 when after several years of negotiations, he led the first group of American students to Inner Mongolia University to study the Mongolian language. This program which he continued throughout the 1980s was the only academic program for training American students in the field and

it produced several Mongolists, including Wayne Richter of Western Washington University and Christopher Atwood, then a student at Harvard and now at the University of Pennsylvania. Final examples of outreach were two international conferences which Professor Schwarz hosted in Bellingham. The first one was held in 1978, and its proceedings were published the following year as *Studies on Mongolia: Proceedings of the First North American Conference on Mongolian Studies* (Studies on East Asia; v. 13). The other conference was held in 2005 and its proceedings were published in 2006 under the title *Mongolian Culture and Society in the Age of Globalization: Proceedings of an International Re-search Conference, Western Washington University, August 5-6, 2005* (Studies on East Asia; v. 26).

Last but not least, the creation of adequate library resources was a top priority from the beginning. Professor Schwarz started the process by first donating his private library, followed by purchasing books during his many sojourns in East Asia and then donating them to the Western Washington University Libraries, a practice he has continued to this day. Of the 22,000 volumes he has donated so far, a substantial portion is on Mongolia and the Mongols. His friend and former colleague at the University of Washington, the world-famous Altaicist and Mongolist Nicholas Poppe, donated his private library, and other Mongolists also made notable contributions to what is now North America's largest and most comprehensive academic library collection of books on the subject. The Mongolian Studies Collection, which includes books on related subjects, has more than 20,500 titles as of June 2018 and increases by several hundred titles each year.

The university's Mongolia collection has several features rarely found in other academic libraries, one of which being its broad and balanced nature. As the readers of these lines undoubtedly know, political divisions during the past two hundred years within the Mongolian homeland have had widespread consequences in the collecting of research materials. At least until about 1990, many libraries had disproportionate numbers of books from one part or another of Mongolia, depending at least in part on the political climate of the country in which the library was located. By contrast, Western's holdings are equally strong in publications from both major parts of the Mongolian homeland and additionally have excellent holdings of books published in other Mongolian areas like Buryatia, Kalmykia and the Oirats of Eastern Turkestan.

Another rare feature of these holdings is its broad inclusive coverage of subject matters. Most academic libraries heavily concentrate on language and literature, history and some of the social sciences. Western Washington University, by contrast, not only is very strong in all of these fields but also in the natural sciences, music, and traditional medicine. One more distinguishing feature is the convenience of finding books on any given subject. It is a widespread practice among universities to house materials in Asian languages in segregated areas, some-times even in separate buildings, forcing researchers to spend more time and effort just to access all the books they need. Sometimes books on the same geographical area are also segregated by subject matter, such as books on forestry or medicine housed in buildings for those fields. Researchers using the Western Washington University libraries have

invariably praised the convenience of finding all books, regardless of language, on any given subject in one place.

These activities have been supported since 1997 by the Henry G. Schwarz Endowment Fund for Mongolian Studies which provides in perpetuity for scholarships, travel grants, teaching, money for maintaining and enlarging the Mongolian Studies Collection, and other related activities. This fund has recently been joined by an endowment fund created by the distinguished Mongolist John Charles Street, Professor Emeritus of the University of Wisconsin. These two private funding sources are currently supporting several projects, including the annual visiting lecturer from the National University of Mongolia.

This introduction was written by Henry G. Schwarz.

Summing Up at Ninety

After nine decades on this planet, I thought I will write down some of my impressions and experiences. I think I will have a series of topics or events. I am doing this not because I think that anybody would be in the least bit interested but because it's one more way to keep myself focused.

I have published many books, book chapters and articles, among which I consider these the most significant. My two articles on Otrar ("Otrar," *Olon Ulsyn Mongolch Erdēmtnij V Ikh Khural* (Ulaanbaatar, 1992), v. 3, 333-340; reprinted in special edition on Mongolia of *Central Asian Survey* 17 (1998), 5-10. "Otrar revisited," in *Mongol Sudlalyn Ögüüllüüd = Essays on Mongol Studies* [Commemorative volume on the occasion of Academician Bira's 70th birthday], edited by Ts. Batbayar et al. (Ulaanbaatar: Olon Ulsyn Mongol Sudlalyn Kholboo, 1998, 195-208) because they clearly spell out the reasons why the Otrar was the single most decisive event in the history of the Mongol world empire. It goes to the heart of my firm belief that Chinggis Khan, in spite of decades of academic scrutiny, is still perceived as a "loose cannon". These two articles make it crystal clear that he was anything but that and also that if the events leading up to Otrar had not occurred, the entire history of the human race would have been very different.

My article on religion in China ("Some random thoughts on religion and religious policy in China," *Ajia Kenkyūjo Kiyō* (Tokyo) 7 (1980), 1-39) was written during my first year at Asia University. I consider it important because it clearly states what makes a religion a religion, or, what differentiates religion from philosophy, etiquette, customs and habits, etc. Perhaps needless to say, it had very little traction because, besides being published in a relatively obscure journal, it might be seen by many of my peers as unflattering to religion, especially to religious establishments.

My Uyghur-English dictionary (*An Uyghur-English Dictionary*. Bellingham: Western Washington University, 1992. xxviii, 1083 p., 451 ill., appendixes, bibliography. East Asian Research Aids and Translations; v. 3) because it still is the only comprehensive dictionary, incorporating features usually found only in encyclopedias and for which it was praised and used by Gunnar Jarring. His praise means a great deal to me. I am also pleased to get emails from people to this day, telling me how much they enjoy using my dictionary.

My piece on state and nation in *Inner Asia* and similar remarks in the conference book of 2005 ("Mongolia at 800 : The state and nation since Chinggis Khan," *Inner Asia* 8 (2006), 151-161; "Preface" and "Introduction: Some conceptual remarks," in *Mongolian Culture and Society in the Age of Globalization* (Bellingham: WWU, Center for East Asian Studies, 2006), vii-x, 1-12) because it clearly proves why Mongolists should concentrate on ethnic Mongolia and not solely on the political rump state in the North. I have no illusions that I am tilting at windmills here because my peers in the humanities and social scientists have been coopted by governments and politicians and have uncritically bought into the notion that politics trumps everything

else. How else can we explain Mongolists working in linguistics, anthropology and many other fields speak of Mongolia but actually mean only the northern rump state which holds no more than one-third of all Mongols in the Mongolian homeland.

I would also include at least one of my several writings on matters relating to the universe. My “Dimensions and Universes” addresses the increasing number of problems encountered in both subatomic physics and in astrophysics and suggests an explanation and possible solution of these problems.

Some people may have said – and in my earlier years, I had occasionally the same thought – that my published record is not all that big and/or they might say that it was not published by “prestige” publishing houses. My answer to these sentiments is twofold. In the first place, I have fought all my life against the pretentious notion that a work published by company A is somehow worthier than if the same work were published by company B. This notion is absurd, period. It doesn’t deserve any serious rebuttal. Secondly, once emerging from grad school, I made it my goal to write as clearly and unambiguously but also as succinctly as possible. Anything beyond that – essentially fillers, designed to achieve who knows how many goals, but most likely to give a patina of erudition and, to use the current buzz work, gravitas – I have always viewed as demeaning, not so much of me but of my readers.

I consider myself fortunate that from time to time people have asked for my leadership, such as the Seattle Committee on Foreign Relations, the World Affairs Council of Western Washington, the Mongolia Society, ASPAC, the Western Conference of AAS, and the International Association of Mongol Studies. I did what I could to help lead those organizations. Serving, a form of doing good deeds, is something that I probably learned from my Dad who, by today’s standards would be termed a Socialist who always spoke of doing right by the common man. It pleases me that the only Americans who ever served as officers of the International Association of Mongolists have been Owen Lattimore, he as president and I as vice-president. Perhaps one could also mention that among living American scholars, I was the first to be awarded the Order of the Polar Star, the highest medal awarded to foreigners by the president of Mongolia.

Another contribution to scholarship, I am satisfied with is my creation at Western Washington University of one of the world’s great collections of books and other resources on Mongolia, Tibet, Eastern Turkestan, and East and Inner Asian traditional medicine and music. When I reach ninety years of age in a few months, I will have donated 22,000 volumes which have helped not only the faculty and students at WWU but also others around the world. It is my efforts’ usefulness to others that gives me enormous pleasure. That, actually, followed my creation of what is now called the Center for East Asian Studies, the East Asian Colloquium, and two book series which are still going strong.

When I look back at my life, I must confess that, unlike most others I know, I grew up with next to no family. No brothers or sisters, and the relatives of my German mother hostile to my Dad and not all that friendly toward me either. Things didn’t get much better during the war, and Fate decreed that I was going to have only one

child who was my greatest joy in life but who turned his back on his father. Two of my four wives died, and another one divorced me, but I have my Maggie who is filling our days with happiness. Perhaps because of all of that and the sheer will to survive not just physically and mentally but also socially, I developed a strong sense of attachment to friends while at the same time my esteem for family has only increased. Perhaps family is not all that it's cracked up to be, but for someone with practically no family, that's understandable.

As my physical pains increase, it gets harder to stay focused on what I still want to accomplish, not the last of which is this summing up. It also gets harder as I become more acutely aware of the fact that the Venusification of this planet is well under way and that the dominant species seems utterly incapable of stopping it. I suppose the trick, if I can pull it off, is to play ostrich and stay focused on the here and now.

Henry G. Schwarz
July 4, 2018

Mongolia at 800: The State and Nation Since Chinggis Khan¹

Henry G. Schwarz

INTRODUCTION

As we are commemorating the 800th anniversary of Temüjin's ascent to power, we are being told that that event marked the birth of the Mongolian state, the Yeke Monggol Ulus. There can, of course, be no question that this event happened and that it marked, like the Otrar Incident a dozen years later,² a major qualitative change in the history of Mongolia and indeed of most of northern Asia. What is of equal importance but has been neglected or entirely ignored was the birth of a Mongolian nation, or perhaps more precisely speaking, a new Mongolian nation. The relative neglect is understandable because the two terms are frequently used interchangeably. I hope to show not only that state and nation are two different entities but that in the case of Mongolia they differ in size and longevity, with nation being the more enduring. A state, such as the one Chinggis Khan created in 1206 on the banks of the Onon River, is an objectively definable political entity led by a government. Its existence can be ascertained regardless of the efficacy of its government. A nation, on the other hand, is a cultural entity characterized by a variety of common objective features, such as language, customs and habits, and economic activities. Most importantly, and in contrast to a state, a nation is also defined by the subjective force of a sense of identity.³ Moreover, this sense of identity is heavily dependent on context. During the time of the Mongol world empire, men serving with the armies in far-away lands undoubtedly identified themselves with the Mongolian nation, but members of their own families staying behind at home had probably little or no reason to identify themselves with any "nation" beyond their own clan.⁴ If state and nation are not identical, it follows that they are rarely if ever truly interchangeable concepts.⁵

This obviously makes any study of a nation much more complicated and makes my paper quite literally an essay. I will attempt to trace the antecedents of both

¹ This paper was first presented at the Ninth International Congress of Mongolists, Ulaanbaatar, August 8, 2006., and published in *Inner Asia* 8 (2006), 151-161.

² See my "Otrar," *Olon Ulsyn Mongolch Erdemtnii V Ikh Khural* (Ulaanbaatar, 1992), v. 3, 333-340, and "Otrar revisited," in *Mongol Sudlalyn Ögüüllüüd = Essays on Mongol Studies* [Commemorative volume on the occasion of Academician Bira's 70th birthday], edited by Ts. Batbayar et al. (Ulaanbaatar: Olon Ulsyn Mongol Sudlalyn Kholboo, 1998), 195-208.

³ This definition of nation is closest to the one used for the original inhabitants of North America but less so to the Chinese term *minzu* because the latter is a state definition that does not always conform with a group's sense of identity.

⁴ Examples in non-Mongolian contexts abound. A family in a Turkish town or village might not see themselves as Turkish (unless asked by a foreign visitor), but that same family, once transposed to Germany as guest workers, will probably identify themselves as Turkish.

⁵ In fact, some states exist without their "own" nation, like the Vatican, Andorra and other microstates. By the same token, there are many nations without any state of their own, and their typical fate has been to be referred to as minorities.

state and nation and then sketch the fate of both to the present. My main themes are the empire period and its aftermath, the impact of external forces, the recent political separation, and an assessment of the present Mongolian state and nation in the historical context. Those readers who might expect to find in this paper linkages to the substantial corpus of theories about the nature of nation and nationalism will be disappointed as will be those who anticipate a discussion of relevant works on modern Mongolia, most notably the books by Uradyn Erden Bulag.⁶ Linking up with other works on nation and nationality, be they theoretical or focused on Mongolia, is absolutely essential, but this is not the place for it. This essay is merely a very simple, but hopefully not simplistic, attempt to persuade my fellow Mongolists to think of Mongolia differently from what some of us have been accustomed to during the past few decades.

Before I begin, I should point out that the idea of a new type of state being created in 1206 has not gone unchallenged. There are basically two alternative interpretations. One says in effect that whatever was new for the Mongols had already been practiced by other non-agricultural groups. This view is exemplified by the anonymous author of an article in the *Britannica Online* who acknowledges that Chinggis Khan's new state possessed "superior stability" because it was organized along bureaucratic lines but asserts that this feature already explained the superiority of the Jurchens over the Kidan.⁷ It is true that the Jurchens did create a bureaucratic state which, partly because of its internal cohesion, enabled the Jurchens' triumph over the Kidan. Still, what Chinggis Khan created was new on the Mongolian plains and ultimately proved superior to the Jurchen prototype.

The other alternative interpretation goes further by denying that the Mongol state was a state at all because it lacked sufficient continuity. In the words of the late Joseph Fletcher, "if the empire survived from generation to generation at all, it was because each successor tried not to be a successor in the agrarian empires' sense but rather a refounder. Without a refounder, who-ordinarily by struggle-brought his own personal retainers, administrators, and allies with him rather than inheriting those of his predecessor, it was unlikely that the empire would long endure."⁸ This interpretation underrates the practice of these "refounders" to staff their governments with men not from one or two tribes, as was the custom before 1206, but quite literally from the entire empire.⁹ Besides, the tacit assertion, not made by Fletcher but still found in and

⁶ *Nationalism and Hybridity in Mongolia* (Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1998) and *The Mongols at China's Edge: History and the Politics of National Unity* (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2002).

⁷ "The history of the Eurasian steppe: the Mongol empire, 1200-1308," *Encyclopedia Britannica Online*.

⁸ Joseph Fletcher, "The Mongols: ecological and social perspectives," *Harvard Journal of Asiatic Studies* 46 (1986), 11-50. This is a curious statement because, describing as it does a "refounder" as someone who brings in his own personal retainers, it could equally well describe an American, Chinese or Russian president.

⁹ In light of my comment in the preceding footnote, it is clear that Mongol khans were far more cosmopolitan than some contemporary presidents in their search for the ablest and most competent government.

out of academe, that a state is not a state unless its society is wholly agricultural or sedentary, is best ignored as an expression of provincialism.

There had of course been a Mongol nation prior to 1206. At least as early as the seventh century Chinese sources started referring to a group, they called Menggu in the general vicinity where later Temujin and his family lived. We know very little about the early stages of this group, or as some people would use the somewhat derogatory term tribe, but not later than the twelfth century records show that it formed a homogeneous society whose members shared a common culture, including language, had close kinship ties and, most importantly, were bound by a strong sense of togetherness. In short, the group had all the earmarks of a nation, as I use the term here. The murder of Temujin's father, Yesugei, and the subsequent hardships placed an enormous strain on this nation, enough to threaten its very demise. But that was not to be. Instead this Mongol nation not only revived but also its name would soon include all the nations on what became known as the Mongolian homeland.

THE FORMATIVE PERIOD

Starting in 1206 and proceeding through many decades, this Mongolian homeland ultimately extended from the vicinity of Lake Baikal in the north to the Ordos Bend of the Yellow River in the south and from the Xing'an Mountains in the east to the Altai Mountains in the west. It is certainly remarkable that in spite of massive movements of people outward to the four corners of the known world and inward by invasion and immigration, civil wars and foreign occupations, the size of this homeland changed relatively little over the next eight hundred years. This area is still one contiguous Mongolia in every sense other than political-economic.

Chinggis Khan established a Mongolian state with an effective central government and army which were superior to anything that had been created up to that time either on or near the Mongolian plains. He accomplished this remarkable feat by making competence rather than lineage his chief criterion in staffing both his civilian and military administrations. The result was a state governed by members coming from all previously separate groups, or nations.¹⁰ An equally important consequence was that Chinggis Khan set in motion a process that eventually created a new Mongolian nation. By working side by side, often far away from their home areas, civilian officials and military officers and men started to identify themselves more and more with a new nation rather than with their original groupings, or former nations. At the same time, a new culture developed, with linguistic differences being diminished, and customs and habits becoming more uniform throughout both the civilian government and military units and later through the entire population of the Mongolian homeland.

¹⁰ Later on, as the empire expanded, many non-Mongols were added to the civilian administration and even more to military units.

THE COLLAPSE OF AN EMPIRE AND THE DECLINE OF STATE AND NATION

From the mid-fourteenth to the mid-seventeenth century, both the Mongolian state and nation were subjected to enormous strains. A central Mongolian government ceased to function and ultimately died. As the Chinese reasserted control over their own country by establishing the Ming dynasty, an estimated 60,000 Mongol soldiers and administrators stationed in Northern China chose to return to their homeland.¹¹ But “return” is actually a misnomer because many, perhaps most, of them lived all their lives away from Mongolia and thus their “return” caused not only economic hardships but also psychological pressures. Having spent their lives in military or civilian positions in occupied China, they had little or no experience in herding. As they became totally absorbed in the daily local struggles to make a living, their sense of one Mongolian nation gradually weakened and perhaps reverted to a more local, pre-1206 concept of nation. Yet at the highest levels of leadership, the idea of one unified Mongol state never died. Indeed, a series of bloody civil wars in the Mongolian homeland between 1400 and 1454, pitting the Oirats against the Khalkhas, was largely motivated by a desire to recreate a strong centralized state and thereby securing their claim to be Chinggis Khan’s legitimate heirs. Both Esen Khan (d. 1454) and Dayan Khan (d. 1543) came close to reestablishing an effective central government over most of Mongolia, but it fell apart shortly after each leader’s death.

BUDDHISM’S EFFECT ON STATE AND NATION

The last major attempt at reunifying Mongolia was undertaken by Dayan Khan’s grandson, Altan Khan (1507-1582), who, lacking sufficient military power, tried to achieve his goal in a novel way. He invited Sonam Gyatso (1543-1588), the leader of Tibet’s Gelug, or Yellow, sect, to meet him in 1578 near the Kökenagur¹² where the men struck a deal. Both men faced a similar problem. Like Altan, Sonam Gyatso sought a way to make himself and his sect superior to his competitors in Tibet. In order to help each other, the two men tried to revive the glory of the by-gone empire, specifically the relationship between Qubilai Khan (1215-1294) and ‘Phagspa La-ma (1235-1280). Altan Khan bestowed on Sonam Gyatso the title Dalai Lama, thereby perhaps imitating Qubilai’s alms-giver function, while Sonam Gyatso took on the role of ‘Phagspa Lama’s role as religious preceptor.¹³

¹¹ It appears that the new Ming rulers’ policy was not to expel the Mongols but rather to recruit them as frontier guards. Many other Mongols living in Central and Southern China actually stayed there, if not by choice then by necessity, and one can find their descendants in a few places in Yunnan and Sichuan. See my “Some notes on the Mongols of Yunnan,” *Central Asiatic Journal* 28 (1984), 100-118.

¹² The Chinese call this body of water Qinghai which currently is also the name for the province in which the lake is located. The English meaning is Blue Lake.

¹³ For a discussion of the relationship between Qubilai Khan and ‘Phagspa Lama, see Sh. Bira’s “The Mongolian Ideology of Tenggerism and Khubilai Khan,” in *Mongolian Culture and Society in the Age of Globalization: Proceedings of an International Research Conference, West-ern Washington University, August 5-6, 2005* (Bellingham: Western Washington University, Center for East Asian

The result of this agreement turned out to be quite one-sided. Sonam Gyatso's Yellow Sect achieved supremacy in Tibet,¹⁴ but Altan Khan failed to reestablish an effective central Mongolian government. Instead, his conversion to Tibetan Buddhism helped spread the religion beyond his own nutag, or home area, of Tumet, resulting in an ever-increasing stream of Tibetan missionaries into Mongolia where they established the first Buddhist center in Kökeqota in 1579 which, along with other places in Southern Mongolia, has remained to this day an important Mongolian Buddhist center.¹⁵

Numerous studies have described how the Buddhist juggernaut affected every single aspect of Mongolian life, including religion, culture, society, and the economy. The construction of many hundreds of Buddhist centers where an estimated one-third of the male population of Mongolia lived their entire adult lives¹⁶ fundamentally and permanently changed the character of Mongolian society and culture. It marked the beginning of cities in Mongolia, most notably the two principal cities of Kökeqota and Yeke Kūriye, now called Ulaanbaatar. It also drastically reduced the amount of nomadic herding and replaced it with sedentary pursuits. These two developments, in turn, gave birth to a printing industry and a small but influential literary elite. The long tradition of oral literature was strengthened among the great majority of Mongols who remained illiterate by *badarchi*, itinerant monks who eked out an existence by wandering from place to place and entertaining people with their renditions of many forms of Mongolia's rich literary heritage.¹⁷

REUNITED BUT UNDER FOREIGN LEADERSHIP

The next stage in the long history of the Mongolian state and nation was initiated in the plains beyond Mongolia's eastern borders. There the Manchus, viewed by the Chinese as insignificant as they had once the Mongols, made meticulous preparations for their grand objective: the conquest of China. They needed all the help they could get for this ambitious enterprise, and so in 1636 they struck an alliance with those Mongols closest to them, thereby securing their right flank as they were facing China.

The Manchus succeeded. After bringing several countries and regions¹⁸ under their control, the Manchus began to govern Mongolia and other non-Chinese portions of their empire through a central governmental agency, the Lifan Yuan. By the end of the seventeenth century, Mongolia was reunited but it was now under Manchu

Studies, 2006), 13-26.

¹⁴ It is impossible to say how much, if at all, the Gelug sect owed its victory to the Kökenagur pact.

¹⁵ Even the nominal head of all Mongolia, the Great Khan Tümen, and the Oirats who were enemies of both Altan Khan and Tümen, converted.

¹⁶ This estimate is an average for all of Mongolia. Some regions, such as the Khalkha area, had an even higher percentage.

¹⁷ One very popular form of rendition was the *urtu-yin daguu*, or long song. Its popularity lasted well into the second half of the twentieth century when hours-long performances could be heard on the radio. For a better understanding of Mongolia's great literary heritage, see Walther Heissig's two-volume work, *Geschichte der mongolischen Literatur* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1972), 969 pages.

¹⁸ They were China, Mongolia, Tibet, and in the following century also Dzungaria and Eastern Turkestan.

control. The situation bore an uncanny resemblance to China's reunification under Mongol control in the late thirteenth century in at least two respects. In both cases it was a foreign power that did the reunifying.¹⁹ Likewise, the reunification went through two stages: the Mongols from north to south in China, the Manchus from south to north in Mongolia. To ensure their control over Mongolia, the Manchus were not content with only the Lifan Yuan. They also became powerful patrons of the already well-established Buddhist Church in Mongolia which became arguably their most effective control mechanism, if for no other reason than that the Buddhist establishment drained the country of a very large portion of manpower and huge amounts of wealth.

The last century of Manchu rule saw the reawakening of a sense of self-identity among Mongols both in the northern as well as the southern parts of the country. The lead was taken by a new generation of mostly secular writers whose works inspired a renewed sense of being Mongol rather than Tumet, Chahar, Kharchin or some other grouping. None was more famous or more influential than Injannasi (1837-1892), arguably the greatest Mongolian literary figure of the nineteenth century and a native of Southern Mongolia. Following in the footsteps of his father, Wangchinbala (1795-1847), and elder brother, Güleransa (1820-1855?), both well-known literary figures, Injannasi produced many works of poetry and prose with his most famous work being the historical novel, *Köke sudur*, which continues to be hugely popular in Southern Mongolia, as evidenced by a continuous stream of books about the book and its author as well as at least one feature movie and a book of cartoons. Vigilante groups, like the *duguilang* ("circle"), began to express this reawakened sense of Mongolian nationhood in more visceral ways such as attacks against Chinese and the occasional Manchus and foreign missionaries. These and other developments clearly signaled that the end of Manchu domination was in sight.

PARTITION AND THE CURRENT SITUATION

As the Qing dynasty began to crumble, the Mongols, along with the Chinese and Tibetans, declared their independence from the Manchus. In the North, the most powerful individual, the head of the Mongolian Buddhist Church, declared himself the head of a new Mongolian government, but the other two-thirds of Mongols who lived in the South and thus relatively closer to the Chinese power center of Beijing were not so successful. Their aspirations for independence from foreign rule were crushed by attacks throughout the 1910s by a succession of Chinese warlords in Beijing who masqueraded as the Republic of China and asserted, without a shred of legal justification, that all of Mongolia belonged to China.²⁰ As a result, Southern

¹⁹ The Chinese blurred this inconvenient fact by giving their Mongolian overlords a thoroughly Chinese dynastic name, Yuan. The Mongols, like most other people under similar circumstances, did not resort to blatantly distorting the historical record.

²⁰ This is not the place to go into this largely ignored historical problem. Suffice it say that I know of no document signed and ratified during the time of the Qing dynasty that states that Mongolia was ever a part of China or that it should be annexed by China after the Qing dynasty. The as-assertion by the warlords and all subsequent Chinese governments has been unilateral and acquiesced in initially by

Mongolia²¹ eventually be-came completely integrated into the political and economic framework of China.

Toward the end of the 1910s, a Chinese warlord clique then in control of Beijing made an attempt to annex the northern part of Mongolia and might have actually succeeded in its land grab had it not been for the entirely unforeseen event of the civil war in Russia that spilled into Northern Mongolia, first by troops under the command of Baron Sternberg and then, hard on their heels, the ultimately victorious Red Army. This event resulted not only in the Chinese troops being chased home but also in rapidly growing Russian control leading to the creation of a “people’s republic” in 1924. What followed was a process that over the next seventy years completely subordinated the territory to policies made in Moscow. They affected not only the political, economic, and military fortunes of Mongols living in this rump state but also their view of their own culture and society.²² The result was that the northern portion of Mongolia saw the creation of a state whose government had not even a modicum of autonomous decision-making powers until about fifteen years ago. At the same time, relentless indoctrination of generations of citizens created a new sense of nation. Conceived in Moscow exclusively for the Soviet Union’s geopolitical benefit, this new sense saw the citizens of the new state as the only true or pure Mongols while the majority, living beyond its borders, came to be referred to by various adjectives like “Inner”, “Chinese” and less complimentary terms. Viewed in a wider historical perspective, this attempt at creating a new Mongolian nation was exactly the reverse of what Chinggis Khan had undertaken 800 years ago. How well this attempt succeeded is difficult to measure but there is quite clear that as late as 1945 the sense of a common Mongolian nation was still alive. It was widely reported in the summer of that year, as MPR troops swept into Southern Mongolia alongside Soviet army units, that voices were heard for reunifying the two parts of Mongolia.²³ Nothing came of it because it ran counter to Stalin’s wishes.

In one respect, the majority of Mongols living in the South had a somewhat similar experience. They, too, were subjected to foreign domination but until 1949 it was not nearly as intense as in the North. In the 1910s and 1920s, a variety of local and regional Chinese governments exerted some degree of control over Southern Mongolia. Then, during the war years of 1937 to 1945, Chinese overlords were temporarily replaced by Japanese overlords.²⁴ Soon after war’s end, Chinese control

Russia and several other foreign countries and later by virtually all governments.

²¹ Strictly speaking, Southern Mongolia also includes the entire eastern part of Mongolia, i.e. the area between the Xing’an Mountains and the present state border.

²² For a more detailed discussion of the consequences of Russian control, see my “Introduction: Some Conceptual Remarks,” in *Mongolian Culture and Society in the Age of Globalization*, 3-6.

²³ The latest reminder of this feeling for one Mongolian nation has been brought to us by Christopher P. Atwood in his “Poems of fraternity : literary responses to the attempted reunification of Inner Mongolia and the Mongolian People’s Republic,” in *The Black Master : Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on His 70th Birthday*, ed. Stéphane Grivelet et al. (Wiesbaden : Harrarowitz, 2005), 1-10; and “Pan-Mongolian poetry from 1945,” in *Mongolian Studies* 27 (2005), 57-70.

²⁴ The most detailed description of the war years in Southern Mongolia by a participant observer is by Sechin Jagchid in his *The Last Mongol Prince: The Life and Times of Demchudongrob, 1902-1966*

returned, and by 1949 Southern Mongolia became integrated into the Chinese state to a degree unprecedented in its entire history. Since then the sense of being part of one Mongolian nation among the Mongols of Southern Mongolia has waxed and waned with their feelings toward the Chinese, reaching an apex during the so-called cultural revolution²⁵ while being relatively weak during times of economic prosperity.

What lies ahead for the Mongolian state and nation? I am not making any specific predictions but will point to the larger context. We are witnessing profound changes in the system of international relations which have been brought on primarily by globalization,²⁶ and these changes will undoubtedly impact both state and nation in ethnic Mongolia.

Threats to the state system are nothing new. Economic pressures in late medieval Europe led to the creation of customs unions which, in turn, weakened the power of individual states. The Treaty of Westphalia in 1648 codified a new system of more interdependent states. From the mid-nineteenth century on, a steadily accelerating pace of technological accomplishments, such as radio, further diminished state power. The aftermath of the second world war seemed to bring this process to a halt as two states temporarily gained vast political and military power, but what the USA and the USSR gained was more than outweighed by the much steeper loss of power suffered by their respective client states.

Even the two superpowers were not immune to change. While the USA and the USSR were enjoying unchallenged political and military supremacy, global economic forces were steadily gaining in strength from the 1960s on and finally burst forth when the Soviet Union imploded. For more than a decade since then these forces have been sweeping across the planet and have set in motion a conflict of unprecedented intensity between globalization and other transnational forces, mostly economic and technological, and the old state structure. It is too early to predict the outcome of this struggle, but it is a fair surmise that the stronger states will be able to withstand the globalization forces longer and more successfully and may in fact use these same forces to economically absorb weaker neighbors. If my prediction is correct, China and to a lesser extent Russia will be able not only to retain most of their state power but to use their economic power to weaken neighboring states. It is far less certain that China will also succeed in weakening the Mongolian nation, both in its objective cultural attributes as well as in the way Mongols perceive themselves, especially the two-thirds who live under Chinese administration.

(Bellingham: Western Washington University, Center for East Asian Studies, 1999).

²⁵ One indication of this sense of belonging to one Mongolian nation (and of the Chinese reaction to it) could be found on top of the museum in downtown Kōkeqota. The statue of a galloping horse that had pointed to the north was turned 180 degrees. I also remember a number of conversations with young Mongols, always singly and out of earshot of anybody else, in which they expressed their strong sentiments on this subject. Incidentally, the statue is still looking south.

²⁶ For discussions of some of the problems created by globalization, see *Mongolian Culture and Society in the Age of Globalization*.

SUMMARY

I hope that this brief essay on the history of the Mongolian state and nation has clarified a few points. I have tried to demonstrate that conceptually state and nation are not interchangeable and each deserves to be treated in its own right. The state started out in 1206 with a truly centralized government and it included all inhabitants of Mongolia from Lake Baikal to the Ordos Bend. Moreover, it had complete political and military sovereignty. From the fourteenth century on, the state gradually lost its central power as the Golden Horde and the Ilkhanate went their own separate ways, and no later than the end of the seventeenth century the Mongolian state ceased to exist altogether, never to be resurrected to its former extent. In a purely legalistic sense, one could perhaps say that a state was reestablished in 1921 or 1924 in the northern portion of Mongolia, but for most of its existence that state had no sovereignty in any real sense because it was subjected to total Soviet control. Only in the past fifteen years can one speak of a Mongolian state with at least a modicum of sovereignty, but one that has control over only slightly more than 30% of the Mongols living in Mongolia.²⁷

I believe that this essay has also demonstrated that the Mongolian nation has fared somewhat better than the state over the past eight hundred years. As I pointed out, one important reason for the difference is that for much of Mongolia's existence, its inhabitants were under a single government, even though during the more than 250 years of Manchu rule it was not a Mongolian but a foreign government. Only during the time of civil wars and their aftermath, roughly a hundred years, and the most recent ninety years have Mongols not been under a single government. Moreover, I have tried to show that even during the dark days of the civil wars, the sense of one Mongolian nation never died out and was strong enough for a variety of regional leaders to try to resurrect one effective government for the entire Mongolian homeland. I also believe that my essay warrants the conclusion that a sense of one Mongolian nation is weakest when people are suffering great economic stress and civil strife, as it happened after the collapse of the Mongolian empire, and during periods of relatively peaceful contact with foreign neighbors. At the same time, this sense of one Mongolian nation tends to be greatest in times of prolonged and stressful contact with foreigners. This occurs both when Mongols are in control over others, as during the empire period, as well as when tables are turned, as during various recent periods in Southern Mongolia. Finally, and most importantly, it is my conclusion that while the present state is very much smaller, especially in terms of population, than in earlier times, the extent of today's Mongolian nation, both in its objective and subjective aspects, has not changed much over the centuries. The same language, customs, habits and lifestyle are found on both sides of the state boundary, while at certain times during the recent and relatively short period of political separation the feeling of belonging to one Mongolian nation, as defined at the beginning of this essay, has repeatedly manifested itself.

²⁷ This leaves out Mongolian groups living beyond the contiguous Mongolian homeland, such as the Mongols living in various parts of China as well as the Kalmyks in European Russia.

I hope that my essay will encourage at least a few Mongolists to begin defining Mongolia in ethnic, cultural, and societal ways and not always and everywhere in solely political terms. We should apply this new, more inclusive perspective of Mongolia in our research. A project that purports to be a study of contemporary Mongolian literature should include not only Tumet, Khorchin and Chahar but also Khalkha.

A study of the effects of desertification in the Gobi area on Mongolian society should include all Mongols in the area, not only some. And when we will finally turn our attention to the multifarious effects of globalization on Mongolian culture and society, we ought to include the entire Mongolian homeland. It goes without saying that any research devoted to contemporary political matters must continue its focus on the present separate state structures in Northern and Southern Mongolia, but even in this rather restricted field there are opportunities for comparisons. They require additional time and effort, but they also reward researchers with greater depth for their research projects by giving them a better, more inclusive perspective of Mongolia.

Genitive case-marked subject in Modern Mongolian

Zayabaatar.D, Dashdavaa.V
Enkhjargal.D, Onon.Ts
(National University of Mongolia)

Товч утга: “Орчин цагийн монгол хэлний харьяалахын тийн ялгалаар хэлбэржсэн өгүүлэгдэхүүн” судалгааны өгүүлэлд орчин цагийн монгол хэлний харьяалахын тийн ялгалаар хэлбэржсэн өгүүлэгдэхүүний онцлогийг өгүүлсэн болно. Нэгдүгээрт, угсарсан нийлмэл өгүүлбэрийн бүх төрлийн гишүүн өгүүлбэрт харьяалахын тийн ялгалаар хэлбэржсэн өгүүлэгдэхүүн илэрч байна. Хоёрдугаарт, харьяалахын тийн ялгалаар хэлбэржсэн бүтцүүдийн тодорхой шинжүүдийг тайлбарлана. Гуравдугаарт, утгазүйн хувьд хязгаарлагдмал, хэлбэрийн хувьд тэмдэглэгддэг, бусад тийн ялгалаар сэлгэх боломжтой, тодотгол гишүүн өгүүлбэрт ордог харьяалахын тийн ялгалаар хэлбэржсэн өгүүлэгдэхүүний талаар өгүүлэх болно.

Түлхүүр үгс: Харьяалахын тийн ялгал, өгүүлэгдэхүүн, тодотгон холбох нөхцөл, тийн ялгал сэлгэх

1. Introduction

In some languages, subjects are generally marked with the genitive in certain environments, e.g. Dagur (Hale 2002; Martin 1961), Japanese (Bedell 1971; Hiraiwa 2000; Miyagawa 2011), Turkish (Kornfilt and Whitman 2012), Polynesian languages (Herd 2015), and Slavic languages (Franks 2005; Robinson 2013). See the examples below:

Dagur (1)	[mini au -sen] mery -miny sain.
[1sGen buy-PERF] horse-1sGen good
‘The horse I bought is good.’ (Hale 2002: 109)
Japanese (2)	[watasi-no katta] uma-wa ii.
[I-Gen bought] hors e-Top good
‘The horse I bought is good.’
Turkish (3)	[ben-im al-dıĝ -ım] at iyi-dir
[I-Gen buy-Factive Nominalizer-1.SG horse good-is
‘The horse I bought is good.’ (Miyagawa S, 2008:1,
p.c ¹ Jaklin Kornfilt, 1984)
Hawaiian (4)	Kāna mea i makemake ai i ia wā...
3ps.GEN thing T/A want RESPRN at that time
‘The thing that he wanted at that time...’ (Hawkins 2000:133)

¹ p.c. - politically correct

This paper presents peculiarities of the genitive case marked subject in Modern Khalkha Mongolian. First, we argue that subordinate clauses with genitive case-marked subjects in Modern Mongolian are CP. Second, we provide an explanation for certain conditions of genitive subject constructions in Modern Mongolian (MM). Third, we attempt to show that genitive case-marked subjects are semantically restricted and information is structurally marked in MM.

2. Genitive case-marked subject in Modern Mongolian

2.1. Previous research

Phenomena related to genitive case-marked subjects in Modern Mongolian have been pointed out and investigated by scholars such as D.Tserenpil and R.Kullmann (2005:392), M.Mizuno (1995), Y.Munkh-Amgalan (2014:253) from a historical perspective.

2.2 D- licensing or C-licensing?

Cross-linguistically, there are two main analyses for the genitive case marking on subordinate subjects.

(i) The Determiner-licensing Hypothesis

The genitive on the subject is licensed by the D associated with the nominal head (Miyagawa 1993, Ochi 2001; based on Bedell 1972, Saito 1985);

(ii) The Complementizer-licensing Hypothesis

The genitive is licensed by the “subjunctive” morphology of the V-C complex (Hiraiwa 2001), or the wh-agreement on C (Watanabe 1996), within the clause that contains the genitive subject.

In this paper we focus on

The focus of this paper is to answer the following question: “how is the genitive case marker assigned in these constructions in Modern Mongolian?” Hale (2002:109) claims that relative clauses in Dagur² have an aspectual phrase structure, which is commonly found in prenominal modification. He argues that aspectual phrase is smaller in structure than CP and it allows nominal heads marked with the genitive case.

- (1) a. *[[[fɪni au-sen] mery -miny] sain.*
 [[2sGEN buy-PERF] horse-2sGEN] good
 ‘The horse you bought is good.’
 b. *[[mini au-sen] biteg-miny] adig sain.*
 [[1sgGEN buy-PERF] book-1sGEN] very good
 ‘The book I bought is very good.’ (Hale, 2002:109)

Hale’s other reason for positing aspect instead of a full CP is that the verb does not have any agreement. According to Hale, agreement would not occur on the verbal

² Hale (2002) proposed that “in Dagur, the phi-feature probe merges at D, and presumably it is inherited by N. Hence, what we find in Dagur is D-licensing as opposed to C-licensing in Turkish” (Hale 2002).

inflection because there is no C to host the agreement to begin with. Furthermore, he argues that aspectual phrases in Dagur allows phi-feature on D to enter into agreement with the subject of the relative clause.

Hale (2002:109) argued that “In the relative clause, the verb itself lacks person/number agreement. If, as my exposition implies, the object relative clause involves agreement, then the putative agreement morphology is postponed and realized (as genitive pronominal agreement) on the head noun”.

Against Hale’s proposal, we argue that a) subordinate clauses provided with genitive case-marked subjects are CP, and b) it is the nominalized form of C that assigns the genitive case marker on the subject and this C also enters into agreement with the subject. In other words, we argue against Hale’s proposal based on the following facts.

First, subordinate verb carries agreement, it would occur on the verbal inflection as shown in (2). In (2.a) the subject “Dulma” of the relative clause is singular and the verb inflection carries agreement (phi-feature). In contrast, (2b) the subject *oyutn-uud* (students) is plural and the verb has plural inflection.

(2.a) Singular: *Dulmaagiin unshsan nom*
DulmaaGEN readPAST book.
Int: ‘The book that Dulma read.’

(2.b) Plural: *Oyutnuudiin unshitsgaasan nom.*
StudentsGEN readPL.PAST book
‘The book that students read’

Second, Hale’s proposal that a relative clause with genitive case-marked subjects is D-licensing in Mongolian does not explain the following complement clause with genitive case-marked subject where there is no head noun.

(3) *Bi [Dulmaa-giin zahidal bich-sen-iig] medsen*
“I know that Dulma wrote a letter”

2.3 Determining suffix in Modern Mongolian³

Mongolian morphology is highly agglutinative, and syntax is consistently head-final (SOV). Thus, morpheme order in the Mongolian sentences reflects both semantic and syntactic scope. Due to these peculiarities of Mongolian, semantic and syntactic interference between the categories can be observed directly. In Mongolian root and subordinate clauses, verbs exhibit a rich variety of suffixes expressing tense. According to the conventional analysis of Sh.Luvsanvandan (1956:190), subordinate verb inflection categories in Modern Mongolian are classified in the following ways:

³ Further denominations for these verbal suffixes in Modern Mongolian include *uilt ner* ‘verbal noun’ (Sh.Luvsanvandan:1957, B.Byambadorj:2006, Y.Munkh-Amgalan:2014), *tsagt ner* ‘noun that shows time’ (B.Rinchen:1967, M.Bazarragchaa:1998), *uiliin todotgon holboh nuhtsul* ‘verb determining suffix’ (P.Byambasan:1987, Ts.Unurbayan:2004), *neriin todotgon holboh nuhtsul* ‘noun determining suffix’ (D.Tserenpil and A.Kullmann:2005), and *baidlig ilerhiileh nuhtsul* ‘aspect suffix’ (Choi Dong-Guen:2008).

- (4) *-san*⁴ Gerund⁵ (past simple)
-dag Gerund (present simple)
-j baigaa Gerund (present continuous)
-h Gerund (future) Sh.Luvsanvandan (1957)

Furthermore, D.Tserenpil and A.Kullmann (2005) call them Noun Determining Suffixes (NDS) and classify them as shown below:

- (5) *-san*: Past Tense NDS
-dag: Indefinite Present NDS
-aa: Progressive Present NDS
-h, -huits, -maar: Future NDS

In accordance with our study, genitive case-marked constructions in Modern Mongolian display the following common properties.

- (6) a. The subject bears the genitive case in this context
 b. Subordinate verb inflections (suffix) are not followed by any other suffix.

In light of these properties let's take the following examples in MM.

- (7) a. Past: [*Uchigdur min-ii av-san*] *nomuud end baina*.
 [Yesterday I-GEN buy-PAST] book-PL here are.
 "The book that I bought (yesterday) are here"
 b. Present: [*Unuudur min-ii av-ch baigaa*] *nomuud end baina*.
 [Today I-GEN buy-PRESENT] book-PL here are.
 Int: "The book that I buy (today) are here"
 c. Future: [*Margaash min-ii av-h*] *nomuud end baina*.
 [Tomorrow I-GEN buy-FUTURE] book-PL here are.
 Int: "The book that I buy (tomorrow) are here."

As mentioned in (7a,b,c,) these subordinate clauses are marked for tense. This is one of the crucial evidences against D-licencing, leading us to adopt the C-licensing approach.

2.4 Distribution of genitive case-marked subjects in MM

The aim of this section is to show the nature of the genitive case-marked subject in Modern Mongolian. In accordance with our study, genitive case-marked subjects can occur in all types of clauses in Modern Mongolian as shown in (8-12):

- (8) Subject clause
 [*Chinii yavsan*] *chin onojee*.
 [You -GEN go-PAST] TOP is right.
 "It is right that you left"

- (9) Predicate Clause
Mongol hel sain sursan ni [*ta nariin hicheesnih*]

⁴ The morpheme "san" has variants like "son" "san" and "sen" depending on vowel harmony.

⁵ Gerund- üilt ner

- Mongolian language well learn-TOP [you -GEN is the fruit of your efforts]
 (That) you learned the Mongolian language well, [is the fruit of your efforts’
- (10) Object Clause
Tuunii irj chadahgui gedgiig bi medej baisan.
 [He-GEN come could- not]COMP I knew.
 ‘I knew that he couldn’t come’
- (11) Relative Clause
[Bold-iin unsh-san] nom-iig bi avsan.
 [Bold-GEN read-PAST] book-ACC I take-PAST
 ‘I took the book that Bold read’
- (12) Adverbial Clause
Bi uuniiг [tanii helsneer] хийнэ.
 I this [youGEN sayPAST.DET.SUFF.instr.] doFUT
 I’ll do this the way you said it.
- (13) Discourse level
*[Boldiin huugiin honi sain hariuldagiig] ee!*⁶
 BoldGEN sonGEN sheep well pasture (Exclamation).
 Int: “Bold’s son pastures his flock of sheep very well”!

2.5 Genitive case in Modern Mongolian

In this section we show that the distribution of the genitive case marker are quite complex and can’t be explained within morphosyntax. In Modern Mongolian, the genitive case marker indicates various other relationships than possession as shown in (14-16).

- (14) a. *Dorjiin baishin*
 Dorj-GEN house
 Dorj’s house
 [DP⁷ *Dorj*’s[N’ *house*]]
- (14) b. *Batiin nomiin orchuulga*
 Bat-GEN book-GEN translation
 Bat’s translation of the book
 [DP *Bat*’s[N’*translation* [DP *of the book*]]]
- (14) c. *Sum hiidiin suirel*
 Monastery-GEN destruction
 The Monastery’s destruction [by the soldiers]
 [DP the monastry’s[N’ destruction [by the soldiers]]]

⁶ The interjection “ээ” in MM occurs in exclamations and expresses surprise and astonishment. Scholars call the interjection “ээ” *sul ug* ‘interjection’ (Sh.Luvsanvandan:1957), *dagan chimeh ug* ‘post-positional particle’ (P.Byambasan:1987, Ts.Unurbayan:2004) and *baimjit buteever* ‘modal morpheme’ (M.Bazarragchaa:1998).

⁷ In works published before the mid-1980s structures like (14.a.b.c) would have been analysed as noun phrases (NP). Since Abney (1987), they have been classified as determiner phrase (DP).

In (14a), “Dorj” is a possessor, in (14b) “Bat” is an agent, in (14c) “monastery” is a theme. Even though these determiners have different theta-roles, they are typically used to modify and define nouns. In English, expressions containing determiners like “the” are said to have definite reference, since they refer to entities which are assumed to be known to the hearer. In contrast, there are no definite and indefinite articles in Mongolian. Due to this functional parameter we suppose that the genitive case marker “iin” on the word “sum hiid” (monastery) in (14c) probably indicates the definiteness and specificity of its noun and the genitive case-marked word “sum hiidiin” (monastery) functions as a theme.

More specifically, let’s take the Mongolian counterpart of English DP “The Monastery’s destruction by the soldiers”. This DP is not interpreted as DP in Mongolian as it is in English. In other words, this kind of DP is expressed by the relative clause which contains the genitive case-marked subject as shown below (15):

- (15). [*Tserguudiin nuraasan*] *sum hiid*
 [*soldiers-GEN destroy-PAST*] *monestary*
 “*The Monastery’s destruction by the soldiers*”

The above mentioned example shows us that the word “sum hiid” (monastery) is defined in this clause. Also it displays that the relation between relativization and definiteness has a significant role in analyzing the existence of genitive case-marked subjects in Mongolian. To make this discussion more concrete, let’s move to the next section.

2.6 Information structure and specificity

Cross-linguistically, information structure can be realized by means of a wide variety of linguistic mechanisms. In English, information structure is expressed by pitch, intonation and clefts, whereas in Mongolian it can be expressed by anaphora, topic marking affixes, specialized discourse particles and scrambling.

In this section, we claim that the genitive case-marked subject indicates specificity and topicalization (*see Rizzi 1997; Drubig 2003*) under certain morpho-syntactic conditions, rather than indicating just a contrast to the subject. In other words, if the information is specific, the subject is genitive case-marked and if the information is generic, the subject is not genitive case-marked.

- (14a) *Bold-iin huugiin saihan duuldagiig ee.*
 Bold-GEN son-GEN well sing (exclamation “ee”)
 Int: Wow, It is a wonderful song that Bold’s son sang!
- (14b) *Ene huugiin saihan duuldagiig ee*
 This son-GEN well sing
 Int: “Wow, It is a wonderful song that this son sang!”
- (14c) *Huugiin saihan duuldagiig ee**
 Son-GEN well sing *
 Int: Wow, It is a wonderful song that the son sang!

As mentioned above (14a) and (14b) are grammatical in that the genitive case-marked subject coexists with the possessor “Bold’ and the determiner ‘ene” (this), whereas (14c) is ungrammatical because it does not contain determiners like “ene” (“this” in English).

Furthermore, it should be noted that nominative case-marked subjects cannot coexist with exclamation suffix (cf. e.g. 15a and 15b).

(15a) *Huu saihan duuldagiig ee**

Son-NOM well sing*

(15b) *Huu saihan duuldag*

Son-NOM well sing-PRESENT SIMPLE

Below, we show evidence that the genitive case is related to topicalization in that the topic marker “min”⁸ coexists with the genitive case-marked subject and it doesn’t coexist with accusative and nominative case-marked subjects.

(16) [*Aav*/ iin/ iig/* min hiisen*] *emeeliig chi harav uu?*

[Aav-NOM*/-GEN/ACC* –TOP make-PAST] emeel-ACC you see-PAST-QUEST

“Did you see the saddle that my father made”

Further evidence in support of this claim comes from the following sentences:

(17a) [*Udur bur nuguu huuhdiin uilah*] *chimee*

Everyday child -GEN cry-h noise

The noise which (certain) child cries everyday

(17b) [*Udur bur nuguu huuhed uilah*] *chimee*

Everyday child -NOM cry-h noise

The noise which (uncertain) a child cries everyday

(17c) [*Udur bur nuguu huuhdiig uilah*] *chimee**

Everyday child -ACC cry-h noise

The noise which (certain) child cries everyday

Note that the choice of the genitive, accusative and nominative case-marked subjects leads to specific and nonspecific information, respectively, as shown in (17a.b.c). In the light of this (17.a.b.c), let’s look at the following examples displaying pronouns as subjects:

(18a) [*Udur bur tuunii uilah*] *chimee*

Every day she-GEN cry-h noise

The noise which (certain) he cries everyday

(18b) [*Udur bur ter uilah*] *chimee**

Everyday child -NOM cry-h noise

The noise which (uncertain) he cries everyday

(18c) [*Udur bur tuuniig uilah*] *chimee**

Every day he -ACC cry-h noise

The noise which (certain) child cries everyday

⁸ D.Tserenpil (2005) considers “min” in MM as a Case-bound particles which expresses topic meaning.

As shown in (18a.b.c) only (18a) is grammatical, whereas (18.b) and (18.c) are ungrammatical because of the replaced pronoun “ter” (he/she). It means that the entity expressed by the pronoun is always assumed to be known to the addressees as illustrated below:

(19) Definiteness Scale

Personal pronoun> proper pronoun> definite NP>indefinite NP (Klaus von Heusinger& Jacklin Kornfilt 2005).

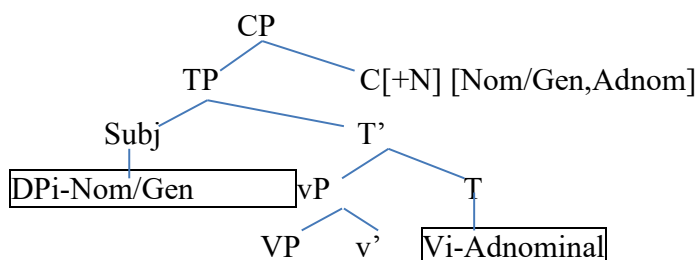
After having demonstrated that genitive case-marked subjects refer to definiteness and specificity in Modern Mongolian, we now address a rather different kind of operation.

3. Optionality in Case marking in Relative clauses

3.1 Japanese

According to Miyagawa (1989), in Japanese relative clauses the genitive subject is possible, but the nominative case may occur instead. In Mongolian, however, only the genitive case is allowed.

- a. 山田が³/の買った]本
Yamada-GEN/NOM buy-PAST book
“The book that Yamada bought”

(Banno:2013)

- b. Mongolian:
[Dulmaagiin hiisen] hool
Dulmaa-NOM/GEN do-PAST] food*
“The food that Dulma cooked”

In the above mentioned environments, the subject that is usually marked by the nominative case marking can appear in the genitive case marking. In contrast, in the Mongolian relative clause, there is no optionality and only the genitive case marking is possible as shown in (b).

3.2. Case alternation in Mongolian Complement Clauses

The case marking optionality within complement clauses in Modern Mongolian substantially differs from the optionality in Japanese complement clauses. In Japanese complement clauses allow only nominative subjects, whereas in Mongolian

complement clauses three different case markings (nominative, accusative and genitive) are possible.

(12) Japanese

[CP anata-ga /*no uti-de tabemono-o tukuru to] kiita.

you NOM/*GEN home-at food-ACC cook C] heard.

“(I) heard that you will cook food at home”

(13) Mongolian

a. [Dulma hool hii-sen-iig] bi medsen

[Dulma-NOM food cook-ACC] I know

‘I know that Dulma cooked at home’

b. [Dulma-giin hool hii-sen-iig] bi medsen

[Dulma-GEN food cook-ACC] I know

‘I know that Dulma cooked at home’

c. [Dulma-g hool hii-sen-iig] bi medsen

[Dulma-ACC food cook-AND-ACC] I know

‘I know that Dulma cooked food at home’

Except for the difference on the subject case markers, the patterns of verbal predicate within the complement clauses are identical as shown in (12a.b.c). This evidence leads us to conclude that subordinate clauses with genitive case marked subjects are C-licensing in Modern Mongolian. For our present purposes, however, nominative case marked subject as shown in (12). Accusative case marked subjects, as illustrated in (12.c), are not immediately relevant, since they can be combined with ECM, DOM.

3.3. Distribution of nominative, genitive and accusative case-marked subject

D.Tserenpil and R.Kullmann, (2005:392), B. Purev-Ochir (2001:334) M.Mizuno (1995) researched the distribution of case alternations. M.Mizuno (1995) formulates case alternations in MM as shown in table below:

1) N>G>A

a.[Galt irsen] gej unen uu? __ [Galt-NOM come-PAST] COMP true ?	Is it true <i>that Galt come?</i>
b.[Galt -iin irsen] gej unen uu? __ [Galt-GEN come-PAST] COMP true ?	
c.[Galt-iig irsen] gej unen uu? __ [Galt-ACC come-PAST] COMP true ?	

2) N>A>G

a.[Dorj ene nom avsan iig] bi saya medlee [Dorj-NOM this book –ACC] I just found	I've just found out <i>that Dorj bought this book.</i>
b.[Dorjiig ene nom avsan iig] bi saya medlee [Dorj-ACC this book –ACC] I just found	
c.[Dorjiin ene nom avsan iig] bi saya medlee [Dorj-GEN this book –ACC] I just found	

3) G>N>A

a.Minii irsen mashin iig chi harav uu? I-GEN come-PAST car-ACC you see-PAST?	Have you seen the car <i>I came with?</i>
b. Bi irsen mashin iig chi harav uu? I-NOM come-PAST car-ACC you see-PAST?	
c>Namaig irsen mashin iig chi harav uu? I-ACC come-PAST car-ACC you see-PAST?	

4) G>A>N

a.[Chinii irseniig] bi saya medlee [You-GEN come-ACC] I just find-PAST	I've just found out <i>that you came.</i>
b.[Chamaig irseniig] bi saya medlee [You-ACC come-ACC] I just find-PAST	
c.[Chi irseniig] bi saya medlee [You-NOM come-ACC] I just find-PAST	

5) A>N>G

a.[Namaig irtel] chi huleej bai [I-ACC come-until] you wait keep.	Keep waiting, until I come!
b.[Bi irtel] chi huleej bai [I-NOM come-until] you wait keep	
c.[Minii irtel] chi huleej bai [I-GEN come-until] you wait keep	

6) A>G>N

a. <u>[Chamaig surguuli deer irseniig] bi saya medlee</u> <u>[You-ACC school at come] I just found</u>	I've just found out that you came to school.
b. <u>[Chinii surguuli deer irseniig] bi saya medlee</u> <u>[You-GEN school at come] I just found</u>	
c. <u>[Chi-NOM surguuli deer irseniig] bi saya medlee</u> <u>[You-ACC school at come] I just found</u>	

In addition to this scheme, we can explain the distribution of case alternations in detail from a discourse perspective.

1. N>G>A

As shown in table (1), the nominative case-marked subject indicates that “Galt” is highlighted, while in (b) the genitive case marked subject shows that the action “come or not” is very important for the speaker. Furthermore, it represents familiar information and highlights overall the sentence.

However, there is not any obvious difference of meaning between the subordinate clause with the genitive case-marked subject and the subordinate clause with the accusative case-marked subject. Mongolian native speakers can tell easily the differences from a discourse perspective. As we seen above, the sentence (c) is ungrammatical.

On the basis of our observations, we propose the following terminology: **N=G>A**

2. N>A>G

As illustrated in table (2.a) the nominative case-marked subject “Dorj” is highlighted, whereas as shown in (2.b) the object “book” is highlighted from a semantic perspective. The sentence in table (2.c) indicates that the whole activity is highlighted by the speaker. Thus we propose the formulation N=A=G instead of the preference ordering proposed by Masanori (1995).

3. G>N>A

As shown in table (3.a) the relative clause with the genitive case-marked subject “min-ii” is grammatical, whereas the relative clause with the accusative case-marked subject in (3b) and the relative clause with the nominative case marked subject in (3c) are ungrammatical. Thus we suggest the following plausible formulation G>N>A instead of G>N=A.

4. G>A>N

With regard to the clause (4.a), overall activity of the agent is highlighted. The accusative-case-marked subject ”chamaig” (you-ACC) in (4b) is highlighted by

the speaker. The sentence (4c) is not grammatical since it contains nominative case-marked subject “chi”(you). Thus, instead of $G>A>N$, we prefer $G=A>N$.

5. $A>N>G$

Table (5) shows that only adverbial clauses with accusative case-marked subjects are grammatical. Consequently, the expression $A>N=G$ is convenient in terms of distributions.

6. $A>G>N$

As explained in (1-4), only the accusative case-marked subject in (6a) is highlighted, whereas overall complement clause with the genitive case-marked subject in (6b) is highlighted by the speaker. The complement clause (6c) is ungrammatical. So we proposed $A=G>N$.

4. Conclusion

In this paper, first of all, we have argued that clauses with genitive case-marked subjects in Modern Mongolian are C-licensing. We have also shown that relative clauses allow only genitive case-marking in Modern Mongolian, whereas nominative and genitive case conversion is possible in Japanese relative clauses.

Secondly, we have attempted to explain distributions of all types of clauses with genitive case-marked subjects in Modern Mongolian. In this regard, we have shown that genitive case-marked subjects and verbs with a determining suffix displaying verbal properties coexist in Modern Mongolian.

Lastly, we have provided an account for the distributions of genitive case-marked subjects in connection to information structure and topicalization. In accordance with our study, genitive case-marked subjects in finite clauses in Modern Mongolian correlates with specific reading of the overall clause. Moreover, adopting the proposal of Mizuno Masanori (1995), we have provided more explanations in reference to information structure (Lopez 2009, Bruel 2005).

References

In English and in Japanese

1. Aygen.G (2007) *Syntax and Semantics of Genitive Subject-Case in Turkic*. California Linguistic Notes. Volume XXXII No. 2 Spring
2. Banno.O (2013) *On Ga/No Conversion: A diachronic Corpus-based Study*. 第4回コーパス日本語学ワークショップ予稿集, 国立国語研究所, 177-186.
3. Blake. B.J (2004) *Case*. Cambridge University Press
4. Breul.C. (2005) *Focus Structure in Generative Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins

5. Choi Dong-Guen (2008) *Solongos ba Mongol helnii ugsiig aimaglah tuhai* (Lexicology of Korean and Mongolian) Republic of Korea. Seoul. Journal of the Korean Association for Mongolian Studies. Volume 8. 125-144
6. Drubig H.B. (2000) *Toward a typology of focus and Focus constructions*. Linguistics.41.1.1-50
7. Hale K. 2002. *On the Dagur Object Relative: Some Comparative Notes*. Journal of East Asian Linguistics, 11, 109–122, 2002., Kluwer Academic Publishers. Netherlands.
8. Hawkins. E. A. (2000). *Relative clauses in Hawaiian*. In Leo Pasifica: Proceedings of the Fourth International Conference on Oceanic Linguistics, ed. by Steven Roger Fischer and Wolfgang B. Sperlich, 127– 141. Institute of Polynesian Languages and Literatures Monograph 2. Auckland: Institute of Polynesian Languages and Literatures
9. Hiraiwa.K (2000) *On nominative-genitive conversion, in MIT working papers in linguistics 39: A few from Building E39*. Cambridge, Mass. 66-125.
10. Herd.J (2004) *Genitive relative constructions in Polynesian*. Proceedings of the 2004 annual conference of the Canadian linguistic Association
11. Jaklin Kornfilt (1984) *Case marking, agreement, and empty categories in Turkish*, Ph.D dissertation, Harvard university, Cambridge, Massachusetts
12. Klaus von Heusinger& Jaklin Kornfilt (2005) *The case of the direct object in Turkish: Semantics, syntax and morphology*. Turkic languages 9:3-44
13. Luiz.L (2009) *Derivational Syntax for Information Structure*. Oxford University Press
14. Miyagawa.S (2008) *Genitive in Altaic*, Proceedings of the Workshop on Altaic Formal Linguistics4, MIT Working papers in Linguistics
15. Miyagawa.S (2011) *Genitive Subjects in Altaic and Specification of Phase*. Lingua 121:1265-1282.
16. Miyagawa.S (2012) *Case, Argument Structure, and Word Order*, Leading Linguistics Series, Routledge.
17. Mizuno.M (1995) *Preference Ordering of Subject Form in Modern Mongolian*, Tokyo University Linguistic Papers, March
18. Rizzi L. (1997) *The Fine Structure of the Left Periphery*, in: Haegeman, L. (Ed.), *Elements of Grammar*, Kluwer Amsterdam, 281-337
19. Smith.H (2006) *Restrictiveness in case theory*. Cambridge
20. Tserenpil.D, Kullmann.A (2005) *Mongolian Grammar*. Ulaanbaatar
21. Watanabe.A (1996) *“A cross-linguistic perspective on Japanese nominative – genitive conversion and its implications for Japanese syntax”* In *Current topics in English and Japanese*. ed. Nakamura.M, Hitsuzi Shobo. 341-369.

In Mongolian

1. Bazarragchaa.M (1998) *Hariyalahin tiin yalgalin utgig angilah ni* (Classification of the genitive case), Ulaanbaatar, Gurvan Erdene University Bulletin Volume 2. 7-49
2. Bazarragchaa.M (1999) *Mongol helnii uiliin tiin yalgal* (Verb Cases of Mongolian) Ulaanbaatar
3. Byambadorj.B (2006) *Orchin tsagiin mongol helnii helber sudlal* (Morphology of Modern Mongolian) Ulaanbaatar
4. Byambasan.P (1987) *Uil ugiin todotgon holboh nuhtsul* (Verbal determining suffix) Ulaanbaatar, Institute of Linguistic, Science Academy of Mongolia Bulletin Volume 4. 86-108
5. Luvsanvandan.Sh (1956, 2010) *Mongol helnii zuin surah bichig*, Ulaanbaatar
6. Luvsanvandan.Sh (1957) *Orchin tsagiin mongol hel* (Modern Mongolian) Ulaanbaatar
7. *Mongol hel shinjleliin tailbar toli bichig* (Encyclopedic dictionary of Mongolian linguistics) 2014: Ulaanbaatar,
8. Munkh-Amgalan.Y (2014): *Orchin tsagiin mongol helnii helber sudlal* (Morphology of Modern Mongolian) Ulaanbaatar
9. *Orchin tsagiin mongol hel* (Modern Mongolian) 2004, Ulaanbaatar
10. Purev-Ochir.B (2001) *Orchin tsagiin mongol helnii ögүүлberzүү* (Syntax of modern Mongolian) Ulaanbaatar
11. Rinchen.B (1967) *Mongol bichgiin helnii zui* (Mongolian Grammar) Ulaanbaatar
12. Unurbayan.Ts (2004) *Orchin tsagiin mongol helnii helber sudlal* (Morphology of Modern Mongolian) Ulaanbaatar

Монгол хэлний тэмдэг нэрийн захирах чадвар

М.Базаррагчаа

(Монгол Улсын Их Сургууль)

Монгол хэлний жинхэнэ нэр нь харьяалах, жишихийн тийн ялгалын нөхцөлөөр жинхэнэ нэрийг захирдаг (үхрийн эвэр, чоно шиг нохой) бол орон цагийн нэр нь харьяалах, гарахын тийн ялгалын нөхцөлөөр жинхэнэ нэрийг захирдаг (уулын цаана, гэрээс наана). Тэгвэл тэмдгийн нэр нь заахын тийн ялгалаас бусад нөхцөлөөр жинхэнэ нэрийг захирна (Морь-□ нь сайн, Хүний сайныг ханилан байж мэднэ, Манай нутаг булаг шандаар элбэг. Ураг урагтаа хүнд, Ургаа мод газартаа хүнд; Найрын богино нь сайн, насны урт нь сайн; Цэцгээ ахтай дотно, Эрхтнээс чих хэлтгий, эдлэлээс домбо хэлтгий, Эрдэнээс дун хэлтгий; Дээвэр хоолойгоороо татуу, дээл захаараа татуу, уул оройгоороо татуу, Нойтонд цавуу бөх, маханд элэг бөх, амьтанд заан бөх; Тостойгоос тогоо хар, билэгтэйгээс бэх хар, амттайгаас архи хар; Газар үндсээр баян, тэнгэр одоор баян, далай усаар баян; Уурнаас балтгар, уулнаас өндөр, хөөнөөс хар, хөвөнгөөс цагаан (шаазгай); Сар шиг дугаргий, сам шиг сандархай (Тооно). Говь руу ургац муу)

Орон цагийн нэр нь харьяалах ба гарахын тийн ялгалын нөхцөлөөр жинхэнэ нэрийг захирдаг (Уулын цаана туулайн хэвтэр (Шилний хонхор). Гэрийн хойно гэдэн годон (Өрхний оосор). Тэнгэрийн хаяанаас цааш газаргүй хэмээн сэтгэсээр ... (Д.Н) Хурдлан довтлох уурын тэрэгний өмнөөс (Д.Н)

Ийнхүү тэмдэг нэр нь заахын тийн ялгалын нөхцөлөөр өмнөх жинхэнэ нэрийг захирдаггүйгээрээ үйл үгээс ялгаатай боловч жинхэнэ нэр ба орон цагийн нэрийг бодвол захирах чадвараараа үйл үгтэй ойр юм. Тэмдэг нэрийн захирах чадварын талаар Л.Мишиг¹, Г.Д.Санжеев², Ш.Лувсанвандан³, Г.Ц.Пюрбеев⁴, Л.Бэшэ⁵ нар судалсан байна. Эдгээрийн дотроос Г.Ц.Пюрбеев сонгодог болон орчин үеийн халх, ойрод, халимаг, буриад хэл аялгууны баялаг хэрэглэгдэхүүний холбоо үгийн жишээнээс эшилж, өгөх-орших, гарах, үйлдэх, харьяалах, холбох тийн ялгалаар жинхэнэ нэр ба цагт нэрийг захирсан тэмдэг нэр бүхий холбоо үгийг утгаар нь ялгахыг оролдсон байна. Үүнд, гарахын тийн ялгалаар өмнөх жинхэнэ нэрийг захирсан тэмдэг нэрт холбоо үг нь:

1. Харьцуулсан утгатай (*hodun-ača olan* (НТ. §105), *köbegün-eče alus* (АТ. 1-37), *tngri nere-yin ökin-eče γayiqamsiytu* (К.М.Черемисов, 1937),

¹ Л.Мишиг. Монгол хэлний холбоо үгийн зүйл, Уб., 1957, 24-25-р т.

² Г.Д.Санжеев. Сравнительная грамматика монгольских языков. Глагол.М., 1964, стр.5

³ Ш.Лувсанвандан. Монгол хэлний үгсийг аймаглах тухай асуудалд, “Хэл зохиол” V боть, Уб., 1967 (1968). 34-35-р т.; Орчин цагийн монгол хэлний бүтэц. Монгол хэлний үг нөхцөл хоёр нь, Уб., 1968. 24-р т.

⁴ Г.Ц.Пюрбеев. Историко-сопоставительные исследования по грамматике монгольских языков. Синтаксис словосочетания, М., 1993, стр. 144-159

⁵ Л.Бэшэ. Монгол хэлний нэрлэсэн өгүүлбэрийг хувилгах нэг байдал

mindasun-āṣa jögölen (А.Позднеев, 1911), Гангаамаагаас дүү, сүүнээс цагаан, харсагаһаа хурдан (буриад), чолунас хату (халимаг), хөөнэс номһн (халимаг).

2. Тоо хэмжээний утгатай (*ebedüg-ēce ileü* (НТ. §57), *köbegüd-ece odqan-anu* (Ц.Б.Цыдендамбаев. 1972))
3. Учир шалтгааны утгатай (*tegri-dēce jayayātu* (АТ. 1.4), *noqai-āṣa ṣoṣimtayai* (НТ. §66))
4. Орон цагийн утгатай (городхоо хол (буриад), гэрэс уужим (халимаг), бичкнэсн гэмтэ (халимаг), асхнас бэлн (халимаг)⁶ гэж ангилжээ. Мөн “*aduγusun-dur amaray, barilduyan-dur batu*” гэвэл “хязгаарласан” утгатай бол “*beye maqabud-tu qourtai, kegēli qaquuli-dur duratai*” гэхэд “ерөнхийлсөн” утгатай ба “*herekei-dur honičitan* (НТ. §139), *erdem-dü duratan*” гэвэл “онцлон ялгасан” утгатай, “*ükül-dü oyira* (М.А. 1938), *yertünčü-dü qubitai* (Х.Лувсанбалдан, 1976), нуруундаа эмзэг, хошуундаа цагаан, наранда эли (буриад), күзүндэ алг (халимаг)” гэвэл орон цагийн утгатай, “*merged-tü keregtei* (Х.Лувсанбалдан, 1976), дөрлдэнд бэлн (халимаг), хүдэлмэридэ шухал (буриад) гэвэл зорилго заасан утгатай болох ажээ.

Монгол хэлний “адил, сацуу” гэсэн тэмдэг нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ холбохын тийн ялгалын нөхцөлөөр холбож, “*ere-lügē saṣai* (НТ. §21). *Adoṣun-luγā adali* (Х.Лувсанбалдан, 1976), бухин өврлэ эдл, ангин соялā эдл (халимаг) гэсэн жишээ татжээ⁷.

Г.Ц.Пюрбеев тэмдэг нэрийн найрсан холбоо үгнээ 1. Сайны сайн, дээдийн дээд, хараһаа л хар (хараас хар); 2. *güičen* γо’а, *üküme* соγтуу, төрөхөөс шулуун шударга, 3. *Ketürkei mergen*, *yeke küčütei*, *asaru tomu*, бузар хайн, аагим халуун, бат сайхан, *asaru gün*, шал нойтон, цэв хүйтэн, *ürgüljide sayin*, залуһаа буурал (залуугаараа буурал) гэх мэт холбоо үгийг оруулсны эхнийх нь давтсан хэлц холбоо үг, дундах нь цагт нэр нь тэмдэг нэрийн өмнө тийн ялгалын нөхцөлтэй, эсвэл нөхцөлгүй орсон, сүүлчийнх нь мөн тэмдэг нэрийн өмнө тэмдэг нэр орж, давуу зэргийг илтгэх болсон ба угтвар бүтээврүүд мөн тийм утгаар тус тус орсон нь хувилбар холбоо үгс болно. Үүнд,

1. Дээд зэргийн чанартай эд (орны утга бүхий нэр нь хэмжээ дэв дэсийн утгат нэрнээ хавсарчээ)
2. Мундашгүй хүчит бөх (үгүйсгэсэн утга бүхий цагт нэр)
3. Бүхнээс хүчит арслан (бүх (бөхчүүд)-ээс хүчтэй гэснээс хураасан нь)
4. Хэтэрхий нарийн саваа (тэмдгийн нэрээр давуу зэргийг илтгэжээ)
5. Нэлээд их тариа (тэмдгийн нэрээр давуу зэргийг илтгэжээ)
6. Туйлын чухал баримт (бодит нэрээр давуу зэргийг илтгэжээ)
7. Хамгаас хүчит бөх (хамаг (бөхчүүд)-ээс хүчтэй гэснээс хураасан нь)
8. Үхмээр согтуу (боломжийн утга бүхий цагт нэр)
9. Их жаргалтай (тэмдгийн нэрээр давуу зэргийг илтгэжээ)

⁶ Г.Ц.Пюрбеев. Дурдсан зохиол, стр. 149-152

⁷ Г.Ц.Пюрбеев. Дурдсан зохиол, стр. 154

10. Ийм сайхан нутаг (тэмдэг нэрийн төлөөний үгээр давуу зэргийг илтгэжээ)

11. Аагим халуун өдөр (тэмдгийн нэрээр давуу зэргийг илтгэжээ)

12. Үргэлжид сайн нөхөр (цагийн нэр нь угтаа давуу зэргийг илтгэхгүй юм)

гэх мэтээр тэмдэг нэрийн өмнө хамжин ба найран орсон үгс нь тэмдэг нэрийн давуу зэргийг илтгэх утгвар бүтээвэр (маш, нэн, тун, цоо ув улаан, цав цагаан, шал нойтон, цэл, цал, асар, улам, тас хар, тэс хөндлөн, пиг дүүрэн, пад хар, час улаан)-ийн оронд хэрэглэгддэг билээ.

Орон цагийн нэр нь өмнөх үгээ зөвхөн гарах, харьяалахын тийн ялгалаар захирдаг шиг тэмдэг нэрийн давуу зэргийг үгээр илтгэхэд энэ хоёр тийн ялгал хэрэг болдог нь сонин тохиолдол юм.

а). 1. Туйл $\left\langle \begin{array}{c} \text{ЫН} \\ \text{аас} \end{array} \right\rangle$ сайн морь 2. Гэр $\left\langle \begin{array}{c} \text{ИЙН} \\ \text{ээс} \end{array} \right\rangle$ хойно, үд $\left\langle \begin{array}{c} \text{ИЙН} \\ \text{ээс} \end{array} \right\rangle$ өмнө

б). Сайхан $\left\langle \begin{array}{c} \text{Ы} \\ \text{аас} \end{array} \right\rangle$ сайхан бүсгүй, хол $\left\langle \begin{array}{c} \text{ЫН} \\ \text{оос} \end{array} \right\rangle$ хол газар, айхавтар $\left\langle \begin{array}{c} \text{ЫН} \\ \text{аас} \end{array} \right\rangle$ айхавтар хүн

Энэ жишээний хоёрдогч (б) нь тэмдэг нэрийг давтаж, уул хоёр тийн ялгалаар холбож, тэмдэг нэрийн давуу зэргийг задлаг аргаар илтгэж байна. Энэ тухай Л.Мишиг тэмдэглэжээ⁸.

Харин “хэрцгий догшин, яруу тодорхой, хүчир хүнд (хүнд хүчир) зэрэг нь зэрэгцэх утгат тэг холбоосоор холбогдсон хоршоо үг бол “үнэхээр сайхан”, *арай* хурдан, уулаасаа эцэнхий, *ерөнхийдөө* шуугиантай” гэвэл “үнэхээр, арай, ерөнхийдөө” зэрэг нь баймжийн утгат үг болно. Мөн “үргэлжид сайн, насад тахир, залуугаасаа буурай, асханд сайхан (асхнд сеахн), өглөө хүйтэн (орунд кийтэн), дотогш махир, эндээсээ хол, дотроо хөндий, “урьднаасаа тунгалаг” гэвэл тэмдгийн нэр нь өмнөх үгээ өгөх-орших, гарахын тийн ялгал, орон цагийн нэрийн тэг үндсээр өмнөх үгээ захирсан байна.

Л.Бэшэ “Qorči irejü ögüleriin: Bodončar boydo-yin bariju abuysan eme-dece törengen bajamuqa-lu’ā ke’eli nigeten, keke γaγčatan büle’ei (НТ. §121): ... helige-dür sölsütü, herekei-dür hončitan, a’üsgi dügüreng jirüketü, aman dügüreng a’ürtan, ere tutum erdemten, böküs küčüten-i ilγaju ögsü (НТ. §139) жишээ татаж, –ke’eli nigeten, keke γaγčatan büle’ei’ гэсний “nigeten, γaγčatan гэдгийг өгүүлэхүүн гишүүн гэсэн бол,

-a’usgi dügüreng jirüketü
aman dügüreng a’ürtan
ere tutum erdemten,
böküs küčüten-i ... гэхэд,

“-a’üsgi dügüreng, aman dügüreng, ere tutum erdemten” гэснийг тэмдэг нэрийн тодотгол, böküs küčüten-i гэдэг нь шууд тусагдахуун гэж үзсэн байна⁹.

⁸ Л.Мишиг. Монгол хэлний холбоо үгийн зүйл, Уб., 1975, 25-р т.

⁹ Л.Бэшэ. Монгол хэлний нэрлэсэн өгүүлбэрийг хувилгах нэг байдал,

Гэвч 139-р зүйлд буй “ялгаж өгч” гэсэн өгүүлэхүүнд зургаан нэр өгүүлэхүүний өгүүлбэр зэрэгцэн захирагдсан ба, дүүрэн” гэсэн тэмдгийн нэр нь тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн төгс бус өгүүлэхүүн болно.

Л.Бэшэ “*nige ke'eliten, sulsütü elige, dü'üreng a'urtan am*” гэсэн хамжсан тодотгол гишүүн байснаа “*ke'eli nigeten*” гэж өгүүлэхүүн гишүүн болон тонгорсон гишүүн юм гэсэн нь зөв юм. Гэвч монгол хэлний тэмдэг нэр нь өгүүлбэрт тодотгол өгүүлэхүүн болдог гэснийг зөвшөөрч болохгүй юм. Тэмдгийн нэр нь ямагт нэр үйлийн өмнө хамжсан тодотгол гишүүн л болно. Тэрээр, “Тодотголыг нэг төрлийн өгүүлэхүүн гэж болмоор байна” гэсэн нь нэг талдаа, тэмдэг нэр нь өмнөх жинхэнэ нэр гишүүнийг заахаас бус тийн ялгалаар захирна гэсэн санаа байж болох ч нөгөө талдаа, тэмдэг нэр нь дотоод бүтцийн буюу хэлэгдэхүүний үүднээс хэзээ ч өгүүлэхүүн болохгүй юм. Харин “бай-, бол-” үйл үг ардаа авбал сая өгүүлэхүүний шинжтэй болно. Жишээ нь:

Сайхан үнэртэй (байсан) энэ хатуу хүрэн (болсон) дарсыг Чүлтэм бас л урьд өмнө нь ууж үзсэнгүй (С.Э) гэвэл үйлшсэн тэмдэг нэр нь өгүүлэхүүн болно. Энэ амгалан их (болсон) усны дэргэд юм бодохгүй байхын аргагүй [Ø] (С.Э) гэхэд, “аргагүй” хэмээх тэмдэг нэр үйл өгүүлэхүүний байрнаа орсон тул үйлшиж, ардаа тэг холбоц буюу “бай-лаа” гэсэн үг авсан болох нь мэдэгдэнэ. Гэвч тэмдэг нэр бүр тухайн өгүүлбэрт орохдоо дандаа тэг холбоц аваад байдаггүй. Тухайлбал, Хангайн өндөр уул шиг нөмөр түшигтэй явсан хан буурал эцэг – миний хайрт аав аа! (Б.Я) гэхэд эдгээр тэмдэг нэр нь тэг холбоц авах боломжгүй нь тэмдэг нэрийн үндсэн үүргээс шалтгаалах ба утга найруулга эвдрэхэд хүрнэ, Л.Бэшэгийн авсан өгүүлбэрийн 1. Үзүүр хурц гадас (үзүүр нь хурц байсан гадас), 2. Үзүүр нь маш хурц байна, Үзүүр нь арай хурц байна” гэхэд эхнийх нь тодотгол гишүүн өгүүлбэр, сүүлчийнх нь баймж бүтээвэр, үг бүхий хувилбар энгийн өгүүлбэр юм.

Тэмдэг нэрийн захирах чадварын талаар Ш.Лувсанвандан (Тэмдэг нэр нь гарах үйлдэх, өгөх-оршихын тийн ялгалын хэлбэрт үгийг захирч чадна)¹⁰, П.Бямбасан (Тэмдгийн нэр ... харьяалах ... өгөх орших, гарах, үйлдэхийн тийн ялгалд байгаа өмнөх нэрээ захирч чадна)¹¹ П.Бямбасан (Тэмдэг нэр нь заахаас бусад тийн ялгалаар өмнөх үгээ захирч чадна)¹², Лх. Дамдинжав (Тэмдэг нэр нь өмнөх үгээ өгөх-орших, үйлдэх, гарахын тийн ялгалаар захирна)¹³, Ц.Өнөрбаян (Тэмдэг нэр нь өмнөх үгээ ихэвчлэн өгөх-орших, гарах, үйлдэхийн тийн ялгалаар захирна. Бусад тийн ялгалаар өмнөх үгээ захирах чадвараар сул байдаг. Хэлбэрийн хувьд, нэрлэх, харьяалах, хамтрах, заах, чиглэхийн тийн ялгалтай үгийг захирч байгаа мэт байвч мөн чанартаа тэмдэг нэрийн шинж биш, тухайн тэмдэг нэр нь жинхэнэ нэрийн үүрэг гүйцэтгэсэн ба үйл үг нь хэмнэгдсэн тохиолдолтой

¹⁰ Ш.Лувсанвандан, Орчин цагийн монгол хэл, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, Бээжин 1962, 228-р т.

¹¹ П.Бямбасан. Тэмдгийн нэр, “Орчин цагийн монгол хэл зүй” ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэн, Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо, Уб., 1966, 104-р т.

¹² П.Бямбасан. “Орчин цагийн монгол хэлний үгийн бүтэц, нэр үгсийн аймаг. Ардын боловсролын яамны хэвлэл, Уб., 1975, 58-р т.

¹³ Лх.Дамдинжав, Орчин цагийн монгол хэлний холбоо үг, УБДС-ийн монгол хэлний тэнхим, Уб., 1978, 38-39-р т.

холбож ойлгох хэрэгтэй юм)¹⁴, П.Бямбасан, Б.Базылхан, Ж.Баянсан (Тэмдэг нэр нь заахаас бусад тийн ялгалаар өмнөх үгээ захирч чадна)¹⁵, Б.Бямбадорж (Тэмдгийн нэр нь өмнөх үгээ голдуу өгөх орших, үйлдэхийн тийн ялгалаар захирдаг)¹⁶, Цэнгэлтэй (Тэмдэг нэр нь өгөх орших, гарах, үйлдэхийн тийн ялгалын нэрийг өмнөө захирч чадна)¹⁷, Сунрав, Сэцэн нар (Тэмдэг үг өгүүлбэрт өмнөө гарах, үйлдэхийн тийн ялгалт үгийг захирч чадна)¹⁸, Чойжинжав (Байр солиход тэмдэг нэр нь уг нэр; үйл үгийг захирсан голлох үг болдог (нимгэн цас – цасны нимгэн, нэн их зодох – зодохын ихээр зодох, муу авьяастай – авьяас муутай, сайн нөхөр – нөхрийн сайн), өгүүлбэрт өмнөө гарах, үйлдэхийн тийн ялгалт үгийг захирч чадна)¹⁹, Сэцэн, Цогт нар (Тэмдэг үг өгүүлбэрт өмнөх үгээ харьяалах, өгөх-орших, гарах, үйлдэхийн тийн ялгалаар захирч чадна (Зүсийн сайхан дээлд үгүй, Моринь сайн эмээлд үгүй, Зайдан унаа бөгсөнд муу, зальт мэх биед муу)²⁰, Тулгуур (Тэмдэг нэр нь өгүүлбэрт өмнөө гарах үйлдэхийн тийн ялгалт үгийг захирч чаддаг: Хотоос хол боловч сургуулиас ойр байвал)²¹ зэрэг эрдэмтэд хоёр янз үзсэн байна. Үүнд, тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрийг заахаас бусад тийн ялгалаар захирна. (Ш.Лувсанвандан, П.Бямбасан) гэсэн бол харьяалах, өгөх-орших, гарах, үйлдэхийн тийн ялгалаар захирна (П.Бямбасан, Сэцэн, Цогт нар) гэсэн ба тэмдгийн нэр нь өмнөх үгээ үйлдэх, өгөх-орших, гарахын тийн ялгалаар захирна (Ш.Лувсанвандан, Цэнгэлтэй, Өнөрбаян, Лх.Дамдинжав) гэжээ. Тэгвэл өмнөх нэрээ үйлдэх гарахын тийн ялгалаар захирна. (Тулгуур, Сунрав, Сэцэн нар, Чойжинжав) гэсэн бол өмнөх үгээ үйлдэх, өгөх-оршихын тийн ялгалаар захирна (Б.Бямбадорж) гэжээ. Харин Г.Ц.Пюрбеев өгөх-орших (эрхийдээ оньчтой, сахихад хялбар), гарах (хөвүүнээс алс), үйлдэх (хүйсээр төрөл), харьяалах (эрийн сайн), холбох (эр лүгээ чацуу) тийн ялгалын нөхцөлөөр тэмдэг нэр нь өмнөх үгээ захирна гэжээ.

Ц.Ц.Цыдыпов тэмдгийн нэр өмнөх үгээ дараах тийн ялгалаар захирдгийг буриад хэлний жишээгээр үзүүлжээ. Үүнд,

1. зүрхэндэм урихан, ажилдаа тааруу, зөөрндөө харуу (зөөсөн юмандаа харуу)

2. зангаар хайн, малаар баян, ухаагаар бирагуй

3. донгорогһоо хурса, хадаһаа үндэр, алтанһаа үнэтэй (тонгоргоос хурц)

4. эндээ суутай, үглөөгүүр сэлмэг, ходоодоо налгай

¹⁴ Ц.Өнөрбаян, “Орчин цагийн монгол хэлний үг зүй” МУБИС, МСС., Уб., 2004 230-р т.

¹⁵ П.Бямбасан, Б.Базылхан, Ж.Баянсан, “Үг зүй”, “Орчин цагийн монгол хэл”, ШУА, ХЗХ, Уб., 1997, 246-р т.

¹⁶ Б.Бямбадорж, Орчин цагийн хэлбэр судлал, Ховд их сургууль. НХУС, Уб., 2011, 74-р т.

¹⁷ Цэнгэлтэй, Одоо үеийн монгол хэлний зүй. Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1980, 230-р т.

¹⁸ Сунрав.Сэцэн. Үгзүй, “Орчин цагийн монгол хэл”, Өвөр монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1996, 278-р т.

¹⁹ Чойжинжав, Хэлний зүй, “Одоо үеийн монгол хэл”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, Хөх хот 2005. 410-411-р т.

²⁰ Сэцэн, Цогт. Үг зүй, “Орчин цагийн монгол хэл”, Өвөр монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо. 1982, 254-255-р т.

²¹ Тулгуур, Үг зүй, “Орчин цагийн монгол хэл”, Өвөр монголын багачууд хүүхдийн хэвлэлийн хороо, 1993, 296-р т.

5. сагаан бор, ехэ үндэр, нарин ута (Өмнөх тэмдэг нэр нь нэрлэхийн тийн ялгалаар хэлбэржжээ гэснийг нь шадарлах буюу хамжих аргаар гол (дараах) үгнээ захирагджээ гэж үзнэ)

6. Ногоон^{ай} ногоон, надтарай набтар, үргэн^{эй} үргэн

7. хара^{аал} хара, гажанхай^{аал} гажанхай, нарин^{аал} нарин²² гэжээ. Үүний 6,7-рх нь тэмдэг нэрийн давуу зэрэг, задлаг аргаар бүтсэнийг, 5-рх нь хоёр тэмдэг нэр нь хамжих аргаар угсран холбогдож, эхний үг нь тодотгол гишүүний байдалтай ажээ. 4-рх жишин үзвэл орон цагийн утгат үгсийг өгөх-орших, үйлдэхийн тийн ялгалаар дараах тэмдэг нэр захирчээ.

Монгол хэлний тийн ялгалын нөхцөлийг орон цагийн ба орон цагийн бус утгатай гэж ерөнхийд нь хоёр ангилж болно. Үүнд²³,

Орон цагийн бус утгат	Орон цагийн утгат
1. Н.т.я.: онгоц- □ нисэв 3.т.я.: үхэр - Ø туулаа	Үй.т.я.: модоор явжээ Сүхээр түлээ хагална Өг.ор.т.я. Чамд өгье, ойд зугаалъя
2. Хам.т.я.: морьтой явна Хүүтэйгээ уулзъя Харь.т.я.: Ахын номыг үзлээ	Гар.т.я.: Хотоос ирээсэй Очоос гал бадарна Чиг.т.я.: Гол руу очъё
3. Жиш.т.я.: Ээж шигээ уран охин байна Ах шиг уургалъя	Х.т.я.: Өвдөгцөө усанд орлоо Дээл шагайн тус шүргэж байна

Тэмдгийн нэр нь орон цагийн утгат үйлдэх, гарах, өгөх-оршихын тийн ялгалаар өмнөх жинхэнэ нэрийг захирах нь зайлшгүй тогтвортой байх ажээ. Үүнд:

- Бардам үгээр цэцэн болдоггүй
Балмад явдлаар баатар болдоггүй
- Дуутай тэнгэр хураар дулимхан
Ууртай амьтан ураар барамхан (В.Ш)
- Залбирсан сэтгэлийн үнэнд
Заяагаар элбэг увдис нь
Залуу модны навчны
Заваа ууланд түгэх шиг
Зээ зүй, зэ хөө, зээ богд лам Махгал минь (Д.Р.)
- Дорно орноо Үзэсгэлэнт гүнж хэмээх нэгэн их хотод шашин ёсыг
сахисан, сан хөрөнгөөр үлэмжхэн Сахилтуу хэмээх нэгэн
баян худалдаачин амьдардаг байжээ. (В.Ш.)
- Малд дургүй хүн гарсаар хашхирна
Галд дургүй хүн очсоор чичнэ

²² Ц.Ц.Цыдыпов Бураад хэлэнэй синтаксис, Бур АССР-эй Гэгээрэлэй министеретво дурадхаба, Улан-Үдэ, 1985, 22-р т.

²³ М.Базаррагчаа. Монгол хэлний өгүүлбэр. Багш нарын мэргэжил дээшлүүлэх институт, Уб., 1987, 127-р т.

- Даага эхдээ ялдам
Дархан дөшиндөө ялдам
- Дуунд дуртай заан түүний дуунд уяран, нэгэн модны сүүдэрт зөгийн дууг сонсон таг мэлрэн, яг зогсжээ. (В.Ш)
- Төрийн үзэлд хортой
Эзний алдарт халтай
Гоц шорвог үйлийг
Гол тасравч бүү хий. (В.Ш.)
- Сайн худалдаачин хүн гадагш дотогш байнга явж, хямд төсөр зүйлийг олж аваад, ончтой цагт зохистой газар нь өндөр үнээр дамлан гүйлгэх аргад гарамгай байдаг билээ. (В.Ш.)
- Чи надад хайргүй байж л дээ (Д.Батбаяр). Та театрт дургүй бол дургүй л биз (Д.Батбаяр)
- Буруу өссөн хүүхэд
Бухын хүзүүнээс хэцүү
- Маргаашийн өөхнөөс
Өнөөдрийн уушги дээр
- Ингэхлээр хөрөнгө хогшил гэдэг ачит эцгээс ч хүчтэй болох нь. (В.Ш.)
- Тэр газар бол хүн амьтны хөлөөс хол, нүднээс далд, тэгсэн атлаа ус ургамал тэгш, холын бараа харагдах газар байх ёстой гэсэн (С.Э)
- Нөхөр минь, чи бид хоёр төрсөн ах дүүгээс дутуугүй гүн бат барилдлагатай болсон билээ. (В.Ш.)

Жич, тэмдэг нэр нь “-руу, луу” гэсэн нөхцөлөөр илрэх чиглэхийн тийн ялгалаар жинхэнэ нэрийг захирсан нь үйлдэх, өгөх-орших, гарахын тийн ялгал шиг төгс төгөлдөр бүрэлдэж чадахгүй тул “Ургац гол руугаа сайн байна” гэх мэт жишээ ховор юм.

Тэмдэг нэр нь нэрлэх, харьяалах, хамтрах, жишихийн тийн ялгалт жинхэнэ нэрийг захирах нь тогтворгүй хувилбар шинжтэй ажээ. Энэ тухай Чойжинжав, Ц.Өнөрбаян нар дурдсан байдаг билээ.

1. $N_{\text{sub}}^{\text{nomi}} \leftarrow N_{\text{adj}}$. (Ямар ч юмыг гүйцэтгэхийн тулд амь үл хайрлан сэтгэл-шулуун/аар зүтгэдэг бус уу (В.Ш.) гэхэд нэрлэхийн тийн ялгалт “сэтгэл” гэсэн жинхэнэ нэр нь “шулуун” гэсэн хэлбэр заасан тэмдэг нэрнээ захирагджээ. Тэмдэг нэр нь ямагт тодотгох тэг үндсээр жинхэнэ нэр, үйл үгнээ тодотгол гишүүн болдог нь түүний үндсэн ёс юм. Тэгэвч тэмдэг нэр нь үйл үгтэй адил заахаас бусад тийн ялгалт жинхэнэ нэрийг захирах боломжтой бөгөөд ялангуяа нэрлэхийн тийн ялгалт жинхэнэ нэрийг захирах нь үйлшсэн буюу, “бай-, бол-, а-, бү-” үйл үг, тэг холбоц авах боломжтойд оршино. Жишээ нь: Эзний зарлиг авсан мөртлөө энэ ч болно, тэр ч болохгүй гэж элдэв шалтаг заан, урагш хойш ажлыг тавих бөгөөд өөд-□ муутай зарцыг ойр байлгахын ч хэрэг юун (В.Ш.) гэхэд нэршсэн, орны утгат тэмдэг нэр нь нэрлэхийн тийн ялгалаар “муутай/байдаг, болсон” гэсэн үйлшсэн тэмдэг нэрнээ захирагджээ. “Заг Байдрагийн хавьцаа халхын өлзий-□ дэлгэр нутагт амьдрал хэвийн голдрилоороо урсан байв (С.Э) гэхэд “Өлзий-□ дэлгэр болсон “нутагт ...” гэж болно. Гэвч нэрлэхийн

тийн ялгалт жинхэнэ нэрийг захирсан тэмдэг нэр нь тэг холбоцоор хэлбэржин үйлшсэн байдаг. Жишээ нь, \Тугал дээрээ тос хуруудыг идүүлсэн

Тус-□ ихтэй-Ø аман хүзүү

Бяруу дээрээ булга торгыг өмсүүлсэн

Буян-□ ихтэй-Ø аман хүзүү (Аман хүзүүний ерөөл)

Хорин “Тогоо-Δ дүүрэн-Ø сүүтэй, Торх-Δ дүүрэн-Ø өрөмтэй бол!” гэхэд “тогоо торх” гэсэн жинхэнэ нэр нь нэг бол, нэрлэх, нөгөө бол, үйлдэхийн тийн ялгалаар хэлбэржиж “дүүрэн-Ø” гэсэн тэмдгийн нэрнээ захирагдсан байна. Ийнхүү нэрлэхийн тийн ялгал нь үйлдэхийн тийн ялгалтай сэлгэж саармагшдаг байна.

Зан-□ сайт, аврал эрдэм-□ төгс чамайгаа санавал, залхуурч холдон, төөрөх сэтгэл төрөх чөлөөгүй үгүй л (Д.Равжаа). Шадар нөхдийнхөө учир-□ төгс үгийг сонсож, Сахилтуу тэндээс түргэн явах нь зүйтэй хэмээн зориг шийджээ (В.Ш.) Тусгал-□ сайтай дуран хурц нүд нь төрсөн газраа энхрий сайхнаар ширтэнэ (Д.Цэвэгмид). Тэд бол угтаа үр үндэсгүй арчигдах заяатай байсан гэвч ялагсдын өршөөл, Далай ламын ивээлээр туурга-□ бүтэн үлдэж, Монгол, Манж, Төвөд гурван улсын завсар хавчуулагдсан, хожмоо ердөө л золиос болохоос цаашгүй амьтас юм санж (С.Эрдэнэ) “гэхэд” “Сайн-Ø зант, төгс-Ø аврал эрдэмт чамайгаа ..., төгс-Ø учиртай үгийг, сайн-Ø тусгалт, бүтэн-Ø туургатай үлдэж ...” гэж байх ёстойгоос байр сэлгэсэн ажээ. Үүнийг, “транспозиция” гэнэ. Ингэж байр сэлгэсэн гишүүн нь өгүүлэхүүн гишүүн өгүүлбэр болсон нь тохиолдоно. Жишээ нь:

Үртэй хүн-□ өвөр-□ нойтон Ø

Үргүй хүн-□ нүд-□ нойтон Ø

2. $N_{\text{sub}}^{\text{nomi}} \leftarrow N_{\text{adj}}$. “Хун шиг цагаан, дун шиг хатуу, хуйгүй хурдан, салхигүй сайхан болтугай” гэхэд “цагаан, хатуу” гэсэн өнгө чанар заасан утгатай тэмдэг нэр нь “шиг” гэсэн жишихийн тийн ялгалаар “эсгий”-ний өнгө чанарыг “хун, дун”-ийн өнгө чанартай адилтгасан ажээ.

Жишихийн тийн ялгалаар жишин харьцуулж буй хоёр юмын адил шинжийг илтгэх тэмдгийн нэр нь “дун шиг цагаан, дурдан шиг артай” гэхэд “эсгийний цагаан өнгийг дунгийн цагаан өнгөтэй, мөн эсгийний арын хатууг дурдангийн арын хатуутай тус тус адилтгасан байна. Гэтэл адилтгасан тэмдгийн нэрийг нь орхиж, эсгийний бөх шинжийг “бухын магнай, азарганы саарь мэт болтугай!” гэж адилтгасан байна. Түүнээс гадна, “яснаас хатуу, цаснаас цагаан” гэж ясны хатуу, цасны цагаан шинжээс давуулан адилтгасан байдаг.

Мөн адилтган харьцуулж буй зүйлийн хир хэмжээг заахдаа тэмдгийн нэрийг далдалсан байх ба адилтгасан холбоосыг “чинээ” гэсэн жинхэнэ нэрээр тодосгон орлуулжээ.

Дэлхийн чинээ дэвжээтэй бол, уулын чинээ унгастай бол! гэж ихэсгэсэн хэтрүүлгээр хэлжээ. Тэр ч байтугай шинж чанар заасан тэмдгийн нэр, адилтгасан холбоос хоёрын аль алины нь орхин, саваа нь шандас, унгас нь мяндас” гэжээ.

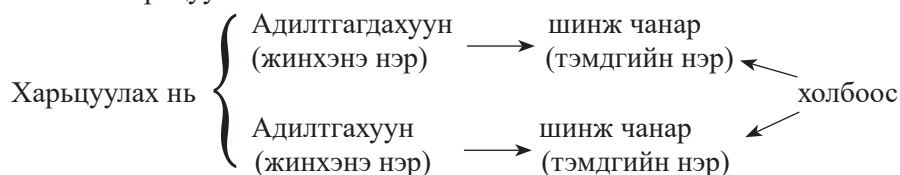
Хар хорумд буюу их хааны ордонд Цотон шиг уран дархан хүн хэрэгтэй Чормогон мэдээд бас ч золиосонд авахад илүү таарах хүн үгүй гэж шийдээд явуулсан биз (С.Эрдэнэ)

- Гаднаас нь харвал согоо шиг гоё

Дотроос нь үзвэл, могой шиг хортой

- Элгэн хад өөд
Төлгөн хуц мөргөнө
- Ямаан сэгэн дээр
Тэмээн чинээ буг болох.

Эдгээр жишээний эхнийх нь Цотон хүн хоёрыг урнаар нь адилтгасан бол 2-рх нь хүний гадаад дотоод шинжийг согоо могойтой “гоё, хортой” шинжээр харьцуулахдаа адилтгагдахууныг далд орхижээ. 4-рх жишээнээ дээр өгүүлсэн тэмдэг нэр (их буюу том)-ийг орхижээ. 3-р жишээ нь хадны толигор цул шинжийг амьтны цул хүрэн шинжтэй харьцуулахдаа шинж заасан тэмдэг нэр, “шиг, мэт” зэрэг холбоосыг гэж, шууд, “элгэн хад” гэж адилтгасан байна. Адилтгасан харьцууллыг

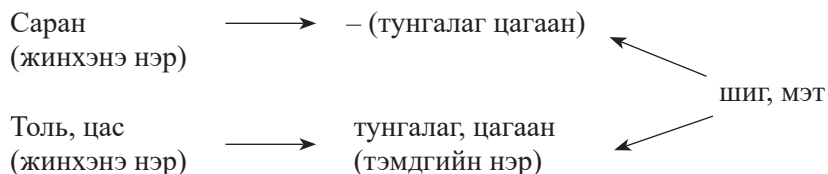

гэсэн байдалтай болно.

Өвлийн шөнө тэнгэрийн одод оч мэт гялалзахад

Удам талд жинчин хүний дуулах яруу (Д.Н) гэхэд, “одод” нь адилтгагдахуун, “оч” нь адилтгахуун болсон ба шинж чанар нь “гялалзах” гэсэн үйл үг болох, эсвэл “хурц, тод, яруу” гэх мэт тэмдгийн нэрийг орхисон байж болно. Үүнд “мэт” гэсэн адилтгасан холбоосыг ашиглажээ.

Тэгвэл дээрх загварт бүрэн тохирох жишээ гэвэл “Тэрхүү толь шиг тунгалаг, цас мэт цагаан саран дүв дүгрэгээр манай хажууд гэрэлтэж, идэр залуу зохиолчдын оюун ухаанд гэгээн туяагаа тусгана (Д.Н) гэсэн өгүүлбэр байна. Үүнд,

Харин “Саран манай хажууд гэрэлтэж, зохиолчдын оюун ухаанд гэгээн туяагаа тусгана” гэхэд “Сар”-ыг амьдчилан хүншүүлсэн нь далд адилтгал болох ба үүнийг “оюунт хүн мэт саран” гэж дэлгэрүүлж болно.

Царайн өнгө арчсан толь мэт

Цав цагаан шүд яралзаж, өдийн хөмсөг зурайна

Харах нүдний хар цагаан хосолж

Хас чулуунд шигтгэсэн лүнтэн мэт” (Д.Н) гэхэд шинж чанар заасан тэмдэг нэрийг орхисон ба “өдийн хөмсөг” гэхийг “өд мэт жирвэгэр / жирвийсэн (нарийн) хөмсөг”, эсвэл “өдийн адил зургар хөмсөг” гэж дэлгэрүүлж болно.

“Ялгам сайхан сар минь ертөнц дэлхийн дэнлүү, Янаг амраг хүү минь ямагт миний дэнлүү (Д.Н) адилтгах холбоос, тэмдэг нэр хоёрыг орхиж, зөвхөн “сар дэнлүү, хүү дэнлүү” гэж хоёр жинхэнэ нэрийг өгүүлэгдэхүүн өгүүлэхүүний харилцан угсрах харьцаанд тавьж, адилтгасан байна. “Шинэ эмнэлэг бол илд,

толь, нөхөр” (Шинэ эмнэлэг) гэж, тэмдэг нэр, холбоос хоёрыг орхиж хураасан адилтгал нь “Шинжлэх ухаан бол илд, толь, нөхөр” (Шинжлэх ухаан) гэсэн шүлгээс эхтэй хувилбар юм. Үүнд,

Бодисын ёсны шинжлэх ухаан бол

Бурангуй ёсыг эвдэгч илд

Бүдүүлэг байдлыг гэгээрүүлсэн толь

Бүх хүн төрөлхтний нөхөр юм

Бодисын ёсны шинэ эмнэлэг бол

Бузар өвчнийг цавчих илд

Бүдүүлэг байдлыг гэгээрүүлэх толь

Бүх хүн төрөлхтний нөхөр юм

Энэ тухай Д.Отгонсүрэн “Энд зүйрлэлийг (адилтгал М.Б.) нэг бадагт гурван мөр дараалан бие даасан өгүүлбэрт багтаан оруулахдаа зүйрлэсэн үгээ хэлний зүйн нэр өгүүлэхүүн болгосон нэгж өвөрмөц онцлог байгаа бөгөөд ингэснээр ч баталж нотолсон аяс тодорхой илэрдэг байна”²⁴ гэж тэмдэглэжээ. Тэрээр, тэмдэг нэр, холбоосыг гэсэн хураангуй адилтгалыг зүйрлэл гэж үзсэн байна²⁵. Жишээ нь: Ясан уул, босож, цусан далай урсаж ...” гэсэн адилтгалыг зүйрлэл гэсэн ба үүнийг дэлгэрүүлбэл овоолсон яс мэт хувхай уул босож, цус мэт улаан далай урсаж ...” гэж болно.

“Өрхөн дээр өөхөн цөвдөл” гэсэн монгол ардын оньсогонд адилтгахуунаар адилтгагдахууныг таалгах гэж оньсоголсноос үзвэл, “Өөхөн цөвдөл шиг од” өрхөн дээр байна” гэсэн өгүүлбэр болно. Үүнд, “од” гэсэн адилтгагдахуун “шиг” гэсэн холбоос хоёрыг орхин оньсголсон бол “өөх” гэсэн жинхэнэ нэр нь уг юмын бүтсэн эд болохыг заах авч, “цагаан” гэсэн үгээ гээжээ. Иймээс “өөх мэт цагаан цөвдөл” гэсэн дэлгэрэнгүй адилтгасан холбоо үг байжээ. Үүнчлэн “Хээрийн галуу нисэн үл хүрэх газраас хүний хүү тэгж эрдэнэ өвөртөлж харина (Д.Н) гэхэд “эрдэнэ” гэсэн адилтгахуун нь “мэт, эрдэм” гэсэн холбоос, адилтгагдахууныг орхин хэлсэн ажээ. “Иргийн гүзээ үсгүй, сэрхийн гүзээ үстэй” гэхэд адилтгагдахуун (тэнгэр, газар), холбоос (гүзээ шиг үсгүй) хоёрыг далдалсан байна.

Б.Ринчен гуайн “Сар” хэмээх шүлэгт буй адилтгал буюу $N_{\text{sub}}^{\text{comp}} \leftarrow N_{\text{adj}}$ загвар бүхий холбоо үгийг үзье.

Цоохор шар саран чавганц – чавганц мэт цоохор шар саран

Цоорхой үүлэн дээлээ хэдрээд – цоорхой үүл мэт цоорхой дээлээ хэдрээд,

Туяан цагаан таягаа тулаад – туяа мэт цагаан таягаа тулаад,

Тугал олон одон сүргээ туув – одон мэт олон сүрэг тугалаа туув

Үүлэн цоорхой дээлий нь ноолон – үүл мэт ноорхой дээлий нь ноолон

Үеэл хөвүүн салхи үлээн наадав – салхи мэт үеэл хөвүүн наадав

(1927.VIII.30)

гэж хувиргавал сая “цоохор шар, цоорхой, цагаан, олон, ноорхой” гэсэн тэмдгийн нэр нь “мэт” хэмээх холбоосоор “чавганц, үүл, туяа, од, үүл” зэрэг жинхэнэ

²⁴ Д.Отгонсүрэн Д.Нацагдоржийн зохиолын хэл найруулга, уран сайхны онцлог. Улсын хэвлэлийн газар, Уб., 1984, 27-р т.

²⁵ Д.Отгонсүрэн, Дурдсан зохиол. 28-29-р т.

нэрийг тус тус захирсан ба сүүлчийн мөрнөө “дэггүй, саваагүй, эрх танхи” гэх мэт тэмдэг нэрийг гээн хураажээ. Мөн “Нева мөрөн” (ленинград. европ буудал, 1947.vii.9) шүлэгт дээрх загварын дагуу холбоо үгийн тэмдэг нэр нь үйл үгийн өмнө гээгдэх нь олонтоо тохиолдох бөгөөд энэ нь тухайн үйл үг нь тэмдэг нэр шиг уул юмсын шинж чанарыг заадагтай холбоотой юм. Үүнд:

Шингэх нарны туяанд Нева мөрөн
 Эртний үлгэрийн Балбын дархан балбасан
 Шидэт баатрын юлд мэт гялалзан харагдам
 Эргийн боржин чулуун хүйд шургуулан хийсэн
 Ширээж давтсан болд юлдийн адил, усны мяралзах нь
 Эртний домгийн дархны лантууны ор шиг санагдам

Өгүүлэгдэхүүн гишүүн өгүүлбэрийн тэмдэг нэрээр бүтсэн төгс өгүүлэхүүний бүрэлдэхүүнд энэ адилтгасан холбоо үг багтан орох нь цөөн биш юм. Жишээ нь:

Тийнхүү таван жилийн турш алтан нутаг, амраг садангаа мөрөөдөн, биеэ золиосонд барьж өгсөн хугацааг яаж баръя гэж байтал сураг ажиг дуулдах-□ нь өдрийн од мэт ховор (С.Эрдэнэ). Үүнчлэн энгийн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн ч ийм загвараар бүтдэг. Жишээ нь,

Ээ, тэнгэр минь хорвоо гэдэг хуурамч бус уу. Залуу нас гэдэг уулын горхи шиг түргэн бус уу? (В.Шармаа): Амьдрал гэдэг өвсний гал шиг дүрэлзсэн түргэн бус уу? (В.Ш)

3. $N_{sub}^{T_{sub}^{GENE}} \leftarrow N_{adj}$ Жинхэнэ нэрнээ хамжин тодотгож орсон тэмдгийн нэр нь үйл өгүүлэхүүний байрнаа шилжин тонгорохдоо тодотгож байсан жинхэнэ нэрээ харьяалахын тийн ялгалын нөхцөлөөр хэлбэржүүлдэг. Жишээ нь:

- Ган болоход булаг-(ийн) сайн \emptyset мэдэгдэх,
 Гай болоход нөхөр-ийн сайн \emptyset танигдах
- Эрдэм-ийн дээд \emptyset эв
- Эрхэм-ийн дээд \emptyset эх
- Мэх-ийн их \emptyset үнэгэнд
 Мэнд-ийн их \emptyset бялдуучид
- Найр-ын богино сайн
 Нас-н-ы урт сайн
- Төмөр-ийн сайн зэвэрдэггүй
 Төрөл-ийн сайн мартагддаггүй

Ингэж тэмдгийн нэрийн байр шилжсэнээр өгүүлбэрийн хувиргал бүтээж буй чинагуун бүтэц буюу хэлэгдэхүүнээс инагуун бүтэц буюу хэлэхүүнийг бүтээж буй хэрэг болно.

- Тэндхийн өвс ногоон-ы шимтэй, үр жимс/н/ий арвиныг хэлээд барах юм биш (В.Шармаа)

- Огцорсон эцгийнхээ өшийг авч, огцруулсан арсланг чадан бүрэлгэх муу санаа агуулан цаг-ийн аятайг отон, тэр хоёр, арслангийн хамт үргэлжид цуг явдаг байжээ.

- Гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэгдэхүүн харьяалах, заахын тийн ялгалын алинаар нь хэлбэржих тухай Ш.Лувсанвандан гуай "энэ мэтээр үйлт нэр

өгүүлэхүүн бүхий гишүүн өгүүлбэр нь гол өгүүлбэртээ өгүүлэгдэхүүн тодотголын үүргийг гүйцэтгэхдээ нэрийн утгаар үйлчлэх тул мөнхүү гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэгдэхүүн нь харьяалахын тийн ялгалаар хэлбэржих нь зүйн хэрэг" юм. Харин үйлт нэр өгүүлэхүүн бүхий гишүүн өгүүлбэр нь гол өгүүлбэртээ байц гишүүний үүрэг гүйцэтгэхдээ голдуу үйлийн утгаар үйлчлэх тул мөнхүү гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэгдэхүүн нь гол төлөв заахын тийн ялгалаар хэлбэржих ажээ. Жишээлбэл: -Би таны зурснаар зурна. Би таныг зураг зурахлаар зурна,²⁶ гэж ялгасан шиг дээрх гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэгдэхүүн нь харьяалахын тийн ялгалаар хэлбэржиж буйг уул гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн нь тэмдгийн нэрээр илэрч байгаагаар тайлбарлаж болох ажээ. Харин

- Ган болоход булгийн (сайн) чанар мэдэгдэх

Гай болоход нөхрийн (сайн) чанар танигдах" гэвэл "булаг-ийн чанар, нөхөр-ийн чанар" гэж хоёр жинхэнэ нэр харьяалахын тийн ялгалаар холбогдох нь зүйн доторх хэрэг болно. "Эцэг эхээс заяатай эрдэнийн алтан өлгий минь (Ж.Баяраа) гэхэд "алт шиг үнэ цэнэтэй өлгий гэж анхдагчийг сэргээж болох ба "эрдэнийн өлгий" гэвэл эрдэнэ мэт нандин өлгий гэж сэргээж болно. Иймд харьяалахын тийн ялгал нь тохиолдолд "мэт, шиг, адил" гэх мэт холбохын үүргээр ордог ажээ. Ийм жишээг үзүүлбэл:

- Усан болрын өнгөтэй урт сайхан Хэрлэн минь

Урсах сайхан долгиондоо уран хуурын эгшигтэй (Ц.Д)

- Алаг цэцгийн (гоёмсог) хөнжилтэй

Алтан эрдэнийн (ариун) хэвэлтэй

Ариун шимийн (арвин) хөрстэй

Атар хээр нутаг минь (Ц.Д) гэхэд харьяалахын тийн ялгалт үг нь адилтгах утга бүхий “шиг, мэт” хэмээх холбоосын утга үүргээр орсон байж болох ба харьцангуй тэмдгийн нэр (Хөнжилтэй, хэвэлтэй, хөрстэй)-нээ захирагджээ. (Жич улам тодорхой болгохын үүднээс “жинхэнэ” тэмдгийн нэрийг завсар нь хавчуулсан болно). Ингэж жишихийн тийн ялгалаар тэмдэг нэрнээ захирагдах нь хааяа харьяалахын тийн ялгалтай сэлгэдэг байна. Энэ тухай эрдэнийн өлгий (эрдэнэ мэт өлгий), зандангийн үнэр (зандан шиг үнэртэй), уушгины зүстэй (уушги шиг зүстэй) гэх мэт жишээнээс харьяалахын тийн ялгал нь адилтган жиших утга илтгэдэг хэмээн үзсэн байна²⁷. Энэ тухайд ... хасын өнгөт дөрвөлжин цагаан шүдээ яралзуулан, үе үе инээмсэглэн мишээх хаврын улирал ирж буй адил бахтай. (Д.Н). Нэгэн бүлэг сувдын аялгууг арайхан ойлгож өнгөрүүлэвч дараагаар бас нэгэн сүрэг цэцэгсийн хөг айлчлан ирэх тул.. (Д.Н) Ногоорон харагдах уул нь номин эрдэнийн уул аа (Д.Н) гэх мэт жишээ татсан байна. Хасын сайхан гэрэлд чин хайртай хүү минь харагдах шиг. (Д.Н)

Жавхлант эрийн хурдан жороо хүлгийн эрхшээл Уянгат утгын амт-ын сайханд шингэж оршиж... (Г.Сэр-од) гэсэн жишээ татаж болно.

4. $N_{\text{sub}}^{\text{com}} \leftarrow N_{\text{adj}}$

²⁶ Ш.Лувсанвандан, Монгол хэлний нийлмэл өгүүлбэрийн тухай асуудалд, Багш сэтгүүл №3. 1957, 10-р т.

²⁷ М.Базаррагчаа Харьяалахын тийн ялгалын утгыг ангилах нь, Эрдэм шинжилгээний бичиг, МУИС, МСДС, 13-р боть, 72-р т., Монгол хэлний өгүүлбэр судлал, УБ, 2005, 144-195-р т.,

Удалгүй хүрээний наймаа хотын бараа харагдаж, байдал нь Бээжингийн барилгатай төстэй (Б.Ринчен), Түүний доторх уул ус үнэхээр гайхамшигтай сайхан. (Д.Н) (Жич, “гайхамшигтай” гэдэг нэгэнт тэмдгийн нэр болжээ)

Ертөнцийн зохицол, байгалийн бүтээлт юутай сайхан. (Д.Н) Сэтгэл зүрхний хүү минь шимтэй халуун янаглалтай. (Д.Н). Зүүн Европын газрын байдал Сибирийн хязгаартай төлөв ойролцоо бөгөөд ... (Д.Н) гэсэн жишээний “барилгатай, төстэй, хязгаартай, ойролцоо” хэмээх нь хамтрахын тийн ялгалт жинхэнэ нэрийг зохих тэмдгийн нэрээр захирсан ба үүнээс бусад "гайхамшигтай, юутай, шимтэй" гэсэн үгийн "-тэй" бүтээвэр нь харьцангуй тэмдэг нэрийн шинжтэй болж, арын тэмдэг нэртэй хоршин, эсвэл давуу зэргийг илтгэх угтвар бүтээврийн үүргийг гүйцэтгэх мэт болсон байна. Энэхүү "-тай"⁴ бүтээвэр нь ардаа хамаатуулах нөхцөлийг “Баясгалан ахтайгаа адилхан. Баян хүн худалдаачинтай нь янаг. Бааран хүн нохойтой нь янаг, Бялдууч хүн ноёнтойгоо янаг” гэх мэтээр тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ хамтрахын тийн ялгалаар захирч буйн гэрч болдог. Иймээс гайхамшигтай -(г)аа сайхан, юутай (минь) сайхан, шимтэй(г)ээ халуун гэж хэлэлцэхүй тул энэ "-тай" нь хамтрахын тийн ялгалт биш юм. Бичгийн хэлнээ холбох тийн ялгалаар тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрийг захирах нь мэр сэр тохиолдож байна. Тухайлбал, ... nidün inu sibaγün metü dour-a-aça degēgsi aniqu: laγsin belges-lügē tegülder nigen köbegün törügßen-dur ... (Эрдэнийн товч. 121-р т.), burqan-luyā ilγal-ügei adalīqan (Эрдэнийн товч. 120-р т.), dörben yeke degēdüs-lügē tegülder (Эрдэнийн товч. 129-р т.), tere Temüjin-lüge nigen eketei: qasar, qačigin, očigin dörben köbegüd (Эрдэнийн товч. 133-р т.)²⁸, Yisügei bayatur-luyā anda kemeldügßen ajuγu (АТ. I, стр. 119), Yeke aγya küčün-lüge çoγtu törügßen ... Boyda Činggis qaγan minu (АТ. II, стр. 11), Qad-luyā sačaju bui kemen ... (АТ. II, стр. 58)²⁹, küjügün-ēce tan-u tataju kümün-lügē sačaju bolγaju, eγem-ece tanu tataju ere-lüge sačaju bolγaju... (Altan tobči, p. 48-49)³⁰ г.м.

Эд бүгдээс үзвэл, үйлдэх, өгөх орших, гарахын тийн ялгалаар жинхэнэ нэрийг захирсан тэмдэг нэр бүхий холбоо үг нь зайлшгүй тогтворт шинжтэй бол, нэрлэх, хамтрах, жишихийн тийн ялгалаар захирвал тогтворгүй хувилбар бүхий шинжтэй юм. Тухайлбал:

Унаган хээр нь хазаар даран тэмүүлэхэд унасан эзэн нь санаа-□ дүүрэн баяртай, гэхэд "санаа" гэсэн нэрлэхийн тийн ялгалт жинхэнэ нэр нь "санаа-(г)-аар" гэж үйлдэхийн т.я-аар сэлгэж болно. Энэ мэтээр дээрх загвар бүхий холбоо үгс нь хоорондоо сэлгэж болно. Үүнд,

1. - Тал бүрийн салаа жалгаар	Тал бүрийн салаа жалга-□ нь
Таван эрдэнийн баялаг сүрэгтэй	Таван эрдэнэ мэт баялаг сүрэгтэй
- Өвс ундаар элбэг дэлбэг	Өвс унд-□ элбэг дэлбэг
Он тарган хэвээр ороход...	Он тарган хэвээр ороход
- Ташуугаар дүүрэн	Ташуу нь дүүрэн

²⁸ Qad-un ündüsün-ü erdeni-yin tobči, Эх бичгийн цогц судалгаа хийсэн М.Баярсайхан, Уб., 2011, 121, 129, 133-р т.

²⁹ М.Н.Орловская, Язык “Алтан тобчи”, Издательство “Наука”, М., 1984, стр. 50

³⁰ Hans-Peter Vieve, Gendeng Lubsang: Altan tobči, text and index, Tokyo, 1992. P.48-49

<p>Тавин улаан тэмээнээс
Тавьхан лангийн үнэтэй
Миний ээж хаачив (<i>Өнчин цагаан ботго</i>)
- Эргүүлээд боосон <u>үс чинь</u>
Эрээн лууны <u>эвэр адилхан</u> (<i>Сүнжидмаа</i>)
Нүүдлийн хойноос ажихад
Нүдээр <u>дүүрэн</u> нулимстай (<i>Жаахан шарга</i>)
- Амраг гэдэг нь хэцүү юм.
Алчуур-□ <u>дүүрэн</u> нулимстай
(<i>Амттай алим</i>)
Үлэмжийн <u>чанар</u>- □ <u>төгөлдөр</u>
Өнгө-□ <u>тунамал</u> толь шиг хө хө
(<i>Үлэмжийн чанар</i>)
Эвэр сүүл-□ <u>тэнцүүхэн</u> төрсөн
Эзэндээ <u>ээлтэй</u> үхэр хоёр жил
(<i>Арван хоёр жил</i>)
2. Тодхон харагдах өндөр Алтай
Толь <u>шиг мөнгөн</u> цастай даа
(<i>Цацал</i>)
3. Булгийн ус <u>мэт тунгалаг</u>
Бургасны мөчир <u>мэт шулуун</u>
Буянтай таныгаа гэж ирлээ
(<i>Хантарган</i>)
4. Үргүй хүн нүд-□ <u>нойтон</u>
Үртэй хүн өвөр-□ <u>нойтон</u>
5. Тэнгэртэй <u>адилхан</u> хүн байдаг
Далай шиг хүн ...
Сартай адилхан хүн байдаг
Санаа алдалт шиг (Л.Ө)
6. Салхинаас <u>өөр</u> эзэнгүй, өвснөөс <u>өөр</u> туяагүй
Саруул нам гүм танд эцгийн минь булш бий. (Л.Ө)</p> | <p>Тавин улаан тэмээнээс
Тавьхан лангийн үнэтэй
Миний ээж хаачив.
Эргүүлээд боосон үс чинь
Эрээн лууны <u>эвэртэй адилхан</u>
Нүүдлийн хойноос ажихад
Нүд-□ <u>дүүрэн</u> нулимстай
Амраг гэдэг нь хэцүү юм.
Алчуураар <u>дүүрэн</u> нулимстай хө.
Үлэмжийн чанараар төгөлдөр
Өнгөөр <u>тунамал</u> толь шиг хө хө.
Эвэр сүүл-ээрээ <u>тэнцүүхэн</u> төрсөн
Эзэндээ <u>ээлтэй</u> үхэр хоёр жил.
Тодхон харагдах өндөр Алтай
Тольтой <u>мөнгөн</u> цастай даа
Булгийн уснаас <u>тунгалаг</u>
Бургасны мөчрөөс <u>шулуун</u>
Буянтай таныгаа гэж ирлээ.
Үргүй хүн нүдэндээ <u>нойтон</u>
Үртэй хүн өвөртөө <u>нойтон</u>
- <u>Тэнгэр хүн</u> байдаг
Далай шиг хүн ...
Саран хүн байдаг
Санаа алдалт шиг</p> |
|---|--|

Ийнхүү тэмдгийн нэрнээ тийн ялгалт жинхэнэ нэр захирагдах ёсыг тогтвортой тогтворгүй гэж ялгаж болно. Үүнд:

<i>Тогтворгүй хувилах</i>	<i>Тогтвортой хувилах</i>
1. $N_{sub}^{nomi} \leftarrow N_{adj}$	$N_{sub}^{instr.} \leftarrow N_{adj}$ Газар үндсээр <u>баян</u> , Тэнгэр одоор <u>баян</u> , Далай усаар <u>баян</u>
2. $N_{sub}^{comi} \leftarrow N_{adj}$	$N_{sub}^{dat-loc} \leftarrow N_{adj}$ Эрдэнэд алт нэг <u>шар</u> , Эдэнд жанч нэг <u>шар</u> , Идэнд уураг нэг <u>шар</u> .
3. $N_{sub}^{comp} \leftarrow N_{adj}$	$N_{sub} \leftarrow N_{adj}$ Тостойгоос тогоо <u>хар</u> . Билигтэйгээс бэх <u>хар</u> , Амттангаас архи <u>хар</u> .

Цагт нэр нь тэмдгийн нэртэй адилаар ямагт жинхэнэ нэрнээ хамжих тодотгол гишүүн өгүүлбэр болно. Тэгэхдээ тэмдгийн нэр нь нэр ба үйлийн өмнө хамжсан тодотгол гишүүн болдог. Гэвч хэлэхүүний түвшинд цагт нэр нь

арын жинхэнэ нэрээ гэж, тийн ялгалын нөхцөлөөр хувилж, тэмдгийн нэрнээ захирагдана. Жишээ нь:

1. $U_{\text{parti}}^{\text{comi}}$ - Тарган цатгалан явах нь байтугай турж үхэхгүй яваа-□ маань их юм. (В.Ш)

- Туйлбаргүй хүн буцах-□ нь амар

Тугалган жал шантрах-□ нь амар

- Халх Ойродын өс хонзон арилав гэсэн-□ чинь аль вэ? (С.Э)

- Тэгэхдээ энэ ийм амар хэрэг биш гэдэг-□ нь үнэн. (В.Ш)

- Гэтэл тэр уйлж унжсан байгаа биш, айн цочсон ч хэрэг биш, ердөө л бие алдран, эмгэг өвчин туссан хүн шиг болсон-□ нь илт. (С.Э)

2. $U_{\text{parti}}^{\text{comi}}$ - Та бид хоёрын найз нөхөр болно гэдэг гал хуурай өвс хоёрыг нэг дор агуулах гэсэнтэй адил үл тохирох зүйл мөн бус уу. (В.Ш) Одоо Миларабын дүрийг бүтээсэнтэй чинь адил хүн төрхдөө ойр нь дээр гэж хэлж байсан. Дисрэд тэргүүтэй Миларабын дүрийн Их зуугаас зайлуулах гэхэд одоо цагийн бурхан хүн дүрээрээ байх-□ нь дээр. (С.Э) Тэнгэртэй адилхан хүн байдаг. Далай шиг хүн... Сартай адилхан хүн байдаг, санаа алдалт шиг. (*Л.Өлзийтөгс*)

3. $U_{\text{parti}}^{\text{comp}}$ Та нарыг тус болно гэж бодож суух шиг дэмий юм хаа байх билээ. (В.Ш) Тэдний дотроос панз шуугиулж, хожоо гаргах шиг олзтой омогтой ая зан байдаггүй.

4. $U_{\text{parti}}^{\text{instr}}$ Малгай буулгахгүйгээр дулаан. Магнай жиндэхгүйгээр бүлээхэн... (*Алтай хайлах*)

5. $U_{\text{parti}}^{\text{dat-loc}}$ - Тэгээд энэ бүхнийгээ Ханд яах гэж буйг нь харин мэдэхэд хэцүү. (С.Э) Салхитай тэнгэр цэлмэхдээ түргэн. Сүржигнүүр тэнэг няцахдаа товчхон (В.Ш)

• Учир иймд хөрөнгө баялаг хураахад наймаанаас өөр сайхан зам байхгүй (В.Ш)

• $V_{\text{parti}}^{\text{alla}}$ - Тоглохоос өөр юмгүй долоон нас, наадахаас өөр юмгүй найман нас

• Нөхрийн чинь хэргийн төлөө зүтгэх минь чиний төлөө зүтгэхээс ч илүү хүндтэй хэрэг билээ. (В.Ш)

• Үүний хувь зохиолд идэх уух, өмсөх зүүхээс илүү юм бичигдэхгүйг мэдэхгүй гэж үү (В.Ш)

• Харангадаж үхсэнд орвол хатсан ганц хоёр буурцаг түүн, амиа зогоохоос өөр арга алга. (В.Ш)

• Бошигтын хэлснээс бүх юм илхэн байна. (С.Э)

• Өнчдөд тусалгья гэснээс ач үрээ бодсон чинь дээргүй юу? (В.Ш)

• Иймээс эмийг гомтгоно гэдэг эзнийг гомтгосноос хэцүү ланчигтай хэрэг буюу (В.Ш)

• Цамбагарав, Алтайн даваанд болсон мөргөлдөөний дараа үүнийг гэв гэнэт ухаараад, туйлгүй бухимдахдаа хэрвээ хэрэг явдал муугаар эргэвэл Чахунханд биеэ тушааж, барьцаанд явахаас өөр замгүй болно гэж бодож явлаа. (С.Э)

• Олсноос хэрэгтэй хүний бие, санаснаас хэрэгтэй буяны шүтлэг. (Д.Равжаа)

- Энэ нүгэлт орчлонд эрх дураараа явж, олдсон насыг өнгөрөөхөөс илүү сайхан юм хаа байна. (С.Э) Инээхээс өөр яах вэ? /юу хийх вэ?/ юм ч алга.

Эдгээрээс гадна, тэмдгийн нэр нь тийн ялгалаар хуурмаг хувилах нь бий.

Жишээ нь:

1. N_{adj}^{nom}
 1. Зодохын муу-□ чимхэх, ярихын муу-□ шивнэх
Саяхны баян-□ сайрхуу, Угийн баян-□ омгорхуу.
Төмрийн сайн-□ нь зэвэрдэггүй,
Төрлийн сайн-□ нь мартагддаггүй
 2. Үүдээ даахын чадалгүй, үгээ хэлэх-ийн чимээгүй өвгөн болж...
(Алтай хайлах) (даах чадалгүй, хэлэх чимээгүй гэж цагт нэр нь өөрийн үүргээрээ буюу хамжсан тодотгол болох боловч онцлон ялгахын үүднээс харьяалахын тийн ялгалыг хэрэглэдэг нь сонин юм).

Гурван жилийн хол газар гучин хоёр зурхайч байгаа. (Алтай хайлах)

2. N_{adj}^{acc} Огцорсон эцгийнхээ өшийг авч огцруулсан арсланг чадан бүрэлгэх муу санаа агуулан, цагийн аятайг отон, тэр хоёр арслангийн хамт үргэлжид цуг явдаг байжээ. (В.Ш)

Согоо саарлыг сургаж болдоггүй, Сухай ташуурыг барьж болдоггүй. (Чоно, могой)

Энэ хуурамч хорвоод чам шиг бусдын сайныг бодож явдаг амьтан хаа байна? (В.Ш)

Их мөрнийг далан хаалгаар тогтоох хэцүүгийн адил хаан төрийн хишгийг тогтоон хүртэхэд зовлонгийн ихийг амсдаг ажээ. (В.Ш)

Төмрийн сайныг дархан мэддэг. Төрийн сайныг өвгөд мэддэг.

Зарим нэг эзэн хаад ухах ухаан- □ мөхсийн хар гайгаар дээд тушаалд зохих сайн хүнээ доод тушаалд байлгадаг бөгөөд цаадах нь ч тэр дороо авьяас чадлаа үрэн сууж байдаг. (В.Ш)

3. N_{adj}^{gen} - Хад сайтын үнэг бардам, Хадам сайтын хүргэн бардам, Ноён сайтын албат бардам, Нохой сайтын хот бардам.

Харцны үзүүрт, салхины үзүүрт, харанхуйн үзүүрт, хаана ч алга (Л.Өлзийтөгс)

4. N_{adj}^{com} - Сайнтай нөхөрлөвөл сарны гэрэл,
Муутай нөхөрлөвөл могойн хорлол
Сайнтай бүү мэлз, Муутай бүү болз
Урантай утас битгий булаалд, Ухаанттай үг битгий булаалд

5. N_{adj}^{instr} - Энэ үхэл хэмээвэл, олз эдийн ихээр зальт болдоггүй, аргын сайнаар хоног цагийг хойшлуулж болдоггүй, омог хүчний ихээр эсрэглэж гарч болдоггүй. (В.Ш)

Дайсан хараад, бөхийн унаж айхын ихээр шалчийн дордож үхсэн муу эрийн тамтгийг лаван хүүхэлдэй гэлтэй. (В.Ш)

...Өнтэй тарган мал сүргийн өөх нь дөрүү (дөрвөн хуруу) зузаанаар тогтож. (Алтай хайлах)

Жаргахын ихээр жаргаж жаран тав хоноод

Найрлахын ихээр найрлаж наян тав хонолоо. (Алтай хайлах)

6. N^{dat-loc}_{adj}

- Нүдээ нээвэл харанхуйд.. сарын гэгээнд анивчихгүй зүсээ тольдолгүй уджээ. (Л.Өлзийтөгс)

- Замаг сайтад загас болгон цугладаг, Зан сайтад хүн болгон цугладаг

- Төмрийг халуунд нь давт. Гэтэл тэрвээр хуудам авьяас, шуналын ухаан, засдаг хуурамч зангаас цаашгүй нэгэн болох нь олонд бас илэрхий (С.Э)

7. N^{abl}_{adj} - Хэнээс ч баян болохын тулд бузраас ч бузар ажил үйлдэж, адгаас ч адаг амьтанд ойртож, оршоох газрын ч хишиг хайдаг. (В.Ш)

Гучин хэдхэн настай монгол эр ингэж хийморио сэргээгээд явахаараа усны урт, газрын холоос яахан шантарна. (С.Э) Өндрөөс мөндөр бууна. (Тэмээний хоргол)

8. N^{comp}_{adj} - Хурган хонины ноосоор хуруу зузаан зулан хийсэн, (хуруу шиг зузаанаар) Төлгөн хонины ноосоор төө зузаан зулан хийсэн, (төө шиг зузааныг)

Хөвөө болсон цагаан тохмы нь

Хөтөл болсон уужим нуруунд нь тавиад... (Алтай хайлах)

Өөхөн бөмбий, араг сэгсий (хонь) (өөх шиг бөмбий, араг шиг сэгсий)

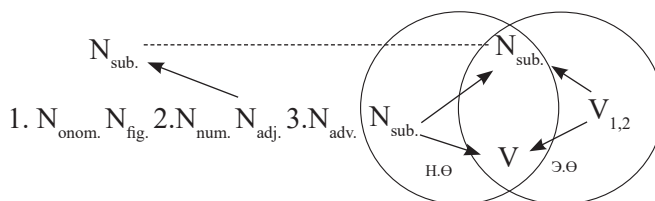
Ийнхүү тэмдгийн нэр нь³¹ цагт нэртэй адилаар жинхэнэ нэрийн нөхцөлөөр үл хувилах ба цагт нэрийг бодвол жинхэнэ нэр ба үйл үгийн өмнө хамжин орж тодотгол гишүүн болдог. Харин хэлэхүүний хувьд, тэмдэг нэр, цагт нэр нь жинхэнэ нэрийн хувиллаар чөлөөтэй хувилна. Тэмдгийн нэр нь заахаас бусад тийн ялгалын нөхцөлөөр өмнөх жинхэнэ нэрийг захирдгаараа үйл үгтэй төстэй юм. Ийнхүү хоёр үгийн нэг нь нөгөөгөө хамжих болон найрах аргаар захирдаг нь зарим эрдэмтдийн зүйрлэн хэлдэгчлэн, эзэн зарц- ын харьцаатай байдаг ажээ.

Жинхэнэ нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ зөвхөн харьяалах, жишихийн тийн ялгалаар захирдаг бол жинхэнэ нэр нь харьяалахаас бусад тийн ялгалаар үйл үгнээ захирагдана. Харин жинхэнэ нэрнээ тоо ба тэмдгийн нэр, цагт нэр нэр хамжин захирагддаг. Үүнээс үзвэл, цагт нэр нь нэг талаар, тоо ба тэмдгийн нэртэй адил, нөгөө талаар, үйл үгийн адил өмнөх жинхэнэ нэрийг захирна. Энэ мэтээр монгол хэлний үгсийн нэг нь нөгөөдөө захирагдах, нэг нь нөгөөгөө захирах ёс нь хэлэхүүний талын үзэгдэл болох ба Ш.Лувсанвандан гуай захирах захирагдах ёсноо түшиглэж монгол хэлний үгсийг ангилсан бөгөөд тэрээр “Энд бид монгол хэлний үгсийг ангилахдаа цэвэр хэлзүйн нь шинж байрлал (дистрибуци) буюу хэлний аль нэг нэгжийн тохиолдож болох, үл болох

³¹ Энэ нэрийг бэлгэ тэмдгийн нэр (Ш. Ишдорж-1930), хүртээх ёс (Б.Ринчен - 1967, Энэ нь захирах ёсыг хэлжээ), тэмдэг үг (Ш.Лувсанвандан-1939). Тэмдгийн нэр (Ш. Лувсанвандан-1951), хүртээл нэр (Ш. Лувсанвандан- 1967), чанарын нэрс, харьцангуй нэрс (А.Бобровников-1949), чанарын нэр, (Н.Н. Поппе- 1937, 1940), хүртээл нэр (Н. Поппе-1951, Г.Д.Санжеев-1941), хүртээл нэрс, чанарын нэрс (Г.Д. Санжеев- 1952, 1951), хүртээл нэр- (Х.Б.Тодасва-1951), хүртээл нэр, чанарын хүртээл нэр, харьцангуй хүртээл нэр (А.А. Дарбеева-1962), хүртээл нэр (Н.Н.Поппе- 1960), тооны хүртээл нэр, тооны бус хүртээл нэр, (John Charles Street-1963) хүртээл нэр (Төмөр хайрцаг, төмрийн хайрцаг), чанарын харилцааны нэр (Заахаас бусад тийн ялгалаар өмнөх үгээ захирна), Ш.Лувсанвандан - 1967 (1968), тэмдэг нэр, (Л.Балдан-1987), хавсрал нэр (Чой Лувсанжав-1964), нэрийн тодотгол, тэмдэг нэр (Д.Төмөртоогоо -2004) гэх мэтээр нэрлэсээр иржээ.

орчин дээр нь үндэслэж, ангилахыг чармайсан билээ. Өөрөөр хэлбэл, үгсийг нөхцөлтэйгөө хэрхэн харьцах, нөхцөл нь үгстэйгээ хэрхэн харьцах дээр нь үндэслэж ангилах гэсэн хэрэг болно³² гэж тайлбарлажээ.

Харьяалахаас бусад тийн ялгал нь жинхэнэ нэрийг үйл үгтэй, харьяалахын тийн ялгал нь жинхэнэ нэрийг жинхэнэ нэртэй тус тус холбож, энгийн өгүүлбэрийг бүтээдэг бол үйлийн тийн ялгал нь үйл үгийг үйл үгтэй холбож, нийлмэл өгүүлбэрийг бүтээнэ. Гэтэл үл хувилах үг нь тодотгох тэг үндсээр жинхэнэ нэр, үйл үгнээ захирагдах бол цагт нэр нь жинхэнэ нэрнээ мөн тодотгох утга бүхий тэг үндсээр захирагдана. Үүнд: ³³

1. Зөвхөн үйл үгийн өмнө хамжин орно
2. Жинхэнэ нэрийг захирахаас гадна, жинхэнэ нэр, үйл үгийн өмнө хамжин орно
3. Харьяалах, гарахын тийн ялгалаар жинхэнэ нэрийг захирна.

$N_{adv.}$ буюу орон цагийн нэр нь 1. үйл ба хэрэг явдлын цаг орныг заах, 2. Нэрийн т.я-гаар хагас хувилах ба тэр дундаа нэрлэхийн тийн ялгалаар огт хувилдаггүй, 3. орон цагийн үгийн язгуур үндэснээ – “du, ki” дагавар залгаж үл хувилах тэмдэг нэр бүтээх, (qöyi-du umaga-du, ina-du, činadu: qöyina-ki, ende-ki, degereki, dēgedūki)

4. Орон цагийн нэрээр цаад юмыг солин нэрлэх (degere doura -ügei (бүх хүмүүс), kejiye ijaγa- ügei (мөдхөн), адилтгах (inagsi qara- тал өгөх), činaysi qara - (царай өгөхгүй, үхэх), qola kebtene (мөд бүтэхгүй), орны утгатай тэмдгийн нэрнээ орон цагийн нэр бүтээх даг-вар залгах зэрэг онцлогтой юм. (qola-γүг ire-, qola-āsa tani-, öyira-dayān boruγa-tāi, öyira qabi-dayān siγuγa-ügei; утга салаалах: uruysi-ügei (бүтэмжгүй), uruysi-tāi (бүтэмжтэй) qöyisilγa ügei (хожмыг боддоггүй, хүний тусыг боддоггүй), qöyirγu (залхуу), qöyilγa (үхэгсэд дагалдуулах эд мал).

$N_{adj.}$ буюу тэмдгийн нэр нь тогтворгүй хувилах ба тогтвортой хувилах шинжтэй юм. (Дээрх хүснэгтийг үзнэ үү)

N_{numi} буюу тооны нэр нь нэрийн тийн ялгалаар огт хувилдаггүй юм. Тодотгох утгатай тэг үндсээр нэр үйл үгнээ хамжин захирагдана. Харин Ш.Лувсанвандан гуай "Гэтэл тооны харьцааны нэрс нь нэрлэх, харьяалахын тийн ялгалын хэлбэрт орсноос бусад тийн ялгалын хэлбэрт нэрсийг захирч чадахгүй. Жишээ нь гурван

³² Ш.Лувсанвандан, Монгол хэлний үгсийг аймаглах тухай асуудалд. ХЗ хүрээлэн, Хэл зохиол, V боть, УБ, 1964, 40-41-р т.

³³ М.Базаррагчаа Монгол хэлний өгүүлбэр судлал, УБ, 2005, 224-рт
 $N_{sub.}$ - жинхэнэ нэр, V - үйл үг, Э.Ө - энгийн өгүүлбэр, Н.Ө - нийлмэл өгүүлбэр, $N_{adj.}$ - тэмдгийн нэр, $N_{adv.}$ - орон цагийн нэр, N_{num} - тооны нэр, N_{ig} - дүрс дуурайх үг, N_{onom} - авиа дуурайх үг, V_1 - тусах ба эс тусах үйл үг, V_2 - цагт нэр, ($N_{parti.}$)

гурав -ес, Чиний гурав, Ахын тав гэсэн нь зөвхөн хэлэхүүний үүднээс хураасан заримдаг холбоо үг өгүүлбэр юм. Эдгээр тооны нэрийн цаанах жинхэнэ нэр нь хураагдсан ажээ. Гурван үхрийн гурав дахин өсгөвөл есөн үхэр болно. Ахын таван морь, Чиний гурван тэмээ гэх мэтээр дэлгэрэх нь үүнд тооны нэр нь тэмдгийн нэрсийн адил тийн ялгалаар хувилахгүй юм.

N_{fig} , N_{onom} буюу дүрс ба авиа дуурайх үгс нь зөвхөн үйл үгийн өмнө, ялангуяа "ki, ge-, keme-" үйл үгийн өмнө хамжин тодотгох үүргээр орж захирагдана. Жишээ нь "Тас хийм хүйтэн бүхий биеийг жихүүцүүлэн, яс хийм байдал хамаг сэтгэлийг зэвүүцүүлнэ. (Д.Н) - Өвчүүний яс чам чам өвдөхөөс амьсгаа авахад гэмгүй боллоо гэж гэрийн эзний царай маш баяртай (Б.Р), Өвгөн Шанзав, амбан сайдын дээрх үгийг сонсоод, уруулаа өмөр өмөр хөдөлгөөд, өвөгжөөр хүний ажиг хэнэггүй дуугаар өгүүллүүн: ... (Б.Р)

$V \leftarrow V_1$ нь монгол хэлний үйлийн тийн ялгал бөгөөд нийлмэл өгүүлбэр бүтээх цөм нэгж буюу цөм нөхцөл мөн. Жишээ нь 1. Палам хаалга аяархан тата-ж, ор-оод, бага хүү, том охин хоёроосоо нүд буруул-н малгай пальтогоо өлгө-ж удаан зогсов. (С.Э) гэсэн хэлхэц өгүүлбэрийн төгс бус өгүүлэхүүн нь үйлийн тийн ялгалын нөхцөлөөр хэлбэржжээ.

2. Борлосон нүүр нь хөрстэй агаад өнгөтэйгөөр үзэгдэ-ж

Сортгор нүд нь сэргэлэн бөгөөд цогтойгоор гэрэлтмүй. (Д.Н)

3. Сумьяа "За, сайхан унтаарай хэмээ-г-ээд чинагш явав. (Д.Н)

Хуучин танил гэж худал хэлэн, Хоршооны түшмэл гэж хоймор сууна. (Д.Н)

4. Цай авчраад өгөхөд нь "За за, зүгээр зүгээр" гэнэ

Цаашаа аваад явахад нь "За яахав, нэг хийгээд аль" гэнэ. (Д.Н)

V_2 - N_{sub} цагт нэр ($V_{participle}$, V_{parti}) нь дээр өгүүлснээр, ямагт жинхэнэ нэрийн өмнө тодотгох утга бүхий тэг үндсээр хамжин орж, тодотгох гишүүн өгүүлбэрийн төгс бус өгүүлэхүүн болно. Жишээ нь: 1. Хичнээн сайхан салж болмооргүй ертөнц боловч Гэээгтийн дуулдаг өвгөн шувуу буцах цаг болжээ. (С.Э)

Нэг голын, нэг үеийн өвгөцүүл урт амьдрал туулж, насан хэвийх(ийн) жам ёсоор уван цуван цөөрсөөр боловч залуу зандан цагийнхтайгаа адил бие биеэ нэрээр нь биш, хочоор нь дуудаж, наануу цаануутай явах учир нэг нь ингэж тасраад талийчихна гэдэг амьдрал өм цөм үсэрнэ гэсэн үг. (С.Э). Эрүү өвдгөө тулсан эмгэн өвгөн хоёрыг орхиод явах гэж үү? (Ц.Д) Нүдий нь аниулж, ясы нь барих ураг элгэнгүй, өнчин өрөөсөн, өвчтэй хүнийг амьдаар нь нутаг дээрээ гэж нүүх феодалын хуучин заншил мөн ч хатуу яа. (Б.Ө)

Тухайн авиалбарт бусдаас ялгарах ба бусадтай нийлэх хэд хэдэн шинж байдаг шиг тухайн үгэнд мөн тийм байдаг. Үгийн утгыг бүрэлдүүлэгч шинжийг утганцар буюу семгэдэг. Үүнийг Луй, Ельмслев Фигура Содержания (агуулбарын ялгаварлах шинж) буюу агуулбар (плерема)-ын бүрдвэр гэж нэрлэжээ.³⁴ Жишээ нь, "гэр гэвэл, хүний сууц, эсгий мод" гэсэн гурван утганцрыг агуулж байна. Мөн мод гэдгийн цаана хана, унь, тооно, "эсгий" гэдгийн цаана "туурга, дээвэр, цаваг, өрх" гэсэн зүйлийн утгыг хадгалж байна. "Бүсгүй" гэвэл "эмэгтэй, хүнтэй

³⁴ Энэ утганцрыг "сема, семантический дифференциальный признак, семантический множитель, семантический примитив, смысловой атом, фигура содержания, конечный компонент смысла, минимальный элемент смысла, минимальные единицы значения" гэх мэтээр нэрлэдэг байна.

суугаагүй, залуу" гэсэн утганцартай бол "хүүхэн" гэвэл "эмэгтэй, биед гүйцсэн боловч эрд гараагүй, залуу" гэсэн утганцрыг агуулжээ. "Эрдэм" гэвэл "мэрэгжил, мэдлэг, чадвар" гэсэн утганцруудтай бол "ном" гэвэл "туурвисан бичиг зохиол, эрдэм мэдлэг, ном ёс" гэсэн утганцруудтай юм. "Эвхэх" гэвэл "юмыг авсаархан болгох, хуйлах нугалах, багцлах цэгцлэх" гэсэн утганцартай бол "шивэх" гэвэл "хатгах, цоолох, нягт оёх" гэсэн утганцартай болно. Энэ утганцрууд нь салаа утга үүсэх эх болохын зэрэгцээ өөр үгтэй утгаараа зохицох боломжийг нээдэг.

Луй Ельмслев үгийн утга-хэлзүйн харьцааг 1. "Тогтворгүй ← тогтвортой" буюу захирагдах захирах угсарсан харьцаа нь сонгон ялгах утгатай (аргаар /ажилд/ бодлогоос хялбар гэхэд чанар заасан "хялбар" гэсэн тэмдгийн нэр нь гурван тийн ялгалт нэрийг сонгон, зохих утгыг ялгана); 2. "тогтвортой → ← тогтвортой" буюу харилцан угсарсан харьцаа нь бат нэгдэж, иж утгатай ("санаа-□ муут-□ яван хатна" гэхэд "муут" гэсэн тэмдгийн нэр нь нэрлэхийн тийн ялгалаар "санаа" гэсэн жинхэнэ нэрийг захирсан бол нэрлэхийн тийн ялгал нь "муут" гэсэн тэмдгийн нэр өгүүлэхүүнийг тогтоож, уг юмын шинж чанарыг тодорхойлж байна). 3. "тогтворгүй: тогтворгүй" буюу харилцан зэрэгцсэн харьцаа нь хоёр үг нэг нэгнээ үл захиран чөлөөтэй хоршиж, ойролцоо ба эсрэг, чөлөөт ба зүйлийн элдэв утгатай байдаг (удаан түргэн, өндөр намгүй, үрчгэр мурчгэр, элдэв дээд) гэж ангилжээ.³⁵

Ингэж, угсрах, харилцан угсрах, зэрэгцэх" гэсэн харьцаанаас, тэмдгийн нэр нь үйлдэх, өгөх орших, гарахын тийн ялгалаар өмнөх жинхэнэ нэрийг захирах (угсрах) нь хэлэгдэхүүний талд, ямар утгатай тэмдгийн нэр нь аль тийн ялгалаар өмнөх жинхэнэ нэрээ захирч буй нь мэдэгдэхүүний талд тус тус холбогдоно. Монгол хэлний тэмдгийн нэр нь 1. шинж чанар (сайн, муу, цэвэр, бохир, мэргэн, тэнэг, хатуу, зөөлөн), 2. тоо хэмжээ (арвин хомс, том бага, бүхэл хагас, өргөн нарийн, хөгшин залуу), 3. хэлбэр дүрс дүрс (Хурц мохоо, муруй тэгш, гонзгой навсгар, майжиг жайжиг, налуу эгц), 4. Өнгө зүс (хар цагаан, буурал саарал, алаг эрээн, хээр халтар, улаан цагаан) 5. орон зай (Хол ойр, дотор гадар, чанад янад, баруун зүүн), 6. цаг хугацаа (Удаан түргэн, алгуур аажим, шахуу шахам) гэж ангилж болно³⁶. Сонгон ялгаж, шинэ өвөрмөц уран дүрслэл бүхий тэмдэг нэрийн холбоо үг бүтээх нь хэлэхүүний талд хамаарна. Үүнд: 1. Шинж чанар (хүйтэн харц, хатуу шаардлага, халуун нүүр, шингэн мөр, хатан зориг) 2. тоо хэмжээ (бутархай мөнгө, нарийндаа хатах, охор бодол), 3. Хэлбэр дүрс (бөөрөнхий үзэл, хэлтгий заяа, алаг махны тасархай, бүдүүн хүзүү гаргах, бие давхар), 4. Өнгө зүс (улаан суга, нойлын ногоон тэг, хар толгой, шар өвчин, хар шөл, хар хүн, хонгор сэтгэл) 5. Орон зай (хойд эцэг, баруун гар, аглаг төрөл, авд аглаг хүн), 6. Цаг хугацаа (удаан хөлтэй, түргэн түүхий, хурдан буу, түргэндээ орох).

Мэдэгдэхүүний талд, сэтгэл догдлол хийгээд үнэлэх утгын махбодь оролцдог.³⁷ Жишээ нь:

³⁵ Луй Ельмслев. Прологомы к теории языка, "Новое в лингвистике. Вып. I. Издательство Иностранной литературы", М., 1960, стр. 299

³⁶ М.Базаррагчаа "Монгол хэлний өгүүлбэр судлал" УБ, 2005, 165-166 р т.

³⁷ Б.И.Косовский Общее языкознание, Учение о слове и словарном составе языка, Издательство

Хайртай амраг хурц аа!

Хагацах өдөр бас байжээ! (Д.Н) гэхэд "хурц" гэсэн чанар заасан тэмдгийн нэр өгүүлэгчийн сэтгэлийн гүн догдлолыг илэрхийлж, "аа" гэсэн батлах утгат баймжит бүтээврийг дагалдуулжээ.

"Зуны цагийн найртай сайхан өглөө

Энэ дэлхийд юутай сайхан тааламжтай вэ? (Д.Н) гэхэд асуух өгүүлбэрийг сэтгэл хөдөлгөсөн өгүүлбэр болгохын зэрэгцээ, тэмдэг нэрийг хоршин, эсрэг сэтгэл хөдлөлийг илтгэжээ. Залуу насаа хайрлаж явахыг "Залуу насанд үхэхийг хэн хүснэ

Бүү өгүүл, хэн ч үл хүснэ

Насан хуггийг гуйхыг хүснэ үү

Бүү өгүүл, хэнээс ч үл гуйна. (Д.Н) гэж өвчин үхлийг эрс эсэргүүцсэн сэтгэлийн догдлолыг илэрхийлсэн байна. Үүнд "залуу" гэсэн чанарын тэмдгийн нэрийг "насан хутаг (үхэл зовлон, өтлөх)- тай эсрэгцүүлэн тавьжээ.

Тэмдгийн нэр юмсын эерэг сөрөг шинжийг илтгэх тул уг юмын үнэт зүйлсийг агуулж байдаг. Дараах жишээнд орсон тэмдэг нэр нь манай залгамж болсон залуу үеийнхний хэчнээн үнэ цэнэтэй болохыг харуулжээ. Үүнд:

- Хойчийг залгамжлагч пионер нар эртлэн босоод

Хүйтэн булгийн усаар нүүрээ угаана

Дөрөв дөрвөөр эгнэн жагсаж явах бөгөөд

Нүцгэн шилбүүд нь чийрэг агаад шулуун

- Эгнээ бүрийн дундаас дуурсаж бүхий дуу нь

Тунгалаг болоод өндөр, яруу болоод сайхан

Сэтгэл зориг нь нэгэнт хөгжсөнд

Уул боловч асар өндөр бус

Тал боловч төдий л хол бус

Туйлын гүн далайгаас үл эмээнэ (Д.Н)

Өнгөн бүтцийн үүднээс тэмдэг нэр нь байхгүй боловч гүн бүтцэдээ ил болон гарч ирэх нь бий. Тухайлбал:

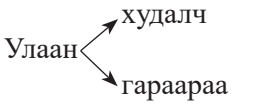
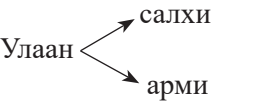
- Алсын салхи жихүүн амьсгалаар тас няс хийхүй дор

Алтан дэлхийн уул тал мөнгөн хуягийг өмсөнө (Д.Н) гэхэд "алтан, мөнгөн" гэсэн адилтгасан жинхэнэ нэр нь, "цаанаа алт мэт шар дэлхий, мөнгө мэт цагаан хуяг" гэсэн гүн бүтэц тодорч: өнгө заасан тэмдэг нэрийг хурааж, адилтгахуунд тохсон байна. Үүнд монголчууд юуг юутай ямар шинжээр адилтгах нь уламжлалт сэтгэхүйн онцлогийг агуулдаг.

Б.Н.Головин үгийг мэдэгдэхүүний талаас нэрлэх ба заах, шууд ба шууд бус утгат, бодит ба хийсвэр утгат, мэдэхүүний талаас ерийн ба нэр томьёо, дүрслэх ба дүрслэх бус, сэтгэл хөдлөлийн ба сэтгэл хөдлөлийн бус утгат, хэлэгдэхүүний

талаас ойролцоо ба эсрэг утгат, үүсмэл ба үүсмэл бус, хэлц ба хэлц бус утгат³⁸ гэж ангилсан байдаг. А.А.Груцкий сэтгэл- үнэлэмжийн утга буй эсэхээр нь "зам, амьдрал, гол, бодох, хийх, би, чи, ус" зэргийг сэтгэл-үнэлэмжгүй үгс, "бүтээн цогцлуулах, айсуу, төлөвлөх, туурвил, тогтнох", (эрхэмлэн хүндэтгэх утга) "увайгүй, бялдууч, гөлрөө, гөлрөх" (үл ойшоох утгат), хоншоор нь дутах, усан тэнэг, яхир ярдаг, уймар (доод найруулгын үгс) зэрэг сэтгэл үнэлэмжийн үгс³⁹ гэж ангилсан байдаг.

Хэлний нэгжүүд нь тухайн эх буюу нөхцөл байдлаас шалтгаалан, өгүүлэгч этгээдийн сэтгэл хөдлөх, уг юмсыг үнэлэх, уран дүрслэх, уламжлалт заншил, соёлын махбодыг хадгалах, харилцагч этгээдээ хүндэтгэх зэрэг нэмэлт утга, утганцрыг агуулж байдаг. В.И.Шаховский "Өнөөгийн сэтгэл хөдлөлийн ухаанд сэтгэл хөдлөл нь ухамсар сэтгэхүйн бүтцэд багтах учир хүний танин мэдэх үйл явц, сэтгэх соёл, арга маягтай холбогддог. Сэтгэл хөдлөх бүр нь хүний сэтгэл хөдлөлийн утга санааг агуулсан өвөрмөц дохио тэмдгийг бүтээдэг. Сэтгэл хөдлөл нь мэдлэг, оюунтай нягт холбогдохын хирээр оюун санаа нь өөрчлөгдөж, хувирч байдаг хэмээн үзжээ⁴⁰. Үүнээс бид сэтгэл хөдлөл нь танин мэдэхүйн шат бүрд нөлөөлж оролцдог хэмээн ойлгож болно.

	Улаан лооль Улаан арьстан	Улаан хүрэн Цагаан цэнхэр	
Гүн бүтэц	Бодит утга	Харьцааны утга	Хам бүтэц \хэлэгдэхүүн\
Өнгөн бүтэц	Найруулгын утга	Салаа утга	Цуваа бүтэц \хэлэхүүн\
	 Улаан → худалч Улаан → гараараа Улаавтар - улаахан Улаантан, цагаантан	 Улаан → салхи Улаан → арми Улаан нүүрэн дээр Улаан хоолой	

гэхэд "гал цус мэт өнгө" гэсэн утга нь бодит шууд утга болох ба улаан хүрэн: цагаан цэнхэр гэвэл "улаан, цагаан" гэсэн өнгө нь өөр хоорондоо эсрэгцэх боловч, "улаандаа гарах, цагаандаа гарах" гэснээс "улаан, цагаан" гэсэн хоёр үг нь ойролцоо утгатай болно. "Улаан" гэдэг үг нь үндсэн утгаасаа гадна 1. хувьсгалын утга чанар, (улаан гэр), 2. муу юманд мэргэн (улаан худалч, улаан луйварчин), 3. шууд ил (улаан зам дээр, улаан суга, улаан дайрах), 4. нялх балчир (улаан нялзрай, улаан цурав), 5. шунахай ховдог (улаан нүдтэй, нүд улаан, мөнгө цагаан), 6. хэтрүүлэх буюу эрчимжүүлэх (улаан галзуу, улаан

³⁸ Б.Н.Головин Введение в языкознание, Издательство, "Высшая школа", М. 1944, стр 73-79

³⁹ А.А.Гируцкий Введение в языкознание, Издательство, "ТетраСистема, Минск, 2003, стр 123

⁴⁰ В.И.Шаховский Эмоции, Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология, Издательство "Книжный дом, ЛИБРОКОМ" М. 2009, стр 13, 22, 44

нүцгэн), гэсэн утгатай юм⁴¹.

Ертөнцийн гурван улаан (Жавартай тэнгэрийн хаяа нэг улаан, жаргалтай хатны хацар нэг улаан, жалганд ургасан сухай нэг улаан), улаан өндөгний баяр (Христийн шашинтны хаврын баяр) гэхэд орсон “улаан” хэмээх үг нь тухайн улс үндэстний өвөрмөц онцлогийг хадгалсан үг хэллэг болсон ба “улаан арми, улаан цэрэг, улаан булан, улаан толгой, улаан данс, улаан ном, улаан гэр” гэвэл бэлгэдэл соёлын үнэлэмж бүхий утгатай юм. "Улаан мөнгө" (зэс гуулиар үйлдсэн зоос), "улаан галзуу" (догшин ширүүн), "улаан мөнгөний үнэгүй" (үнэ цэнэгүй хямдхан), "улаан цоохор болгох" (муу найруулгын алдааг зассан нь), "улааныг үзэж урвах, шарыг үзэж шарвах" (бусдад зусардан маяглах), улаан салхи, улаан нэлий, улаан хоормог, улаан ёлхдос (цусан суулга), улаан шороо, улаан шуурга, улаан нүцгэн (ядуу, тачир газар), улаан дайрах (нүүр нүдгүй дайрах), улаан дээрэмчин, улаан яргачин, улаан луйварчин, улаан худалч, улаан тонуулчин, улаан галзуу, долоон согтуу, улаан нүдтэй (шунаг), Мөнгө цагаан, нүд улаан (хэт шунамхай) зэрэг үг өгүүлбэр нь сөрөг үнэлэмж бүхий нэмэлт утгатай бол "улаан хөлтийг урдуураа гаргахгүй, улаан хэлтийг урдаа оруулахгүй (чадмаг, гаргуун, хурдан түргэн) гэвэл эерэг утгатай байх ажээ. Тэгвэл “Улаан” гэдэг нь “ил, тодорхой, шууд” гэсэн утгатай “улаан нүүрээрээ учрах, улаан зам дээр учрах” улаан нүүрэн дээр нь хэлэх, улаан сугаар нь (яг сугаар нь) улаан гараараа, улаан тулгарах” гэсэн хэлц байх ба "Улаан нялзрай, улаан цурав, улаан цах гэх хэлц нь “дөнгөж төрсөн нялх” гэсэн утга илтгэнэ. Эдгээрт орсон "улаан" гэх тэмдгийн нэр нь давуулан эрчимжүүлсэн байж утгыг агуулж байна. Мөн "улаан голоо тасартал (амьсгал хураатлаа, үхэн үхтлээ) (солин нэрлэх), улаан хоолой (амь амьдрал) (солин нэрлэх), улаан мөнгө (үнэ цэнэгүй) (төлөөлүүлэн нэрлэх), улаан зээрд (баахан согтох), (төлөөлүүлэн нэрлэх), улаан тулам (говийн олон наст ургамал) (адилтган нэрлэх), улаан гараараа (нүцгэн гараараа) (төлөөлүүлэн нэрлэх), улаан яргачин (алж талах нь хэтрэгч) (төлөөлүүлсэн нэрлэх)” гэх мэт хэлц үгс нь сэтгэлгээний онцлогийг, тухайлбал монголчууд "улаан" гэсэн өнгө заасан үгээр ширүүн, хэрцгий хар хүч, шунахай ховдог, амин чухал, нялх балчир” гэсэн өвөрмөц соёлын утгыг илэрхийлдэг байна. "Улаан бурхан" гэхэд эерүүлэн цээрлэсэн нэрлэлт болно. Ийнхүү "улаан" гэсэн үг нь "эерэг сөрөг үнэлэмж, уран дүрслэл зэрэг нэмэлт утгыг илтгэдэг байна. Энэ үг нь гал цус буюу тэдгээрийн өнгөтэй ихээхэн холбоотой ажээ.

Орос хэлнээ “красный” гэсэн тэмдэг нэр нь 1. улаан өнгө, 2. хувьсгалын үйл хэрэгт хамаарах шинж, 3. сайхан, (красивый, прекрасный), 4. баяр баясгалан, аз жаргалтай, 5. тод хурц, гэрэл гэгээтэй, 6. ёслол хүндэтгэлийн, 7. ургамлын шинж, (красный лес), гэхээс гадна, красный зверь (үнэт арьстай том амьтан), красный товар (толгой бараа), красный уголок (улаан булан), улица красных уголок (улаан дэнлүүний гудамж, янхны газар), красное словцо (хошин үг, алиа яриа), красная строка (догол мөр, улаан мөр), красная линия (улаан шугам, босго оноо), красная цена (дээд үнэ, ханасан үнэ), пустить красного петуха (галдах, гал тавих) проходить красной нитью (гол утга нь) гэсэн утга илтгэдэг байна⁴². Үүнээс улаан,

⁴¹ Монгол хэлний тайлбар толь Эмхэтгэн боловсруулсан Н.Даш, А.Янжиндолгор "Мон судар" хэвлэлийн газар, УБ, 2014, 1336-1338-рт

⁴² Словарь русского языка, Т. II к-о, Издательство "Русский язык", М, 1983 стр 122, Большой

красный гэсэн үг юугаараа адил, юугаараа ондоо байгааг харьцуулан үзнэ үү.

В.И. Шаховский, сэтгэл хөдлөхүй”-г "эмотиология". Сэтгэл хөдлөлийн бичил махбодийг "эмосемы гэж нэрлэсэн ба сэтгэл хөдлөлийн хэмжүүрт, сэтгэлд таатай таагүй байх, сэтгэл эрчтэй, эрчгүй, тайван хөхүүн байх шинжийг дурджээ⁴³. Тэрээр, сэтгэл хөдлөлийг нэрлэх, дүрслэх, илрүүлэх үг, өгүүлбэр байдаг ба эдгээр нь хоолой чичрэх, царай улайх, цайх, догдлох зэрэг биеийн хэлтэй давхцаж байдаг гэжээ⁴⁴. Жишээ нь: -Юун улс вэ? Бушуу гараад ир гэж Бадарч өндөр дуугаар зандран хашхирав. (Дээрэлхэн гайхуулсан сэтгэл хөдлөлийг "өндөр дуугаар зандран хашхирав" гэсэн өгүүлбэрээр нэрлэжээ), - Танай үүгээр ганц нэг сэжигтэй хүн яваагүй биз? гэж Бадарч бүдүүн тэнзэн ташуураа мориныхоо шилэн дээгүүр хөндлөн барьж сүр бадруулан асуув. (Ч.Л) (Үүнд өндөр, бүдүүн, хөндлөн, гэсэн тэмдгийн нэр нь сэтгэл хөдлөлийн байдлыг нэрлэх чухал үүрэгтэй бөгөөд "сүр бадруулах гэдэг нь сэтгэл хөдлөлийг дүрсэлсэн үгс болно.

- Явсан байх аа! Урьд шөнө тэрэгний ганц морийг минь мулталчихлаа гэж Эрдэнэ намуухан дуугаар өчив. (сэтгэл хөдлөлийг ерийнөөр нэрлэн өгүүлжээ)

- Юу гэнэ ээ. Морио харж чадахгүй, оргодолд хөл залгаж өгнө гэнэ ээ гэж хэлэхэд Бадарчийн нүүрний бүх арьс нь хянган хамар дээрээ бөөгнөрөв. (Ч.Л) (сэтгэл хөдлөлийг дүрслэн нэрлэжээ.)

- Хэдийд ирж авсныг мэдсэн бол би хаанаас алдах билээ. Дор нь барьж аваад та бүхэнд тушаачихгүй юу гэж хариулахад Бадарч бүдүүн дуугаар пар пар инээн Дамдин руугаа харж" Барина гэнэ шүү. Энэ зэргийн Дулдрай хүү барих юм гэнэ. Мөн бордог эр ээ гэснээ, гэнэт инээхээ больж, хөмсгөө зангидан "Гуйланчин минь чам шиг юманд баригдах эр биш. Будааныхаа савтай хоцорсноо их аз гэж мэд. Засагт ханы цахиур Төмөрт морио алдсанаа мэдэж байна уу.

"Барина гэнэ шүү" гээд дахин инээв. (Ч.Л) гэхэд "гэ-" үйл үгийн ар дахь өгүүлбэр нь сэтгэлийн хөдлөлийг нэрлэсэн ба дүрсэлсэн өгүүлбэрээр илтгэж байна. Харин сэтгэл хөдлөлийг илтгэсэн үг өгүүлбэр нь Бадарчийн хэлсэн үгс болно. Дээрх жишээнд "Өндөр дуу, бүдүүн дуу- намуухан дуу" (эсрэгцэх утга), ганц нэг хүн- ганц морь (давтсан үг), дулдрай хүү, бордог эр, чам шиг муу юм гэх мэт ил далд тэмдгийн нэр нь сэтгэл хөдлөлийг нэрлэх, дүрслэх, илтгэхэд чухал үүрэгтэй аж. Ийнхүү бие хэл сэтгэл хамтарч бүтсэн утга санааг хам хэл шинжлэл (Паралингвистика) гэнэ.

Ам түргэн, задгай гэвэл захирч буй түргэн, задгай гэсэн тэмдэг нэр нь "ам" хэмээх үгийг тийн ялгалаар захирвал идэвхтэй зохицол, харин "ам" нь дараах тэмдгийн нэрнээ захирагдахыг идэвхгүй зохицол гэх ба энэхүү захирах ёсыг зайлшгүй буюу тогтвортой, санамсаргүй буюу тогтворгүй гэж ялгадаг⁴⁵. Тухайлбал, монгол хэлнээ жинхэнэ жинхэнэ нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ заавал

академический русско-монгольский словарь. Т-2, Е-О. "Наука-восточная литература" м., 2014, стр. 472.

⁴³ В.И.Шаховский, Дурдсан зохиол, стр 9

⁴⁴ В.И.Шаховский Дурдсан зохиол, стр 34

⁴⁵ В. Г. Гак. Валентность "Лингвистический энциклопедический словарь, "Издательство Советская энциклопедия" М., 1990, стр 80

харьяалахын тийн ялгалаар захирна. Орон цагийн нэр нь өмнөх нэрээ гарах ба харьяалахын тийн ялгалаар захирч, мөн өөрөө энэ хоёр тийн ялгалаар дараах нэр ба үйл үгнээ захирагдана. Үүнийг тогтвортой захирах захирагдах ёс гэнэ.

Монгол хэлнээ тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ нэрлэхийн тийн ялгалаар захирах нь хэлц өгүүлбэрт олонтоо тохиолдож байна. Жишээ нь ам-□ азгай, ам-□ халамцуу, ам-□ хатуу, ам-□ зөөлөн, ам-□ хуурай байхгүй, зүрх-□ муутай, магнай-□ тэнүүн, нохой-□ явган, гахай-□ нүцгэн, нэхэл-□ хатуутай, өр-□ нимгэн, сав-□ хоосон буцаахгүй, ухаан-□ богино, хөл-□ нэгтэй, хөл-□ хүнд, цөс-□ ихтэй, чих-□ урт, чих-□ хатуу, элэг-□ буруу, элэг-□ бүтэн, гэж байхад тэмдгийн нэр нь үйлдэх, өгөх орших, гарахын тийн ялгалаар захирах нь ховор юм. Жишээ нь Хорхойд хоргүй, Үгэнд дуртай, нүдэнд дулаан, нүдэнд хүйтэн, нүдэндээ галтай, нүүрэндээ цогтой, голдоо нүхтэй мах, адилдаа адил, годилдоо годил гэхчлэн өгөх оршихын тийн ялгалаар захирсан нь цөөн байна. Мөн тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ харьяалахын тийн ялгалаар нь захирах нь багагүй тохиолдож байна. Үүнд: "Алаг бөөрийн холбоотой, Алганы хонхорхой хазах, Яс махны тасархай, шилний хонхор харуулах, хуучин бууны хугархай, ходоодныхоо мухарт хийх, хөгшин хонины насгүй, мордохын хазгай, газрын мухар, амны хишигтэй" гэх зэргийг дурдаж болох бөгөөд жишихийн тийн ялгалаар өмнөх жинхэнэ нэрийг захирсан тэмдгийн нэр нь хэлцийн дотор олон тохиолддог ба ихэвчлэн захирсан тэмдгийн нэр нь гээгддэг. Архины лүү" гэхэд архины лүү шиг том саванд архи их ордог гэсэн дэлгэрэнгүй өгүүлбэрээс хураагджээ. "Арцсан толь шиг (тунгалаг), Алгын чинээ (бага), буруу ишилсэн сүх шиг (зөрүүд), бээлийн чинээ (өчүүхэн), бурхан шиг (номхон, төлөв) амьтан, газар тэнгэр хоёр шиг (эрс ялгаатай), газрын бэтэг шиг (арвиگار), газрын гаваар орсон юм шиг (алга болох), Дэнгийн эрвээхий шиг, (хөнгөн) гал ус хоёр шиг (эрс тэс ялгаатай), зургийн хуар шиг (үзэсгэлэнтэй). Зурсан юм шиг (сайхан), Нар сар хоёр шиг (өөр), нойтон хамуу шиг (наалданхай нялуун), нүх шиг харанхуй, туулай шиг зүрхтэй, ус цас шиг (элбэг). Утайн хуушаан шиг (наалдамхай), үнхэлцэг (мэт өчүүхэн) баатар, хаврын тэнгэр шиг (олон ааштай), Халуун цаг дээр суусан юм шиг (тогтворгүй), хайлсан тугалга шиг (хөнгөн шингэн ааштай). Харвасан сум мэт (түргэн), хатсан борц шиг (туранхай, хатуу). Хонь чоно хоёр шиг (өстэй). Хуй салхи шиг хурдан, хувингаар цутгах шиг (ширүүн), хуйхууд хөөгдсөн юм шиг (ум хумгүй), хуруун чинээ (жаахан), шуудайнд хийсэн үхрийн эвэр шиг (эв түнжингүй), эрхийн чинээ (өчүүхэн) цэцэг цэврүү шиг (хөөрхөн), чигчийн чинээ (өчүүхэн) шаасангадас, шахсан бяслаг шиг (бат нягт) шар тос шиг үгтэй (урамтай) гэх мэтээр адилтгагдхуун ба ямар шинжээр адилтгасан шинж тэмдгийг заасан тэмдгийн нэр, заримдаа "шиг мэт, чинээ" гэх мэт холбоосыг орхиж зөвхөн адилтгахуунаар илтгэсэн байна.

Ийнхүү монгол хэлний хэлц нэгжийн дотор жишихийн тийн ялгалаар хувилсан жинхэнэ нэрийг захирсан тэмдгийн нэр бүхий үг өгүүлбэр нэлээдгүй тохиолдож байгаа нь нэг юмын шинжийг нөгөө юмын шинжтэй адилтган сэтгэгдгээс үүдэлтэй бөгөөд хэлц нэгжийн дотор тогтворгүй захирах ёс давамгайл шинжтэй байгаа нь сонирхолтой юм. Тогтвортой захирах ёс нь тогтвортой хэлцэд олонтоо тохиолдмоор санагдавч тогтворгүй захирах нь тогтвортой хэлцэд олон

тохиолдож байгаа нь дээрх жишээнээс харагдаж байна.

Хэлний хөдлөнгө талаас нь авч үзвэл, тухайн нэгж нь мэдэхүүний хувьд : өгүүлэгчийн сэтгэл хөдлөл ба баймжийн шинж тод илэрдэг бол хэлэхүүний хувьд өгүүлэгчийн дүрслэх ур чадвар, үнэлэн үзэх хир хэмжээ ямагт хадгалагдсаар байдаг. Жишээ нь, “шар тос шиг үг” гэвэл эрхэмсэг үнэлсэн, "үнэн сайхан, чанартай, амттай" гэх мэт үг нь гээгдсэн боловч адилтгахуун (шар тос)-аар зохих үнэлэмжийг илтгэжээ. Хэрэв “шар тос” гэсний оронд "алт шиг үг" гэж болно. Ингэж "шар тос, алт" хэмээх хоёр нь огт өөр үгс боловч адилтгахуун болохын хувьд сонгож болох ойролцоо утгатай ажээ. Үүнийг дүрслэх ур чадвар гэж болох ба сонгон холбох чадвар нь үнэлэмжтэй холбогдоно. Энэхүү "шар тос шиг үг" гэсэн хэлцэд уг юманд сэтгэл таатай буйг илтгэх эерэг баймж, сэтгэлийн хөдлөл дагалдаж байх нь тодорхой юм. Үүнийг экспрессивность (дүрслэх яруу чанар) гэх ба В.Н.Гридин уг юманд хандах хандлага (шар тос шиг үнэ цэнэтэй), эерэг сэтгэлийн өнгө аяс хоёр адил болон ижилсдэг ⁴⁶ гэж үздэг. О. С. Ахмоновагийн ялгаснаар, тэмдгийн нэрнээ захирагдаж бүтсэн хэлц нэгжүүд нь чөлөөт бус яруу чанарыг агуулж байна. И.М. Кобзеба орос хэлний “восхищаться” (шагшин гайхах, дур булаах) гэсэн үг нь уг юманд сэтгэл татагдах байдлыг илтгэх тул тэр юм нь сайн сайхан байна гэсэн утга санааг агуулдаг⁴⁷ гэж үзжээ. Тэгвэл “уурлах, хилэгнэх, хайрлах энхрийлэх, үзэн ядах, нэг нүдээр ч үзэхгүй, ад шоо үзэх, өвчигнөх дөвчигнөх, муухай заваан, хэрүүл, үмхий санаа, хараах ерөөх, цухалдах – инээх баясах” зэрэг үгс нь сэтгэл хөдлөл бүхий эерэг сөрөг үнэлэмжийг агуулна. Үүнчлэн сайн-муу, сайхан- муухай, цэвэр- бохир, халуун- хүйтэн, намуун- дөлгөөн, догшин-хэрцгий, зөөлөн- хатуу, эелдэг- хэрцгий, хурц- мохоо, хуурай- нойтон, хуурамч-үнэнч, худал-үнэн, зөв-буруу, хар-цагаан, тэгш - хазгай гэх зэрэг эсрэг утга бүхий тэмдгийн нэр нь эерэг сөрөг үнэлэмжийг агуулдаг. Жишээ нь:

- Үнэн үг хэлсэн хүнд ноён дургүй, үхэр унасан хүнд нохой дургүй
- Бушуу туулай борвиндоо баастай гэж ийм хүнийг хэлдэг байж (Б.Р)
- Ёстой хорхойд хоргүй амьтан даа., хөдөө бөглүү буйд нутагт сууж, гайхалтай уран юм хийж суудаг хүн дээ (Б.Р)
- Энэ үг надад алтнаас үнэтэй, сувднаас сайхан санагдаж байв. (Б.Р)
- Муугаас муу, модноос хөө гэж энэ муу манд, бас өвчний төдий төвөг татав аа даа (Б.Р)
- Чимх мах, чимх ааруул хүртэл тоолж өгдөг эхдээ зовлонгоо тоочъё гэвэл хэдгэнэ шар зөгийн үүрийг хөндсөнөөс дор (Б.Р)
- Харчин хошуунд ийм жүйл үгүй, Чоно ойрхондоо ээлтэй гэгчээр энэ жүгт сүрхий ханилан ажих аваас,, нэгэн өчүүхэн хошуу хэмээн тоохгүй (Б.Р)
- Сайн айлчинд хүүхэд нохой хоёр дуртай гэдэг билээ. (Б.Р)
- Ер нь эвэртэн сүүлтэнд нүүр талтай байх нь дээр ... (Б.Р)

Н.Нансалмаа, expression (яруу чанар)-ыг,,...үгийн бодот утгатай адил тэгш,

⁴⁶ В.Н.Гридин Экспрессивность, Лингвистический энциклопедический словарь. Издательство “Советская энциклопедия”, М., 1990, стр. 591.

⁴⁷ Ч.М.Кобзева. Лингвистическая семантика. Издательство “Эдиториал УРСС”, М., 2000, стр. 22

эн зэрэгцээ үүрэг гүйцэтгэх утгын бүрэлдүүлбэр" гэж үзээд, үүнийгээ яруу үг хэмээн нэрлэж энгийн үгээс утгын багтаамжтайгаар их байдаг гэхсэн. Иймд тэрээр, "... энэ нь үгийн бодит утгаас ялгаран үгийн утгын хийсвэр хэсэгт багтах хүний болон бусад субъектив хүчин зүйлүүд бөгөөд өгүүлэгчийн юм, үзэгдэл, хэлэхүүн тухайн үйлдэлд хандах хандалга, сэтгэл хөдлөл, үнэлэмж, хэлэхүйн үйл ажиллагаанд оролцогчдын харилцааны туршлага, нөхцөл, цаг хугацааг илэрхийлдэг хүчлэл, сэтгэл хөдлөл, дүрслэл, найруулгын өнгө аяс юм гэж үзсэн⁴⁸ байна. Монгол хэлний тэмдэг нэрийн давуу ба бууруу зэрэг нь уг юмын шинжийн их багыг илтгэсэн хүчлэлийг илтгэх нэг арга болох биз ээ.

О.С.Ахманова тухайн эхээс шалтгаалан дүрслэх яруу чанартай болохыг чөлөөт яруу чанар. (адгерентная экспрессивность). Тухайн эхээс бус, уул үгнээ шингэсэн дүрслэг яруу чанарыг чөлөөт бус яруу экспрессивность) гэж ялгаад, эхнийхэд "хорошенькая история", сүүлчийнхэд хорошенькая девушка, златокудрий, жажнуть" гэсэн үгс орно гэжээ.

В.А. Салимовский "найруулгын өнгө аясын доторх янз байдал нь өөр хоорондоо нарийн холбогдох ба зарим нь зааглахын аргагүй байдаг. Нэлээд тархсан янз байдалд 1. нарийн өнгө, 2. сэрэл мэдрэмжээс үүдэлтэй сэтгэл хөдлөл, 3. нийгмийн хэв хэмжээний дагуу, сайн, муу гэсэн үнэлэмж 4. найруулгын үүргээр ялгарах зэргийг багтааж болно⁴⁹ гээд нарийн өнгө буюу яруу шинж, сэтгэл хөдлөл, үнэлэмж гурав нь хэлний нэгжид нэгэн зэрэг нийлж орсон байдаг гэжээ.

сэтгэл хөдлөл	яруу шинж	Нэмэлт утга
бодит утга	харьцааны утга	Үндсэн утга
найруулгын утга	салаа утга	
үнэлэмж "баймж"	дүрслэх ур маяг	

Эд бүгдээс үзвэл, хэлний тухайн нэгж болгонд дээрх нэмэлт утгын зүйлс хамсан ордог байна. Үүнд:

Хөдөө тал нь малаар дүүрэн

Яндан болдоггүй далай шиг

Хөвч ой нь ангаар дүүрэн

Ясан баян нутаг вэ

Хөрсөн доор нь эрдэнээр арвин

Ямар их хувь заяагаар

Хүний хэрэгцээ цөм багтсан

Бид нар эзэн нь болж төрөв (Д.С)

гэхэд эх орныхоо баян тансгаар бахархах сэтгэл төрж байна. Энэ нь .. яасан, .. вэ?, .. ямар.. гэсэн асуух төлөөний үг, ялган асуух бүтээврээр илэрсэн өгүүлбэр нь сэтгэл хөдөлгөсөн санаатай ба "малаар дүүрэн, ангаар дүүрэн, эрдэнээр

⁴⁸ Н.Нансалмаа "Үгийн сан судлал" "Удам соёл" ХХК, 2 дугаар хэвлэл, УБ 2015, 43-44-р т.

⁴⁹ В.А Салимовский Стилистическая коннотация, "Стилистический энциклопедический словарь русского языка, Издательство "Флинта", Издательство, "Наука" М, 2003, стр 432

арвин" гэхэд орсон тэмдгийн нэр нь эерэг сайн үнэлэмж болно. Тэмдгийн нэрийг олшруулж уг зүйлийн шинж чанарыг тодорхойлж зохих ёсоор үнэлдэг байна. Жишээ нь:

Тагтаа хөөрхөн, тагтаа номхон
 Дандаа олуулаа, дандаа тайван
 Тагтаа хүчтэй, тагтаа зоригтой
 Дандаа хүнтэй, дандаа олонтой (Д.С)

“Задарсан Эрдэнээс яаж өшөөгөө авах тухай Итгэлт арга сүвэгчлэн бодсоор Луу гүний хошууны захирагчид хахууль өгч, Халх дөрвөн аймаг, шавь тавд гэгээн цагаан өдөр, гэрэлтэй шар наранд хүн дээрэмдэх гэж оролдсон Эрдэнийг барьж, Луу гүний хошуу тамганд хүргүүлэх зар гаргаж, баригдаж ирсэн цагт нь Галсангаар гэрч болгон өдрийн дээрмийн хэрэгт унагаж, Бадарчийн гарт өгөөд, амьдаар нь хатаахаар шийджээ. (Ч.Л) гэхэд "гэгээн цагаан, гэрэлтэй шар" гэсэн хоршмол тэмдгийн нэр нь чимэг үг болж, улмаар утгыг нь эрчимжүүлж байна. Үүнийг хүчлэл гэнэ. Мөн "хэрэгт унагаа-, гарт өг-, амьдаар нь хатаа- гэсэн утгажсан хэлц холбоо үгс нь дүрслэх ур маяг болж, „Задарсан Эрдэнэ" гэдгийн "задрах (Хэм зүйгээс хэтрэх) гэдэг нь ганцжиж утгажсан хэлц болно.

Алс хол Цастан Төвөдийн оронд янаг амрагийн үгийг мартсан болном буй заа. Зүүн гар нутгийнхаа агийн үнэрийг яахин мартаж билээ. Өвгөд дээдсийн нутаг тань, Таныгаа урин дуудаж байнам бөгөөд ба тэсгэлгүй ширтэн хүлээсээр буй! гэж Анугийн захидалд бичсэн үгийг үзүүт Галданы хатуужин зорьж, нэгэнт шийдсэн санаа цөм биш болж, агшин зуур түмэн зүйлийн бодол төрөөд, сэтгэл жигтэйхэн үймцэв. Оюун билэг хайр сэтгэл хоёр хямралдав. (Б.Р) гэвэл Анугийн захидлын үг нь төрсөн нутаг хайр сэтгэл хоёрыг зэрэгцүүлэн тэнцүүлсэн нь найруулгын яруу (тэгш) шинж бөгөөд найруулах арга барил (стилистические приемы)⁵⁰ болно. Мөн Галданы шийдсэн санаа биш болж, сэтгэл жигтэйхэн үймцэв гэсэн сэтгэлийн хөдөлгөөнийг илтгэх ба мөн оюун билиг хайр сэтгэл хоёр хямралдаж буй нь дээрх найруулах арга барил болно.

Галдан минь, заяаны чинь тогтсон цаг боллоо Дөрвөн Ойрдын ноёд зайсангууд өвдөг сөгдөн буруугаа хүлээж, хүзүүгээ сунган бөхийх цаг ирлээ. Би чиний сэтгэлийн хорслыг мэдэв. Ойрдын чуулганаас өргөн дэвшүүлсэн бичиг нь чиний нүднээ эрээн цаас төдийг би бас мэдэв. Гэвч надад бас нэгэн бичиг захиа бий! Түүнийг үзээд, маргааш өглөөний ургахын улаан нарнаар хариугаа хэлээрэй, хүү минь! гэхэд эцгийх нь дотно шадар тэр өтгөс баатар жанжин, өврөөсөө алд хадаг дэлгэн гаргаж, дээр нь Зүүн гар нутгийн сайхан үнэр ханхалсан атга агийн дээр Анугийн захидал талбин барьсанд, энэтхэг орны замбага цэцгийн цааснаа хайртай хүний хэвийн танил сайхан үсэг бүхий захиаг үзүүт, Галдан цочиж бие гэнэт залд хийгээд, өөрийн эрхгүй яаран, хоёр гар сарвайн захиа хадаг сэлтийг авбаас, өтгөн сайд, огт үг хэлэлгүй бусад зайсангуудын хойноос чимээгүй гарч одсон билээ. (Б.Р) гэхэд ярианы ба бичгийн хэлний найруулгыг хосолсон нь яруу тэгш шинжийг агуулжээ. Мөн "Ойрдын

⁵⁰ Н.В.Данилевская Конструктивный прием "Стилистический энциклопедический словарь русского языка, Издательство "Флинта", "Издательство" Наука", М., 2003, стр. 175

нуулганаас өргөн дэвшүүлсэн бичиг нь чиний нүднээ эрээн цаас төдийг би бас мэдэв' гэхэд Галдан уул бичгийг хэрхэн үнэлж байгааг Анугийн захидалтай харьцуулснаас тодорхой мэдэж болно.

Найруулгын зүйлд уул юмын сайн сайн шинжийг тэмдгийн нэрээр илэрхийлэхдээ түүнд захирагдах үгсийг нэг тийн ялгалаар ижилсүүлэн холбож, зүйлийн зэргэд бүтээдэг. Өөрөөр хэлбэл нэг хэлбэрт олон утгыг зэрэгцүүлэн тоочдог. Жишээ нь:

- номд <u>мэргэн</u>	- төрд <u>нэртэй</u>	- тал-□ <u>дүүрэн</u> хоньтой бол
нойр-т <u>сэргэг</u>	түмэнд <u>цуутай</u>	Даваа-□ <u>дүүрэн</u> адуутай бол
Үгэнд <u>цэцэн</u>	улсад <u>алдартай</u>	Тогоо-□ <u>дүүрэн</u> сүүтэй бол
үйлэнд <u>уран</u>	олонд <u>цолтой</u>	Торх-□ <u>дүүрэн</u> өрөмтэй бол
хуулинд <u>шударга</u>	хэзээд <u>сэтгэл амар</u>	- Хурганы ноос хуруу <u>зузаан</u>
дээдэст <u>зусаргүй</u>	үргэлж <u>энх мэнд</u>	Төлөгний ноос төө <u>зузаан</u>
доодост <u>энэрэлтэй</u>	өвчин тахалгүй	Он мэт <u>тэгш</u>
	өлзийтэй жаргаарай	Од <u>мэт гэрэлтэй</u>
		Төмөр <u>мэт бат</u>
		Тэгш сайхан жарга!
-
- Дээвэр хоолойгоороо <u>татуу</u>	- Төрд элч <u>ширүүн</u>
Дээл захаараа <u>татуу</u>	Төмөрт хуурай <u>ширүүн</u>
Уул оройгоороо <u>татуу</u>	Тохомд зараа ⁵¹ <u>ширүүн</u>
Төрсний эцэст үхэх <u>үнэн</u>	
Хураасны эцэст дуусах <u>үнэн</u>	
Хурсны эцэст тарах <u>үнэн</u>	

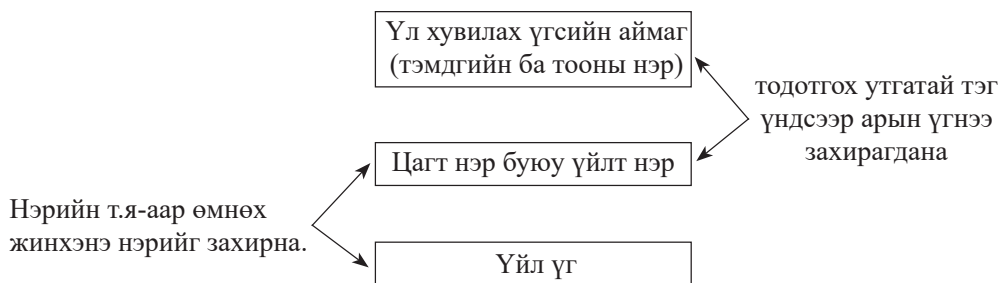
Тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрийг үйлдэхийн тийн ялгалаар захирахдаа уг юмын аль нэг зүйлийн шинжийг онцлон ялгадаг ажээ. Жишээ нь “Удмаараа ороо, унагаараа жороо (ятуу)” гэхэд “удам унага” нь “ятуу” хэмээх шувууны төрөлх шинж бүхий онцлог зүйл болж, түүний “ороо жороо” шинжийг тодорхойлохдоо үйлдэхийн тийн ялгалыг хэрэглэжээ. Энэхүү үйлдэхийн тийн ялгалыг “нэрлэхийн тийн ялгалаар сэлгэн “удам- ороо, унага нь “жороо” гэж болох ба үүний эсрэг “Танхай хүү таван бүстэй, эрүү дутуу, орой цоорхой гэхийг “Эрүүгээр дутуу, оройгоор цоорхой” гэж болно.

Үүнчлэн “Ямба нь их ч яс нь хэврэг” (Хүж) гэх мэт “Ямбаараа их ч ясаараа хэврэг” гэж болно. Хүжийг амьдчилахдаа “ямба, яс” гэсэн хоёр бүхий шинжийг үйлдэхийн тийн ялгалаар онцолжээ.

Цагт нэр буюу үйлт нэр нь нэг талаар үл хувилах шинжээрээ тооны ба тэмдгийн нэртэй адил өгүүлбэрт ямагт хамжсан тодотгол гишүүн болдог (Кидан нар монголын талд урван орж, өлсгөлөнд нэрвэгдсэн тариачдын бослого түйвээн дэгдсээр байв. (Ш.Нацагдорж) Гэвч Чингис хааны өмнө зүгт хийсэн аян дайны булаан эзлэх хөнөөлт шинж чанарыг бид дурдахгүй байж болохгүй” гэж туйлын зөв бичсэн байна (Ш.Нацагдорж) (Өмнө-д); Хоёр жигүүрийн цэрэг, нэг

⁵¹ М.Базаррагчаа Монгол хэлний өгүүлбэрийн үйлдэгчийн ангилал нь "Олон улсын Монголч эрдэмтний XI-р их хурлын "Монгол хэл бичиг судлал" салбар хуралдааны илтгэлүүд, УБ 1917, 8-12-р т.

нь 500 миль, нөгөө нь 350 милийн замыг туулжээ. Чингис 20.000-25.000 цэргийг Тэмүгэ отчигоноор даргалуулан, ар талд хайгуул болгов. Тэр үед монголын дайлаар мордох цэрэг 110000 гаруй байсан бололтой (Ш.Нацагдорж. Чингис хааны цадиг), нөгөө талаар, өмнөх жинхэнэ нэрийг тийн ялгалаар захирдаг тул тусах ба эс тусах үйл үгтэй адил байдаг өвөрмөц ай юм. Үүнд,

А.Лувсандэндэв “... үйлт нэр нь үйл нэр хоёр айн шинж чанарыг биедээ агуулсан ажээ. Учир иймд үйлт нэрийг нэр үйл хоёрын завсрын биеэ даасан тусгай ай гэж үзэх нь зүйтэй”⁵² гэж үзсэн нь зүйтэй юм. Мөн Го.Мижиддорж “Жич, дээрх үгс шиг болж ирээд, үйлийн тийн ялгалын болон хамаатуулахын нөхцөлтэй нөхөцдөггүй, харин нэрийн тийн ялгалын хийгээд хамаатуулахын нөхцөлтэй бусад нэр үгийн нэгэн адил нөхөцдөг, илтгэх утгын хувьд нэр үйлийн дундын шинжтэй хэлбэржсэн үгс монгол манж хэлэнд байдаг. Тийм үгс нь нэрийн тийн ялгалын нөхцөлтэй, нөхцөлгүй, дан үндэс хэлбэрээрээ байхдаа юмын хийгээд үйлийн мэдэгдэхүүний алийг нь ч илтгэж чаддаг”⁵³ гэж цагт нэр (үйлийн ялгаврын нэр Го.М.)-ийн шинжийг тодорхойлжээ. П.Бямбасан багш цагт нэр нь үйл үгийг жинхэнэ нэртэй тодотгон холбох нөхцөл гэж үзэхдээ 1. Үйлт нэрийн нөхцөл идэвхгүй язгуурт залгаж болдоггүй, язгуураас хол тохиолдоно. 2. Үйлт нэрийн нөхцөлийг үйл үгийн үндэс бүрд “нэр үйлийн нөхцөл шиг залгаж болно. 3. Нэр үйлийн нөхцөлтэй адилаар үйлт нэр нь парадигма үүсгэж болно. 4. Үйлт нэрийн нөхцөл нь үйл үгийг жинхэнэ нэрнээ захируулан холбодог. 5. Үйлт нэр нь дагавартай адил нэг зүйлийн дохиог өөр зүйлийн дохио болгож чадахгүй, зөвхөн уул дохиог хувилгана”⁵⁴ гэж үзсэн байна. Е.К.Скрибник “Үйлт нэр нь үндсээрээ нэрийг тодотгосон бүтэц үүсгэдэг (Гэмгүйхэн лэ хүн, ха, - гэжэ бэриез үни удаан шэнжэн шарайшал=хан Норжомо хүгшэн хүүлэй хүүлдэ бодобо) гээд, үйлт нэрээр тодотгосон бүтцээ жинхэнэ ба хуурмаг гэж хоёр ангилжээ (1. Сугтаа хира=хан нүхэд-ми ерэшоо ха юм. 2. Ахынхаа энэ колхозой түрүүлэгшэ бай=хан саг=та үлдэжэ түража ябахагүйб)”⁵⁵ Тэрээр, нэрийн тийн ялгалт үйлт нэр бүхий бүтэц, дагавар үгт үйлт нэр бүхий

⁵² А.Лувсандэндэв, Монгол хэлний үгсийн аймгийг ангилах тухай асуудалд”, Монгол хэл бичгийн зарим асуудлууд, Уб., 1956. 29-р т.

⁵³ Го.Мижиддорж “Монгол, манж бичгийн хэлний харьцаа”, Уб., 1976.42-43-р т.

⁵⁴ П.Бямбасан, Үйл үгийн тодотгон холбох нөхцөл, “Орчин цагийн монгол хэлний үг зүйн байгуулалт” Уб., 1987, 90-93-р т.

⁵⁵ Е.К.Скрибник, Полипредикативные синтетические предложения в бурятском языке. Новосибирск, 1988

бүтэн, холбоот үйлт нэр бүхий бүтэц, үйлийн тийн ялгалт бүтэц гэж ангилсан нь цагт нэр нь нэрийн тийн ялгалаар хуурмаг хувилдгаас эхтэй ажээ. “Очих-ын тулд, явсны дараа, уншдаг мэтээр” төгс бус өгүүлэхүүн бүтээдэг нь тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн хувилбар юм. А.Боброников тухайн нэг өгүүлбэрт буй гишүүнийг тодотгосон өгүүлбэрт байдаг. Түүнийг тодотгол гишүүн өгүүлбэр гэж үзсэн байдаг. Жишээ нь:

Амтат олон жимсээр дэлгэрсэн галбарбас мод минь
 Асар хүчин төгссөн цаст уулын цагаан арслан минь
 Арга хүчин хоёрыг тэгш чадагч гарди хөлөг минь
 Алдарт төрсөн богд эзэн минь

Мөн тэрээр цагт нэр нь нэрийн тийн ялгалаар хувилж, гишүүн өгүүлбэр болдгийг өгүүлсэн нь үйлт нэр нь тодотгол гишүүн өгүүлбэр болдгийг үүсэлтэй хувилбарууд юм. Жишээ нь, а. Андгар хийснийг шадар нь бид эвдэв. Чамайг гэртээсээ гарахад чинь чамд занасан бүлгээ би. Эцэг охины зүрхэнд ус цацсанаар үхэдхийснээс сэргэж, ийн хэмээн айлтгав. Үүрд зовон үхсэнээс эдүгээ үхсэн ч амар буй. Судраас сонссоноор номуудыг мэдмүй. Сонссоноор хилэнцээс ичмүй. Сонссоноор хэрэггүйг тэвчмүй. Сонссоноор нярвааныг олмуй. Б. Энэ тарнийг долоонтоо өгүүлсний хойно үндсэн тарни өгүүлэгдэхүй. Нэг мориор довтловч арван мориор довтолсон мэт дуугармуй. Хувьгүйгэж гурван эрдэнийн эрдмийг эс үзсэн тэр нь өөрт баривчлагагүйн гэм мөн буй за. Гурван эрдэнэд эрдэмгүй нь бус.⁵⁶ Хэрэв цагт нэрийн дагавруудыг нөхцөл хэмээн үзвэл түүний дараа нэрийн тийн ялгалын нөхцөл орж байна гэж үзэх үү. цагт нэр нь арын тодотгуулагч нэрээ гээснээс нэрийн тийн ялгалаар хуурмаг хувилдаг ажээ. Энэ нь тэмдгийн нэр хуурмагаар хувилдагтай адил юм.

Д.Заяабаатар цагт нэр бүтээх залгаврыг, тодотгон холбох нөхцөл гэж⁵⁷ үзсэн ба *küci ögüg-sed sayid aran-i*” гэж олон тооны дагавар авсан жишээг дурджээ. Энэ мэтээр цагт нэрийн дараа “*ala-ya-či-n, ungsi-ya-či-n, sayu-a-či-n, dabki-ya-či-d, sayu-үчи-d, oči-үса-d, surtaqu-n, ögüle-kü-n, yabu-qüiца*” гэх мэтээр дагавар авч буй нь цагт нэрийг нөхцөл гэж бүрэн төгс тооцох боломж хомс буйг илтгэнэ. Тэмдгийн нэр нь юмын өөрийнх нь шинж чанарыг зааж буй тул уг нэртэйгээ нөхцөлөөр холбогдохгүй, зөвхөн тэг үндсээр хамжин тодотгодог. Харин нэр үйлийн нөхцөл нь хоёр юмсын хоорондох харьцааг заадаг.⁵⁸ Цагт нэр буюу үйлт нэр нь үйл үг болгоныг хувилгах нөхцөлийн шинжтэй боловч тэмдгийн ба тооны нэр мэт тэг үндсээр жинхэнэ нэрэнд хамжин холбогддог хоёрдмол шинжтэй болно.

Тэмдгийн нэр нь үйлдэх, өгөх орших гарахын тийн ялгалаар өмнөх жинхэнэ нэрийг захирах нь тогтвортой зайлшгүй шинж мөн бөгөөд тогтворгүй

⁵⁶ А.Бобровников. Грамматика монгольско-калмыцкаго языка. Казань, 1849. Стр. 264-303

⁵⁷ Д.Заяабаатар, XIII-XIV зууны монгол бичгийн дурсгалын авиа зүй, үг зүйн тогтолцоо. Монгол улс. Уб., 2011. 120-131-р т.

⁵⁸ М.Базаррагчаа, Өгүүлбэрийн гишүүдийг холбох, хамжих аргын учир “Монгол хэл шинжлэл” м. VII. Уб., 2002, 28-р т.

санамсаргүй шинжийг энэ гурван тийн ялгалаас бусад тийн ялгалын нөхцөлөөр өмнөх жинхэнэ нэрийг захирдгаас үзэж болно. Үүнд:

А.1 N_{sub}^{nobi} - Ганзага-□ татуу⁵⁹, Ганзага-□ хоосон, Арван хуруу-□ тэгш, Ам-□ түргэн, Ам-□ хатуу, магнай-□ тэнүүн, Ам-□ задгай, Ам-□ султай, ам-□ халамцуу, ам-□ хуурай байдаггүй. зүрх-□ муутай, нүүр-□ бүтэн гарах, нүд-□ нь том болох, нар-□ битүү, мөр-□ бүтэн, магнай-□ тэнүүн, элэг-□ нимгэн (өр-□ нимгэн), чих-□ урт, чих-□ хатуу, чих-□ зөөлөн, хүзүү-□ дутуу, хумс хуруу-□ урттай, хөл-□ хүнд, хөл-□ хөнгөнтэй, ухаан-□ богино, өвөр-□ сул, од-□ муутай төрөх, нэр-□ бүтэн.

- 2. N_{sub}^{gene} шилний хонхор харуулах, Жуучин бууны хугархай, Үдийн хугархайн ноён, нүдний булай болох, нүдний цагаанаар үзэх, мордохын хазгай, газрын мухар, амны хишигтэй,

Б. - 3. N_{sub}^{comi} Алга үзэхтэй адил, (илт мэдэгдэх) урьдах захидал нь дараагийн захидалтай бараг ижил байдаг. (Ц.Д) Ялдам зөөлөн залуу цэцгийн уран навчис Янжинлхамын хуруутай адил гэж үл эрэмшихүй... (Х.Гаадан)⁶⁰. Энэ ертөнцөд олдохуйяа бэрх будда эрдэнэт чандманьтай үнэхээр адил аа (Х.Гаадан) Их дэлж харвал есөн зуун алд газар харваж, татуу дэлж харвал таван зуун алд газар харвадаг хүнтэй адил хүн биш, хүнийг идэх мангас, хучит хар Хасар тэр хүрч ирж явна. (МНТ) Гэвч ноёнттой өшөөтэй бол хонгогүй, нохойтой өшөөтэй бол хормойгүй гэдэг дэмий үг биш болохоор Гомбожав хошууны хөрөнгөөр хөлөө хүрэх газар бүхэнд хээл хахууль цутгаж байгаад, эзэн ноёнттойгоо харгалдсан тэрсүүд албатыг Улайстайн бат гүнд орхив. (Ч.Л)

Ингээд нэг мэдэхэд Гэрэлийн үг Довчинд Богдын зарлигтай адил болов. (Ч.Л)

Би ч бас л энэ хүнтэй яг л адилхан. (Ч.Л)

Энэ нь Будын зугтаасан хэрэгтэй тун ч төстэй байсанд санаа амарч, өөрийнхөө тухай ний нуугүй ярьж, сэтгэлээ дэлгэлээ (Б.Цэрэнжамц) Энэ нь зөвлөлтийн уран зохиолд миниатюра гэж нэрлэдэг төрөл зүйлтэй ойролцоо юм. (Ц. Хасбаатар). Олзвой чи урьд хоёр хүнтэй адил гэж бүү сана. (Гэсэр) Батнасан насаар Доржготовтой чацуу. Тэд чадлаараа Баттай яг тэнцүү юм байна. Ургаж хагдрах, мартаж санахын сав их орчлонгийн дунд Цэвэг хүнтэй адил амьдарч ганц зүйлд зориг зүрх алдаж, үзээд өнгөрүүлсэн, амьдрал хэмээн бодож, хань ижил үр хүүхэдгүй дал хүрэв. (Ш.Циен-Ойдов). Таван хүүхдийн эцэг, аймгийн баазын аварга жолооч надад ямар амьдрал юу дутаж байна вэ? Ерөөс оростой их ойролцоо суръя гэж оролдоод, зав чөлөө гаргаад, үзэж орхивол болох л хэл юм. (Б.Энэбиш)

- 4. N_{sub}^{comp} Алт шиг өнгөтэй байхыг

Алт шиг үнэтэй байхыг

Алт шиг хүн байхыг (сайн хүн байхыг)

Ахин дахин хүснэм (Н.Нямсүрэн)

"Арчсан толь шиг (цэвэр, тунгалаг). Аягын чинээ (бага), Бээлийн чинээ (өчүүхэн). Гал ус хоёр шиг (тас зөрүү), Газар тэнгэр шиг (өөр), Дэнгийн

⁵⁹ Г.Аким Монгол - Орос, Орос - Монгол өвөрмөц хэлцийн товч толь, улсын хэвлэлийн газар, УБ 1985, 14-80-р т.

⁶⁰ Х.Гаадан Зохист аялгууны толин дахь адилтгал зүйрлэл, сурах бичиг сэтгүүлийн нэгдсэн редакцийн газар, УБ 1986, 75-р т.

эрвээхий шиг (хөнгөн), зургийн хуар шиг (хөөрхөн), нар сар шиг (ачтай), өдөр шөнө шиг (ялгаатай), нойтон хамуу шиг (нялуун), нүх шиг харанхуй, өдрийн од шиг ховор салхины дэвүүр шиг (хөнгөн) ус цас шиг (даамгай орчуулах), хаврын тэнгэр шиг (ааштай), хадны цуурай шиг (хоосон), хайлсан тугалга шиг, хатсан борц шиг (хатуу), хонь чоно хоёр шиг (өшөөтэй), хуй салхи шиг хурдан. Хуруун чинээ (жижигхэн), цэврүү шиг (цэвэр), шаасан гадас, шахсан бяслаг (шиг бөх бат), чигчийн чинээ (бага) Шуудайд хийсэн үхрийн эвэр шиг (эв түнжингүй), эрхийн чинээ (бага), (Г.Аким, Дурдсан зохиолоос)

Ванган тайзан дээр алахаас наагуур, амьдаас цаагуур загнаж байсан мөртөө энгийн цагт анд нөхрийн ёсоор алаг бяруу шиг номхон (Д.П). Зарлага гэдэг аргал усны үхэр шиг амар заяа гэж үгүй (Д.П). Эртний арслан зааны соёо шиг хув шар өнгөтэй, царай нь дотроо чухам юу бодож байгааг мэдэгдэхгүй, хөндий цээжинд гал шатавч утааг хамраар гаргахгүйн сургууль хийсэн шинжтэй дөрвөн бичиг, таван номд илэрхий тэр үеийн бичгийн байдалтай. (Б.Р), Эх хүний сэтгэл ботготой ингэ шиг уяхан, бялзуухай шиг гэнэхэн юм хойно доо. (Н.Нагаанбуу), Хүн гэдэг бууны гол шиг харанхуй амьтан, эрдмээр л сүмбэдэж, гэрэл гэгээ оруулж байхгүй бол гадна нь мянган зул асаагаад ч нэмэргүй. (Д.Батбаяр) Тэдний нэг гэвэл овоо малтай бэлтэй айлд заяасан тал мэт уужим сэтгэл, гал шиг дүрэлзүүр араншинтайгаа, тэгтлээ харанхуй мунхагтаа ногтлуулаагүй Хүрэлбат хэмээх хөдөөх хүдэр эр бөлгөө. (С.Пүрэв). Хааяа нэг цэрэг эр дэр дэр гүйдэх, нүдний үзүүрт тэртээ жалга хөндийгөөр хулангийн сүрэг зэгийж давхилдахаас өөр гойд торох юмгүй, дэндүү нэг хэвийн амьдрал дунд даргилсан цай шиг хангал залуу насаа өнгөрүүлнэ гэхээс миний дотор үе үе бачуурч, хаяад зугтаачихмаар санагдах удаа ч бий (Д.Цэнджав) (Уран зохиолын жишээг Ж.Бат-ирээдүйн "Монгол үгийн утгыг үзүүлэх шинэ толь бичиг хэмээх номоос авсан болно.)

Тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ “Ганзага-□ татуу, Хөл-□ хүнд” гэх мэтээр нэрлэхийн тийн ялгалаар захирах ба өгүүлэхүүн болсон тэмдгийн нэр нь уул жинхэнэ нэрийнхээ өмнө тэг үндсээр хамжсан тодотгол гишүүн байх ёстойгоос байр сэлгэсэн тул ингэж нэрлэхийн тийн ялгалаар захирах нь хувилбараас үүсэлтэй юм. Үүнийг байр шилжих буюу транспозиция гэдэг⁶¹. Тухайлбал, татуу ганзагатай - ганзага татуу, хүнд хөлтэй- хөл хүнд гэж байр сэлгэсэн байна. Харин "бор-лог, бая-лаг, гоё-мсог, их-мсэг, цэц-рх-г, бор-нгуй, сай-хан, муу-хай” гэх мэтээр тэмдэг нэрээс тэмдэг нэр "ай-мхай, ай-мтгай, хуур-маг, хана-гар, хур-аа-нгуй, зорь-мог, дад-маг, дүүр-н хат-уу, чад-уу, яд-

⁶¹ О.С.Ахманова тухайн үг нь өгүүлбэрт орохдоо хувирах ёсыг транспозиция гэж товч тайлбарлаад, метатеза (перестановка, пермутация, транспозиция) (тонгорох ёс, солигдох), гипостазис, метабазис (ай солигдох), трансформация (цөм бүтэц хувирах), транслатив (хувилах, хувилах тийн ялгал) зэрэг нэр томъёог хамтатгасан байна. (Словарь лингвистических терминов, М, 1966, стр. 480)

Ш.Балли жинхэнэ нэр нь тэмдгийн нэр болох, эсвэл “Чи худал хэлж байна” гэсэн өгүүлбэрийг “Чи миний худалчийг”, Чиний худал хэлэхийг би мэдэж байна” гэх мэтээр хувиргахыг үүргийн хувиргал (Функциональная трансформация) гэсэн ба “дулаан орны ургамал (тропическая растительность) гэхээс дулаан орны халуун (тропическаяжара) гэж үүсэхийг “утгын хувиргал” гэжээ. *Общая лингвистика общая лингвистика и вопросы французского языка*” Издательство иностранной литературы. М., 1955, стр. 131

уу, дар-мал, үх-шир-мэл, ха-нхай хял-р, хөгж-үүн, хөх-үүн, хал-уу-н, өмнө-д, дотоо-д, өвс-рх-үү нэр-лх-үү сөө-нгө тогт-нги гэх мэтээр өөр өөр үгсээс тэмдэг нэр үгээхийг хэлбэр хувирах (трансформация) гэж болно. Ингэж нэг үгсийн айгаас нөгөө үгсийн айд шилжихийг Е.А.Земская “байр шилжих” гэсэн нь хэлбэр хувилах ёсыг нэрлэжээ.⁶² С.А.Крылов Монгол хэлний бүтээврийн авианы хувилбарыг бүтээврийн хэлбэр хувирах (морфемная трансформаторика) хэмээн нэрлэсэн байна.⁶³ Жишээ нь -рхэ, лхэ, uur-uul, -uugi-uuli гэсэн дагавар, -гуу-луу гэсэн нөхцөлийг дурдаж болно. Түүнээс гадна, “mǝngǝ” гэвэл деньги, “серебро” гэсэн ижил язгуурыг авианы ижил цогцоор илтгэхийг квазиомономия” (хуурмаг ижил нэр язгуур) гэсэн ба “Халх Монгол хэлэнд ер нь төвд тэмүүлэх бүх хэлэнд, тухайлбал, алтайн хэлнүүдэд тодотголын байрыг хэлбэрийн хувьд, зохицох үгийн өмнө орохтой адилтгаж болно. Энэ нь түүний захирах чадвараас шалтгаална” гэснийг тэмдэг нэрийн захирах чадвартай холбон ойлгож болно. Жишээ нь ... тэр цаг, тэр улирал жинчин хүний сэтгэлд бусдаас илүү нэвчин шингэж, зүрхний угт нь хоногшдог ажээ” (П.Лувсанцэрэн) гэхэд “илүү” гэсэн тэмдгийн нэр нь гарахын тийн ялгалаар бусад (цаг, улирал) -аас ” гэж захирсан нь тоо хэмжээний хувьд давуу байгааг харьцуулжээ. Үүний “бусдаас” гэдгийн нөхцөлийг үйлдэх, өгөх оршихын тийн ялгалаар сольж үл болох бол

- "Нойтон -д\оос\ цавуу бөх

Махан-д\аас\ элэг бөх

амьтан-д\аас\ заан бөх

- Тостой-д\оос\ тогоо хар

Билигтэй-д\ээс бэх хар гэж сольж болно. Учир нь энэ жишээний хувьд өгөх орших, гарахын тийн ялгал нь хоёулаа "бусдаас онцлон ялгасан" утгаараа ойролцоо байна. Тэгвэл

Газар үндсээр баян

Тэнгэр одоор баян

Далай усаар баян" гэхэд үйлдэхийн тийн ялгал нь "үйлдэгч хэрэглүүр" заасан утгатай тул "эрхэн үйлдэгч"- ийн утга бүхий нэрлэхийн тийн ялгалаар сольж болно. Иймд:

"Газрын үндэс-□ баян

Тэнгэрийн од-□ баян

Далайн ус-□ баян" гэж болох ба "Газраас\т үндэс баян, тэнгэрээс\т од баян, далайд\г\аас ус баян гэж хувиргавал " бусдаас онцлон ялгасан "утгатай" болно. Энэ нь зөвхөн газарт л, газрын хувьд гэвэл" гэсэншүү утга бий болж болох юм.

Гэвч, ... хээрийн цэвэр агаарыг цээж-□ ээр дүүрэн татаж, бодолд автан мэлмэрч явах бас ч сайхан байдаг аа. (П.Лувсанцэрэн), .. Жанцан хэлсэн үгэн-дээ\ээсээ их л сэтгэл хангалуун инээмсэглэв. (П.Лувсанцэрэн), .. ээжийнхээ дээлийнхээ үлдцээр хийсэн өмднөөс өөр хувцасгүй борхон ходоодтой шантгар жаал аав ээж хоёрынхоо уй гашуу болж байгааг гайхан, нүд бүлтэлзүүлэн

⁶² Е.А. Земская Современный русский язык, Словообразование, Издательство, Просвещение, М. 1973 стр 192

⁶³ С.А.Крылов Теоретическая грамматика современного монгольского языка и смежные проблемы общей лингвистики Т. I. Издательская фирма. Восточная литература, М. 2004 стр129, 143

ширтэнэ (Д.Намдаг) -Нэг жил гэдэг надад тун урт хугацаа (Д.Намдаг). Жанцангийн хойноос үс нь их ургасан, чац-□ томтой залуу эр хар булигаар богц барьсаар толгой-□ нүүцгэн гарч ирээд наран сөрөг анивчин ... Унаа морь нь түүнээс ч хол давхих шинжгүй байлаа. (С.Дашдооров). Тэгээд ч уяа шонгоо эргэлдэн харуулдахаа больж, уул уулын бараа толгой ширтэн, ухаан бодлоо холын холд бэлчээхийг хичээн, орон гэрт хоргодомтгой муу зангаа гээжээ. (С.Дашдооров) Төмөрийн сэтгэл баяраар дүүрэн байлаа (Ч.Л) зэрэг жишээнээс үзвэл, дээрх тийн ялгалын нөхцөл тэр болгон өөр хоорондоо сэлгээд байдаггүй ажээ.

Тэмдгийн нэр нь өмнөх жинхэнэ нэрээ үйлдэн өгөх орших, гарахын тийн ялгалаар захирдаг шиг бүхэл бүтэн өгүүлбэрийг захирдаг. Жишээ нь:

- Одоо бид зэвсэг хэрэглэх-ээс өөр замгүй болжээ. (Ч.Л) Дорж тавны цэргийнхээ хамт хэдэн пүүсний хашаанд орвол эрүү өвдөг нь нийлэх шахсан хөгшин луухаанаас өөр хүн байсангүй. (Ч.Л) Эрдэнийн тавьсан юм бусад цэргийн юмнаас шал өөр зүйл шиг Сүхбаатарт санагджээ. (Ч.Л)
- Өсөхөд шүд цагаан Урсахдаа ус хөнгөн
Өглөхөд үс цагаан Хийсэхдээ өд хөнгөн
Үхэхэд яс цагаан Өргөхөд өвс хөнгөн
- Туухад гахай нэг хэцүү
Туулахад тал нэг хэцүү
Тоолоход од нэг хэцүү

Түүнээс хойш би Ухнаадоржоос холхнуур явах болсон юм. (С.Э) Цөцгийн тосны төлөвлөгөө биелүүлнэ гэдэг ааруул хурууд хийхээс илүү чухал ажил болжээ. (С.Э) Залуу зандан насны минь хоёрхон жилийн урттай тэр хэрчим эргэн санахад юмгүй богинохон гэлээ ч хаа хойно, тэртээ хол Цагаан турууны голын хөвөөнд, нутгийн тэнгэрээс мишээн ширтсэн цэнхэр нүдийг мартамгүй болгосноороо хорвоод ноогдсон насны минь хугацаатай тэнцүү урт ажээ. (С.Э) гэсэн жишээнд буй тэмдгийн нэр нь өмнөх үгээ зохих тийн ялгалаар захирсан тул нөхцөл өөр хоорондоо сэлгэж болохгүй байна.

Эдгээр жишээ нь "цэцэгсээр арвин тал, цэцгээс хөөрхөн бүсгүй, цэцэгт дургтай хүн" гэх мэттэй адилаар тэмдэг нэрнээ захирагдсан жинхэнэ нэр нь гээгдсэнээс хамжсан тодотгол гишүүн өгүүлбэр нь байц ба шууд бус тусагдахуун гишүүн өгүүлбэр болон хувирчээ. Үүнийг:

цагт нэр (-сан, даг, х, аа..) + жинхэнэ нэр "гээгдэх" + аар, д, аас + тэмдгийн нэр

а. Залуучууд морь унахаа бараг болиод дандаа мотортой унаагаар давхицгаахыг муу гэх ямар үндэс байхгүй. (.. давхицгаах + (жинхэнэ нэр "гээгдэх")-□ нь муу)

б. Наадам үзэж нутгийнхаа өвгөд хөгшидтэй золгож, үеийнхэнтэйгээ хуучилж, ямар ч үгүй явснаа төрсөн нутгийнхаа захад иртэл гэнэт зүрх минь доголдон чичрээд, эхний тааралдсан айлд бууж хэвтэхээс өөр аргагүй болов. (С.Э) ... хэвтэх (жинхэнэ нэр)- аас өөр аргагүй болов. Харин “явснаа гэдгийн

“-снаа” нь нэгэнт үйлийн азнах тийн ялгал болон хувирсан тул ард нь жинхэнэ нэр (үе, цаг) сэргэхгүй болжээ.

Тэмдгийн нэр нь юмс үзэгдлийн шинж чанарыг зааж, ямагт уул жинхэнэ нэрийн өмнө хамжин орж тодотгол болохдоо хагас өгүүлэхүүний шинжийг агуулдаг. Тухайлбал: "Зузаан өрөм, гүн худаг" гэвэл 1. бай-, бол-, а-, бү- гэсэн туслах ба дутмаг үйл авч "зузаан байсан өрөм “гүн болсон худаг, зузаан асан өрөм, гүн байдаг худаг” гэх мэтчилэн үйлшиж, өгүүлэхүүн гишүүн болно. 2. өмнөө жинхэнэ нэрийг заахаас бусад тийн ялгалаар захирдаг. (хуруу хиртэй зузаан өрөм, гурван алд хирийн гүн, худаг) хальс шиг нимгэн даавуу, цас шиг цэвэрхэн даавуу, цээлээс гүн худаг, цэцнээс дээр тэнэг хүн, шараас хашин морь, хувцсандаа нямбай бүсгүй, ажилд маруухан залуу, биеэр тавир бяруу, идэш уушаар тарчиг жил, ташаагаараа урт дээл, хоолойгоороо уужим захтай дээл, насаар ах хүн) 3. Тэмдгийн нэр нь жинхэнэ нэрээ захирахдаа зөвхөн харьяалах, жишихийн тийн ялгалаар, орон цагийн нэр нь жинхэнэ нэрийг захирахдаа зөвхөн харьяалах, гарахын тийн ялгалаар, тэмдгийн нэр нь жинхэнэ нэрийг захирахдаа үйлдэх өгөх орших гарахын болон нэрлэх харьяалах, хамтрах, чиглэхийн тийн ялгалаар, үйл үг нь өмнөх жинхэнэ нэрийг бүх тийн ялгалаар тус тус байна.

Резюме

Как считают ученые, с точки зрения речи, в монгольском языке управление прилагательных существительными осуществляется всеми падежными флексиями кроме винительного, но с точки зрения языка, прилагательные подчиняют себе существительные флексиями орудного, дательного-местного и исходного падежей. Это можно считать сильным управлением прилагательного. Например: элгээрээ энх амгалан (мир и согласие), толгойтой үснээс их (работа по горло), нүдэнд дулаан (приятный на вид). Если прилагательные подчиняют себе предыдущие существительные другими падежными флексиями Кроме вышесказанного, зайдешь это можно назвать слабым управлением.

В потоке речи прилагательные в монгольском языке управляют предыдущие существительные именительным падежом, что объясняется переходом прилагательных на глагольную позицию. Примеры: мухар газар (тупик) - газар-□ мухар (в тупик зайдешь); татуу ганзага (короткая торока) - ганзага-□ татуу (неумелый, скупой). Когда прилагательный управляет существительное родительным падежом, тогда это существительное станет определением принадлежности. (Газрын мухар – край земли)

Греймасын үйлдэгч хэмээх ойлголт ба нэгэн монгол өгүүллэг

М.Ууганбаяр
(Монгол Улсын Их Сургууль)

Abstract: In this paper, the author discussed the notion of actant and actor which are very popular in literary semiotics structuralism and narrative theory. There are six key actantial roles of functions arranged in three sorts of binary opposition: subject/object; sender/receiver; helper/ opponent. Together the six actants and their organization account for all possible relationships within a story and indeed within the sphere of human action in general. The actantial narrative schema is a simplification of Propp's seven spheres of action or roles elaborated from a study of the Russian folk tale roles such as those of hero, villain, helper etc.

The subject is what wants or does not want to be joined to an object. The sender is what instigates the action, while the receiver is what benefits from it. The helper helps to accomplish the action, while the opponent hinders it.

Semiotics uses the term actor to refer to any individual, anthropomorphic or zoomorphic agent, to a group or to an abstract entity such as fate. In semiotic analysis actor has replaced the traditional terms of character or protagonist. Actors individualized and represent concrete figurative elements.

On the example of the modern Mongolian love story, Hulan and I by Sengiin Erdene can be thought that the characters Tsamba and Sampil as actors become subject and receiver and Hulan as an actor becomes object and sender.

Аристотель “Туурвил зүй”-дээ үйлдлийг эрхлэгч гүйцэтгэгч болох нөхцөлд л зан төрх шаардлагатай болно гэж үзжээ (Аристотель 1951:34). Энэхүү үзлийг формалист структуралист туурвилзүйчид дэмжсэн билээ.

Уугуул хэлний үйл үг төвтэй хэл зүйд суурилсан хүүрнэмжийн хэл зүйн байгууламжид үйлдэл дагах нь хялбар учир зан төрхийг үйлдэлд хураангуйлан буулгах нь тохиромжтой байжээ.

В.Пропп зан төрхийг үйлдлийн хүрээнд захируулахдаа гүйцэтгэмжийг долоон ерөнхий үүргээр ангилжээ.

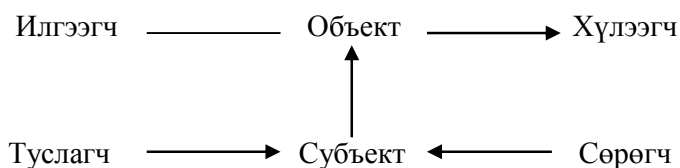
Энэ нь
хорлогч,
хандивлагч,
туслагч,
хайгдаж буй хүн түүний эцэг,
илгээгч,
баатар,
хуурамч баатар
болно. (Пропп 2001:73)

А. Ж. Греймас, В. Проппын долоон үйлдлийн хүрээг гурван хос эсрэгцэл болгож хурааж болохыг, энэ нь аливаа хүүрнэхүйн бүтцийг дүрсэлдгийг

тодруулжээ. Эл гурван эсрэгцэл нь субъект объект /Проппын баатар ба хайгдаж буй хүн/, илгээгч хүлээгч /Проппын илгээгч ба баатар/, туслагч сөрөгч /Проппын туслагч, хандивлагч, хорлогч, хуурмаг баатар / болно (Чандлер 2006:96)

Субъект нь эрх хайж байгаа хэн нэгэн бол. объект нь хайж буй тэр зүйл юм. Илгээгч объектыг илгээж, хүлээгч нь хүрэх газар нь болж, туслагч үйл явдалд тусалж, сөрөгч үйл явдалд хориг болдог ажээ.

Греймасын үйлдэгч нь бүх эхийн суурь болох түгээмэл хүүрнэмжийн бүтэц юм. Энд энэхүү зургаан үйлдэгчийн үүрэг буюу үйлдэмж нь хос эсрэгцлийн гурван цогц бүрдэлд зохион байгуулагдана. Энэхүү зургаан үйлдэгч тэдгээрийн зохион байгуулалт нь өгүүллэгийн дотор болон ерөнхийдөө хүний үйл явдлын хүрээний дотор бүхий л боломжит харилцааг илрүүлнэ.

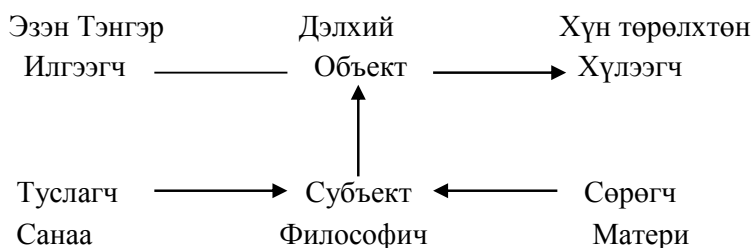
Эдгээр хүүрнэмжийн байрлалууд хүн, орон байр, объект, хийсвэр санаагаар илэрч болно. (Мартин, Рингхэм 2006: 20)

Ийнхүү Греймас бүх хүүрнэмжийн сэдэв, үйл явдал, зан төрхийн үндэс суурь болж байдаг үйлдэгчийг авч ярьжээ. Үйлдэгч гэдэг нь үйлдэл хийж эсвэл үйлдэлд өртөх хэн нэгэн юм уу ямар нэгэн юмыг заана. Бие хүн антропоморф, зооморф агент, ямар нэг юм эсвэл хийсвэр зүйл тус тус үйлдэгч байж болно.

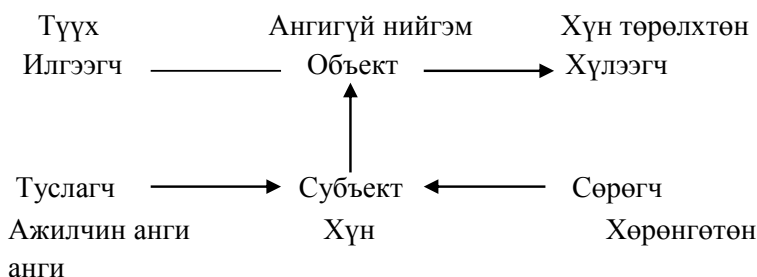
Гүнд байх үйлдэгчийн загвар болон энэхүү гүнд байх бүтцээс хувирсан хувь өгүүлэгүүдийн өнгөн бүтцийг хос эсрэгцлүүд хэлбэржүүлнэ. Товчхондоо хүүрнэмжийн гүн бүтэц өгүүллэгийн өнгөн агуулгын цаад талын нэг түвшинд үйлдэгчдээ үүсгэж тодорхойлно. Энэ нь Ф. де Соссюрын хэл нь хэлэхүйн үндэс болно гэх юм уу Н. Чомскийн чадамж нь гүйцэтгэмжийг урьдчилна гэсэнтэй адил юм. Үйлдэгчид нь хэлэхүйн бус хэлний гэдэг шиг авианаас илүү авиалбарын үүрэгтэй байж агуулгаас илүүтэй үйлдэмжийн түвшинд хэрэгжинэ. Энэ нь тодорхой зан төрх буюу хийгчид өөрийгөө биежүүлэх нэг үйлдэгч хүн эсвэл өгүүллэгийн үндэс суурь болж буй эсрэгцсэн бүтцийн нэгдсэн үүргийн дагуу нэгээс илүү зан төрхийн үйлдэмжтэй ч байж болно. (Хоукес 1977:71)

А. Ж. Греймас субъект, үйл үг, объект гэсэн бүтцээс өөр хэсэг рүү шилжүүлж өгүүллэгийн бүтцийн үндэс болгож үйлдэгчийн загварыг санал болгожээ. Тэрбээр “уламжлалт өгүүлбэр зүйд үйлдэмж нь үгийн үүрэг болох ба субъект үйл явдлыг үйлдэгч байж объект нь түүнд автагдах хэн нэгэн байдаг” гэжээ. Өгүүллэгүүд ийнхүү нэгдмэл хэл зүйг бүрдүүлдэг байна. (Чандлер 2002:96)

Энэхүү үйлдэгчийн загвар сонгодог үеийн эрдэмтэн философичийн танин мэдэх үйл явцын тухайд

гэж, хүнд туслах хүсэл, тэмцэгчид харагдах байдлаараа марксист үзэл суртал

гэсэн байдалтай байх ажээ. (Греймас 2000:153-170)

А. Ж. Греймас зан төрхийг үйлдэлд захирагдахыг үйлдэгч гэж нэрлэжээ. Греймас үйлдэгч /actant/ хийгч /actor/ хоёрыг ялгасан бөгөөд энэ хоёр ойлголт хоёулаа хүн буюу зан төрхийг заахаас гадна амьгүй юмс /ид шидийн бөгж/ хийсвэр ойлголтыг /хувь заяа/ илэрхийлнэ. Үйлдэгч нь бүх хүүрнэмжийн суурь болж, хийгч нь янз бүрийн хүүрнэмжид тусгай шинжүүдээр хангагддаг (Риммон Кенан 2000:35).

Тэмдэг судлалын задлалд хийгч нь зан төрх, гол баатар гэсэн уламжлалт ойлголтыг орлох болов. Хийгч нь хувь хүнжсэн ба тодорхой дүрслэг махбодуудыг төлөөлдөг. “Үнсгэлжин” үлгэрт Үнсгэлжин, түүний эгч нар, шидэт загалмайлсан эх, ханхүү тэргүүтэн гол хийгчид болно.

(Мартин, Рингхэм 2006: 20)

Хүүрнэмжийн гүн бүтцийн түвшний үндсэн үүрэг болохын хувьд үйлдэгч нь зан үйлдэл хийхүйн суурь болох бол хийгч нь янз бүрийн хүүрнэмжид илэрнэ.

King Arthur sends Perceval to kill the dragon in exchange for a beautiful diamond

Артур хаан Персэвалыг гоёмсог очир чулууны оронд лууг хөнөөхөөр илгээв.

гэсэн өгүүлбэрийг авч үзэхэд Артур Персэвал луу очир чулуу нь хийгч болно .

Харин үйлдэгчийн хувьд илгээгч Артур хаан Персевал гэх субъектийг сөрөгч болох лууг гоёмсог очир чулуу гэх объектээр солихоор явуулж байна.

Өөрөөр хэлбэл үйлдэгчийн утгатай юм нэг хийгч хүүрнэмжийн янз бүрийн мөчид янз бүрийн үйлдэгч болж болох ба нэг үйлдэгч янз бүрийн хийгчээр илэрч болно. Хүүрнэмжийн өнгөн бүтцэд нэг үйлдэгч хэд хэдэн хийгчээр илэрч болно. Риммон Кенаны бүтээлд үйлдэгч хийгчийн жишээг үзүүлжээ.

Pierre and Paul give an apple to Mary

Пьер Поль хоёр Мэрид алим өгнө

гэх өгүүлбэрт Пьер Поль хоёр нь тус тусдаа хийгч болж илгээгч гэсэн нэг үйлдэгч болж байна.

Мэри бол хийгч болохын хажуугаар хүлээгч гэсэн үйлдэгч болж байна.

Pierre buys himself a coat

Пьер өөртөө хүрэм худалдан авна

гэсэн өгүүлбэрт Пьер нь нэг хийгч илгээгч хүлээгч гэсэн хоёр үйлдэгч болж байна. (Риммон Кенан 2000:35)

Бид үйлдэгчийн жишээ болгож С.Эрдэнийн “Хулан бид хоёр” хэмээх хайр дурлалын сэдэвтэй өгүүллэгийг авч үзвэл Цамба Сампил гэх хоёр хийгч субъект ба хүлээгч гэсэн хоёр үйлдэгч болж харин Хулан гэх нэг хийгч объект ба илгээгч гэсэн хоёр үйлдэгч болно.

С. Эрдэнэ "Хулан бид хоёр"

(Өгүүллэг)

Арван долоон нас ч дээ. Хөөрхий зайлуул. Би тэгэхэд өөрийгөө эр хүнд тооцож явжээ. Гэтэл тэр зун ёстой шалчгар эр болохоо мэдсэн юм. Долдугаар сарын нэгэн өдөр би нутгийнхаа Чингис хаан болоод түүний залуу гэргийн хамт сумынхаа наадамд очихоор эртлэн мордлоо. Гэр Чингис хаан гэдэг маань ердөө л шар Цамба юм шүү дээ. Би түүнд ийм догшин сүртэй хоч өгсөн боловч хүнд хэлдэггүй байлаа. Хурдан морь уяхад нь би түүнд туслалцсан юм. Тэгэхэд над шиг жулдрай амьтан салхин зээрд, цахилгаан хээр гэх мэт үлгэр домгийн нэртэй тэр сүрхий хөлөг морьдыг нь үдшийн чийг буусан хойно хээр аваачиж идээшлүүлэх, өглөө үүрээр чилээгий нь гаргах, өдөр услах зэрэг хар бор ажил хийхээс өөр ямар тус хүргэх билээ.

Шар Цамба гэгч гуч эргэм настай, ирвэснийх шиг жоотгор шар нүдтэй, буржгар хүрэн үстэй, дундуураа ховилтсон урт эрүүтэй бөгөөд майгавтар богинохон хөлөө бат гишгэж нударгаа үргэлж зангидаж явдаг хүн. Шар нүд нь урин зөөлөн харцтай байхыг би ер үзсэнгүй. Нусгай жаалууд бол түүний харцнаас айж хулганан, мөрөө хавчиж, модон өмд өмссөн юм шиг хөдлөхгүй

болно. Цамба адуу мал, алт мөнгөөр баян бөгөөд морь арилжих дон туссан хүн. Хавар ногоо цухуйнгуут хэдэн морь сайн эмээл тохож, сайхан хувцас өмсөөд л хуй салхи мэт арилж өгнө. Тэгээд Хэрлэн Баян-Улаан, Гал шар бүр Дариганга хүртэл доншуучлаад ид зун болсон хойно сайн сайн морьдыг хатир жороо, өнгө зүсээр нь ижилсүүлж хөтлөөд, уулын бэлээр тоос татуулж уртын дуу уянгалуулсаар буцаж ирнэ. Шар Цамбын ид хав ийм л байлаа. Манай нутгийнхны зарим нь түүнийг цагаан омогтой, хийморьтой, сайн эр гэх боловч олонх нь онгиргон сагеуу, олиггүй хүн гэлцдэг билээ. Харин би бол түүнийг Чингис хаан шиг л хүн гэж бодно.

Бид үүр цүүрээр өмнө зүг давхиж явлаа. Сумын төв хүртэл хоёр өртөө газар, зам их бартаатай. Жирэмийн даваа гэж нэг их даваа буй. Нар цухуйхын алдад Чингис Цагаан тохойн айлаар бууж дөрөө чангална гэж бид хоёрыг орхиод жилийж одов. Тэгэнгүүт би дотроо нэг л баяртай боллоо. Арван долоон насанд, үгүй дээ л эр хүний үнэр орсон байх шүү дээ. Шар Цамбын эхнэрийг Хулан гэнэ. Хулан холын нутгаас хадамд ирсэн, сар шиг сайхан, салхи шиг тогтворгүй амьтан билээ.

Ахыгаа дагаж аймаг руу хоёр жил хэртэй яваад энэ хавар нутагтаа буцаж ирэхэд минь Шар Цамба ийм залуу сайхан эхнэр авсан байлаа. Цамба эхнэрээ үргэлж занчиж, үүр шөнөөр чарлуулж байдаг гэж манай нутгийнхан ярилцаж байлаа. Гэвч би тийнхүү чойжин буулгаж байхыг нь үзсэнгүй.

За тэгээд Чингис хаан бараа сураггүй болжээ. Би наадамд уралдуулахаар сойсон дөрвөн сайхан морий нь хөтлөөд Хулан хүүхний дэргэд цогиулж явлаа. Өглөөний сэрүүнд ээгсэн эргүүлээд Жирэмийн даваа даваарай гэж «хаан» бидэнд тушаасан юм.

Би Хулан хүүхнийг хулгай нүдээр шохоорхон харж ер бишийн баяр хөөртэй явав. Ингээд л давхиад байвал хаа ч хүрч болмоор санагдана.

Наран цэлмэгт мандаж, салхин өмнөөс сэрчигнэнхэн уулын энтээ сүүдэр тусаж байхад, өрнө уулын ташланд улбар туяа тусжээ. Нуга газрын шүүдэрт ногоо хөлд шир шир хийж, урдах зам дээрээс болжмор шувуу байн байн ниснэ.

Хулан хүүхэн улаан савхин гутал өмсөж, жижигхэн хөлийнхөө өлмийг хотойлгон жийжүү дөрөө жийж, хөх торгон тэрлэгийнхээ хормойг өвдөгнөөсөө дээш цугларуулж, торгон оймсны цаана туяарч байгаа чийрэг булчингаа чангахан ороогоод, боржгин хийцтэй эмээл дээр янзтайхан сууж, шар дурдан бүс эвлэгхэн ороосон нарийхан бэлхүүсээ жороо хүрнийхээ явдлын аясаар үл мэдэг нахилзуулан явна.

Магнай дээрээ сартай жороо хүрэн морь мөнгөн товруут хазаарынхаа амгайг соёондоо өлгөж хазаар даран тэмүүлэхэд үс нь илбүүршсэн тэгшхэн зоо нь үл мэдэг жирвэлзэхийг үзвэл аягатай ус тавьсан ч асгармааргүй, морь эзэн хоёрын энэ байдал хөгжмийн хөг таарах мэт сэтгэлд маш тааламжтай.

Харин, миний өмссөн хувцас гэвэл, эмжээр нь сэмэрсэн ногоон жигүүн тэрлэг, өвдөг дээрээ зууван нөхөөстэй цэрэг өмд, хугархай саравчтай хуучин муу малгай, унасан морь гэвэл, Чингис хааны адуун сүргийн адаг, ааш муутай алаг үрээ байлаа. Хулан, уулын орой харж уянгат дуу аялж явснаа намайг нүднийхээ булангаар

харж доогтойхон инээмсэглээд,

- Сампил аа чи дуулаач гэхэд миний царай яах ийхийн завгүй улаа бутраатахлаа. Өнчин хүн дуулаач гэгчээр би тэрүүхэндээ л зэгсэн хоолойтой байжээ. Адуу малд явахдаа дуу аялж хадны цууриа чагнадаг өвчтэй юмсан. Би сүүндээ цадсан тугал шиг хэлээ долоож, эхлээд тун онхио муутайгаар «Ар Хянган уулан дээр нь гараад харахад» гэдгийг дууллаа. Хулан намайг ингэж дуулна гэж огтхон ч санаагүй тул морио татаж сайхан алаг нүдээ тормолзуулан мишээв. Тэгэхээр нь би урам зориг орж, ухаан, хоолой хоёрынхоо чадлыг шавхаж харь хол явсан хайрт ганц охиноо мөрөөдсөн эхийн тухай дуулав. Тэгтэл Хулан ханцуйнаасаа алчуур гаргаж нулимсаа арчив шүү. Би амаа ангайсан хэвээрээ таг боллоо. Ингэж уярах юм гэж ер санасангүй.

- Сампил аа дуулаач дээ гээд Хулан бүр мэгшин уйллаа. Гэвч миний дуулах сэхээ алга болжээ. Хулан нэлээд удаан уйлаад сая тайтгарч энэ удаа аятайхнаар хараад,

- Сампил чи ямар сайхан дуулдаг юм бэ гэхэд би аанай л ичиж улайлаа.

Даваан дээр гарах үес бага үд болжээ. Энэ хооронд Хулан бид хоёр бие биеэ овоо мэдэх болсон байлаа. Хулан бас надтай адил өнчин хүн юмсанжээ. Бид овооны дэргэд буулаа. Энэ өдөр аагим халуун боловч давааны өндөрт салхи сэрүүн бөгөөд шилмүүст ойн содон үнэр анхилж, тэртээ дор хөх ногоон шугуй дундуур урсах Онон голын нугалаанууд гялалзан, мэлтэлзэн харагдав.

Хулан зулай даран ороож чихний тус зангидсан улаан пансан алчуураа авч махлаг цагаан гараараа магнайгаа илээд намайг ширтэж юу бодсоныг бүү мэд нэг л донжтойхон инээмсэглэнэ. Энэ үед би Чингис хаан мөд бүү ирээсэй гэж бодож байсан тул байн байн зам руу харжээ. -Чи юугаа хараа вэ? гэж хүүхний гэнэт асуухад -Чингис... хэмээн санамсаргүй хэлж орхилоо.

- Юу-у? гэж гайхан харахад нь би бүр бантаж орхиод

- Аа-а тийм... Чингис... үгүй ээ ца.. ца.. гэж бувтнаад мангуу юм шиг маасайтал инээхэд Хулан улам гайхаж

- Юун Чингис вэ? гээд нүдээ томоос том болголоо. Би сая л нэг хэлээ татагчаан болж

- Үгүй, Цамба гуай гүйцэж ирэх болоогүй юм аа? гэв. Хулан бас л гайхсан хэвээрээ,

- Тэгээд Чингис, Чингис гээд байдаг.. гэхэд нь би одоо дүүрсэн хэрэг гэж бодоод,

- Цамба гуай Чингис хаантай төстэй шүү гэтэл

- Юу гэнэ ээ? гээд гэдрэг унан хөхөрч,

- Үхсэн хойноо Чингис хаан бол. Чингис шиг баатар бол адаглаад эхнэрээ зодохгүй байхсан. Тэр чинь одоо ногоорч л яваа биз. Энэ шөнөдөө сум хүрч чадвал дээд заяа гээд санаа алдан ногоон дээр хажуулдан ил гарсан өвдгөө хормойгоороо ороогоод, нэг ширхэг хялгана тасдан амандаа зууж ямархан нэг зүйлийг мөрөөдөн санаашрах мэт нүдээ аньж байснаа аальгүйтэн инээж,

- Намайг тат! гээд гараа өгөв. Түүний гар зөөлхөн бөгөөд бүлээхэн байлаа.

Хулан тэр даруй мориндоо мордож,

- Сампил аа эрчээрээ давхиад гол дээр очъё. Усны эрэг дээр их сайхан байгаа.

Цамба мөд ирэхгүй, явъя! гэж хөгжилтэй хэлээд мориндоо ташуур өгч даваа руу жороолуулав. Би ч яаран мордож хойноос нь давхив. Сампил аа дуулаарай гэнэ. Би сэмэрхий ногоон тэрлэгнийхээ хормойг хийсгэнхэн,

- Эр ээ боруу харцагана нь үү-ээ

Жигүүрхэндээ хүчтэй ай хө алдрай мину зээ.. гээд л Жирэмийн давааг жингэнэтэл дуулж явлаа. Гол дээр хүрч ирэхэд нөгөө хурдан морьд маань хүртэл хөлөрчихсөн байв.

Хулан намайг хүн бараг явахаа больсон, хуучин гарам тийш дагуулж очив. Бид хоёр улиас бургас, мойл долоогоно хосолсон битүү шугуйн дунд бууж морьдоо уяд тухтайхан хүүрнэж суулаа...

Чухам юу гэгч болж байгааг би мэдэхээ байжээ.

- Хулаан манай нутагт чам шиг сайхан хүүхэн байхгүй шүү.

- Над бас өөр сайхан юм бий л дээ.

- Юу гэж?

- Яагаав. Сэтгэл байна.

- Тэгээд жаргалтай амьдарч...

- Чи бод л доо. Би хүний эрхэнд байна. Зовлонгоо нуухыг л бодох юм. Хүн намайг жаргалдаа ташуурсан амьтан гэж боддог.

- Хулаан, чи ингэж амьдрах ёсгүй, салаад яв! Чамайг сүрдүүлдэг байхгүй юу. Хаяад явчихвал чинь яаж ч чадахгүй.

- Сампил аа, чам шиг хүнтэйсэн бол ... чи даанч ичимтгий юм даа. Намайг үнс л дээ ...

Бидний хажуу дахь бургасны мөчир дээр ирж суусан бяцхан бор бялзуухай «эд ер нь яаж байна» гэсэн байртай толгойгоо гилжийлгэн шил сувс шиг өчүүхэн нүдээ эргэлдүүлнэ.

Хулан гараа дэрлэж нүдээ аниад,

- Намар чиний аймаг орсон хойно би Цамбаас салаад бас аймаг орно. Ажил хийвэл амьдарна шүү дээ. Би оёдолчин, үгүй дээ цэвэрлэгч хийж дөнгөх байлгүй. Тийм ээ Сампил аа?

- Тийм ээ. Би бол тракторчин юм уу жолооч болох санаатай! Хулаан! Энэ шувуу ямар хөөрхөн нүдтэй юм бэ!

Шинэ гармын замд орох үед нэгэнт орой болсон байлаа. Гэвч бид Чингис хаан нөгөө цагаан тохойдоо л ногоорч яваа гэж ажиг сэжиг ч үгүй явлаа. Хэчнээн баяр жаргалтай явсан гэж санана. Хулан миний мөрийг түшин мишээж, би эр бор харцага аялан мишээж, оройн наран уулын толгой дээр мишээнэ.

Сайр шандын усыг шавхаж яагаад барах вэ?

Сайн хүний үртэй дэмий л юундаа даслаа даа ...

Бид хоёрын урдаас ямар нэг хүн улаан тоос татуулан давхиж айсуу. Хулан гэнэт морио татаж тэр хүний зүг түгшүүртэйгээр ширтээд,

- Цамба ирж явна гэж шивэгнэв. Би ч дорхноо шалчийж орхилоо Зүрх маань амаараа гарах нь ээ.

- Хаанаас даа энэ чинь сумаас нааш ирж яваа хүн байна.

- Мөөн, мөн, яах аргагүй мөн. Бидний тэнд байх хооронд сум орж л дээ

- Одоо яах вэ?

- Харин ээ... Гол дээр бууж морьдоо амраасан гэхээс

- Ийм удаан уу...

- Харин ээ...

Догшин Чингис хаан ч юу юугүй хүрээд ирлээ. Тэр бид хоёрт тулж морио татаад ирвэсний шар нүдээрээ муухай харлаа. Энгэр заам нь задгай, царай нь хөөнгө, эмээл дээрээ хажуулдан бүдүүн тэнзэн ташуураа морин дэл дээр хөндөлдүүлэн барьжээ.

- Чи сумаас ирэв үү? гэж Хулан их л тулгамдан асуухад Цамба шүдээ тачигнатал хавираад, амаа муруйлган

- Сумаас гэнэ шүү. Энэ зулбадастайгаа шугуй дотор хэвтэж байхад чинь...

- Битгий дэмийр чи...

- Дуу! гэж Цамба муухай хашгираад над руу дайрч яах ийхийн завгүй морин дээрээс минь хуу татаж орхиод

- Муу новш хүний морь унаад бас эхнэрий нь...

- Цамбаа! Чи ямар жигтэйхэн амьтан бэ! гэж Хулан уйлагнан хашгирав.

Цамба галзуурсан юм шиг шар нүдээ эргэлдүүлэн шүдээ ярзайлгаж

- Дуу! Наана чинь нам цохино шүү гэж орилоод цулбууры нь шүүрэн авч морийг нь ташуурдав.

- Би бууна. Би үхсэн ч чамтай явахгүй гэж Хулан хорсон уйлахад

- Чи тэг. Харин би цаадах нусгай жаалыг чинь нэг л цохино шүү гэж Цамба бороохой мэт бүдүүн ташуураа далайн над руу давшлахад,

- Цамбаа, болиоч! гээд Хулан гараас нь зуурав. Би гэдэг хүн ухаан балартах шахам, газар зоосон гадас шиг хөдлөлгүй зогсож байжээ. Цамба үсрэн бууж морьдоо Хулангийн морины хүзүүнээс холбоод мөн л харайн мордож, Хулангийн цулбуурыг шүүрч аваад, морьдоо хайр найргүй ташуурдан давхив. Миний өмнө улаан тоос манарч, хөөрхий Хулангийн хорсон уйлах чимээ тасарлаа.

Би зам дээр явган хаягдсанаа сая ухаарч Цамбын хойноос гар зангидан,

- Би чамаас хариугаа авна даа. Заавал авна! Хулан ч чамайг хаяна. Үзээрэй, муу нохой! Хулан чамайг заавал хаяна! гэж нулимсаа арчиж нусаа татсаар хоцорч билээ.

Ном зүй

1. Греймас А.-Ж. “Размышления об актантных моделях” *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму* Пер. с фр. и вступ. ст. Г.К. Косикова. Москва: Прогресс. 2000
2. Греймас А.-Ж. *Структурная семантика: Поиск метода* Пер. с фр. Л. Зиминой. Москва : Академический проект. 2004
3. Пропп В. Я. *Морфология волшебной сказки*. Москва: Лабиринт. 2001
4. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму* Пер. с фр. и вступ. ст. Г.К. Косикова. Москва : Прогресс. 2000
5. Эрдэнэ С. Хулан бид хоёр *Шилмэл өгүүллэгүүд*. Улаанбаатар 1988.
6. Aristotle *Poetics* in Smith James Harry and Parks Edd Winfield (eds) *The Great Critics: An Anthology of Literary Criticism* New York: Norton 1951

7. Chandler D. *Semiotics: The Basics*. London: Routledge. 2002
8. Greimas, A. *Structural Semantics*. Lincoln, NB: University of Nebraska Press. [1966] 1983
9. Greimas A. *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory* trans. Paul J
10. Perron & Frank H Collins. London: Frances Pinter. 1987
11. Hawkes T. *Structuralism and Semiotics* London: Methuen 1977
12. Martin B., Ringham F. *Key Terms in Semiotics*. Continuum London&New York. 2006
13. Propp V. *Morphology of the Folktale* (trans. Laurence Scott, 2nd edn.). Austin: University of Texas Press.[1928] 1968
14. Rıfat M. *Göstergebilimcinin Kitabı*. İstanbul: Düzlem Yayınları.1996
15. Rıfat M. *Göstergebiliminin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları. 2009
16. Rimmon-Kenan Sh. *Narrative Fiction*, Routledge.2002

Linguistic and non-linguistic factors in defining some variable grammatical constructions in Mongolian

Möngönceceg.B
(National University of Mongolia)

Товч утга: Ямар нэг үйлийг үйлдэгчийг хамгийн идэвхтэйгээс нь хамгийн идэвхгүй рүү нь эрэмбэлбэл, хамгийн идэвхтэй үйлдэгч нь хүн, удаах нь амьтан, хамгийн идэвхгүй үйлдэгч нь юм болно. Тэгвэл хэл зүйн харьцаа заах зарим нөхцөл, өгүүлбэрийн ижил бүрэлдүүлбэр, ижил бүтцэд тохиолдох хам байгууламжид илрэх утга үүргийн ялгамжааг нарийвчлан тодорхойлоход үйлдэгчийн энэхүү идэвхтэй, дундаж, идэвхгүй шинж нэлээд учир холбогдолтой байдгийг зарим жишээ баримтаас ажиглаж болно.

Бид энэхүү өгүүлэлдээ хэлзүйн нэг төрлийн буюу ижил харьцаанд илрэх утгыг тодорхойлохдоо хэлний ба хэлний бус хамааралт үзэгдэл, зүй тогтол ямар учир холбогдолтой байгааг монгол хэлний гурван зүйлийн баримтаар жишээлэн тайлбарлаж нотлохыг зорилоо. Үүнд:

Нэг. Нэрийн үйлдэх, өгөх оршихын тийн ялгал оролцсон хам бүтцийн жишээ

Хоёр. Нэрээс нэр үг бүтээх нэгэн дагавар оролцсон хам бүтцийн жишээ

Гурав. Үйлдүүлэх, үйлдэгдэх хэв оролцсон хам бүтцийн жишээ

Хэлний баримтаас үзэхэд, хэлзүйн бүтцийн талаас ямар ч харшлах зүйл үгүй атал утга зохисгүйдэж байгаа нь хэлний бус хүчин зүйлээс хамаарч байна. Чингээд монгол хэлний үйлдэгдэх, үйлдүүлэх хэвээр хэлбэржүүлсэн үйл үгэнд үйлдэх, өгөх-оршихын тийн ялгалаар хэлбэржүүлэн холбосон холбоо үг бүхий хувилбартай өгүүлбэрүүдийн утгын ялгамжааг тодорхойлохдоо тухайн өгүүлбэр дэх субъект, объект нь Хүн-Хүн, Хүн-Амьтан, Хүн-Юм, Амьтан-Амьтан, Амьтан-Юм, Юм-Юмын алин байхаас тэдгээрийн эрхшээх үйл ялгавартай болж, түүнийг илэрхийлэх зарим боломж нь хэдийгээр хэлний хэл зүйн бүтцийн хүрээнд захирагдавч, утгын ялгамжаа нь хэлний бус хүчин зүйлээр нөхөцмөл, шалтгаалтай байна гэсэн дүгнэлт хийж болно.

Түлхүүр үгс: Хэлний ба хэлний бус хүчин зүйл, ижил бүтэц, хувилбар бүтэц, утгын ялгамжаа

Abstract: In this paper, the author aims to explain regularities and linguistic and non-linguistic factors in defining differences in meaning manifested by the same grammatical relations, based on three types of evidence:

1. Examples of constructions consisting of dative, locative and instrumental cases.
2. Examples of constructions containing causative voice.
3. Examples of constructions using a derivational *suffix* to create a *noun*.

The description of sentence meaning and subject and object depend on whether

the subject and object are Person-Person, Person-Animal, Person-Thing, Animal-Animal, Animal-Thing, Thing-Thing. Though the means of expression obey grammatical structures, it can be concluded that differences in meaning may be restricted by non-linguistic matters.

This is crucial to defining detailed differences in the meaning and function of suffixes indicating grammatical relations, equivalent sentence components, and structures. In particular, from the viewpoint of grammatical structure, exemplified sentences may be correct in form but semantically inappropriate due to non-linguistic factors.

Keywords: linguistic and non-linguistic factors, same structure, variable structure, subject, object, meaning differences

Introduction

If actors are arranged in order from most active to least active, there is a progression from human: most active, animal: semi-active, to thing (inanimate): inactive. We assume that the most-active, semi-active and inactive nature of actors is important in defining detailed differences in the meaning and function of suffixes indicating grammatical relations, equivalent sentence components, and constructions. We propose using examples to clarify the meanings manifested by the same or differing relations and explain the significance of linguistic and non-linguistic factors.

Since the end of the 20th century, linguistics has been characterized by the establishment of an anthropocentric paradigm. Interpreting the meaning of idiomatic expressions such as metaphors, idioms and proverbs requires an anthropocentric approach based on interdisciplinary sciences such as anthropology, psychology, sociology, ethnography, cultural studies and the cognitive sciences. Hence the research methodologies and results of such fields are completely applicable to linguistics¹.

Many scholars have focused on extending methodological approaches to the study of idiomatic and metaphorical expressions. For example, Kořenský² adopts the anthropocentric paradigm as a fundamental approach in revealing the meaning components of language expressions and proposes the following framework: *Language-Usus-Speech acts-Language norms-Speech*. This has two more constituents than the tripartite *langue-language-parole* framework proposed by Saussure. V.N. Teliy³ has emphasized that this structure is an appropriate formulation as a content.

We will attempt to prove this linguistic phenomenon with three different types of fact in Mongolian:

First. Constructions consisting of dative, locative and instrumental cases.

Second. Constructions consisting of causative voice.

Third. Constructions which include a nominalizing derivational *suffix*.

¹ For more about this, see Баянсан Ж. *Соёл, хэл, үндэстний сэтгэлгээ* (Улаанбаатар, 2016).

² Kořenský. “*J Ke vztahum ovečné a specialne lingvistické teorie systém*”, *K principu pom marxistickej jazykovedy* (Bratislava, 1985).

³ Телия В.Н. *Человеческие факторы в языке: Языковые механизмы экспрессивности* (Москва, 1991).

1. Constructions consisting of dative, locative and instrumental cases.

(1) *Хормойгоороо гараа арчив.*

SUBØ bottom_of_garment.INSTR.POSS hand.POSS wipe.PST
 'Wiped your hand with the bottom of your garment.'

(2) *Хормойдоо гараа арчив.*

SUBØ bottom_of_garment.DAT.POSS hand.POSS wipe.PST
 'Wiped your hand on the bottom of your garment.'

(3) *Хормойгоороо нүдээ арчив.*

SUBØ bottom_of_garment.INSTR.POSS eye.POSS wipe.PST
 'Wiped your eyes with the bottom of your garment.'

(4) **Хормойдоо нүдээ арчив.*

**SUBØ bottom_of_garment.DAT.POSS eye.POSS wipe.PRT*
 *'Wiped your eyes on the bottom of your garment.'

(1) and (3) have the same syntactic structure, as do (2) and (4).

In these sentences, the objects of the verb *арчу-* (*wipe*), which are *гар* (*hand*) and *нүд* (*eyes*) respectively, are formed with the accusative case and the possessive suffix. *Хормой* (*bottom of garment*) is marked with the instrumental case or dative-locative case and a possessive suffix. The two are combined with *арчу-* (*wipe*) in a simple sentence. The first three sentences are meaningful and comprehensible. But while (4) has the same structure as (2), it does not form a meaningful sentence. Although the sentence appears appropriate from the point of view of grammatical structure, semantically it is inappropriate due to non-linguistic factors. It is possible to move one's hand in order to wipe it with or on the bottom part of one's garment. However, (4) is inappropriate because the eyes are fixed in place, apart from movement within the eye sockets, unlike the hands which are able to move up and down. For this reason, the same grammatical structure can express a meaningful sentence in one case but not in the other. Creation of a meaningful sentence depends on correlations of capability.

(5) *нуруу өвдөх*

back be_painful.INF
 'To have a pain in the back'

(6) *нуруугаар өвдөх*

back.INSTR be_painful.INF
 'To feel pain in the back'

(7) *нуруугаар (юм) гарах*

back.INSTR (something) go_out.INF
 'Something comes out on the back'

(8) *Гүүрээр гарах*

bridge.INSTR go_out.INF
 'To cross the bridge'

The word *нуруу* (*back*), which occurs in (5) *нуруу өвдөх* (*to have a pain in the back*), and (6) *нуруугаар өвдөх* (*to feel pain in the back*), occurs in the nominative and instrumental cases respectively, connected with the verb *өвдөх* (*to be ill, to*

be painful). The first expression, (5) *нуруу өвдөх* (*to have a pain in the back*), is a general expression, whereas the second (6) *нуруугаар өвдөх* (*to feel pain in the back*) is specific as to location. Changing (5) *нуруу өвдөх* to (7) (*батга*) *нуруугаар гаргах* (*of acne*) *to come out on the back* also involves specifying the location.

Given that the instrumental case form as found in (6) and (7) has the meaning of ‘a specific place or certain area’, (8) *зүүрээр гаргах* (*to cross the bridge*) would appear to be used in a similar sense. However, the instrumental case in (8) does not express same meaning as in (6) and (7), even though both *нуруу* (*back*) and *зүүр* (*bridge*) refer to physical objects and are connected with the same verb *гаргах*. As *зүүр* (*bridge*) has the meaning of a device or instrument designed to carry things, the verb *гаргах* (*come out or go out*) here expresses the meaning “to pass through or across something”. On the other hand, (7) *нуруугаар* (*юм*) *гаргах* (*(something) to appear on the back*) expresses the concept of appearing in the area of the back. That is because *нуруу* refers to a part of the human body and does not express the meaning of a tool or instrument.

2. Constructions with causative voices

In Mongolian, the passive voice suffixes (*-gd*, *-d*, *-t*) change transitive verbs into intransitive verbs, the adversative voice suffix (*-ld*) changes both transitive and intransitive verbs into an intransitive, and the causative voice suffixes (*-uul*, *-lga*, *-ga*, *-aa*) change both transitive and intransitive verbs into transitive. Actors have forms in the nominative as well as dative-locative, accusative, instrumental and comitative cases.

These create sentence variations with results similar to compound sentences. For example: *Би дүүгээрээ зураг зурууллаа* (*I let my sibling draw a picture*) includes two sentences, *Би зураг зурууллаа* (*I let (sibling) draw a picture*) and *Дүү зураг зурлаа* (*A sibling draw a picture*). Close studies of sentence formation with causative suffixes have been undertaken by K.S. Ivchenkov⁴, G.D. Sanzheev⁵, P. Byambasan⁶ and D. Otgonsüren⁷. Mongolian linguists have studied and explained what components are included in the sentence composition depending on the form of passive voice used, and under what circumstances they take accusative, dative-locative or commutative cases. In particular, K.S. Ivchenkov studied indirect subjects which participate in sentence structuring, and, depending on the transitive verb with passive voice suffixes, in what instances they take dative-locative case. He classified transitive verbs, changed into passive voice, as below:

- transitive-passive verb, which controls the indirect subject by instrumental case

⁴ Ивченков К. С. *Филологияи история монгольских народов* (Москва, 1958).

⁵ Санжеев Г.Д. *Сравнительная грамматика монгольских языков (Глагол)* (Москва, 1963).

⁶ Бямбасан П. *Монгол хэлний онол, бүтцийн асуудалд* (Улаанбаатар, 2006).

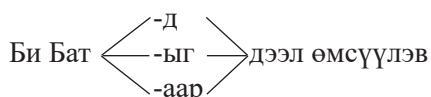
⁷ Отгонсүрэн Д. *Орчин цагийн монгол хэлний үйл үгийн хэв байдлын найруулгын үүрэг* (Улаанбаатар, 1982).

- transitive-passive verb, which controls the indirect subject by dative-locative case.

For each class over 40 verbs were listed⁸, including many verbs which can occur with either case such as: “*асуулгах*”, “*бичүүлэх*”, “*дуудуулах*”, “*алуулах*”, “*дээрэмдүүлэх*”, “*зодуулах*”.

G.D. Sanzheev⁹ studied words pointing to the recipient of an action, revealed by verbs with passive voice suffixes, and in what instances they take accusative, dative-locative or instrumental cases, and explained the correlation between verb, noun semantics and grammar case semantics.

P. Byambasan¹⁰ proposed that in sentences with passive voice, the agent is in the nominative, rarely the ablative case, while the recipient is in the dative-locative and comitative cases. He stated that variants of the sentence are created as below:

However, in *Хүн ус урсгав* (*A man let the water flow*), the direct object logically becomes the recipient of the action; hence, the recipient of the intransitive passive expression takes the accusative case.

D. Otgonsüren¹¹ determined that:

- in a sentence with the intransitive passive voice, the recipient takes the accusative case: *Ээж дүүг долоон цагт босгов* (*Mom woke up my younger sibling at 7*)
- in a sentence with the transitive passive voice, if the sense is of something being done by others, then the recipient takes the instrumental case: *Аав надаар тоо бодуулав*. (*Dad had me solve some math problems*)
- if the sense is that someone is ordered to do something, the recipient takes the dative-locative case: *Багш хүүхдэд кино үзүүлэв*. (*The teacher showed the children the film*).

E. A. Kuzimenkov¹² studied the voice suffixes of Mongolian verbs and concluded that voice suffixes are indeed morphemes containing within them morphology, syntax and semantics. Voice is related to sentence creation. He studied in detail how these voice suffixes become the main instruments of sentence variation. Below are examples of how voice suffixes create sentence variants:

Passive voices:

- Бат ном уншив- Эгч Батаар ном уншуулав.- Эгч Батад ном уншуулав
Bat read a book – His sister made Bat read a book – His sister had Bat read a book

⁸ Ивченков К. С. *Филология и история монгольских народов* (Москва, 1958), 128-130, 135, 136

⁹ Санжеев Г.Д. *Сравнительная грамматика монгольских языков (Глагол)* (Москва, 1963), 34-41.

¹⁰ Бямбасан П. *Монгол хэлний онол, бүтцийн асуудалд* (Улаанбаатар, 2006), 151.

¹¹ Отгонсүрэн Д. *Орчин цагийн монгол хэлний үйл үгийн хэв байдлын найруулгын үүрэг* (Улаанбаатар, 1982), 50, 162.

¹² Кузьменков Е.А. *Глагол в монгольском языке* (Ленинград, 1984), 77.

б. Бат унтжээ- Эмч Батыг унтуулжээ- Эмч Батыг тариагаар унтуулжээ
(Тариа Батыг унтуулжээ)

Bat went to sleep – The doctor sent Bat to sleep – The doctor sent Bat to sleep with an injection (The injection made Bat go to sleep)

в. Бат тоо бодов- Эгч Батаар тоо бодуулав-(Эгч Батыг тоо бодуулав- Эгч Батад тоо бодуулав)

Bat did a calculation – His sister had Bat do a calculation – (His sister had Bat do a calculation – His sister had Bat do a calculation)

г. Бат ирэв- Ах нь Батыг ирүүлэв- Ах нь Батыг мориор ирүүлэв (Морь нь Батыг ирүүлэв)

Bat came – His brother had Bat come – His brother had Bat come by horse (His horse brought Bat)

д. Цамц хатав- Дүү цамц хатаав- Би дүүгээр цамц хатаалгав

*The shirt dried – The younger sibling dried the shirt – I had the younger sibling dry the shirt*¹³

Adversative voices:

а. Шарга ингэ уяагаа тайлжээ- Шарга ингэний уяа тайлагджээ- (Уяа нь шарга ингэд тайлагджээ)

The tawny camel calf undid its rope – The tawny camel calf's rope came undone – (The tawny camel's rope came undone)

б. Би гэрээ санаж байна - Надад гэр минь санагдаж байна.
I'm thinking of home – My home comes to my thoughts

в. Би хүчинд автагдав- Би хүчээр (шахалтаар) автагдав- (Хүч намайг авав)
I was taken by force – I was taken by force – (Force took me).

In Mongolian studies, the passive and active voices are considered to be similar in meaning, with passive and active potentially interchangeable. Scholars believe that the passive voice historically emerged from the causative. Studies have been made of the circumstances in which the two voices can be interchanged. P. Byambasan¹⁴ wrote: “it seems to be a misconception to regard cases where one can be used in place of the other with a similar meaning and function as representing two separate forms ... if the narrator focuses on horses taken by the power of the wind, the verb is in the active voice, but if he focuses on other things it is in the passive. This depends on the meaning and function of each voice.”

On the one hand, in terms of general meaning, passive and active voices in modern Mongolian can be regarded as equivalent to the passive and active voices of English and Russian; on the other hand, due to communicative circumstances, they can have multiple structural variants with corresponding divergent meanings. This presents, in its turn, a whole array of problems, from complications with equivalents in neighboring languages to meaning complexities that are subtle even for native

¹³ Отгонсүрэн Д. *Орчин цагийн монгол хэлний үйл үгийн хэв байдлын найруулгын үүрэг* (Улаанбаатар, 1982), 74.

¹⁴ Бямбасан П. *Монгол хэлний онол, бүтцийн асуудалд* (Улаанбаатар, 2006), 156-157.

speakers. We will attempt to explain this issue through examples of variation, such as the following:

- (9) *Чононд бариулсан хонь*
wolf.DAT grab.CAUS.PST sheep
'A sheep grabbed by a wolf'
- (10) *Чононд баригдсан хонь*
wolf.DAT grab.PASS.PST sheep
'A sheep seized by a wolf'
- (11) *Бүргэдэд үнэг бариулжээ*
eagle.DAT fox grab.CAUS.PRF
'The fox was grabbed by an eagle.'
- (12) *Бүргэдэд үнэг баригджээ.*
eagle.DAT fox grab.CAUS.PRF
'The fox was grabbed by an eagle.'
- (13) *Бүргэдээр үнэг бариулсан.*
eagle.INSTR fox grab.CAUS.PST
'The fox was grabbed by an eagle.'
- (14) *Чоноор хонь бариулсан.*
wolf.INSTR sheep grab.CAUS.PRF
'The sheep was grabbed by a wolf.'
- (15) *Доржоор хонь бариулав*
Dorj.INSTR sheep grab.CAUS.PST
'The sheep was caught by Dorj.'
- (16) *Доржоор мод бариулав*
Dorj.INSTR wood grab.CAUS.PST
'Dorj was made to hold the wood.'

The noun phrases (9) *Чононд бариулсан хонь* (*A sheep grabbed by a wolf*) and (10) *Чононд баригдсан хонь* (*A sheep grabbed by a wolf*) contain two versions of the passive voice. In this example, the subject and object are both animals - sheep and wolf. Because it is natural for a wolf to prey on sheep, the two sentences do not differ semantically. However, another pair of examples with an identical structure having animals as subject and object show a divergence in meaning. (11) *Бүргэдэд үнэг бариулжээ* (*The fox has been grabbed by an eagle*) and (12) *Бүргэдэд үнэг баригджээ* (*The fox has been grabbed by an eagle*) appear similar in meaning in light of the natural law that a fox can be caught by an eagle, but there is a subtle difference in implication. Since the fox is regarded as a sly animal, (11) carries the implication that being caught by the eagle was a result of carelessness by the fox. On the other hand, (12) carries the implication that either the fox tried to escape in a sly way but was caught by the eagle, or that a hunting eagle suddenly and randomly caught the fox. The difference in meaning could be seen as natural selection or “survival of the fittest”. It should be noted here that, if (11) is changed to (13) *Бүргэдээр үнэг бариулсан* (*The fox was grabbed by the eagle*), the likely meaning is that the eagle was trained to hunt foxes. But (14) *Чоноор хонь бариулсан* (*The sheep was grabbed*

by the wolf) is likely to give rise to puzzlement why the wolf could not catch the sheep before this.

In other words, even though both subject and object are living animals, it is human perceptions of their mutual relationships, that is, non-linguistic factors, that create differences in meaning between the same structure and variant structures in a way that is unrelated to the grammatical structure of the language. Sentence (15) *Доржоор хонь бариулав* (*The sheep was caught by Dorj*) has the same structure as (13) and (14) but the subject is a man and the object is an animal. In (16) *Доржоор мод бариулав* (*Dorj was made to hold the wood*), which again has a similar structure, the object is an inanimate object. Sentence (15) indicates that a sheep, which is presumably faster and nimbler than a human being, was caught by a man. To understand the precise meaning of the sentence, it is necessary to recall the correlation between human and animal. Sentence (16) means that regardless of whether Dorj wanted to hold a stick or not, he was given the stick or was made to hold it as a result of an order or wish. Again, to understand the correct meaning, one must consider the human-inanimate object correlation within the sentence.

Identifying and understanding phenomena, characteristics, and conditions means understanding the relationships between them. In this way, a clear apprehension of relationships becomes the main method of exploring completely the object. In our examples, (10) *Чононд баригдсан хонь* (*A sheep was grabbed by the wolf*), (12) *Бүргэдэд үнэг баригджээ*. (*A fox was grabbed by the eagle*) the relationships between two animals are naturally unequal, as one is the predator and the other is its prey.

Here is another example, where we compare predicates in an equal relationship.

(17) *Ард олондоо хүрээлэгдсэн хүн* (*A person respected by the people.*)

(18) *Ард олноороо хүрээлэгдсэн хүн* (*A person respected by the people.*)

(19) *Ард олноороо хүрээлүүлсэн хүн* (*A person respected by the people.*)

(20) *Ард олондоо хүрээлүүлсэн хүн* (*A person who had respected with people.*)

In general, (17) ~ (20) represent similar meanings but there are differences in nuance. The generic sense is that (this) man is respected by people or surrounded by many people. The subjects in all four are human (*хүн: person or people*). Within the variants, however, causative and passive voice suffixes are attached to verb roots to define the subject of *хүрээлэх* (*respect*) as *ард олон* (*people*), which then takes dative-locative case or instrumental case. In sentence (17), *ард олон* (*people*) is most active and *хүн* (*person*) is less active. The person is not intentionally aiming to be perceived as a good man; on the contrary, people naturally pay him respect and gratitude. In sentence (19), the two subjects are in a relatively balanced relationship. Sentence (18) can be considered as unidiomatic, but compared with (17), *хүн* (*person*) can be seen as even less active. (18) can be compared with the meaning of a similar structure, *тороор хүрээлэгдсэн шувуу* (*a bird surrounded with a cage*). Finally, (20) and (17) are distinguished by voice, other components being similar. In (20) *хүн* (*person*) has a more active role than in (17).

The following examples will help clarify this:

- (21) *Усанд хүрээлэгдсэн адуу*
water.INSTR surround.PASS.PST horse
'Horses surrounded by water'
- (22) *Усаар хүрээлэгдсэн газар*
water.INSTR surround.PASS.PST land
'Land surrounded by water'
- (23) *Усаар хүрээлүүлсэн газар*
water.INSTR surround.CAUS.PST land
'Land surrounded with water'
- (24) *Усанд хүрээлүүлсэн адуу*
water.INSTR surround.CAUS.PST horse
'Horses surrounded with water'

In Mongolian, some transitive verbs can be used in the active or passive voice, depending on what the author wishes to emphasize. In the active sentence *Ус адууг хүрээлсэн* (*Water surrounded the horses*) the emphasis is on the water. In (21) *усанд хүрээлэгдсэн адуу* (*horses surrounded by water*), the emphasis is on the horses, expressing the meaning that they came under the control of the water. In (24) *усанд хүрээлүүлсэн адуу* (*Horses surrounded with water*), the horses were inactive and slow to move compared with (21). In (22) and (23) the subject and objects are the same but (23) expresses the power of the water in surrounding the island while (22) means that a piece of land is located in the middle of water.

3. Constructions with a nominalizing derivational suffix

In Mongolian, the “-чин” derivational suffix is attached to nouns to create nouns with the meaning “a person or thing that does something”, for example: *хоньчин* (*shepherd*), *адуучин* (*horse herder*), *ногоочин* (*vegetable grower*), *тариачин* (*crop farmer*), *гахайчин* (*pig farmer*), *тахиачин* (*poultry farmer*), *галуучин* (*gosherd*) and *зөгийчин* (*bee keeper*).

However, there are many words that cannot be derived on the analogy of such words, such as **нохойчин* (*dog keeper*), **могойчин* (*snake keeper*), and **хорхойчин* (*insect keeper*). The main reason is not related to linguistic factors (ability of the language to create such forms) but to non-linguistic factors related to the needs of Mongolians.

In Mongolian, a person who cuts or styles hair is called *үсчин* (*hairdresser*), but there is no comparable term **хумсчин* (*nail styler*) for a person who cuts or styles nails or **сахалчин* (*beard dresser*) for a person who cuts or styles beards. The lack of **сахалчин* is due to a respectful attitude to men's beards and non-linguistic, cultural factors. Previously only old people wore beards and there was a taboo on a person whose father was still alive wearing a beard. The saying “to be covered with the hair of a beard” meant “to lose one's attraction, to grow thin, to grow weak and tired”, or “grow tired to death”.

To sum up: From the viewpoint of grammatical structure, the exemplified sentences are correct in form, but the meaning may be expressed inappropriately due to non-linguistic factors. The above passive voice variants in Mongolian formed with a verb in the passive or causative voice will have a different meaning depending on whether the subject and object are Person-Person, Person-Animal, Person-Thing, Animal-Animal, Animal-Thing, Thing-Thing. Though the means of expression obey grammatical structures, it can be concluded that differences in meaning may be restricted by non-linguistic factors.

References

1. Баянсан Ж. *Соёл, хэл, үндэстний сэтгэлгээ*. Улаанбаатар, 2016.
2. Бямбасан П. *Монгол хэлний онол, бүтцийн асуудалд*. Улаанбаатар, 2006.
3. Ивченков К. С. *Филология и история монгольских народов*. Москва, 1958.
4. Kořenský. “*J Ke vztahum ovesnéa specialne lingvistické teorie systém*”, *K princip rot marxistické jazykovedy*. Bratislava, 1985.
5. Кузьменков Е.А. *Глагол в монгольском языке*. Ленинград, 1984.
6. Санжеев Г.Д. *Сравнительная грамматика монгольских языков (Глагол)*. Москва, 1963.
7. Телия В.Н. *Человеческие факторы в языке: Языковые механизмы экспрессивности*. Москва, 1991.
8. Отгонсүрэн Д. *Орчин цагийн монгол хэлний үйл үгийн хэв байдлын найруулгын үүрэг*. Улаанбаатар, 1982.

Монгол хэл бичгийн мэдээлэл боловсруулалтад зориулсан тэмдэг нэрийн утгын ангиллын тогтолцоо

Хай Ин Хуа
(Өвөр Монголын Их Сургууль)

Abstract: In Mongolian, nouns, adjectives and verbs are three Open Part of Speech, which occupy a relatively high proportion in the vocabulary of the dictionary and corpus. Therefore, the semantic classification of it is not only the component of Mongolian lexical semantics but also the basic content of Mongolian computational semantics. For the Mongolian corpus processing and semantic dictionary development needs, using the semantic field theory as the framework, the project divided 6 major categories, 262 sub-categories on the lexical basic meaning of the adjectives, and developed its corresponding mark set, completed the semantic annotation on "one million-word modern Mongolian corpus". The paper dissertates the Theory of Semantic Field based on the overview of previous research of Mongolian semantics, and describes the semantic classification and its mark set, and the application in corpus processing.

Keywords: Mongolian adjectives, semantic classification system, mark set

Товч утга: Тэмдэг нэр, жинхэнэ нэр, үйл үг нь монгол хэлний гурван том “задгай шинжтэй” үгсийн аймаг (Open Part of Speech) бөгөөд толь бичиг, хэлний материалын хөмрөг зэрэгт эдгээр үгсийн аймгийн эзлэх хувь нь харьцангуй өндөр байдаг. Иймээс үгийн сангийн утгазүйн талаас утгаар нь ангилал нь монгол хэлний үгийн сан зүйн бүрэлдэхүүн агуулга болох төдийгүй монгол хэлний цахим утгазүй (Mongolian Computational Semantics)-н суурь судалгаа болно. Монгол хэл бичгийн мэдээлэл боловсруулалтын материалын хөмрөг боловсруулах ба утгын толь байгуулах бодит хэрэгцээнд зориулж, тус өгүүлэлд утгын талбайн онолоор утгын ангиллын онолын загвар болгож, тэмдэг нэрийн үгийн сангийн үндсэн утгын онцлогийг үндэслэж, түүнийг 6 том төрөл, 262 жижиг төрөлд ангилж, тэдгээрийн харгалзсан тэмдгийн олонлогийг (mark set) боловсруулж, “Зуун түмэн үгтэй одоо үеийн монгол хэлний материалын хөмрөг”-т утгын тэмдэг хадсан байна. Мөн өгүүлэлд үгийн утгын ангиллын судлагдсан байдлыг тоймчлон тоочсон суурин дээр, утгын талбайн онол хийгээд тэмдэг нэрийн утгын ангилал, жич түүний тэмдгийн олонлогийг тайлбарлан өгүүлж, тус утгын ангиллын тогтолцооны материалын хөмрөг боловсруулах судалгааны хэрэглээний ач холбогдлыг хураангуйлан тайлбарлав.

Түлхүүр үгс: Монгол хэлний тэмдэг нэр, утгын ангилал, тэмдгийн тогтолцоо.

Нэг. Өмнөх судалгааны тойм байдал

Монгол хэлэнд XIII зууны үеийн “Жеи-юан-и-юй”, “Хуа-и-и-юй” болон тэдгээрээс сүүлд гарсан XVI-XVIII зууны хоорондох бүтээлүүд болох “Хорин

нэгт тайлбар толь”, “Хорин наймт тайлбар толь” зэрэг тайлбар толь, орчуулгын тольд үгийн утгын ангилал ба тэдгээрийн харгалзсан жишээ үгсийг багтаасан юм. 1926 онд хэвлүүлсэн “Монгол утгын зүйл хуваасан толь бичиг” нь үгсийн хоорондох холбон хэрэглэгдэх байдалд суурилан утгаар нь ангилж байв. Сүүлийн үе, 1992 онд Д.Баатарын найруулсан “Иж үгийн толь” нь утгын талбайн онолд (the Theory of Semantic Field) суурилан хүмүүсийн найруулан бичихэд туслах зорилготой утгын зүйл хуваасан толь болно. Урт хугацааны турш, эдгээр толь бичиг дэх үгсийн утгын ангилал нь хэлний сургалт, найруулан бичихэд зориулсан гарын авлага байсан бөгөөд хүмүүсийн чухал хэрэгцээт номын нэг байсаар ирсэн юм. Монголын нэрт утга зүйч Д.Бадамдоржийн “Орчин цагийн монгол хэлний утга судлалын үндэс” (1997 он) бүтээл нь өнөөгийн утга зүйн онолын чухал агуулга болох утгын нэгжийн тухай судалсан бөгөөд утгалбар зэргийг зохих хэмжээгээр шинжилж, утга судлалыг хэлний бусад салбар ухаантай уялдуулан өвөрмөц онцлогийг нь тодруулсан юм. Түүний “Монгол хэлний утга судлал” (2001 он), “Монгол хэлний үгийн сангийн утга зүй” (2006 он) зэрэг бүтээлд монгол хэлний үгийн сан - утга зүйн ай, утгын орон мэт агуулгыг хамрахдаа “төрөл утгат үг” гэх нэр томъёог дурдсан нь тус судалгаан дахь “утгын ангилал”-тай шууд харгалзсан ухагдахуун болжээ. Тэрхүү бүтээлийн утгын ангиллын жишээ үг болон утгын төрлийн жагсаалтаас монгол хэлний үгсийн утгын ангиллын ерөнхий тогтолцооны загварын төлөв байдлыг олж харах мөртөө тэр нь шаталсан шинжтэй байхыг мэдэж болно. Үүний хамт, Б.Түргэн нарын “Орчин цагийн монгол хэлний судлал” (1988 он) нь үгийн утгын төрөл зүйл, утгын тогтолцоо, утгалбараар задлах аргыг, Хасартани нарын “Орчин цагийн монгол хэл” (1996 он)-д утгын талбай, утгалбар зэрэг агуулгыг хөндөн судалсан ажээ. Сэцэн, Дэлгэрмаа “Утга зүй” (1996 он), Дэлгэрмаа “Монгол хэлний утга судлал” (2001 он) бүтээлүүд нь утгын талбай, утгалбараар задлах аргыг системтэй танилцуулсан мөртөө орчин цагийн утга зүйн онол аргаар монгол хэлний утгын үзэгдлийг тайлбарлан түүний жам ёсыг илрүүлэхээр зорьсон юм. Өнгөрсний судалгаа нь үгийн утгын найрах харьцаа, утгын тогтолцоо зэрэг нэн гүн төвшний судлагдахуун тийш шилжсэн мөртөө утгын талбайн онолыг энэхүү өгүүлэлд үр дүнтэй ашиглахад арга зүйн лавлагаа болсон байна. Харин одоо үеийн монгол хэл зүйн ном зохиолд тэмдэг нэрийг утгын талаас нь тусгайлан судалсан нь харьцангуй цөөний дээр, тойм төдий ангилж, түүнээ хэл зүйн онцлог шинжийг илрүүлэхэд л тусламж төдий ашигладгаас, монгол хэл бичгийн мэдээлэл боловсруулалтын (Mongolian Information Processing) шаардлагыг хангаж, хэрэглээнд нэвтэртэл бас нэлээд зайтай байна. Ерөнхийдөө тэмдэг нэрийн ухагдахууныг томъёолохын тулд ямар ямар утгыг илтгэх үгс нь тэмдэг нэрд багтана гэж жишээлэн тайлбарладаг, энэ нь нэг ёсондоо тэмдэг нэрийн утгын талаарх товч ангилал болох юм. Тухайлбал, хүснэгт 1-д тэмдэг нэрийн утгыг монгол хэлний дөрвөн том бүтээлд хэрхэн ангилж байсныг харуулсан болно.

Монгол хэл зүйн бүтээл дэх тэмдэг нэрийн тухай ангиллын хураангуйлал
Хүснэгт 1.

№	Зохиогч ба бүтээл	Тэмдэг нэрийн төрөл зүйл ба жишээ үгс
1.	Ш.Лувсанвандан “Орчин цагийн монгол хэл”	Өнгөний нэрс: хөх, улаан, цагаан, хар Чанарын нэрс: сайн, муу, шинэ, хуучин, хүнд, хөнгөн Хэмжээ байдлын нэрс: их, бага, өндөр, нам, урт, богино Овор байдлын нэрс: товгор, хотгор, хонхор, тэгш, хазгай
2.	Хамтын бүтээл “Орчин цагийн монгол хэлний үг зүйн байгуулалт”	Шинж чанар заасан: сайн, муу, сайхан, муухай, хүнд, хөнгөн, халуун, хүйтэн Өнгө заасан: улаан, ногоон, хар, шар, цагаан, цэнхэр, хүрэн, бор Хэлбэр хэмжээ заасан: урт, богино, өндөр, нам, бүдүүн, нарийн, хотгор, хавтгай Хөдөлгөөний янз байдал заасан: хурдан, удаан, аажуу, түргэн, шалмаг, гавшгай
3.	Өвөр монголын их сургууль “Одоо үеийн монгол хэл”	Өнгө зүсмийг заасан: улаан, ногоон, шар, хөх, хээр, хул Хэрэг юмны дотоод шинж чанарыг заасан: халуун, чанга, сул, залхуу, цэцэн, гашуун Хэрэг юмны гадар дүрс хэлбэр заасан: гурвалжин, хавтгай, хотгор, гүдгэр Хүмүүн амьтны бие махбодын байдлыг заасан: сохор, доголлон, эмсгэр, хялар Цаг орон зайн онцлогийг заасан: их, бага, урт, охор, хол, ойр Харьцааны онцлогийг заасан үг: морьт, уулан дахь, өнөөх
4.	Чингэлтэй “Одоо үеийн монгол хэлний зүй”	Хэрэг юмны шинж чанар, тоо хэмжээ болон дүр байдлыг заах үгс: сайн, муу, шинэ, хуучин, хүнд халуун Хүмүүний өвөрмөц шинж болон шинж тэмдгийг заах үгс: хөгшин, залуу, цэцэн, тэнэг, мариатай, тарган, туранхай Өнгө гэрэл ба зүсмийг заах үгс: улаан, хар, тунгалаг, бүдэг, тодорхой, хул, зээрд, халиун Өөр юмаар хэрэг юмны шинж чанарыг заах үүсмэл тэмдэг нэр: морьт, амтгүй, ухаантай, махлаг, ханьсаг, уулан дахь Үйл болон байдлын талаас хэрэг юмны шинж чанарыг тодорхойлдог үүсмэл тэмдэг нэр: зурмал, айтгай, ёсорхуу, үүлэрхүү, элсэрхүү “Авшгүй, хэлшгүй, үзэшгүй, ялагдашгүй, эвдэршгүй, мятаршгүй, эвлэршгүй” гэх мэт үгс

Эдгээр ангиллын нийт онцлог гэвэл, ангилал бүрийг тусгай төрөл болгон жагсаан цаашид улам нарийсган ангилах буюу утгын онцлогийг нь гүнзгий тодорхойлсон зүйлгүй тул тэр нь зөвхөн тэмдэг нэрийн хэл зүйн ангиллын нөхвөр төдий болсон юм. Тэмдэг нэрийг ерөнхийд нь ангилсан суурин дээр

тэмдэг нэрийн харьцуулах ай мэтийн хэл зүйн онцлог шинж, үүрэг чадамжийг системтэй тодорхойлохын төлөө ангилсан явц болох юм.

Байгаль хэлний шийдвэрлэлтийн үүднээс авч үзвэл утгын ангилал нь дээр дурдсан хэвлэмэл толь бичгүүдээс зөрөөтэй. Түүний гол онцлог нь компьютерт зориулсан байхад оршино. Өөрөөр хэлбэл, энд хэлж байгаа утгын ангилал гэдэг бол монгол хэлийг компьютерт таниулах ба ойлгуулахын тулд хэлний үгийн сангийн утгыг том төрлөөс жижиг төрөл тийш шаталсан шинжтэй нарийн тодорхой хуваахыг хэлнэ. Энэ чиглэлээрх судалгаанд, Эрдэнчулуу “Сураг занги шийдвэрлэлтэд зориулсан монгол хэлний үйл үгийн утга судлал” (2009 он), Жиан Ин Цүн “Сураг занги шийдвэрлэлтэд зориулсан монгол хэлний тэмдэг нэрийн утга судлал” (2003 он) зэрэг бүтээлийг нэрлэж болно. Дээрх бүтээлүүдэд тус бүр үйл үг, тэмдэг нэрийг байгаль хэлний шийдвэрлэлтийн талаас утгаар нь ангилан шинжилсэн юм. Ялангуяа Жиан Ин Цүнгийн бүтээл нь тус өгүүллийн сэдэвтэй нягт холбоотой бөгөөд энэхүү бүтээл нь монгол хэлний тэмдэг нэр болон жинхэнэ нэрийн утгын төрлийн уялдааг судлах үүднээс “Одоо үеийн монгол хэлний үгийн давтамжийн толь” дахь давтамжаар хамгийн өндөр болох 700 гаруй тэмдэг нэрийг сонгож, тэдгээрийг үндсэн утгаар нь ангилж, тэмдэг нэрийн утгын ангиллын анхны хэв загварыг гаргасан суурин дээрээ тэмдэг нэр ба жинхэнэ нэрийн уялдааг судалж, тэмдэг нэрийн захирагдахууныг (valence) тодорхойлохыг зорьсон юм. Энэхүү тэмдэг нэрийн утгын ангиллын загвар нь монгол хэл бичгийн мэдээлэл боловсруулалтын хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэн ангилахыг оролдсон анхны оролдлого байсан учраас хожмын судлаачдад маш их үнэ цэнэтэй бүтээл болсон. Үүнээс гадна, Боо Жин Лан “Монгол хэлний хоршоо тэмдэг нэр ба жинхэнэ нэрийн утгын уялдааны тухай” (2005 он) өгүүлэл нь “Монгол хэлний хоршоо үгийн хөмрөг” дэх 700 гаруй хоршоо тэмдэг нэрээс үргэлж хэрэглэгдэх хоршоо чанар тэмдгийг сонгон утгаар нь ангилж, түүнтэй уялдах жинхэнэ нэрийг мөн утгаар нь ангилж, тодотгол тодотгуулагчийн харьцаа бүхий хоршоо тэмдэг нэр ба жинхэнэ нэрийн утгын уялдааг судалсан байна. Эд судалгааны дээрх судалгаанаас ялгаатай тал гэвэл, судлагдахуун ба судалгааны зорилго зорилт адил бусаас болж, адил бус ангиллын тогтолцоог гаргасанд оршино. Учир нь тус судалгааны судлагдахуун нь нийлмэл тэмдэг нэрийг хамарсан бол Жиан Ин Цүн судалгаагаа зөвхөн энгийн үгийн хүрээнд хийсэн юм.

Тэмдэг нэрийн утгын ангиллыг юунд ашиглах, ямар хүрээ хэмжээнд хэрэглэх зэрэг судалгааны адил бусын зорилгоос шалтгаалан, нэг тэмдэг нэрийг харилцан адилгүйгээр төрөлжүүлэн ангилдгаас ангиллын тогтолцоог өөр өөрөөр бүрдүүлдэг гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна. Тэмдэг нэрийг утгаар нь ангилж буй бидний судалгааны бусад буюу өмнөх судалгаанаас ялгарах тал гэвэл, юуны өмнө ангилалд орох үг нь тэмдэг нэрийн энгийн үгийг багтаахаас биш, нийлмэл үг, хоршоо үг зэргийг багтаахгүй. Мөн түүнчлэн, тэмдэг нэрийн утгын тухай өмнөх судлаачдын ангилал нь харьцангуйгаар цөөн тооны тэмдэг нэрийг ангилж байсан бол энэхүү судалгаа нь их хэмжээний тэмдэг нэрийг утгаар нь ангилна. Тус өгүүлэл нь тэмдэг нэрийн утгын ангиллын өмнөх үеийн судалгаанд суурилж буй хэдий ч өнгөрсний ангиллаас илүү нарийн, тодорхойн

зэрэгцээ хөндлөнгийн логик харьцааны төрөл зүйл их, гулдаар шат давхарга нь олон, нягтралын хэмжээ нь өндөр байх ангиллын тогтолцоог боловсруулахаар судалж буй болно.

Хоёр. Утгын талбайн онол хийгээд тэмдэг нэрийн утгын ангилал

Утга задлалтын олон онол аргуудын дотор утгын талбайн онол нь их өндөр байр эзэлнэ. Мэдээжээр, утгын талбай гэдэг бол ухагдахууны харьцаанд суурилсан үгсийн сангийн хоорондох хийсвэр утгын харьцааг илтгэнэ. Тухайлбал, ойролцоо буюу эсрэг харьцаа гэх мэт. Утгын талбай нь эл утгалсын харьцаа холбоо ба ялгаа зөрөөг илтгэж чадах бөгөөд утгын системч чанарыг харуулж чадна. “Утгын талбай” гэх энэхүү нэр томъёог 1924 онд Германы эрдэмтэн Г.Ипсэн (G.Ipsen) дурдсан байна. XX зууны гучаад оны үед Германы эрдэмтэн Ж.Триер (J.Trier) системтэй утгын талбайн онолыг дурдав. Гэвч XX зууны тавиад онд Чомский (Chomsky) хувиргал үүсгэл хэл зүйн онолыг гаргаснаар америкийн угсаатан зүйчээс утгалбараар задлах аргыг дурдах үеэр утгын талбайн онол нь сая л хүмүүсийн анхаарлыг татаж эхэлсэн юм. Хятад хэлээр жишээлбэл, Бээжин их сургуулийн профессор Жье Яан Де (贾彦德) “Хятад хэлний утга зүй” (1992 он) [2] гэх бүтээлдээ хятад хэлний утгын талбайн онолыг системчлэн дурдав. Бээжингийн хэлний их сургуулийн профессор Жан Пү (张普) өмнөх хүмүүсийн судалгаанд суурилж, байгаль хэлний шийдвэрлэлттэй уялдуулан “талбайн төрөл” (场类)-ын ухагдахууныг дурдаж, хятад хэлний утгын талбайн тухай судалгааг нэг алхам урагш түлхэн ахиулсан юм.

Өнгөрсөн зууны наяд оны үеэр, монгол хэлний утга судлалд утгын талбайн онолыг дурдаж өнгөрсөн бөгөөд мөн тус онолыг шууд утгын давхаргат харьцаатай холбогдуулан судалж байв. Ялангуяа “Утга зүй” [3] гэх номд, утгын талбайн шинж чанарын тухай “(Нэг) адил нэг утгын оронд харьяалагдах үгс нь нийтлэг утгын онцлогтой. (Хоёр) адил нэг утгын оронд харьяалагдах үгс нь хоорондоо утгын талаар харилцан холбоотой бөгөөд үг нэг бүрийн утга нь түүнтэй холбогдох эл үгсийн утгаар тодорхойлогдоно. (Гурав) утгын орон бол бүтцийн талаар давхаргаалаг шинж бүхий утгын дэс дараалалтай цугларал мөн. (Дөрөв) утгын орон нь үндэстний шинжтэй” хэмээн хураангуйлан тоочсон байна. Монгол улсын утга судлалд энэ тухай өвөрмөц хайлт хийсэн зүйлийг дурдууштай. Тухайлбал, өмнө өгүүлсэн Д.Бадамдорж “Монгол хэлний үгийн сангийн утга зүй” (2006 он) [4] бүтээл нь төрөл утгат үгийн шатлан харьцах утгын харьцааг үндэслэж, түүнийг (1) Тэнгэр мандал; (2) Шим ертөнц; (3) Сав ертөнц; (4) Хөдөлгөөн ертөнц гэмээн дөрвөн утгын орон болгон хувааж, цаашид мөн олон нарийн төрөлд ангилсан юм.

Тус судалгаа нь тэмдэг нэрийг утгаар нь системтэй ангилж, улмаар утгын төрлийн янз бүрийн онцлогийг нарийлаг хэлбэрчлэн тодорхойлж (Formalized Description), олон зүйлийн хэрэглээний системд үгсийн тус биеийн тогтонгуй онцлог (Static Feature)-ийн хэлбэрчилсэн мэдлэг шууд хангах бөгөөд хөдлөнгүй онцлог (Dynamic Feature)-ийн мэдлэгийг автоматаар олоход суурь болно.

Тэмдэг нэрийн утгын ангилал нь монгол хэлний үгсийн утгын ангиллын бүхий л тогтолцооны бүрэлдлийн суурь болохоор үл баран, бас монгол хэлний үгсийн утгын мэдлэгийн илтгэл (Knowledge Formulation) хийгээд үгсийн утгын тогтонгуй задлалт (Static Analysis)-ийн үндсэн мэдлэг болно. Монгол хэлний тэмдэг нэрийг утгаар нь ангилахад голдуу утгын талбайн онолыг ашиглан түүний харгалзсан ангиллын тогтолцоог гаргах болно.

Мөн чанараас нь үзвэл, утгын талбай бол үгийн утгаар бүрэлдсэн систем мөн. Тэр бол ухагдахуунд суурилсан харьцааны талбай байж, үгийн утга ба үгийн утгын хооронд бүрэлдсэн нэг зүйлийн бүрмөсөн хийсвэржсэн, бодосын бус орон зайн чанартай хүрээ цар болно [5]. Утгын талбайн бүрэлдүүн нэгж нь утгалаас болно. Үгийн утга нь ердөө утгын талбай дотор бусад үгийн утгатай харилцан үйлдэлцэх харьцаа үүсдэг юм. Хэд хэдэн утгаараа нягт холбоотой үг нь нэг ерөнхий нэрийдэлд харьяалагдвал утгын талбайг бүрдүүлдэг. Иймээс, утгын талбайн онол нь утгаар нь ангилсан толь бичгийн хөмрөг бүрдүүлэхэд тохиолдох онолын зарим асуудлыг шийдвэрлэх буюу тайлбарлахад чухал ач холбогдолтой. Байгаль хэлний шийдвэрлэлтэд зориулсан тэмдэг нэрийн утгын ангилал бол утгын талбайн онолоор үндэслэл болгосон, түүний үгсийн сангийн утгын илтгэсэн ухагдахууны төрөл зүйлд тулгуурласан ангилал болно.

Онолын хувьд, утгын талбайг үгсийн сангийн талбай (lexical field) ба холбохуй талбай (associative field) гэж хоёр төрөлд хувааж болно. Үгсийн сангийн талбай бол тогтонгуй байж, тэр нь үгийн утгын хоорондох бөөмнөрөх харьцаа (aggregation relationship)-аар дамжин илэрнэ. Холбохуй талбай бол хөдлөнгүй байж, тэр нь үгийн утгын хоорондох найрах харьцаа (combination relationship)-аар илэрч, голдуу утгын сүлжээтэй холбогдох учраас энд түүний тухай дэлгэрэнгүй бичихгүй. Жишээлбэл, “хүмүүний талбай: ажилчин, сурагч, цэрэг, сэхээтэн, багш, бичээч, дарга”, “өнгийн талбай: улаан, шар, ногоон, хөх, хар, цагаан”, “хир хэмжээний шинжийн талбай: өтгөн, шингэн, халуун, хүйтэн, хурдан, удаан, гүн, гүехэн, зузаан, нимгэн” зэрэг бол үгийн утгыг нь үндэслэн ангилсан үгсийн сангийн талбай болно. Хэрэглээний явцад, эдгээр утгын талбайг цаашид нарийсган нэн олон “бага талбай” буюу “жижиг талбай” болгон хувааж болохоор үл баран, бас тэдгээрийг хураангуйлан нэгтгээд “ерөнхий талбай” буюу “эх талбай” болгож болно. Үүнд адил бус төрөл хэлбэрийн утгын талбайг талбайн төрөл гэдэг.

Эл талбайн төрлийн хоорондоо эл зүйлийн утгын харьцаа үүсэж, олон төрлийн адил бусын утгын талбайг бүрдүүлж байдаг. Жишээлбэл, дундад улсын алдарт компьютер хэл шинжлэлтэн Фен Зи И Вви (冯志伟) утгын талбайг төрөл талбай, бүрэлдэхүүн талбай, дараалалт талбай, эсэргүүцэлтэл талбай хийгээд ижил утгат талбай гэж таван төрөлд ангилсан юм [6]. Тэмдэг нэрийн үгсийн аймгийн онцлогийг ажихад, чанар тэмдэг нэр нь тоо хэмжээний талаар бусад харьцаа тэмдэг нэр ба ялгах тэмдэг нэртэй харьцуулбал, харьцангуй өндөр хувийг эзэлж байх учраас тус судалгаанд утгаар нь ангилахад чанар тэмдэг нэрийн онцлог шинжийг голчлон харгалзсан билээ. Үүнд чанар тэмдэг нэр нь “Хэрэг юмны тус биед нь их бага адил бус хэмжээ оршиж байдаг шинж чанар ба бэлгэ тэмдэг, үйл хөдөлгөөний болох байдлыг заах” [7] бөгөөд ерөнхийдөө утгаараа

хэрэг бодис юмны шинж чанарыг илтгэж байдаг. Тэр мөртөө утгын талбайн онолд суурилбал, тэмдэг нэр нь олонхдоо бүр эсэргүүцэлдэх харьцаатай утгын талбайг бүрдүүлдэг. Учир нь “эсэргүүцэлтэл талбай”-гийн ижил байр дээрх үгийн утга нь эсрэг харьцаа илтгэнэ. Энэ нь тэмдэг нэрийн аймагт эсрэг утгатай үг олон байдаг онцлогтой нийцэж байдаг. Жишээлбэл, “хатуу” ба “зөөлөн”, “хүйтэн” ба “халуун”, “хурдан” ба “удаан” гэх мэт. Тэмдэг нэрийн энэ төрлийн эсэргүүцэлтэл нь шинж чанар, байдал төрх, үйл хөдөлгөөний чиглэл, үр дүн, орон байр, цаг зэрэг талын утгалбарын эсэргүүцлээр илэрнэ.

Өгүүлэлд, Өвөр монголын их сургуулийн Монгол судлалын дээд сургуулийн боловсруулсан “Монгол хэлний утгын сураг зангийн толь” (2016 барлал)-аас 7000 гаруй тэмдэг нэрийг сонгож утгаар нь ангилах судлагдахуун болгосон юм. Энд тэмдэг нэрийн үгийн сангийн үндсэн утгыг үндэслэн, утгын талбайн онолд тулгуурлан, түүнийг анх алхам “бодосын шинж”, “хүмүүний шинж”, “адгуус амьтны шинж”, “орны шинж”, “цагийн шинж” ба “нийгмийн харьяат шинж” гэх 6 том талбай болгон ангилж, 262 жижиг талбайд хуваав. Үүний дагуу, Бүгд найрамдах дундад ард улсын стандарт болох “Сураг зангийн мэргэжил, сураг занги шийдвэрлэлтэд зориулсан монгол хэлний үгсийн тэмдэг” [8] тогтоосон арга туршлагад суурилан, тэмдэг нэрийн утгыг автоматаар шийдвэрлэх ба хүний хүчээр тэмдэг хадахад нэгдэлтэй үндэслэл, стандарт хангах зорилгоос үүдэн, тэмдэг нэрийн утгын ангиллын тогтолцоо ба түүнтэй харгалзсан тэмдгийн олонлогийг боловсруулсан байна.

Гурав. Тэмдэг нэрийн утгын ангиллын тогтолцоо хийгээд тэмдгийн олонлог

1.Тэмдэг нэр (A)

1.1. Бодосын шинж (Ab)

1.1.1 хэр хэмжээний шинж (Abx)

1.1.11 өтгөц (Abxo)

1.1.111 өтгөн (Abxo1): өтгөн, агшуун, агшуувтар, анхилуун

1.1.112 шингэн (Abxo2): шингэн, шингэвтэр, шингэлэг, шингэвэр

1.1.12 дулааны хэмжээ (Abxd)

1.1.121 халуун (Abxd1): лүгхийм, илчигнэм, бүгчим, шатам, аагим

1.1.122 хүйтэн (Abxd2): жихүүн, жингэнэм, хөлдүү, тасхийм, хахир

1.1.123 дулаан (Abxd3): дулаан, дулаахан, урин, урьхан, бүлээн

1.1.124 сэрүүн (Abxd4): сэрүүн, сэрүүхэн, сэрүүвтэр

1.1.13 хурдац (Abxh)

1.1.131 хурдан (Abxh1): түргэн, бушуу, гавшгай, шаламгай, үтэр

1.1.132 удаан (Abxh2): аажуу, аажим, алгуур, алгуурхан, зөөнгөдүү

1.1.14 уртац (Abxv)

1.1.141 урт (Abxv1): урт, уртавтар, урлаг, сунжуун, шомбон

1.1.142 охор (Abxv2): ахар, ахархан, оготор, дэгдгэр, оодон

1.1.1.5 өндөрц (Abxu)

1.1.1.51 өндөр (Abxu1): өндөр, өндөрхөн, горгор

1.1.1.52 богино (Abxu2): богинохон, богинодуу, нам, намхан, тогдгор

- 1.1.1.6 өргөц (Abxr)
- 1.1.1.61 өргөн (Abxr1): өргөлөг, өргөвтөр, халбагар, нэлгэр, хүлхгэр
- 1.1.1.62 явцуу (Abxr2): авчуу, бачим, уйтан, давчуу, цухал
- 1.1.1.7 гүнц (Abxg)
- 1.1.1.71 гүн (Abxg1): гүн, гүнзгий, гүнзгийвтэр, гүнзгийхэн
- 1.1.1.72 гүехэн (Abxg2): цүнхгэр, гүевэр, гүехэн, гүйн, танган
- 1.1.1.8 нягтац (Abxn)
- 1.1.1.81 нягт (Abxn1): шигүү, баглиун, ягч, нягт, ширх
- 1.1.1.82 сийрэг (Abxn2): сайрмаг, сийрэгдүү, армаг, архай, сиймхий
- 1.1.1.9 зузааны хэмжээ (Abxj)
- 1.1.1.91 зузаан (Abxj1): зузаан, зузаалаг, зузаандуу, хяхнам
- 1.1.1.92 нимгэн (Abxj2): сармигар, нимгэхэн, нимгэндүү, саримдаг
- 1.1.1.A хатууц (Abxx)
- 1.1.1.A1 хатуу (Abxx1): хатуулаг, яслаг, хөр, горзгор
- 1.1.1.A2 зөөлөн (Abxx2): булбарай, уян, нэмүүн, үйрэм, хүүрэглэг
- 1.1.1.B хуурай нойтон(Abxt)
- 1.1.1.B1 хуурай (Abxt1): аглиун, хагсмал, эгшүүн, агируун, гандуун
- 1.1.1.B2 нойтон (Abxt2): чийглэг, нойтовтор, шүүдэнгэ, урилган
- 1.1.1.C бүдүүн нарийн (Abxb)
- 1.1.1.C1 бүдүүн (Abxb1): хадуун, бүдүүн, нидүүн, хүдэр
- 1.1.1.C2 нарийн (Abxb2): нарийхан, нарийлаг, шидмэг, гожгор, зэрэмгэр
- 1.1.1.D чанга сул (Abxc)
- 1.1.1.D1 чанга (Abxc1): чанаг, бариу, чангалаг, чагтуун, бариухан
- 1.1.1.D2 сул (Abxc2): үлжгэр, сулавтар, холхио, холхиндог, хонгилдог
- 1.1.1.E их бага (Abxu)
- 1.1.1.E1 их (Abxu1): том, мундаг, аварга, агуу, аугаа
- 1.1.1.E2 бага (Abxu2): багавтар, бяцхан, жижиг, жаахан, бичил
- 1.1.1.F үнэтэй хямд (Abxd)
- 1.1.1.F1 үнэтэй (Abxd1): үнэтэй
- 1.1.1.F2 хямд (Abxd2): хямд, хямдхан
- 1.1.1.G олон цөөн (Abxl)
- 1.1.1.G1 олон (Abxl1): элбэг, гүйцэд, баялаг, олон, дэлбэг
- 1.1.1.G2 цөөн (Abxl2): цөөвтөр, хомс, ховор, чухаг, өчүүхэн
- 1.1.1.H илүү дутуу (Abxi)
- 1.1.1.H1 илүү (Abxi1): илүүхэн, илүүц
- 1.1.1.H2 дутуу (Abxi2): дулимаг, дурган, хомсхон, дутмаг, мөчид
- 1.1.1.I харьцал (Abxc): зонхилох, ихэнх, олонх, зөндөө, заримдаг
- 1.1.1.J хүнд хөнгөн (Abxw)
- 1.1.1.J1 хүнд (Abxw1): хүндхэн, нүсэр, чавхай, чамбай, чихмай
- 1.1.1.J2 хөнгөн(Abxw2): хөнгөхөн, хөнгөндүү, хөнгөвтөр, хөнгөн
- 1.1.1.K цэвэр бузар (Abxa)
- 1.1.1.K1 цэвэр (Abxa1): ариун, цэвэрхэн, цэмбэгэр, шижир, цэмцгэр
- 1.1.1.K2 бузар (Abxa2): халтан, бурзантай, бохир, новширхог, хиртэй
- 1.1.1.L бүхэл бүтэн (Abxt)

- 1.1.1.L1 бүрэн бүтэн (Abxt1): бүхэл, бүхий л, төгөлдөр, цул
- 1.1.1.L2 эмтэрхий эвдэрхий (Abxt2): хэлтэрхий, хэмхэрхий, хэгзэрхий, уранхай
- 1.1.1.M болсон түүхий (Abxs): шүүрмэг, түүхий, болцуун, шүүрхий
- 1.1.1.N хурц мохоо (Abxm)
- 1.1.1.N1 хурц (Abxm1): даамтгай, шөвгөр, шовх, жомбогор, иртэй
- 1.1.1.N2 мохоо (Abxm2): мулгар, мохдог, мухар, мойног, майрдаг
- 1.1.1.O шинэ хуучин (Abxs)
- 1.1.1.O1 шинэ (Abxs1: шинэ, шинэхэн, шинэвтэр
- 1.1.1.O2 хуучин (Abxs2: хуучирхаг, хуучивтар, зүгээрхэн
- 1.1.2 балархай шинж (Abb)
- 1.1.2.1 сэрлийн шинж (Abbs)
- 1.1.2.11 харааны сэрэл (Abbsx)
- 1.1.2.111 гэгээн (Abbsx1): гэгээн, тодорхой, саруул, гэрэлт, дурайм
- 1.1.2.112 бүдэг (Abbsx2): балархай, бүрэг, бүрэнгүй, бүртэн
- 1.1.2.12 хүрэлцэх сэрэл (Abbh): арзгар, гөлгөр, гилгэр, нялцгар, барсгар
- 1.1.2.13 сонорын сэрэл (Abbs): яруу, хүнгэнэм, цээлхэн, уянгатай, эгшиглэг
- 1.1.2.14 амтны сэрэл (Abbsa)
- 1.1.2.141 исгэлэн (Abbsa1): исгэлэн, хүчиллэг, айраглаг
- 1.1.2.142 чихэрлэг (Abbsa2): чихэрлэг, заваан, хэншигхэн, хахруун
- 1.1.2.143 гашуун (Abbsa3): гашуувтар, гасан, заваан, эхүүн, нясуун
- 1.1.2.144 давслаг (Abbsa4): давсархуу, давсархаг, шорлог, шортой, шорвог
- 1.1.2.145 бусад амт (Abbsa5): шандуун, сулбагар, амттайхан, амттай, амтлаг
- 1.1.2.15 үнэрийн сэрэл (Abbsu)
- 1.1.2.151 ханхлам (Abbsu1): нилэг, санхилуун, санхилам, анхилам, анхилмал
- 1.1.2.152 өмхий (Abbsu2): хахуун, хэншүүн, хуншуун, хуршмал
- 1.1.2.2 чанар чансаа (Abbc)
- 1.1.2.1 шилдэг (Abbc1): дориун, гавьтай, олигтой, сайтай, чанарлаг
- 1.1.2.2 аанай (Abbc2): жавуун, барагтай, муу, аанайхан, муухай
- 1.1.2.3 өн шимлэг (Abbm): шимэрхэг, шимэрхүү, шимлэг, шимлэгхэн
- 1.1.2.4 онц ерөмдөг (Abbo)
- 1.1.2.41 онц (Abbo1): онцгой, өвөрмөц, асдаан, ондоошмол
- 1.1.2.42 ерөмдөг (Abbo2): түгээмэл, нийтлэг, ерөнхий, жир
- 1.1.2.5 янз хэлбэр (Abby)
- 1.1.2.51 дүгрэг (Abby1): дугариг, бөмлөг, бөмбөөхий, бондгор, дугуй
- 1.1.2.52 урталжин (Abby2): жишүүлжин, урталжин
- 1.1.2.53 гурвалжин (Abby3): гурвалжин, хошуулжин
- 1.1.2.54 дөрвөлжин (Abby4): дөрвөлжин, дөрвөлж, тэвхэр, тэвхгэр
- 1.1.2.55 зуувандуу (Abby5): өндөглөг, өндгөлжин, зуувгар, зуувгархан, зууванцар
- 1.1.2.56 тоонолжин (Abby6): тоонолжин, тоонолжин
- 1.1.2.57 зургаалжин (Abby7): зургаалжин, наймалжин, тавалжин, шоролжин
- 1.1.2.58 нуманцар (Abby8): цүзгэр, мөөрөлжин, муруйлжин, мядгар, мөөрөн
- 1.1.2.59 бусад хэлбэр (Abby9): битүү, задгай, дэвүүрлэг, гонзгой, хуниастай

- 1.1.3 өнгө (Abu): улаан, улбар, шар, хөх, ногоон
- 1.1.4 оршихуй (Abo)
- 1.1.4.1 тогтонги хөдлөнгүй (Abot)
- 1.1.4.11 тогтонги (Abot1): тогтмол, бахи, байртай, тогтонги, хэлбэржүүн
- 1.1.4.12 хөдлөнгүй (Abot2): хөдлөнгө, урсанги, урсам, шивнүүр
- 1.1.4.2 эмх замбараа (Aboe)
- 1.1.4.21 цэгцтэй (Aboe1): цомхон, эмхт, цэгцхэн, жигд, дэгтэй
- 1.1.4.22 замбараагүй (Aboe2): хөглөрхий, новширхуу, сандархай, ловширхог
- 1.1.5 цаг агаар (Abc)
- 1.1.51 тунгалаг (Abc1): нартай, тунарам, нарлаг, наруул, цэлмэг
- 1.1.52 бүрхэг (Abc2): үүлтэй, үүлэрхэг, будангуй, баргар
- 1.1.53 салхи бороотой (Abc3): хуртай, салхитай, шуургатай, элстэй, жавартай
- 1.1.6 үйлдэл хэрэгцээ (Abh)
- 1.1.61 хэрэгцээтэй (Abh1): ашигтай, ашигт, найдвартай, ачтай, чухал
- 1.1.61 хортой (Abh2): хорт, хорт, хөнөөлт
- 1.2 Хүмүүний шинж (Ah)**
- 1.2.1 нас жил (Ahn)
- 1.2.11 нялх бага (Ahn1): нялх, нялзрай, нярай, балчир, жаал
- 1.2.12 идэр залуу (Ahn2): залуу, идэр, идэрхэн, орь
- 1.2.13 өтлөө настай (Ahn3): настай, өвгөжөөр, хөгшин, ахимаг, насжуу
- 1.2.14 бусад (Ahn4): отгон, ууган
- 1.2.2 зан үйл (Ahj)
- 1.2.21 номхон бардам (Ahj1)
- 1.2.211 номхон (Ahj11): даруу, усгал, номой, дөлгөөн, хөнгөмсөг
- 1.2.212 бардам (Ahj12): оморхог, огсгор, омуун, харгис, дээрэнгүй
- 1.2.22 үнэнч худалч (Ahj2)
- 1.2.221 үнэнч (Ahj21): цэгц, асвар, цайлган, шударга, голч
- 1.2.222 хуурамч (Ahj22): хулжин, хуйхар, худалч, бялдууч, ховч
- 1.2.23 эрэлхэг аймтгай (Ahj3)
- 1.2.231 эрэлхэг (Ahj31): баатарлаг, хүчирхэг, хатан, эрэмгий, зоригтой
- 1.2.232 аймтгай (Ahj32): үхээнц, балмаг, уйлхай, бишүүрэмтгий, сүрдэмхий
- 1.2.24 эрс эргэлзэлтэй (Ahj4)
- 1.2.241 тасархай (Ahj41): эрс, шуурхай, шуудангуй, шийдэмгий, зоримтгой
- 1.2.241 эргэлзэлтэй (Ahj42): шавхаа, яламгай, ичимхий, гирвэ, ширвээлэг
- 1.2.25 ажилч алжуу (Ahj5)
- 1.2.251 ажилч (Ahj51): ажилсаг, хатуужилтай, шаргуу, хөдөлмөрч, зүтгэмтгий
- 1.2.252 алжуу (Ahj52): залхуу, хойрго, хашин, хашивтар, дөжир
- 1.2.26 арвич бүрэлгэмтгий (Ahj6)
- 1.2.261 арвич (Ahj61): арвич, гамтай
- 1.2.262 бүрэлгэмтгий (Ahj62): бүрэлгээч, бармал, савуур, гаатай^[SEP]1.2.27
- харамч өгөөмөрч (Ahj7)
- 1.2.271 харамч (Ahj71): хувинцар, харуу, яхир, хявцаг, аминцар

- 1.2.272 өгөөмөрч (Ahj72): өгөөмөр, уудамч, уучламтгай, өглөгч
 1.2.28 уяхан зөрүү (Ahj8)
 1.2.281 уяхан (Ahj81): эедүү, эелсэг, дотносог, ээлтэй, элэгсэг
 1.2.281 зөрүү (Ahj82): мужууд, бурангуй, гөжүүн, зөрүүд, зожиг
 1.2.29 лавдуун хуумгай (Ahj9)
 1.2.291 лавдуун (Ahj91): хэрсүү, болгоомжтой, хянамгай, нямбай, хичээнгүй
 1.2.292 хуумгай (Ahj92): хөөрүү, цүлт, гэнэн, дэврүү, онгиороо
 1.2.2A идэвхтэй наазгай (AhjA)
 1.2.2A1 идэвхтэй (AhjA1): давшимгай, шамдамтгай, санаачилгатай, хүсүүрхэг
 1.2.2A2 наазгай (AhjA2): наазгай, гутрангуй, гуниглангуй, гутармал
 1.2.2B гоёломтгой (AhjB): ганган, хээмсэг, гоёрхог, гийгэнцэр, цэмцгэр
 1.2.2C мартамтгай (AhjC): мартамхай, мартамтгай, умартамтгай, мартанхай
 1.2.2D хэлэмтгий (AhjD): аманцар, завшуур, доншоо, нуршаа, нуншаа
 1.2.2F атаархаг (AhjF): атаач, атаархуу, үтээрхүү, атаархаач, атаатай
 1.2.2E эрх танхи (AhjE): танхилзуур, найланхайдуу, эрхэгтэй, эрхэмсэг, эмсэг
 1.2.2G самуун зайдан (AhjG): садар, айданга, шалиун, завхай, танхай
 1.2.2H ховдог шунахай (AhjH): идэмхий, олбин, хоолонцор, залгидаг, шунахай
 1.2.3 оюун ухаан (Ahv)
 1.2.31 сэргэлэн бядуу (Ahvs)
 1.2.311 сэргэлэн (Ahvs1): хурц, цэцэн, сэргэг, мэргэн, сэргий
 1.2.312 бядуу (Ahvs2): мунхаг, зөнөг, нозоон, балай, мунаг, эргүү
 1.2.32 авьяас чадвартай (Ahva): гарамгай, бүтээлч, мэргэжилтэй, авьяаслаг, чадамгай
 1.2.4 сэтгэлийн хөдөлгөөн (Ahs)
 1.2.41 баясангуй гутрангуй (Ahsb)
 1.2.411 баясангуй (Ahsb1): баясгалант, баяртай, баярлангуй, баясам, мишээнгүй
 1.2.422 гутрангуй (Ahsb2): гунигт, эмгэнэлт, зовлонт, гаслант, зовнингуй
 1.2.42 таашаал зэвүүцэл (Ahst)
 1.2.421 таашаал (Ahst1): тавтай, хавтай, ханамжтай, тохилог, аятай
 1.2.422 зэвүүцэл (Ahst2): эгдүүтэй, жигшүүртэй, ярвагай, ярвагар
 1.2.43 аймаар цочоомоор (Ahst3): аюулт, цочоом, аймшигтай, түгшүүртэй, хулчгар
 1.2.5 ахуй байдал (Aha)
 1.2.51 баян ядуу (Aha1)
 1.2.511 баян (Aha11): баян, баялаг, чинээлэг
 1.2.512 ядуу (Aha12): үгээгүү, ядмаг, ядуулаг, яданги, зүдүү
 1.2.52 зүдрэнгүй (Ahbb2): ядрангуй, зүдэнгэ, алжаангуй, ядруу, зүдрэлтэй
 1.2.53 бээрэнхий (Ahbb3): бэрвэгэр, бээрэг, бээрэмтгий, давжигнуур, бээрэнхий
 1.2.6 дүр төрх (Ahd)

- 1.2.61 өнгө зүс (Ahdo)
- 1.2.611 гоё (Ahdo11): гоо, гуалаг, үзэсгэлэн, ганган, царайлаг
- 1.2.612 муухай (Ahdo12): муухайвтар, муухай, хөдөөвөр, борог
- 1.2.62 бие галбир (Ahdb)
- 1.2.621 тарган (Ahdb1): луглагар, махлаг, мариалаг, палдгар, ёлхгор
- 1.2.622 эцэнхий (Ahdb2): туранхай, хатангир, янгир, енхгөр, данхигар
- 1.2.623 нарийн өндөр (Ahdb3): нахилзам, дэнхгэр, сунагар, нуруулаг, гойзон
- 1.2.624 ханагар бүдүүн (Ahdb4): хэнхгэр, дэндгэр, ханхигар, бадриун
- 1.2.625 одой пагдгар (Ahdb5): тагдга, тагжгар, тагдгар, агзгар, язгар
- 1.2.63 эрхтэн (Ahde)
- 1.2.631 нүд (Ahde1)
- 1.2.6311 харц (Ahde11): гярхай, сөлөр, олигор, солир, зэмлэнгүй
- 1.2.6312 янз хэлбэр (Ahde12): анигар, дүрэлгэр, бүлтгэр, зэртгэр, торомгор
- 1.2.6313 гэм архаг (Ahde13): сохор, харалган, харанга, улцран, цавчраа
- 1.2.632 хамар (Ahde2): шөнтгөр, шантгар, сартаг, монхгор, марлигар
- 1.2.633 магнай (Ahde3): мэтгэр, мэлзэн
- 1.2.634 уруул ам (Ahde4): дорвогор, эмшгэр, ярвагар, умгар, цөрвөгөр
- 1.2.635 шүд (Ahde5): майга, эмтгэр, ярзгар
- 1.2.636 чих (Ahde6): дэлдэн, дэлдгэр, навтгар
- 1.2.637 хүзүү чээж (Ahde7): хагдгар, нүгдгэр, хагдгар, мэгжгэр, хөдгөр
- 1.2.638 толгой (Ahde8): хоовгор, зантгар, манхгар, хөдгөр, хөнхгөрхөн
- 1.2.639 үс гээг (Ahde9): молтог, халзан, азар, зэнтгэр, агшуун
- 1.2.63A нүүр царай (AhdeA)
- 1.2.63A1 царайн төлөв (AhdeA1): бумбагар, бондгор, мантгар, цулцан, хонхигор
- 1.2.63A2 царайн өнгө (AhdeA2): зэвхий, хужин, цонхигор, чилдгэр, хулчин
- 1.2.63B гэдэс (AhdeB): түсгэгэр, цодгор, түжгэр, цэдгэр, цэрдгэр
- 1.2.63C нуруу (AhdeC): бэгцгэр, түгдгэр, түгдгэр, бэхгэр, мэхгэр
- 1.2.63D хөл (AhdeD): алцгар, тайвгар, шойшиг, майтгар, доголон
- 1.2.63E архаг гэм (AhdeE): архагтай, эрэмдэг, гэмт, хавдартай, зэмдэг
- 1.2.7 танихуйн шинж (Aht)
- 1.2.71 зөв буруу (Aht1): оновчтой, гажуу, халуу, ташаа, андуу
- 1.2.72 жинхэнэ хуурмаг (Aht2): үнэн, худалч, худал, хуурмаг, худалд
- 1.2.73 хүчир хялбар (Aht3): бэрх, хүчир, түвэгтэй, будлиантай, амар, дөхөм
- 1.2.74 бодитой хийсвэр (Aht4): бодитой, бодит, хийсвэр, ерөнхий, бүдүүвч
- 1.2.75 тодорхой балархай (Aht5): илэрхий, илт, товойм, бүдэг, гүнзгий
- 1.2.76 биеч бусдач (Aht6): биеч, бусдач, бодисч, сэтгэлч
- 1.2.8 нийгмийн харьяат шинж (Ahx)
- 1.2.81 соёл боловсрол (Ahx1): боловсон, ёсорхог, болхи, бүдүүлэг
- 1.2.82 байр суурь (Ahx2): алдарт, нэртэй, нэрт, цуутай, цуут
- 1.2.83 биеийн гарал (Ahx3): харц, өнчин, тэнүүл, бэлбэсэн
- 1.2.84 ураг хурим (Ahx4): сүйтэй, урагтай, ураглаатай
- 1.2.85 хүмүүний харьцаа (Ahx5): дотно, ойр, дотносог, халуумсаг, зочинсог

1.3 Адгуус амьтны шинж (Aa)

- 1.31 нас (Aan): шүдлэн, гунжин, гунан, хязаалан, соёолон
- 1.32 зүсэм (Aaj): алаг, хүрэн, хул, хонгор, халиун, борогч
- 1.33 араншин (Aaa): ардаг, эмнэг, ороо, натгамтгай, үргэдэг
- 1.34 галбир төрх (Aag): говор, боргил, богсгор, бэсрэгхэн, бадгар
- 1.35 явдал (Aay): боншоо, давхиа, доншоо, тэлмэн, шогшим, хатираатай

1.4 Орны шинж (Ao)

- 1.4.1 шулуун (Aos)
- 1.4.11 зай (Aos1): хол, ойр, ойролцоо, алс, дөт
- 1.4.12 байр (Aos2): доод, тэртээх, хойшхон, хажуудхан, солгой
- 1.4.13 чиглэл (Aos3): хөндлөн, гулд, гозон, гозойлдон, жайвгар
- 1.4.2 хавтгай (Aoh)
- 1.4.21 тэгш (Aoh1): тэгшхэн, шулуун, асхан, толигор, жалбигар
- 1.4.22 налуу (Aoh2): жишүү, хариу, хэлбийгүү, ташуу, хазгай
- 1.4.3 огторгуй (Aoo)
- 1.4.31 дүүрэн (Aoo1): дүүрхэн, халгим, бялхам, мэлэлзэм, илэм
- 1.4.32 уудам (Aoo2): хангай, уужим, цэлгэр, ээрэм, дардан

1.5 Цагийн шинж (Ac)

- 1.5.1 бачим сэлүү (Acb)
- 1.5.11 бачим (Acb1): тулгам, тулгамдуу, шавдуу, бачим, бачимдуу
- 1.5.12 сэлүү (Acb2): сэлүү, завдуу
- 1.5.2 хам цуваа (Ach)
- 1.5.21 хам цаг (Ach1): анхдагч, түрүүч, дараач, сүүлч, түр
- 1.5.22 цуваа цаг (Ach2): одоох, түүхт, хойч, узуур, мөнх

1.6 нийгмийн харьяат шинж (An)

- 1.6.1 нийгмийн байгуулал (Anb): хамжилгат, хөрөнгөт, хаант, боолчлолт, боолт
- 1.6.2 амар төвшин (Ana): тогтуун, тогтонгуй, тогтнуун, самуун, эсэн
- 1.6.3 хөгжилтийн байдал (Anh): бадруун, бадрангуй, дэвжүүн, буурангуй, эсрэг

Тэмдэг нэрийн утгын ангиллын хэрэглээний шинж ба бүхий л тогтолцооны бүрхэцийн хэмжээг туршихын тулд, судалгааны дүнд Өвөр монголын их сургуулийн боловсруулсан “Зуун түмэн үгтэй одоо үеийн монгол хэлний материалын хөмрөг”-аас 5000 өгүүлбэрийг тохиолдлын(randomly) шинжтэй сонгож, өмнө жагсаасан утгын төрлийн мэдээллийн тэмдэг хадсан байна. Тухайлбал, хүн машин харилцан оролцох хэлбэрээр Mglex тэмдэг хадах систем, утгын тэмдэг хадах дүрмийг харилцан уялдуулах хэлбэрээр материалын хөмрөгт тэмдэг хадаж, хамгийн сүүлд хүний хүчээр нягтлан шалгаж, 5000 өгүүлбэрийн утгын тэмдэг хадсан боловсронгуй материалын хөмрөг байгуулж байна. Жишээлбэл: “SARAGVL/Ac(Abbsx1) AGVDAM/Ac(Abbsx1) TAL_A/Ne2(Nh\$(Nbhy3)@ NVTVG/Ne1(N0b21)-TV/Fc21(Nob1)@ MINI/Sf NAGVR/Ne1(Nbbu13)@ TANGGIS/Ne1(Nbbu13) T0G_A/Ne2 UGEI/Su 0LAN/Ac(Abx11) BAI/Ve2+DAG/Ft21 B0LBACV/Cr EYIMU/Rj SAYIHAN/

Ac(Ahdo11) HALAGVN/Ac(Abxdl) D0T0N0/Ac(Ahj81) NER_E/Ne1 TEI/Sb NAGVR/Ne1(Nbbu13)@ OGER_E/Ri BASA/Sc BAI/Ve2+N_A/Fs21 GE/Vx+JI/Fs12(VHOILYA)@ UU/Sa ?/Wp1” (Үүнд жишүү зураас\-гийн ар дахь Ac тэмдэг нь монгол хэлний тэмдэг нэрийн үгсийн аймаг ба үг зүйн хувиллын тэмдэг бөгөөд түүний арын хаалт () доторх нь тэмдэг нэрийн утгын төрлийн тэмдэг юм). Энэ нь тэмдэг нэрийн утгын ангиллын тэмдгийн олонлогийг тасралтгүй төгөлдөржүүлж сайжруулах анхан шатны бодит туршилт болно.

Зүүлт

[1] Ш.Лувсанвандан “Орчин цагийн монгол хэл”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо., 1961 он.

[2] Хамтын бүтээл “Орчин цагийн монгол хэлний үг зүйн байгуулалт”, тэргүүн дэвтэр. Улаанбаатар., 1987 он.

[3] Өвөр монголын их сургуулийн Монгол судлалын дээд сургуулийн монгол хэл бичиг судлах газар “Одоо үеийн монгол хэл” (хоёрдугаар хэвлэл), 2005 он.

[4] Чингэлтэй “Одоо үеийн монгол хэлний зүй”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо., 1979 он.

[5] Эрдэнчулуу “Сураг занги шийдвэрлэлтэд зориулсан монгол хэлний үйл үгийн утга судлал”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо., 2009 он.

[6] Жиан Ин Цүн “Сураг занги шийдвэрлэлтэд зориулсан монгол хэлний тэмдэг нэрийн утга судлал”, Өвөр монголын их сургуулийн мастер цол хамгаалах өгүүлэл., 2003 он.

[7] Боо Жин Лан “Монгол хэлний хоршоо тэмдэг нэр ба жинхэнэ нэрийн утгын уялдааны тухай”, Өвөр монголын багшийн их сургуулийн мастер цол хамгаалах өгүүлэл., 2005 он.

[8] Сэцэн., Дэлгэрмаа “Утга зүй”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо., 1996 он.

[9] Д.Бадамдорж “Монгол хэлний үгийн сангийн утга зүй”, Улаанбаатар хот., 2006 он, х.221.

[10][11]冯志伟著, “自然语言计算机形式分析的理论与方法”, 中国科学技术大学出版社2017.1月, p.418-421.

[12] Өвөр монголын их сургуулийн Монгол судлалын дээд сургуулийн Монгол хэл бичиг судлах газар “Одоо үеийн монгол хэл” (хоёрдугаар хэвлэл), 2005 он, х.415.

[13] Бүгд найрамдах дундад ард улсын стандарт “Сураг зангийн мэргэжил, сураг занги шийдвэрлэлтэд зориулсан монгол хэлний үгсийн тэмдэг” (GBT 26235-2010), Бүгд найрамдах дундад ард улсын улсын чанар чансааг хянан батлах ерөнхий товчоо, дундад улсын улсын стандартын хамааралтын зөвлөл., 2011 оны 11 сар.

Development of the first constitution by Bogd khan's government

Otgonjargal.S

(National University of Mongolia)

Товч утга: XIX зууны дунд, XX зууны эхэн үед Монгол оронд гадаадын худалдаа, үйлдвэр санхүүгийн капитал нэвтэрч байснаар 1911 оны хувьсгалын дараа Богд хаант засгийн газар зах зээлийн эдийн засгийн бодлогыг баримжаалж, гадаадын капиталыг илүү түлхүү татах бодлогыг тууштай дэмжих болов. Монгол улс ийнхүү хөрөнгөлөг замаар хөгжих болсноор засаглалын хэлбэрийг өөрчлөх шаардлага зүй ёсоор тавигдсан юм. Дэлхийн олон оронд төрийн бодлогод ард түмний саналыг төлөөлөгчдийн байгууллагаар дамжуулан тусгах парламентат ёс нэгэнт тогтсоныг Монголын Засгийн газар хэлэлцэн үзэж үндсэн хуульт засаглалыг тогтоож Улсын хурлыг байгуулах нь зүйтэй хэмээн үзжээ. 1911 оноос эхлэн дэлхийн хөгжингүй улс орнуудын үндсэн хуулийг орчуулан судлах ажил эрчимтэй өрнөж 1914 он гэхэд Америк, Англи, Япон зэрэг 10 орчим улсын Үндсэн хуулиудыг орчуулж бэлэн болгожээ. Үүний дараа Монгол Улсын Ерөнхий сайд Т.Намнансүрэн Улсын хурлын гишүүдийн эрх, үүрэг, эзэн хаан, Засгийн газар, Улсын хурлын хоорондын харилцааны учир холбогдлыг нарийн чанд хуульчилсан үндсэн хууль боловсруулах даалгаврыг эрдэмтэн Цэвээнд өгснөөр “Улсын эрх” баримт бичиг бэлэн болжээ. Энэхүү баримт бичиг нь Монголын анхны Үндсэн Хуулийн төсөл байсан хийгээд уг баримт бичгийн дагуу Монголд Дээд, Доод хурал бүхий парламентат засаглал тогтсоныг түүхэн баримтад тулгуурлан гаргаж тавихыг зорьсон болно.

Түлхүүр үгс: Гадаадын капитал, Үндсэн Хууль, Хэмжээт эрхт хаан, Парламентын засаглал, Улсын Дээд, Доод хурал

Mongolia's entrance into capitalist market framework

Following the 1911-1912 National revolution, Mongolian government began to develop a market economic policy. The market economic policy was not a brand new one for Mongolia. In the early 19th and mid-20th centuries, Mongolia witnessed an increasing strong competition of foreign trade and the flow of foreign industrial and financial capital into the country. It was made possible after the old law, which restricted the penetration of Chinese capital into Mongolia, was cancelled, and English, American and other foreign firms entered the local market through mediation of Chinese trade firms. For instance, there were few dozens of Chinese trade and big and medium sized pawnbroker firms in Outer Mongolia in the 60's of the 19th century, however, that number increased to 500 in the early 20th century. There were 160 firms and shops in Ikh Khüree, 86 in Uliastai, 65 in Khövd, 100 in

Kiachta, 30 in Vangiin Khüree, 20 in Ulaangöm and 12 in Zayiin shawi. Chinese merchants took Mongolian animal raw materials out to European and American markets and in exchange, European and American industrial goods were brought into Mongolia in great amount. Mongolian wool was mainly taken to America and England, with about 3\4 to American market. Most of animal fur went to Germany¹. An international shareholding company named “Mongolore” was founded in 1900 to develop the enormous gold deposits which were discovered in Khalkhyn Tüsheetskhan and Setsenkhan aimags. The major shareholders of that company were Russian queen Mariya Feodorovna, king Leopold of Belgium and Li Hung Qan, the famous figure of Qin Dynasty. “Mongolore” maintained direct contacts with some international industries and financial capitals including “Zolotoros” gold industrial society in Russia, Mendelson & Co in Berlin, “General Committee for Promoting Russia’s Industrial Development” in Paris, “St. Petersburg International Bank, “Russian-Chinese Bank”, “Paris-Netherlands Bank”² and with world famous business people like Rothstein, a son-in-law of French capitalist Rothschild, the member of “Syndicate” general committee and Belgian banker Browne de Tiège. Following the establishment of “Mongolore”, some Russian and Chinese banks opened their branches in Khüree and Uliastai in the spring of 1900 and a Belgian named von Grot who was appointed a Director of “Mongolore” suggested establishing a Mongol bank.³ Mongolore Mining Company was fully equipped with American technology, employed more than 40 American engineers and about 10,000 Chinese laborers. Mongolore Mining Company sold all the extracted gold in Hamburg, Amsterdam and Paris. In 1906-1919, the Company reportedly explored more than 600 puu³ gold. In 1907, a Manchu bank branch was launched in Khüree. By the end of the 19th century, the trading firms of Imperial Russia, England, Germany and America became dominant in Mongolia to compete strongly against Chinese firms. Some Chinese traders in Mongolia became the middlemen of English, German and American firms. America developed a policy to establish its economic influence not only in Manchuria but also in Mongolia and Russian Far East, entered into treaty with the Qin government and agreed to build a Janchkhüü-Kiachta railroad via Da Khüree. Imperial Russia protested against that policy and stated, provided the Russians were allowed to build the rail portion between Kiachta and Da Khüree, the Americans could build the railroad from Da Khüree to Janchkhüü. However, in 1909-1910, the Manchu government developed the policy to build the railroad linking Janchkhüü with Da Khüree and from Da Khüree to Uliastai and Khövd, and thus aimed to separate Mongolia from Imperial Russia. Russia was totally against the construction of that railroad because the construction of such an expanded railroad would definitely threaten the Russian-Mongolian trade.

¹ Лувсандорж, П. *БНМАУ-ын эдийн засгийн хөгжлийн зангилаа асуудлууд*. Улаанбаатар: 1980, 54.

² Сандаг, Ш. *Империализмын үеийн Монголын зах зээл*. ШУА-ийн мэдээ, №1, 1969, 16.

³ 1 puu is equal to 16.3 kg S.O

Thus the pre-1911 National revolution Mongolia irrevocably entered the circle of capitalist market. Besides Ikh Khüree, the cities of Khövд and Uliastai also became big trading centers and there have emerged city residents. Residents of Ikh Khüree could find Russian and Chinese goods at the local market as well as cigarettes from Manila of the Philippines, champagne from America and France and jewelry from Japan and Germany⁴.

At that time of choosing the capitalist road of development, Mongolia obtained its independence and Bogd Khan government began to implement a market economic policy and attracted more foreign capital into the local economy. The cancellation of the old Manchu laws and regulations encouraged English, American and other foreign firms to penetrate the local Mongol market through mediation of Chinese traders and Mongolian market experienced a free competition of international firms. Mogolore Mining Company expanded its activities with almost 20 branches. Bogd Khan government encouraged trade firms and industries of England, America, Germany, France, Belgium, Denmark, Czechoslovakia, Norway, Turkey, Japan and many other countries to develop mines and industries, and to invest in Mongolia. As a result, many international firms like American “Anderson & Mayor”, “Mongolian Trading Company” firm, Austrian “Henrich” opened in Khüree and a Norwegian “Mamia” firm opened in Naimaa city. Many small-sized industries and shops opened in Mongolian capital. To name but a few, a Greek man named F. Korifidi opened a bread and confectionary, an Austrian citizen V. F. Henrich started an alcohol and beer factory, a Japanese man opened two drug stores, a watch repair, a canteen and a goods shop, and a German man named Hackman opened an American goods shop in Khüree⁵. Also, the British government demanded to grant the British citizens the same favorable conditions as the Russians enjoyed in Mongolia, and make Outer Mongolia more “open”. The Americans gave a “Ford” car and provided some financial assistance to Bogd Jebtsündamba in an attempt to get in closer contact with the government of Mongolia. In 1913, the government received business related requests from foreign citizens like a request of an English merchant Paver and an Englishman Hinada to open a firm in Niislel Khüree, a request of an Austrian Gorono to open a shop and a request of German citizen Rigta to open a cinema in Maima city of Kiachta⁶.

Mongolia’s development along the capitalist road of development naturally required a change of governance. In consideration of a common parliamentary system to collect people’s votes in resolving state affairs through representative bodies, the government of Mongolia decided to create a constitutional government and form

⁴ Сандаг, Ш. “Империализмын үеийн Монголын зах зээл”. ШУА-ийн мэдээ, №1, 1969, 18.

⁵ *Монгол Улсын түүх*. Улаанбаатар: 2006, 176-177

⁶ Сандаг, Ш. “Империализмын үеийн Монголын зах зээл”. ШУА-ийн мэдээ, №1, 1969, 17-18.

a State Khūral. In view of this, the translation and study of constitutions of some developed nations started intensively.

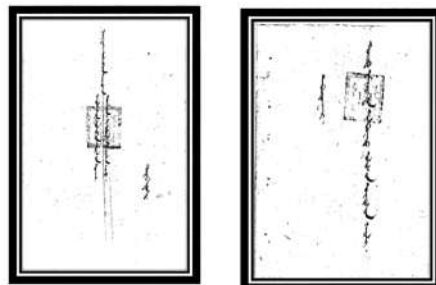
Preparations for creating a constitutional monarchy, bourgeois republic

In order to develop in pace with the developed nations, Bogd Khan government of Mongolia decided to create a constitutional government and in this sense, began to study constitutions of some foreign countries. The translation of some international constitutions started in 1911 and by 1914, there were translated the constitutions of America, England, Norway, Japan, Russia, Germany, France, Switzerland, and the Netherlands.

Fragments of some international constitutions translated in 1911-1914 (of England, Magna Carta)

Fragments of some international constitutions translated in 1911-1914 (of Norway, Federal Republic of North America)

Fragments of some international constitutions translated in 1911-1914 (of North America, Japan (1889))

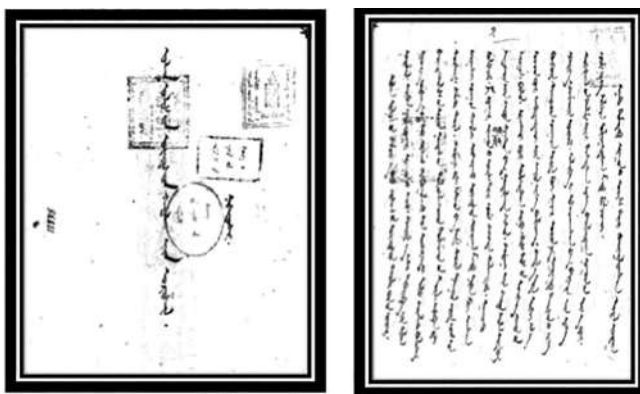

Fragment of the constitution of Japan (1889) translated in 1911-1914

Each translated constitution was studied thoroughly and compared with others, and there was produced a document named “Introduction to international constitutions.”

From history of the Constitution of Mongolia: Analytical conclusion of some international constitutions translated in 1911-1914

It reads: “... England is different from many other nations and has been safeguarding, amending and enacting its constitution relied on the historically rich heritage of pioneering constitutional charters and documentation. Other nations do not have such ideology.”⁷ This way the conclusion singled out the Constitution of England. The conclusion wrote further “... Located in the western part of Europe, England had been constantly and gradually changing and improving the form and content of its governance, streamlining and refreshing it, particularly in respect of the **people’s right to vote**, and this ideology of England had always been studied by experts ...”⁸ “... England opened **representative institutions** in many of its colonies, with different levels of executive power with due consideration of ideology, education, powers and traditions of each location. ... as far as the people differ in their educational level, wealth etc ... there was developed an extremely wise policy which classified many different ranks of governing power ... ”⁹ writes the “Introduction to international constitutions” in appreciation of the constitutional monarchy of England. “The Great Charter”, commonly called *Magna Carta* declared in 1215 by King John (1166-1216) of England laid the foundations for constitutional government. Bogd Khan government took into consideration this charter of liberties which has centuries old history and which had been tested through centuries and clearly defined in the “Introduction to international constitutions” that the *Magna Carta* exercised a strong influence on the constitutions of the various developed nations. For instance, “The

⁷ Олон улсын Үндсэн хуулийн оршил. Анхдугаар Үндсэн хуулийн судалгааны эх сурвалж. Улаанбаатар: 2009, 7.

⁸ Олон улсын Үндсэн хуулийн оршил. Анхдугаар Үндсэн хуулийн судалгааны эх сурвалж. Улаанбаатар: 2009, 13.

⁹ Мөн гэнд, 14

federal constitution of North America was adopted in September, 1787 and it is the first of modern international constitutions. The Constitution of North America is a federal constitution and it recommended that each state created its own constitution. Every constitution created by newly independent states is the continuation and expansion of love and resolutions guaranteed by England in the 17th century to its colonies in America. Therefore, all are created under “the principles of the English constitution”¹⁰. About how France took the example of the English Constitution, the “Introduction to international constitutions” wrote: “France considered the French translation of the English constitution in the adoption of its constitution.”¹¹ The “Introduction to international constitutions” said that every nation of the world had a constitution and presented the analyses of mistakes and achievements of constitutions of different states in their development. Also, it stated that every nation had different forms of government under constitution. For instance, “the first constitution of France dictated the experimental creation of a people’s representative assembly in Europe and laid the foundation of the development of a modern constitutional government.”¹² The example of France was followed by Italy, Switzerland, and the Netherlands which created a republican government to calm down the inner crisis for a while, noted the document. Thus the “Introduction to international constitutions” clearly defined the details about how America, England, Italy, the Netherlands, Denmark, Germany, Austria, Hungary, Japan, Portugal, Spain, Romania and Russia adopted their constitutions and what were the achievements and consequences. The fundamental idea of the “Introduction to international constitutions” was to develop a Mongolian constitution under the principles of the English constitution and to create a constitutional monarchy in Mongolia. The global thinking of the Mongolians under Chinghis Khan (1162-1227) was exercised inherently in the early 20th century or at the time of re-declaration of Mongolia’s independence. Bogd Khan government (1911-1924) had skillful scholars who not only translated big international legislative acts, but also conducted comparative study and made adequate conclusions about what kind of government and constitution Mongolia should adopt.

¹⁰ *Олон улсын Үндсэн хуулийн оршил. Анхдугаар Үндсэн хуулийн судалгааны эх сурвалж.* Улаанбаатар: 2009, 7—8.

¹¹ *Олон улсын Үндсэн хуулийн оршил. Анхдугаар Үндсэн хуулийн судалгааны эх сурвалж.* Улаанбаатар: 2009, 9.

¹² Мөн тэнд. 8

Development of the first draft constitution “State rights”

After the enormous translation of some international constitutions was completed, Mongolian Prime Minister Namnansüren. T assigned scholar Tseveen. J to draft a constitution clearly legalizing the rights and duties of members of the State Khūral, and the interrelationship between the Khan, the government and the State Khūral. Scholar Tseveen. J worked out the document named “State rights.” Scholar Tseveen. J did not however put the date of drafting the document, but wrote at the end of the “State rights”: “As was assigned by Sain Noyon Khan (of) Namnansüren, President of the Mongolian Council of Ministers, the son of Buryat Jamsran named Tseveen defined in brief the inner rights of the state, and a dutiful writer was Delegnyam of Dzasagt khan aimag. Let Mongolian statehood flourish.”¹³ The words “... as was assigned by Sain Noyon Khan (of) Namnansüren, President of the Mongolian Council of Ministers ... ” indicate that Sain Noyon Khan Namnansüren when he was the

Prime Minister of Bogd Khan government in 1912-1915 ordered to work out a draft of the first constitution of Mongolia. Doctor Sanjdorj. M wrote in his work titled “Revolutionary democratic dictatorship of working people” that the “State rights” which was developed in around 1914-1915 at the order of Prime Minister Sain Noyon Khan is an eloquent proof of “penetration of the spirits of bourgeois republic in Autonomous Mongolia”¹⁴ Doctor Idshinnorov. S in his article about two draft constitutions of Mongolia wrote: “... In 1914, Prime Minister of Bogd Khan government Namnansüren. T assigned Buryat scholar Tseveen. J to work out the book titled “State rights” ...”¹⁵ The above said indicate that the

document “State rights” was produced in the years between 1914 and 1915. The author appreciates that Doctor Idshinnorov. S in his article mentioned the “State rights” as a draft constitution.

The Article titled “Establishment of a State Khūral” of the draft constitution legalized the basic principles of creating a constitutional monarchy, bourgeois republic as follows: “the State Khūral should consider, if required, the cancellation of the constitution and issuance of the national currency”, “although the State Khūral enjoys great powers, the laws and regulations issued by the Khūral should be reported to the Khan. Provided the Khan did not approve the issued laws and regulations they should not be executed, but should be reconsidered. Although the Khan enjoys great rights, he is not empowered to approve, at his own wish, any laws and regulations unless they

¹³ Цэвээн, Ж. *Улсын эрх. Түүвэр зохиолууд*. Боть I. Улаанбаатар: 1997, 31.

¹⁴ Санждорж, М. *Монгол төрийн түүхээс*. Дэд дэвтэр. Улаанбаатар: 2007, 17.

¹⁵ Идшинноров, С. “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хоёр төслийн тухай”. Музей судлал. Улаанбаатар: 2003, 93.

are not discussed at the State Khural. Although Ministers are authorized to resolve state affairs, they are not allowed to initiate laws and regulations and resolve solely the matters concerning the state income and expenditure and other important state matters without consideration by the State Khural”, “the State Khural is not allowed to implement actions harmful to politics and the Khan of the nation. In the event of such a case, the Khan should immediately produce an order to dissolve the existing State Khural and form a new Khural”, “Although the Khan of the nation holds the supreme power, he should not regard the subordinating state as his private property”, “The supreme state power is held first by the khan, second, the State Khural and third, government ministers.” The Article titled “Individual rights of citizens” indicates the rights as follows: “... the government should not violate but protect individual rights”, “movable and immovable properties, belongings and any goods of individuals should not be confiscated by force without any reason”, “every individual enjoys the right to express his/her thoughts and share with others their thoughts and opinions through written correspondence”, “Everybody enjoys the freedom of speech and press”, “Every individual has the right to freedom of association in cooperatives, parties, committees and departments on the basis of their initiative to execute any activities and creations”, “All persons have the freedom to assembly for consideration of any matters and for criticism.”¹⁶ The comparison could demonstrate that the provisions of this draft constitution match exactly the content of the active 1992 Constitution of Mongolia, the author in the present article did not aim to make the comparison. Although the author did not see any material evidence of the discussion and approval of the draft constitution by Tseveen. J, the State Upper and Lower Khürals were formed and started functioning officially following the development of the draft constitution.

In 1914, the State Upper and Lower khürals with the mandate of consulting were formed under Bogd Khan government. A letter of request asking Bogd Khan’s approval of creation of the State Upper and Lower Khürals was issued on March 23, 1914. It said “With this letter of request we seek your approval of the creation of Khürals which would discuss important political affairs and suggest for your consideration eight rules of forming such an institution ... ministers, clerks and common people, under the patronage of the Khan shall enjoy the right to express their thoughts and criticism through Khürals regarding all political affairs and it should create the grounds for Mongolia to develop and prosper in the political, economic and other sectors and for people to live a rich and wealthy life under stability in the country.

Many world powerful, wealthy and developed nations all have upper houses composed of selected representatives to discuss political matters and lower houses to consider common policies regarding local perspectives.

Although this time the election of the chair and members of the State Khürals

¹⁶ Цэвээн, Ж. *Улсын эрх*. Түүвэр зохиолууд. Боть I. Улаанбаатар: 1997, 23-30.

was not held, for all the ministers and clerks are capable enough to guide the country's future development, they should be appointed to the State Upper and Lower Khürals.”¹⁷

The letter of request for approval of the creation of the State Upper and Lower Khürals was made on March 23, 1914 and Bogd Khan's approval was issued on April 12. On the other hand, the words “although this time the selection was not made yet” which are contained in the letter of request, as we could understand, meant the idea to appoint members of the Lower Khüral by election afterwards. Bogd Khan's decree said “Upper Khüral should include heads of ministries to provide general governing, deputy ministers to provide counseling, including in part governing and non-governing *khan, van, beil, beis, gūn* and *ikh shawi* in Niislel Khüree and governors of Khülün büir, Dariganga, Tsahar and other locations”, and “Lower Khüral should have assistant officers of different ministries, draft writing clerks, as well as administrators of Erdene shanzdüb ministry in Niislel khüree, da janjins of four aimags and a number of clerks from rural settlements. Also, if there are governing and non-governing *van, beil, beis* and *gūns* among assistant officers of ministries and draft writing clerks, they should not be in the Lower Khüral but be moved to the Upper Khüral according to their ranks.”¹⁸ As clearly indicated here, hereditary peers despite their position of assistant officers are authorized to sit in the Upper Khüral according to their rank. The draft constitution “State rights” indicates “in the selection of members to the Upper Khüral ... great *van, beil, beis* and *gūns* should be selected to the Upper Khüral by decree.”¹⁹ About the Lower Khüral the document said “The list of people in each khöshuu, frontier region, border guard units, *shawi* administration, cities and settlements who are eligible to elect and be elected to the State Lower Khüral should be produced without any exception, and the appropriate number of representatives to the Lower Khüral should be elected on a fixed date²⁰. Thus in accordance with the first constitution “State rights”, the parliament was created in 1914 based on the principle of the Upper and Lower Houses of the English Parliament.

With the creation of the parliamentary system of government, the foundation of democracy was laid in Mongolia in the early 20th century and Mongolia entered the era of intensive development. In 1916, *gūn* (duke) Badrakhbaatar submitted for consideration of the Lower Khüral the proposal to establish a Mongolian national bank with the state budget. “He calculated that if Mongolia's total livestock population was supposed to be 16 million, 50 *möngös*²¹ could be levied on a head of big animals and 10 *möngös* per a head of small animals, and the collected three million *lans*²² could

¹⁷ Монгол улсын Дээд, Доод хурал. Баримт бичгийн эмхтгэл 1 (1914—1916). Улаанбаатар: 2003, 24.

¹⁸ Монгол улсын Дээд, Доод хурал. Баримт бичгийн эмхтгэл 1 (1914—1916). Улаанбаатар: 2003, 28.

¹⁹ Цэвээн, Ж. Улсын эрх. Түүвэр зохиолууд. Боть I. Улаанбаатар: 1997, 21.

²⁰ Цэвээн, Ж. Улсын эрх. Түүвэр зохиолууд. Боть I. Улаанбаатар: 1997, 20.

²¹ *möngös* - small national currency unit

²² *Lan*- was introduced as a temporary monetary unit to function as a medium of exchange. One *lan* was

be used to create an authorized fund of the bank. The Lower Khūral supported this proposal and submitted to the Upper Khūral another proposal to conduct a livestock census and a population census as well in order to define the exact number of the livestock and human population.”²³ In 1915, Meeren Dorj of Tusheet khan aimag (ex Minister of Finance of the People’s government) submitted a proposal to the Lower Khūral about replacing the horse relay service between Khūree and aimags by automobile transportation. The cost of relay service between four Khalkha aimags was calculated to be 880 thousand *lan* and all expenditures were suggested to be collected from four aimags in cash. Under Dorj’s proposal, it was resolved to impose extra 150 thousand *lan* relay service tax on Bogd Geegen office, and increase the total expenditure up to one million *lan* and furthermore, use that money to purchase the required automobiles along with the spare parts reserve for 3-4 years and invite professional Russian drivers and technicians. Ex Finance Minister Meeren Dorj’s plan of creating an auto fleet also included the construction of garages, snow protection dams and fixing of tariffs of passenger and freight transportation²⁴. In 1914, clerk Dandaa submitted proposals on coin melting, on establishing a bank, on development of trade, land farming, construction and transportation and on proper utilization of mineral resources and forest reserves. “In view of considerable benefit to the nation’s livelihood, a coin melting business should be started to produce silver, copper and brass coins and dispatch them throughout the world and make Mongolian wealth known to the outside world. Also, some mountains in different khōshuu should be prospected for gold, silver, copper, brass, precious stones, water crystal, coal etc, and the mineral wealth should not be taken out of the country but rich Mongolian individuals should be encouraged to pay for the prospecting and to do the prospecting with the help of wheel devices, and then benefits of mountains would increase”²⁵. It clearly indicates that the Upper and Lower Khūrals considered numerous policy documents aimed at developing the country and making it powerful, and Mongolia was irrevocably put on the road of revival.

The Upper and Lower Khūrals or the parliamentary government was established under Bogd Khan government of Mongolia in 1914, however it was dismissed in the November of 1919 under general Xu Shuzheng’s intervention. According to the documents kept in the National Archives, within the brief time of its existence, the Lower Khūral held the total of 65 sessions and considered many important issues concerning Mongolia’s foreign policy, economy, finance, military, culture and education and submitted them for consideration of the Upper Khūral. The State

equal to one Chinese silver *yanchaan*, 1.42 Russian gold coin, and two *lans* were equal to one Russian paper currency

²³ Пунцагноров, Ц. *Монголын автономит үеийн түүх*. Улаанбаатар: 1955, 109.

²⁴ Пунцагноров, Ц. *Монголын автономит үеийн түүх*. Улаанбаатар: 1955, 109.

²⁵ *Монгол улсын Дээд, Доод хурал*. Баримт бичгийн эмхтгэл 1 (1914-1916). Улаанбаатар: 2003, 33-34.

Upper Khūral held the total of 83 sessions. However, these are incomplete data and no archival documents are left concerning the issues discussed by the State Khūrals in the period between 1914 and 1919²⁶.

Conclusion

Early in the XX century, the Bogd Khan's government launched the development of the Constitution, had got translated the constitutions of about 10 countries like America, England, and Japan and produced a document which contained an analytical conclusion of those international constitutions. Consequently, a draft constitution was produced under the name "State rights". The draft was produced on the example of the Constitution of England and was directed towards creating a constitutional monarchy.

In 1914, the State Upper and Lower Khūrals started functioning officially following the letter of request for creation of the State Khūrals was sent to the Bogd Khan and got his approval. The State Upper Khūral was composed of lords and noblemen whereas the Lower Khūral was composed of administrators and clerks of local settlements. Generally speaking, the State Upper and Lower Khūrals were established on the example of the Upper and Lower Houses of the English Parliament.

Thus, it could be said that the foundation of democracy was laid down in Mongolia with the creation of a universal parliamentary system of governance in the country in the early XX century.

Bibliography

1. Амарсанаа, Ж., and Б. Баярсайхан. *Олон улсын Үндсэн хуулийн оршил. Анхдугаар Үндсэн хуулийн судалгааны эх сурвалж*. Улаанбаатар, 2009.
2. Идшинноров, С. "Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хоёр төслийн тухай." *Музей судлал* (Музей судлал), 2003: 93.
3. Лувсандорж, П. *БНМАУ-ын эдийн засгийн хөгжлийн зангилаа асуудлууд*. Улаанбаатар, 1980.
4. *Монгол улсын Дээд, доод хурал. Баримт бичгийн эмхтгэл 1 (1914-1916)*. Улаанбаатар, 2003.
5. МУИС, Түүхийн тэнхим. *Монгол улсын түүх*. Улаанбаатар, 2006.
6. Пунцагноров, Ц. *Монголын автономит үеийн түүх*. Улаанбаатар, 1955.
7. Сандаг, Ш. "Империализмын үеийн Монголын зах зээл." *ШУА-ийн мэдээ№1*, 1969.
8. Санждорж, Ж. *Монгол төрийн түүхээс, Дэд дэвтэр*. Улаанбаатар, 2007.
9. Цэвээн, Ж. *Улсын эрх. Түүвэр зохиолууд, Боть I*. Улаанбаатар, 1997.

²⁶ *Монгол улсын Дээд, Доод хурал. Баримт бичгийн эмхтгэл 1 (1914-1916)*. Улаанбаатар: 2003, 18.

Өндөр гэгээн Занабазарын эх Ханджамц хатны удам гарлыг нягтлах нь

Ц.Цэрэндорж
(Монгол Улсын Их Сургууль)

Abstract: The opinion that Khandjamts hatan is a daughter of Dalai taish of Durbed tribe is widely accepted among the Mongolian scholars. However, this opinion is based only on the manuscript which called “The Biography of Undur gegeen”. There is no enough evidence because there are different records on the origin of Khandjamts hatan in historical sources such as *the daughter of a daughter of a younger brother of Ochir Khan (Abatai Sain Khan)* or *the Queen of the King of Qarsiri*. In this paper, we have tried to make clear the origin of Khandjamts khatan comparing the relating information in various historical sources, not only religious sources such as “The Biography of Undur gegeen” but also official chronicles written in Mongolian and Manchu languages.

Keywords: *Khandjamts hatan, Undur gegeen Zanabazar, Dalai taish, marriage between the Khalkh Royal Clan and the Oirad Royal Clans*

Халхын Жибзундамба хутагтын анхдугаар дүр Өндөр гэгээн Занабазарын намтрын судлал сүүлийн үед улам эрчимтэй хөгжиж байна. Үүнд гагц түүний намтар төдийгүй эцэг, эх, ах дүүгийн нь намтрын судалгаа бас хамаарагдах агаад түүний нэгэн жишээ нь Өндөр гэгээний эх Ханджамц хатны талаарх судалгаа юм. Гэвч монгол хатдын намтар судлал нь баримт хэрэглэгдэхүүн дутагдалтай байдгийн улмаас төдий л өндөр төвшинд хүрч чадаагүй байна. Ялангуяа XX зуунаас өмнөх үед амьдарч байсан хатдын судалгаанд ийм тал ажиглагддаг. Түүний нэгэн адил Ханджамц хатны намтрын судалгаа ч хангалттай хэмжээнд хийгдсэн гэж хэлэх боломжгүй юм. Тухайлбал, Ханджамцыг Дөрвөдийн Далай тайшийн охин гэж үздэг нь маргаантай асуудлын нэг бөгөөд энэхүү үзлийн гол үндэслэл бол “Өндөр гэгээний намтар”-ын нэг хувилбар дахь “Өөлдийн Далай хааны авхай Ханджамц” хэмээх мэдээ болой. Тус намтар дахь “Далай хаан” хэмээгчийг судлаачид Дөрвөдийн Далай тайш хэмээн үзсэн байдаг.¹ Гэтэл бусад сурвалжид Ханджамц хатны гарлыг харилцан адилгүй тэмдэглэсэн нь бидний анхаарлыг татсаны дээр Далай тайшийн охин болох тухай Ойрадын түүхийн сурвалжид ч, Халхын томоохон түүхэн сурвалжид ч огт гардаггүй нь Ханджамц хатны удам гарлын асуудлыг дахин нягтлах шаардлагатайг харуулж байна. Тиймээс энэхүү өгүүлэлд сурвалж бичгийн мэдээнд тулгуурлан Ханджамц хатны удам гарлыг дахин нягтлахыг оролдъё.

¹ Д.Дашбадрах, Монгол-Түвэдийн улс төр, шашны харилцааны түүх (XVI-XVIII зуун), бот I, УБ., 2012, 53-р тал.

А.Очир, Занабазарын угсаа гарлын тухай - Өндөр гэгээн Занабазар: амьдрал, өв, УБ., 2015.

Д.Энхцэцэг, Ханджамц хатаны тухай – Oirad Studies 2, Budapest, 2016.

Дээр өгүүлсэнчлэн Ханджамц хатны гарлыг “Далай ханы охин” гэсэн тэмдэглэлийг XVI зууны сүүлч XVII зууны эхэн хагаст амьдарч байсан Дөрвөд аймгийн Далай тайштай холбон үзэх нь үндэслэл муутай юм. Учир нь Халх Монгол, Ойрад болон Манжийн төрийн албан сурвалжуудад энэ талаар огт тэмдэглэгдэн үлдээгүй байдаг.

Шашны түүхийн сурвалжуудад ч гэсэн хатны гарлыг хэд хэдэн янзаар тэмдэглэжээ. Тухайлбал: Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн бичсэн Өндөр гэгээний “Ердийн товч намтар”-т:

“... Түүний (Эрхий мэргэн ханы- Ц.Ц.) агь нь Очир Түшээт хаан хэмээх шашин төр хоёрыг агуу ихэд болгоон үйлдэгч болой. Тэр нь энэхүү Богдын эцэг мөн бөгөөд эх нь ч энэхүү Богдын өөрийн өвөг эцэг Очир их хааны дүүгийн охины охин гоо үзэсгэлэнт, сайхан авирт, хатдын эрдэм төгөлдөр Ханджамц хэмээгч болой. Богд нь энэхүү эцэг эх хоёрын хүү болон Нацоддан хэмээх модон гахай жилийн Хор Монголын есдүгээр сарын хорин тавны өглөө олон гайхамшигт өлзий бэлгэ үзүүлэн мэндлэв”² хэмээсэн бол, бусад “Өндөр гэгээний намтар”-т:

“Эх нь ч Богдын түүний өвөг Очир их хааны дүүгийн охины охин мөн бөгөөд ийн хэмээн, “Хатан үзвээс гуа, сайхан зан аальт” хэмээдэг мэт тэрээр өнгө үзэсгэлэнт бөгөөд сэтгэлд зохистой, гуа сайхан агаад хатан эрдэнэ лүгээ адил зан ааль шулуун шударга, гурван эрдэнэд сүсэг төгөлдөр Ханджамц хэмээх нэгэн ажээ.”³

... Гуравдугаар үе ач хөвгүүн Гомбодоржид хойт этгээдээс Өөлдийн Далай хааны авхай Ханджамцыг өргөөлснөөс, гайхамшигийн олон шинж төгөлдөр сайн хөвгүүн гарсан тэр нь Өндөр гэгээн болой.⁴

... Түшээт хан Гомбодоржид Харшир (qarsiri)-ын хааны хатан Ханджамц хэмээхийг хатан болгосон...⁵

гэх мэтээр зөрүүтэй тэмдэглэсэн байна. Нэг буюу ижил төстэй сурвалжийн хувилбаруудад ийнхүү зөрүүтэй байгаа нь Ханджамц хатны удам гарлыг дахин нягтлах зайлшгүй шаардлагатайг харуулж байна.

Ялангуяа Зая бандид Лувсанпэрэнлэй нь Өндөр гэгээнтэй нэгэн цаг үед амьдарч байсан шадар дотно хүн тул түүний бичсэн намтрын мэдээ нь нэлээд итгэмжтэй гэж үзэж болно. Гэтэл тэнд Ханджамцыг ойрад гаралтай тухай огт дурдаагүй нь хачирхалтай.

Ханджамцыг “Харширын хааны хатан” гэдгийн хувьд, Харшир гэдэг нь Харашар нутгийг заасан үг байх боломжтой гэж үзэж байна. Тухайн үед дөрвөдүүд өнөөгийн Увс аймгийн нутагт бус, бүр баруун тийш нутаглаж байсан агаад өнөөгийн Хятадын Харашарын нутагт өнөө болтол торгууд, хошуудууд

² Өндөр гэгээний намтрууд оршивой, эрхлэн хэвлүүлсэн Ш.Бира, Ш.Сонинбаяр, Д.Дашбадрах, УБ., 1995.

³ Агваанлуvsандондов цорж, Өндөр гэгээний намтар, орчуулсан Ж.Ерөөлт, УБ., 2014, 23-р тал.

⁴ Эрдэнэзуугийн түүх, Өндөр гэгээний намтар: Эрдэнэ зуугийн түүх, Жэбзүндамбын гурван дүрийн түүх, хоёр зүйлийн зохиол дэвтэр дотор буй, УБ., 2015, 42-43-р тал.

⁵ Эрдэнэзуугийн түүх, Өндөр гэгээний намтар: Өндөр гэгээний намтар хэмээх судар оршив, УБ., 2015, 215-р тал.

оршин суудаг билээ. Энэ мэдээнээс үзвэл, Ханджамц нь Ойрадын ноёны охин бус, харин хатан байсныг Түшээт хан Гомбодорж булааж авсан гэж ойлгогдохоор байгаа нь хачирхалтай.

Үүнээс гадна, шашны түүхийн зарим зохиолд өгүүлснээр Ханджамцын хоёр нагац (эгч дүү нар) Түшээт ханы угсааны Абахуй ноён, Дархан ноён гэсэн хоёр ноёны хатан болсон ажээ.⁶ Хэрэв Ханджамц Дөрвөд гаралтай байсан бол гурвын гурван охиноо Түшээт ханыханд хадамд гаргасны хувьд түүнийг нь гэрчлэх ямар нэгэн ул мөр дөрвөдүүдийн дунд байх ёстой агал эдүгээ болтол тийм зүйл олдохгүй байгаа нь хачирхалтай.

Дээр нэр дурдагдаж буй Абахуй ноён гэдэг нь Абтай Сайн ханы дүү Абуху Мэргэн ноёны угсааны хэн нэгнийг хэлж байж магадгүй. Харин Дархан ноён нь Түшээт хан Гомбодоржийн дүү Лабдар Дархан ноёны угсааны хүн байж мэдэх юм.

Шашны түүхийн сурвалжуудад ийнхүү тэмдэглэсэн бол иргэний түүхийн сурвалжуудад Ханджамц хатны удам гарлын тухай мэдээ огт үзэгдэхгүй байна.

Хэрэв Ханджамц үнэхээр Дөрвөдийн Далай тайшийн охин байсан бол энэ талаар тухайн үеийн түүхийн баримт, сурвалжид цухас ч атугай дурдагдах учиртай. Мөн Дөрвөдийн ноёд Зүүнгарын ноёдтой адил Цорос овогтой тул Чахундорж, Галдан нарын маргааны үеэр ч энэхүү худ ургийн холбооны талаар дурдагдах ёстой агал тийм мэдээ огт алга байгаа нь Ханджамцыг Далай тайшийн охин гэж үзэхэд эргэлзээ төрүүлж байна.

Харин иргэний түүхийн сурвалжид Түшээт ханыхан Ойрадын хаад ноёдтой ураг барилдаж байсан тухай зурвас мэдээ тэмдэглэгдэн үлджээ. Тухайлбал, Манжийн төрөөс зохиолгосон “Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван гүнгүүдийн илтгэл шастир” (Бас “Илтгэл шастир” гэж дөхөмчлөн нэрлэдэг)-т дараах мэдээ гарч байна.

*Гучин зургадугаар он [Түшээт хан Чахундорж – Ц.Ц.] бараалхаар ирж, Торгуудын тайж Гүнгэ, Охин, Цэвдэн, Сандав таныг түүний эмгэний (эмгийн-Ц.Ц.) дүү Аюуки ханы төрлийн хүмүүн хэмээн төлөө алба бариулан оруулахуйг гуйж айлтгасанд зарлигаар явуулбай.*⁷

Очиртын гэргий Доржравдан жич Халхын Мэргэн хан Эриехэйн гэргий эд цөм Торгууд хан Аюукийн эгч мөн. Эриехэйн ач Чахундорж, цол Түшээт хан

⁶ Зава Дамдин, Сүмбүм, Нэгдүгээр боть, Авралт их дээдийн өрлөг эх, ах дүү хоёрын жасын гарал үүслийн тэмдэглэл оршвой, 1-4-р тал. (Д.Энхцэцэг, Ханджамц хатаны тухай – Oirad Studies 2, Budapest, 2016, 69-р талаас дам эшлэв)

⁷ Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван гүнгүүдийн илтгэл шастир (45-78-р дэвтэр), Монгол бичгээс кирилл бичигт буулгаж, тайлбар хийсэн Ц.Цэрэндорж, Л.Эрдэнэболд, Д.Баржав, Н.Ганбат, манж хятад эхтэй харгуулсан Ц.Цэрэндорж, УБ., 2009, Түшээт хан Чахундоржийн олдворын шастир, 11-р тал.

Үүнтэй ижил мэдээ “Магад хууль”-д гарч байгааг нанхиад эхээр нь сийрүүлбэл дараах байдалтай аж.

理藩院題、喀爾喀土謝圖汗請以其祖母族人厄魯特托爾果特阿玉什等之子孫四十餘台吉、請安進貢應不准行得旨、台吉衛寨桑囊格俄波、俄欽車卜登三都卜俱如土謝圖汗奏請准其請安進貢餘如議 (聖祖仁皇帝實錄 卷之一百八十四 康熙三十六年 七月日)。

хэмээгүй. Галданы Очиртыг дараар одсоныг /6 а/ сонсоод цэрэг авч өмөглөөр одож гүйцэгдсэнгүй. Доржравдан Торгуудад эрээр одвой.⁸

Үүний урьд Шүхэр дайчин Баатар хун тайжийн охиныг түүний хөвгүүн Пунсагт гэргий болгож аваад, Аюукийг төрж Баатар /8а/ хунтайжийн газарт тэжээх бөлгөө. Хо өрлөг нутаг нүүх цагт олж аваачсангүй. Хурд Торгууд Зүүнгар дугаа сэв болсон боловч басхүү таслаагүй. Хойно Шүхэр дайчин Тангудад одоод гэдэрэг буцахуйд Зүүнгарын газрыг дайрсны тулд Аюукийг авч эгвэй. Аюукид /8б/ нэгэн эгч, нэгэн охин дүү буй амуй. Эгчийг Халхын Мэргэн хан Эриехэйд гэргий болгож өгвэй. Охин дүүг Хошуудын Сэцэн хан Очиртод гэргий болгож өгвэй. Очирт бас түүний охиныг Аюукийн ахмад хөвгүүн Шагдаржавт гэргий болгож өгвэй. Эриехэйн ач Чахундорж бас ч /9а/ түүний охиныг Очиртын ач Лувсангүмбү аравданд гэргий болгож өгвэй. Чахундорж хэмээгч даруй Халхын Түшээт хан мөн. Галдан хэмээгч Аюукийн нагац мөн. Угтаа Очиртын ач охин Ануг гэргий болгож аввай. Хойно Очиртод муудаж аргадан алж, бас цэрэг авч Халхыг /9б/ дараар дарахуйд Чахундорж эсэргүүцэж чадахгүйн тул аймгийн ардыг авч дотор дагаар ирвэй. Вэй зайсан, Гүнгэ, Охин, Цэвдэн, Сандав хэмээгч Чахундоржийн эмгийн төрхөм мөн. Дагаар ирээд Халхын олон тайжийн хууль ёсоор алба барьж бараалхахуйг гуйсанд /10а/ зарлигаар явуулбай. Очирт алагдсаны хойно түүний гэргий Торгуудад эрээр одоод, түүний ах Аюукид түшиж суужухуй. Ануд нэгэн охин дүү буй амуй. Нэр Ахай. Галданы ахын хөвгүүн Цэвээнравдан гэргий болгож авсугай хэмээхуйд Галдан булааж аввай. Цэвээнравдан хорсч Борталд нүүгээд Аюукид /10б/ ураг бололцсугай хэмээн гуйсны тулд Аюук түүний охиныг гэргий болгож өгвэй.⁹

Дээрх сурвалжийн мэдээнд Халхын Мэргэн хан Эриехэйн гэргий, Хошуудын Очирт ханы гэргий нарыг Аюукийн эгч, эсвэл нэг нь эгч, нөгөө нь охин дүү гэх мэтээр зөрөөтэй тэмдэглэсэн байна. Ямартай ч, Чахундоржийн эмэг эх нь Торгуудын Аюуки хантай ах дүүгийн холбоотой байсныг дээрх мэдээнүүд харуулж байна.

Эдгээр мэдээнд үндэслэн Торгуудын ноёд, Цоросын ноёд хийгээд Халхын Түшээт ханы ургийн холбоог гаргавал дараах байдалтай байна.

⁸ Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван, гүнгүүдийн илтгэл шастирын далан есдүгээр дэвтэр, Шастирын жаран гуравдугаар, Алашаны Өөлд аймгийн шастирын хураангуй, 5-6-р хуудас.

⁹ Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван гүнгүүдийн илтгэл шастирын нэг зуун нэгдүгээр дэвтэр, Шастирын наян тавдугаар, Торгууд аймгийн шастирын хураангуй.

Одоо дээрх бүдүүвчид гарч буй хүмүүсийг нягтлан авч үзье. Судлаачид Оросын архивын баримтад тулгуурлан Хо өрлөгийг 1644 онд нас барсан гэж үздэг. Ойролцоогоор 75 насалсан гэж үзвэл тэрээр хамгийн эртдээ 1570 онд төрсөн бололтой. Хэрэв тийм бол, түүний хөвгүүн Шүхэр дайчин эртдээ л 1580-аад оны сүүлчээр, харин ач Пунсаг их л эртдээ 1605 онд, Пунсагийн охин хамгийн эртдээ л 1620-оод оны эхээр төрсөн байх учиртай. Гэтэл 1620 он гэхэд Эриехэй Мэргэн хан хэдүйн нас барж түүний хөвгүүн Гомбодорж хан ор залгасан байв. Үүнээс үзэхэд Аюукийн төрсөн эгч яаж ч бодсон Эриехэйн гэргий байх боломжгүй байна. Тэр тусмаа, Эриехэйгээс хамаагүй хожим амьдарч байсан Хошуудын Очирт сэцэн ханы гэргийтэй эгч дүү байх боломж маш хомс. Тиймээс Эриехэйн хатан нь Аюукийн төрсөн эгч бус, төрлийн эгч байж магадгүй.

Монгол сурвалжаас үзэхэд Эриехэйд Бинтү хатан (түүнээс Түшээт хан Гомбодорж төрсөн), Сүн тайху (түүнээс Ламжав Дайчин ноён төрсөн), Дэлгэр бэйж гэдэг хатад байжээ.¹⁴ Эдний дотроос Бинт хатан нь торгууд хатан байсан бололтой.

Үнэхээр Түшээт ханы хошуунд Торгууд баг хожим болтол байжээ. Угийн бичгээс нь үзвэл тэд Аюуки ханы дэд хөвгүүн Убаши сэцэний үр хойчис агаад 1915 оны байдлаар Торгууд багийн тайж нарын тоо 20 байжээ.¹⁵

Нөгөө талаар, Өндөр гэгээний зарим намтарт тэмдэглэсэнчлэн Ханджамц “Богдын түүний өвөг Очир их хааны дүүгийн охины охин мөн” гэсэн нь Очир их хаан гэдэг нь Өндөр гэгээний элэнц өвөг Абтай Сайн ханыг хэлж байна. Абтайд Абуху Мэргэн ноён, Хятад Илдэн хошууч, Түмэнхэн Хүндлэн цөхүр, Бахарай Хошууч ноён, Бодисун отгон ноён хэмээх дүү нар байжээ. Өөрөөр хэлбэл, эдгээр дүү нарын аль нэгийн нь зээ охин Ханджамц гэсэн үг болно.

¹⁰ Хо өрлөг - Торгуудын тэргүүлэгч ноён.

¹¹ Баатар хунтайж - Цорос буюу Зүүнгарын тэргүүлэгч.

¹² Очирт хан - Хошуудын тэргүүлэгч бөгөөд Ойрадын чуулганы дарга.

¹³ Ану - Галдан бошогтын хатан.

¹⁴ Шара-гуджи. Монгольская летопись XVII века, М., 1957, с. 167.

¹⁵ Н.Хатанбаатар, Халхын Түшээт ханы хошууны зарим отог, багийн үүслийн тухай - *Түүхийн судлал*, боть 40, УБ., 2010, 202-р тал.

Гэтэл Ханджамцын эцгийн нь тухай дурдаагүйгээс үзэхэд Ханджамцын эцгийн тал тийм ч өндөр гарал угсаатай байгаагүйг харуулж байна гэлтэй.

Тухайн үеийн Халх-Ойрадын ургийн холбооны тухай мэдээ харьцангуй хомс юм. Гэсэн хэдий ч энэ нь огт худ ураг барилддаггүй байсан гэсэн үг бус агаад Халх-Ойрадын худ ургийн харилцааг харуулах дам мэдээ ганц нэг тохиолддог. Тухайлбал: “Илтгэл шастир”-ын “Өөлдийн төрийн жүн ван Аравтаны олдворын шастир”-т *“Бас Халхын чин ван Цэвээнжав, жүн ван Гүмбү, Гүрүсихи-г бүрнээ Аравтаны ураг элгэн хэмээн зарлигаар тэднийг харьяат хүмүүн зарж, Аравтаныг олдон дагуултугай хэмээн тушаавай.”*¹⁶ гэдэг мэдээ гардаг. Засагт хан Шарын дүү Цэвээнжавын хувьд, түүний эгч Жал нь Галдан бошогтын үеэл ач Аравтаны гэргий байжээ. Харин Хүндлэн бошогт Гүмбү (Түмэнхэн Сайн ноёны 13-р хөвгүүн. Бас Гомбо гэх нь буй.), Гүрүсихи (Абатай Сайн ханы дүү Абуху Мэргэн ноёны жич хөвгүүн) нар Аравтантай ямар худ ургийн холбоотой байсан нь тодорхой бус байна.

Гэтэл дээр дурдсан Ханджамц хатны эгч буюу охин дүү нь Абахуй ноёнттой (Абуху ноёны үр хойчис бололтой) гэрлэсэн гэсэн мэдээ энд гарч буй Абуху ноёны угсааны Гүрүсихи-г Зүүнгарын Аравтаны “ураг элгэн” гэсэнтэй таарч байгаа нь сонирхолтой агаад хэрэв Ханджамц Ойрадын хэн нэгэн язгууртны охин байсан гэж үзвэл, үүгээр Абуху ноён, Зүүнгарын Аравтан нарын хооронд худ ургийн холбоог тайлж болох мэт. Гэвч цаашид шинэ мэдээ баримтыг хайн олж, энэхүү асуудлыг нягтлан судлах шаардлагатай, одоогоор баттай хэлэх боломжгүй байна. Ямартай ч, “Илтгэл шастир”-ын дээрх мэдээ нь Халх, Ойрадын ноёд язгууртны хооронд худ ургийн холбоо байсныг илтгэн харуулж байна гэлтэй.

Дээрх бүгдээс дараах зүйлийг тоймлон мэдэж болохоор байна.

- Өндөр гэгээний эх Ханджамц нь Дөрвөдийн Далай тайшийн охин мөнийг батлах найдвартай баримт үгүй байна. Одоогийн байдлаар Ханджамц хатны удам гарлыг нэгэн тийш шийдэх боломж үгүй, сурвалж бичгийн мэдээ харилцан зөрөөтэй байгаа тул түүнийг Дөрвөдийн Далай тайшийн охин гэж үзэх нь осолтой. Ялангуяа, “Өөлдийн” гэснийг “Дөрвөдийн”; “Далай хан” гэдгийг “Далай тайш” хэмээн “гүжирдэн” тайлбарлах нь зохимжтой бус хэмээн үзэж байна.
- Бидний гарт буй эх хэрэглэгдэхүүнд тулгуурлан Ханджамц хатны удам гарлыг нарийн тогтоох боломж хомс байгаа хэдий ч, Ханджамц нь Абтай Сайн ханы хэн нэгэн дүүгийн зээ охин байж магадгүй. Гэвч энэ нь тэрээр эцгийн талаараа Ойрадын аль нэгэн аймгийн язгууртны гэр бүлээс гаралтай байхыг үгүйсгэнэ гэсэн үг биш.

Тэгвэл юуны учир Ханджамцыг Дөрвөдийн Далай ханы охин гэж тэмдэглэсэн бэ гэдэг асуулт гарч ирнэ. Хэдийгээр баттай хариулт биш боловч, бид дараах таамаглалыг дэвшүүлж байна. Өндөр гэгээний эмэг эх нь Торгуудын

¹⁶ Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван гүнгүүдийн илтгэл шастир (45-78-р дэвтэр), Монгол бичгээс кирилл бичигт буулгаж, тайлбар хийсэн Ц.Цэрэндорж, Л.Эрдэнэболд, Д.Баржав, Н.Ганбат, манж хятад эхтэй харгуулсан Ц.Цэрэндорж, УБ., 2009, 161-р тал.

нөлөө бүхий язгууртны охин (Аюуки ханы төрлийн эгч байж магадгүй) байсан нь бидний дээр дурдсан баримтаар батлагдсан агаад ийнхүү Өндөр гэгээний дээд удамд Ойрадын нөлөө бүхий язгууртны охин байсан нь хожмын түүхчид Өндөр гэгээний эхийг ойрад гаралтай гэж үзэхэд хүргэсэн байж болохоор байна. Ийм үзэл Өндөр гэгээний амьдарч байсан цаг үеэс нэлээд хожим үүссэн болох нь ижил төстэй сурвалж дотор ч түүний эхийн гарлыг өөр өөр бичсэнээс харагдаж байна гэлтэй. Тиймийн учир хожмын түүх намтар бичигсэд Өндөр гэгээний эмэг эх ойрад хүн байсныг эх нь гэж ойлгоод, Торгууд аймгийг дээрх намтар бичигдэх үед Ойрадын гол аймаг болоод байсан Дөрвөд аймгийн Далай хан хэмээн ойлгосон байж мэдэхээр байна. Ер нь “Өндөр гэгээний намтар” нь маш олон хуулбар, хувилбартай, олон үе дамжин нэмж зохиогдсон шинжтэй сурвалж гэдгийг сануулахад илүүдэхгүй. Өндөр гэгээний эхийг Далай ханы охин гэж “сурталчлах” нь Манжийн эрхшээлийн үед Халхтай хамгийн ойр бөгөөд Ойрадын гол аймгийн үүрэг гүйцэтгэх болсон дөрвөдүүдийн дунд Богд Жибзундамба хутагтыг тахин шүтүүлэх, бурханы шашныг дэлгэрүүлэх, Богдыг нийт Ар Монголын бурханы шашны тэргүүн гэж хүлээн зөвшөөрүүлэх зэрэг суртал ухуулгын зорилготой байхыг ч үгүйсгэх аргагүй юм.

Нөгөө талаар, XVII зууны эхэн хагаст Дөрвөн Ойрадын дотор Хошууд, Торгууд, Зүүнгар аймаг ихээхэн хүчирхэг байж, Дөрвөд аймаг тэдэн лүгээ ижил хэмжээнд хүрээгүй байсан гэж таамаглаж болно. Абтай хан тэргүүтэй Халхын зүүн гарын ноёд Ойрадын хамгийн нөлөө бүхий аймгийн хан ноёдтой худ ургийн харилцаа тогтоохыг оролдсон нь мэдээж бөгөөд хожим Түшээт хан Чахундорж, Ойрадын чуулганы дарга Хошуудын Очирт хантай худ ургийн харилцаа тогтоож байсан нь үүнийг гэрчилнэ. Өөрөөр хэлбэл, Абтайн угсааны ноёд, ялангуяа түүний гол угсаа Ойрадын олон аймаг дотроос харьцангуй хүч буурай Дөрвөд аймгийн тэргүүнтэй худ ургийн холбоо тогтоосон байх магадлал бага гэж үзэж байна.

Гэвч бидний энэ таамаглал Ханджамц Дөрвөд аймгийн хүн байсныг бүрэн үгүйсгэж буй хэрэг бус, таамаглалын шинжтэй зүйл болохыг дурдсугай. Хожим шинэ мэдээ баримт олдож, Өндөр гэгээний эхийн удам гарал улам тодрох буй за.

Ашигласан ном зохиол

Сурвалж хэрэглэгдэхүүн

1. Агваанлуvsсандондов цорж, Өндөр гэгээний намтар, орчуулсан Ж.Ерөөлт, УБ., 2014.
2. Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван гүнгүүдийн илтгэл шастир (45-78-р дэвтэр), Монгол бичгээс кирилл бичигт буулгаж, тайлбар хийсэн Ц.Цэрэндорж, Л.Эрдэнэболд, Д.Баржав, Н.Ганбат, манж хятад эхтэй харгуулсан Ц.Цэрэндорж, УБ., 2009.
3. Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван, гүнгүүдийн илтгэл шастирын далан есдүгээр дэвтэр, Шастирын жаран гуравдугаар, Алашаны Өөлд аймгийн шастирын хураангуй.

4. Зарлигаар тогтоосон гадаад монгол, хотон аймгийн ван гүнгүүдийн илтгэл шастирын нэг зуун нэгдүгээр дэвтэр, Шастирын наян тавдугаар, Торгууд аймгийн шастирын хураангуй.
5. Өндөр гэгээний намтрууд оршивой, эрхлэн хэвлүүлсэн Ш.Бира, Ш.Сонинбаяр, Д.Дашбадрах, УБ., 1995.
6. Шара-туджи. Монгольская летопись XVII века, М., 1957.
7. Эрдэнэзуугийн түүх, Өндөр гэгээний намтар // Монголын түүхэн сурвалж бичгүүд- XIX боть, УБ., 2015.

Судалгааны зохиол

1. Д.Дашбадрах, Монгол-Түвэдийн улс төр, шашны харилцааны түүх (XVI-XVIII зуун), бот I, УБ., 2012, 53-р тал.
2. А.Очир, Занабазарын угсаа гарлын тухай- Өндөр гэгээн Занабазар: амьдрал, өв, УБ., 2015
3. Н.Хатанбаатар, Халхын Түшээт ханы хошууны зарим отог, багийн үүслийн тухай - *Түүхийн судлал*, боть 40, УБ., 2010, 196-203-р тал.
4. Д.Энхцэцэг, Ханджамц хатны тухай – *Oirad Studies* 2, Budapest, 2016, 60-74-р тал.

“I am the Fiddler of Erlig Khan” – The Bard as the Mediating Interpreter of the Hero in Kalmyk Epic Tradition

Birtalan Ágnes

(Department of Mongolian and Inner Asian Studies,
Eötvös Loránd University Budapest)

Introductory remarks

The Hungarian scholar Gábor Bálint of Szentkatolna (1844–1913) recorded a considerable amount of linguistic and folklore material among the Astrakhan Kalmyks in 1871–1872.¹ He also collected fifteen unique tales (Bálint *utu tūli*)² and although he did not note down any epos,³ half of the tales contain versified fragments inserted into the prosaic texts that have parallels in heroic epics of the Kalmyks and other Mongolian ethnic groups. While I was working with Bálint’s material, tale No. 10. attracted my attention due to its mythological motifs. The plot is about the son of the Oirats’ Richman (Bálint *Őrdin bayin*) who was born to fight with Erlig Khan’s warrior and is supported in his deeds by Erlig Khan’s (the ruler of the Underworld) fiddler (Bálint *xūrči*).

From the rich mythological background of the tale here only the following motifs and motif-elements are discussed:

1. The hero is helped by the fiddler of Erlig Khan in defeating the warrior sent against him by the ruler of the Underworld.
2. The hero obtains the fiddler’s support via giving him his horse (the motif of an offering).
3. The fiddler gives advice to the hero how to defeat Erlig’s warrior and his sister (the motif of the support of a helping spirit).

¹ In details: Birtalan, Ágnes (ed. and intr.): *Gábor Bálint of Szentkatolna, A Romanized Grammar of the East- and West-Mongolian Languages. With popular Chrestomathies of both Dialects*. (Budapest Oriental Reprints: Series B 3) Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences - Csoma de Kőrös Society 2009. pp. XI–XIII. The research on folklore and dialects of Mongolian ethnic groups of the author is supported by the Hungarian Scientific Fund (OTKA K 100613).

² Translation of the fifteen tales with annotation: Birtalan, Ágnes: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century. Philological Studies on the Basis of Gábor Bálint of Szentkatolna’s Kalmyk Texts*. (Oriental Studies 15) Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences – Elista, Kalmyk Institute of Humanitarian Studies of the Russian Academy of Sciences 2011. pp. 83–136. The transcription of Kalmyk lexemes and phrases follows Bálint’s system which is quite close to the present-day pronunciation.

³ Among the Khalkhas Bálint collected not only original tales but he transcribed the *Geser* epic into spoken Khalkha on the basis of Schmidt’s version written in Uigur-Mongolian script (cf. Šmidt, I. Ja.: *Podvigi ispolnennago zaslug geroja Bogdy Gesser Hana, istrebitelja desjati zol v desjati stranah; gerojskoe predanie mongolov, s napečatannago v Pekine ekzemplara*. S. Peterburg, Imperatorskaja Akademija Nauk 1836; Schmidt, Isaak Jakob: *Die Thaten Bogda Gesser Chan’s, des Vertilgers der Wurzel der zehn Übel in den zehn Gegenden. Eine ostasiatische Heldensage*. St. Petersburg, W. Gräff – Leipzig, Leopold Voss 1839.). Unfortunately Bálint’s manuscript has been lost or has not been found yet.

4. The fiddler transforms the hero and takes him into the Underworld, but for the first time he does not understand Erlig's and his retinue's dialogue (the motif of the absence of the hero's real initiation).

5. The fiddler interprets the "language" used by the spirits for the hero (the motif of the helping spirit's mediation).

6. The hero is pursued by Erlig's envoys in various forms in order to steal his soul, but he overcomes them with the help of the fiddler's advice (the motif of rescuing souls cf. in shamanic narratives).

7. During his second visit into the Underworld the hero understands the dialogue of the spirits' world and overcomes Erlig's envoys again (the motif of the hero's initiation).

8. The hero marries the sister of the fiddler (the motif of the spirit spouse ?).

The chain of the selected motifs demonstrates the significant presence of the mythological background in the Kalmyk narrative tradition. The fiddler, Erlig Khan's entertainer plays a key role in the epic hero's development: primarily he is a mediator between the hero and the world layer of spirits, and later with his help the hero obtains initiation in the realm of Erlig Khan.

Gábor Bálint of Szentkatolna – the first Hungarian Mongolist in a classical sense

Gábor Bálint of Szentkatolna (13 March 1844 Transylvania, Szentkatolna, near Kézdivásárhely [today Târgu Secuiesc] – 26 May 1913 Transylvania, Temesvár [today Timișoara]) was one of the first versatile researchers of Mongolian languages.⁴ He recorded folklore and religious material during his long lasting field work among the Kalmyks (1871–1872) and among the Khalkhas (1873).⁵ Bálint started his research trip to Turkic and Mongolian speaking peoples in the summer of 1871 and after his arrival back in Hungary (1874), he started to process and edit his records. While he succeeded in publishing his Kazan Tatar material⁶ he failed to issue the Kalmyk and Khalkha records. Nevertheless Bálint prepared an exceptionally precise transcription of that-time vernacular.⁷ Both materials present the first long corpuses of 19th century Kalmyk and Khalkha spoken tongues. Though Bálint could not (or did not wish to?) work with his Mongolian material, he constructed a comparative grammar of Kalmyk and Khalkha and translated it with an additional chrestomathy into fairly

⁴ On his life: Kara, György (ed.): *Bálint Gábor keleti levelei. Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról. Értekezése a mandsuk szertartásos könyvéről*. Budapest, Kőrösi Csoma Társaság 1973. [Gábor Bálint's eastern letters. His report on his journey in Russia and Asia and on his linguistic studies. His treatise on the Ritual book of the Manchus] and Birtalan: *Gábor Bálint of Szentkatolna, A Romanized Grammar*. passim.

⁵ Further data on his fieldwork, cf. Birtalan: *Gábor Bálint of Szentkatolna*. pp. X–XVI.

⁶ Text critical re-edition: Berta, Árpád: *Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuauflage der Originalsammlung von G. Bálint 1875–76*. (Keleti Tanulmányok – Oriental Studies 7.) Ed. Apor, Éva. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1988.

⁷ *Nyugati mongol (Kálmik) szövegek*. (184 pages), Nr.: M. Nyelvtud. 4/109; [Western Mongolian (Kalmyk) texts]; *Keleti mongol (khalkha) szövegek*. (88 pages), Nr.: Ms1379/2; [Eastern Mongolian (Khalkha) texts].

good English. But this early achievement of Mongolian studies – that could become a milestone of international research – remained unpublished as well.⁸ Concerning his working methods, circumstances of his recording activity, informants and his estimation about particular folklore genres, considerable amount of data are included in his *Report*,⁹ his brief *Account*,¹⁰ his letters¹¹ and his recently published fragmentary diary.¹²

The successful fieldwork method – which Bálint worked out among the Christianised Tatars in Kazan - was employed among the Kalmyks; therefore he worked mainly with schoolboys and teachers of the “Kalmyk foster home and school” (in Hungarian “Khalymik növelde és iskola”) in Astrakhan, where he spent eight months (end of September 1871 – May 1872). The Kalmyk text corpus was published recently: Birtalan, Ágnes: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century. Philological Studies on the Basis of Gábor Bálint of Szentkatolna’s Kalmyk Texts.* (Oriental Studies 15) Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences – Kalmyk Institute of Humanitarian Studies of the Russian Academy of Sciences 2011. The voluminous corpus includes a great variety of folklore genres, simple dialogues of Kalmyk vernacular and brief narratives on Kalmyk folk customs.

The Tales (Bálint *utu tūli*) in Bálint’s Kalmyk Manuscript¹³

The tales constitute more than half of the Kalmyk manuscript and offer a very rich source material of 19th century Kalmyk vernacular and to a lesser extent of the formal language. Bálint also refers to a collection of folklore texts recorded by him in Kazan which included tales, but its fate is unknown.

“After living two and a half months in Kazan I mastered the spoken Kalmyk tongue so that I speak and write in it. After listening I collected words, folk tales, folk songs, riddles, materials representing the purest folk tongue for a little Chrestomathy.”¹⁴

On the recording of tales in Astrakhan Bálint commented as follows:

⁸ Its first publication: Birtalan: *Gábor Bálint of Szentkatolna, A Romanized Grammar.*

⁹ Bálint Gábor Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Meléklet öt khálýmik dano hangjegye. In: *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből.* IV. (1875) pp. 1–19. [Gábor Bálint’s report on his journey in Russia and Asia and on his linguistic studies. With notes of five Kalmyk songs. In: Treatises from the Department of Linguistics and Aesthetics of the Hungarian Academy of the Sciences] cf. also Kara, György: *Bálint Gábor keleti levelei.*

¹⁰ [Bálint, Gábor]: Jelentés az Akadémiához. In: *Akadémiai Értesítő.* V. (1871) pp. 244–245. [Report to the Academy. In: Proceedings of the Academy] cf. also Kara, György: *Bálint Gábor keleti levelei.*

¹¹ Cf. Kara: *Bálint Gábor keleti levelei.* passim.

¹² Zágoni, Jenő (ed. and intr.): *Szentkatolnai Bálint Gábor, Válogatott írások.* Budapest, [without publisher] 2005. pp. 7–58. [Selected writings of Gábor Bálint of Szentkatolna]

¹³ Bálint’s *Manuscript* pp. 36–139, in Birtalan: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century.* pp. 83–136. There are two folk tales and some short anecdotes in the Khalkha collection, too (it is currently under elaboration).

¹⁴ “1 harmadfél hónapi Kazánba lételem alatt magamévá tettem a kalmik népnnyelvet annyira, hogy rajta beszélek és írok; gyűjtöttem egy kis Chrestomathiára való anyagot, mely áll tulajdon hallomásom után följegyzett szók, népmesék, népdalok és talányokból, a lehető tiszta népnnyelven.” *Jelentés az akadémiához.* pp. 244–245 (cf. Kara: *Bálint Gábor keleti levelei.*). The Hungarian spelling follows Bálint’s original orthography.

“After the folk songs followed the recording of tales with more difficult [syntactic] structure. These [tales] were written down in Kalmyk script by young Kalmyks from various tribes, some of them visited the secondary school, some the surgical school, and others the elementary school and were considered to be good story-tellers. These tales written down in Kalmyk script were told sentence by sentence for me by my instructor according to the people’s pronunciation. This way we prepared the transcription that I read out to him and corrected [the parts] which I had heard incorrectly. The grammatical analysis and the interpretation of the tales followed thereafter. My tale collection prepared this way contains fifteen shorter and longer folk tales written down with Kalmyk letters and in an abbreviated Hungarian transcription. All the texts recorded from the Kalmyk tongue are transcribed in both ways [i. e. in Kalmyk script and in translation].”¹⁵

Bálint named all his tales as *utu tūli*¹⁶ “long tales” and marked them with numbers without giving any titles. A list of tentative titles is provided below, referring either to the protagonist or the main event of the plot in accordance with the motif-catalogue of László Lőrincz.¹⁷ These pseudo-titles might help the reader to find further parallel material and also identify the plot with tales of Mongolian or any other ethnic groups.¹⁸

First tale *Bojšry* “The sparrow” pp. 36–38.¹⁹

Second tale *Köwūn moyā xoyr* “The boy and the snake” pp. 39–41.

Third tale *Kūnē zayā* “Human fate” pp. 42–45.

Fourth tale *Moyā köwūn* “The snake lad” pp. 46–50.

Fifth tale *Tarwǰ xān* “The Steppe-eagle khan” pp. 51–55.

Sixth tale *Zul-šar Arsln bātr* “The Lamp-yellow Lion hero” pp. 56–61.

Seventh tale *Mīs, noxā, xulyñ* “The cat, the dog and the rat” pp. 62–67.

Eighth tale *Ačit köwūn* “The benefactor son” or *Öwgnā ĵurwn köwūn* “The old man’s three sons” pp. 68–74.

Ninth tale *Önčñ köwūn* “The orphan boy” pp. 75–81.

Tenth tale *Ördñ Bayin kūñ ba Erlg nomīñ xān* “Oirats’ Richman and Erlig, the Khan of the Holy Teaching” pp. 82–88.

¹⁵ “A dalok gyűjtését követte a nehezebb szerkezetű népmeséké, melyeket részint a gymnasiumba, részint a sebészeti tanodába, részint pedig az elemi iskolába járó és jó mesélőknek tartott, különböző törzsű, fiatal khalyimikok irtak össze khályimik írással. Ezen khályimik írásu meséket tanítóm a népkiejtés szerent nekem mondatolta és így láttuk el átírással; ezen átírást azután én fölolvastam és a netán roszul hallottakat kijavított, erre következett a mese nyelvtani fejtegetése és értelmezése. Az így eszközölt mesegyűjteményem 15 hosszabb és rövidebb népmesét tartalmaz khalyimik betűkkel és rövidített magyaros átírással. A khalyimik nyelvből gyűjtött anyag mind ilyen kettős írásu.” Bálint: *Jelentése*. p. 12.

¹⁶ On the Kalmyk folklore genre terminology, cf. Lőrincz, L[ászló]: La terminologie du folklore Kal-mouck. In: *AOH XVIII*. (1965) pp. 149–158, on p. 156.

¹⁷ Lőrincz, László: *Mongolische Märchentypen*. (BOH XXIV, Asiatische Forschungen 61). Budapest, Akadémiai Kiadó 1979.

¹⁸ The translation and motif analysis of the tales cf. Birtalan: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century*. pp. 83–136.

¹⁹ Pages in Bálint’s original Manuscript.

Eleventh tale *Čulūn xar bātr* “Stone-black hero” pp. 89–95.

Twelfth tale *Ulādā bātr ba Čon-bawγā* “Ulaadaa hero and the Wolf-wife” pp. 96–104.

Thirteenth tale *Xānī kūkn ba zāsngīn köwūn* “The khan’s daughter and the nobleman’s son” pp. 105–114.

Fourteenth tale *Žiryļčn Ulān Xačir* “The Glad Red-faced [hero]” pp. 115–125

Fifteenth tale *Kecū Berk bātr* “The Hard Solid hero” pp. 126–139

The Bálint-corpus is particularly remarkable concerning tale motifs and formulae, but less interesting from the point of view of the style of the formal language used in story-telling. For several reasons the original language of expert story-tellers appear distorted: first of all the majority of the informants – as it is obvious from Bálint’s above statement – were school-boys, who remembered without doubt the commonly repeated formulae of the Kalmyk tale-heritage: such as the beginning and closing formulae, the detailed description of the hero’s social and natural environment, the motif of fights of the protagonist and the antagonist and the epithets. By contrast, they simplified and sometimes minimised passages connecting particular motifs, repeating frequently the expressions: “then, later, thereafter, thereupon, meanwhile”; these connecting passages are created in a simple colloquial manner in most of the tales.²⁰

Bálint’s tales offer a broad scale of mythical beings representing the pantheon of Kalmyk folk religion. Bálint’s main informants, the schoolboys and teachers can be considered as practitioners of the syncretic mixed religious practice – we can call folk religion – in their everyday life and on feast days. They were aware of the beings folk religious pantheon according to the plot of the tales and information emerging in ethnographic texts noted down by Bálint.²¹ Phenomena of that time folk religious ritual practice can be traced by carefully studying the material as well. Various spirits and deities of the Kalmyk pantheon appear in Bálint’s texts, first and foremost in the tales. Here, I highlight only some mythical beings from the far more numerous ones in order to create the mythological background of the spirit-mediator in question, i. e. Erlig Khan’s fiddler – in connection to the central topic of the present conference. In the Kalmyk tales an accentuated role is given to the *zavāč* (written in other sources

²⁰ Nonetheless these fragments are important in the research of the strategies of language usage and provide valuable material for the 19th century idiom.

²¹ Birtalan: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century*. pp. 137–167.

also as *zayaači*) spirit²² and to the *mangs/mūs*.²³ The demonic *šulm*, the *birmin-šulm-xan*²⁴ and *erlg* as the messenger spirit from the Underworld²⁵ also appear frequently. From among the animal-shaped spirits the hare, the fox and the wolf (this later appears in both positive and negative roles) are the most frequent figures in the tales. As I plan to devote a separate article to investigating all these mythological beings and narratives connected to them, here I do not go into further detail.

The Tale No. Ten of Bálint's Kalmyk manuscript

The tentative title of the tale is *Ördin Bayin kün ba Erlg nomīn xān* "Oirats' Richman and Erlig, the Khan of the Holy Teaching"; it occupies the pages 82–88 in Bálint's manuscript.²⁶ According to the Mongolian emic genre-comprehension the tale belongs to the group of *šidet ülger* (Khalkha) "magic tale", as the magical and supernatural elements are represented in it extensively. The main motif-clusters around which the narration is structured are the followings:

²² "Łayayači (mong.), jayaač (khal.), zayači (kalm.), zayagša, zayaaši (bur.) „Schöpfergeist, Demiurgos, guter Geist der Menschen“; mong. *ĵayaġan* „Schicksal“, *ĵayaġa-* „Schicksal verursachen“ + *-γci* (Nomen actoris) „Schicksal Verursacher“. ... In den oir.-kalm. Epen spielen die *zayači* als Schenker eines Erben den kinderlosen Alten, eine Rolle, und kommen in verschiedenen Gestalten vor: Berggeist, Sippenahne, himmlischer Bote der Götter, heiliger Einsiedlerlama (spätere Gestalt)." Birtalan, Agnes: Die Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie. I. Abteilung. Die alten Kulturvölker* 34. Lieferung. Ed. Schmalzriedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm. Stuttgart, Klett-Cotta 2001. pp. 879–1097, on pp. 1001–1002. In more details: Kičikov, S. A.: Archaische Motive bei der Herkunft des Helden und ihre Umbildungen in den Jangyār-Versionen. In: *Fragen der mongolischen Heldendichtung* III. (Asiatische Forschungen 91). Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1985. pp. 301–337, on pp. 311–313. On the various appearances of the *zayāč* in Kalmyk tales: a travelling old man on camelback, old woman, soul of ancestors, local spirit, Lama cf. Nadbitova, I. S.: *Sjužety, obrazy i stilevyje tradicii kalmyckih volšebnyh skazok*. Elista, KIGI RAN 2011. pp. 39, 135–136.

²³ "Mangyus (mong.) „Dämon, böser Geist“, *mangas* (khal., ord., etc.), *mangadxai* (bur.), *mangs/mūs* (oir.-kalm.)." Birtalan: *Die Mythologie*. pp. 1009–1010; in more detail: Lórinicz, L[ászló]: Die Mangus-Schilderung in der mongolischen Volkliteratur. In: *Mongolian Studies*. (BOH XIV.) Ed. Ligeti, L[ouis]. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970. pp. 309–340. In Bálint's tales the *mangs* appears mostly as an anthropomorphic enemy or in some cases as an ally of the hero.

²⁴ For the group of demons called *šulm(n)* (Kalm.), *simnus*, *šumnus* (Mong.), *šulam*, *šulmas* (Khal.), *šolmo*, *šolmos* (Bur.) cf. Birtalan: *Mythologie*. pp. 1043–1044. For Birmanen cf. Krueger, John R.: Sanskrit Loanwords in Kalmyk. In: *Kalmyk-Oirat Symposium*. (Kalmyk Monograph Series 2) Philadelphia, The Society for the Promotion of Kalmyk Culture 1966. pp. 181–189, on p. 184; in folk tales (Šara Birmis xaan): Sangadžieva, N. B.: O žanrovom sinkretizme pesen eposa Džangar. In: *Jangyār boln epičesk ūdältin törlmūd. Oln-ulsin nomin čülyna materialmud 1990 ĵilin noxa sarin 22–24./Džangar i problemy epičeskogo tvorčestva. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii 22–24 avgusta 1990 goda*. Elst/Elista, APP Džangar 2004. pp. 241–245, on pp. 243–244.

²⁵ "Die Boten, die für Erlig Khan Seelen rauben, und andere Untertanen, die in der Hölle die sündigen "Seelen" quälen werden auch *erlig* genannt." Birtalan: *Die Mythologie*. pp. 981–983.

²⁶ Birtalan: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century*. pp. 108–111. The whole text and its translation cf. in the Appendix of present article.

Motive-cluster	Main motif
I. The Oirats' Richman is childless; his fate spirit blesses him with sons but they are supposed to die as they are predicted by the fate spirit.	Main motif: the inescapable destiny.
II. The Oirats' Richman tries to elude destiny hiding his last son – the hero of the tale – under the ground since he is supposed to die in a war, though this son is bound by his fate to Erlig Khan, the ruler of the Underworld	Main motif: tricking to escape the predicted destiny.
III. The last son's fate is changed by a helping (?) spirit, that is offered a horse and in return he gives advice to hero about how to escape his predicted destiny (how to overcome Erlig Khan's warrior).	Main motif: trial of predicted destiny.
IV. The helping (?) spirit is a bard in the realm of the Underworld and he initiates the hero in the spirits' realm in order to escape his predicted destiny.	Main motif: initiating into a new destiny.
V. The hero achieves a new destiny, a spirit-ally and a spirit-spouse (?).	Main motif: circumstances of creating a new destiny.

The leitmotif of the tale is, without doubt, destiny, starting from the motif of the divination and warning of the *zayāč* spirit, through the motifs of the tricks against the predicted destiny, up to the solution via the benefit of the helping spirit (the *xūrči*). The elements in the motif-clusters III–IV recall the motif of the “grateful dead (ghost)”;²⁷ the hero (cf. the traveller in other tales with this motif)²⁸ helps on his

²⁷ Aarne-Thompson-Uther 505/508; cf. Supernatural Helper 500–559.

²⁸ From the numerous tale variants with the same motif, cf. e. g. the German *Des Todten Dank* in *Deutsche Hausmärchen*. Ed. Wolf, J[ohann] W[ilhelm]. Göttingen, Dietrich'sche Buchhandlung –

way to the mortal battle with Erlig's warrior, an anthropomorphic being via offering him his horse twice (in detail cf. below). It is not said explicitly in the narration that this "being" is a deceased man. He claims to be a "man" accompanied by a demonic being. The hero's choice (offering his horse to the more human-like being) is appropriate and his action will ensure him the assistance of the creature (i. e. Erlig Khan's fiddler – as we learn later). The motif of the grateful dead is known among the Kalmyks, too; cf. the tale No. 15. in Ramstedt's collection²⁹ and it is referred in Lőrincz's Motif index as *Der Dank des toten Schuldners* (508).³⁰

The hero and his helper (helping spirit ?)

The main hero is not mentioned by name, only as Oirats' Richman's son. His primary supporting figure, Erlig Khan's fiddler names himself as "*Bi Erlek nomīn xāna xūrči bi.*" "I am the fiddler of Erlig Khan of the Holy Teaching". His main task is the solving of the hero's problems; he is connected to the hero via his offerings: as he is given twice the hero's horse. In the narrative he appears twice for the hero in pair with a demonic being (no closer identification).

"Thereafter the boy rode his blood-coloured chestnut and led his brown horse with eight wings. While he was going, his chestnut horse he was riding, stopped. Thereafter the boy left his chestnut horse and rode his brown horse. While he was going, his chestnut horse was coming from behind with a man wearing a gown and a naked man without a gown on its back. Upon arriving those two men said to the boy:

– Have you given this horse of yours to me wearing a gown or to him without a gown? – The boy said:

– I give it to you wearing a gown. – And he gave it to the man wearing a gown. Thereafter those two men left and disappeared. The boy went further and opposite him there was sitting a man with hair and a man without hair holding his horse. Thereafter they said:

Leipzig, Fr. Chr. Wilh. Vogel 1851. pp. 243–250; the analysis of the motif in Hungarian folklore: Dégh, Linda: Adalékok a 'hálás halott' epizód mesei és mondai formálódásához. In: *Ethnographia* 68. (1957) pp. 307–318. [On the motif of grateful dead in tales and sagas].

²⁹ Ramstedt, Gustaf, John: *Kalmückische Sprachproben. 1. Kalmückische Märchen.* 1. Ges. u. hrsg. von G. J. Ramstedt. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. 27/1.) Helsingfors 1909. pp. 74–104. Further tales with the same motif: Manjin Zärlg in *Xal'mg tül's.* I. Elst, Xal'mg degter yaryač 1961 [Kalmyk tales] pp. 121–127; the soul of the deceased belongs already to Erlig Khan's realm, but in order to thank for the hero's help, it returns to the human world and saves his life three times. A detailed analysis and further variants: Gorjaeva, Baira Basangovna: *Kalmyckaja volšebnaja skazka: Sjužetnyj sostav i poetiko-stilevaja sistema.* Elista, KIGI RAN 2011. pp. 40–41.

³⁰ Lőrincz: *Mongolische Märchentypen.* pp. 257–258.

[85] – Will you give this your horse to me having hair or to him without hair? – The boy said:

– I will give it to you having hair. – And he gave his horse. Thereafter the man without hair disappeared. That one without hair was a demon,³¹ the one with hair was a man.”³²

In fact the hero simply left his horse on his way, but it can be considered as an offering to the spirits (cf. the motif of compensation of the deceased's debt); apparently two spirits rivalled for the blood coloured chestnut (Bálint *cusun zērde möri*) horse. The spirits appeared to the boy first from behind as a man wearing a gown and a naked man not wearing a gown (Bálint *debeltä kün, debel ügä nücügün kün*), later in front of him as a man with hair and a man without hair (Bálint *üsün ügä kün, üsütä kün*). In both cases they ask for the horse and the hero gives it first to the man wearing a gown and then to the man with hair, i. e. to the creature of a more acceptable human appearance. The other being, the demon (Bálint *šulms*) disappears, while the one called a “man” in the text (*kün*) remains and revealing his real nature (he is the fiddler of Erlig Khan) gives advice to the hero how to defeat Erlig's warrior and escape his predicted, destined fate. The hero's enemy must be eliminated by shooting into his right eye; moreover the enemy's younger sister must be eliminated as well (as demonic beings usually have family members that must be killed not leaving behind any possible avengers).³³

The fiddler (Bálint *xūrči*), the hero's helper is a fairly interesting figure in the plot. The hero's support (his horse offering) turns him into a helper, though it is not developed during the story why he needs the hero's horse. As stated above, presenting the horse can be understood as an offering for the future helper (7.10. Belohnung der Helfer).³⁴ His actual role reveals immediately after getting the offering (the blood coloured chestnut horse) and thereupon the spirit gives his first advice: how to kill the destined enemy Erlig Khan's warrior (NB! His name is Ulādā batar which is known from the Kalmyk epic tradition) and how to eliminate beings connected to him (in order to avoid the revenge of blood-kin in this case the enemy's younger sister – according to the usual epic motif 10.6.10. Vernichtung von Angehörigen/ Helfer des Feindes).³⁵ Though after killing his enemy and pursuing his sister, the hero hesitates to take her life and only upon his horse's demand kills her at the opening of the Underworld.

³¹ Bálint *šulmus*, Kalm. *šulm, šulms*, in detail cf. above and also the *Tale No. Nine* in Bálint's material: Birtalan: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century*. pp. 105–108.

³² Birtalan: *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century*. p. 110.

³³ Cf. Heissig, Walther: Innere Logik und historische Realität des Erzählmodells: Die Tötung von Mangusmutter und Mangussohn. In: *Fragen der mongolischen Heldendichtung III. (Asiatische Forschungen 91)* Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1985. pp. 95–111.

³⁴ Heissig, Walther: *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung. I–II. (Asiatische Forschungen 100)* Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1988. p. 850.

³⁵ Heissig: *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung*. p. 852.

“Thereafter the boy shot him in the right eye. That man died. That man’s younger sister ran to her yurt and escaped. [86] The boy pursued her from behind and caught her. Having caught her he ran further. There was a hole in front of him. He arrived at the hole and he was not able to kill at all, because she was so beautiful. Thereafter his horse said:

– Kill her immediately! – The boy killed her and ran away.”

The hero’s next encounter with his helper happens immediately after eliminating the enemy’s sister at the opening of the Underworld and he takes with him. The helper belongs to the Underworld and is wholly aware of what is destined to happen to the hero. He is a transcendental helper (7.9. Übernatürlicher Helfer, 7.9.4. Schutzgeist),³⁶ in all probability a helping spirit with magical abilities (metamorphosis in appearances in front of the hero, power of transforming the hero and his horse, understanding the spirits’ tongue).³⁷

Why a fiddler (a bard)? The mediators are often entertainers, as the shamans and other communicators with the worlds of spirits and deities do not only feed the spirits by offering food and drink, but also entertain them with their appearance, voice and objects used during a ritual. The fiddler can be understood as one of such mediators who – via the power of making music and singing – became an integral part of Erlig Khan’s realm. The bard’s initiation to the Underworld is a well-known mythologeme in many cultures, just to mention the closest parallel, the story of the origin of *Jangyr* epic³⁸ or the story of the origin of the tale among the Mongols (Soxor Tarwā).³⁹ The first *jangyrč* “*Jangar*-performer” obtained his skills to perform *Jangar* epic from the Underworld. The motif of the aetiological myth contains an element that probably gives an answer to the problem: why a fiddler (bard) is the mediator spirit. The first *Jangar*-performer told his story about his Underworld journey and indicated that the *Jangar* was sealed on his tongue by the ruler of the Underworld, Erlig Khan as a reward, a compensation for his untimely visit into his realm.

“Als ich, wie ihr wisst gestorben war, wurde meine Seele zur Hölle, durch die Schreckengegend der Birid, vor den Thron Aerlik Chans geführt. Eine Menge fremder

³⁶ Heissig: *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung*. p. 850.

³⁷ The role of helpers originating from the spirits’ world is discussed by Nadbitova, too: cf. Pomoščniki geroja – mifologičeskie personaži, zagrobnye pomoščniki. Nadbitova: *Sžužety, obrazy i stilevyje tradicii kalmyckih volšebnyh skazok*. pp. 133–143.

³⁸ Bergmann, Benjamin: *Nomadische Streifereien unter den Kalmücken in den Jahren 1802 und 1803*. I–IV. Riga 1804–1805. II. pp. 207–210; Schorkowitz, Dittmar: *Die soziale und politische Organisation bei den Kalmücken (Oiraten) und Prozesse der Akkulturation vom 17. Jahrhundert bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, Peter Lang 1992. pp. 409–411; Taube Erika: *Volksmärchen der Mongolen*. Aus dem Mongolischen, Russischen und Chinesischen übersetzt und herausgegeben von Taube, Erika. München, Biblion Verlag 2004. p. 12.

³⁹ Birtalan: *Mythologie*. p. 1041 (with further references).

Wesen umgaben den Thron des Chans. Einige spielten auf Churr (Geigen), andere auf Zurr (Flöten), andere auf Domburr, Kängärgä, Bischkurr.⁴⁰

According to this narrative recorded at the beginning of the 19th century by Benjamin Bergmann, the Underworld (Hell) is full of splendour, art and amusement. The role of the helper of Bálint's hero fits into this conception and seems to be a spirit – entertainer of the lord of the Underworld. In Mongolian aetiological myths both the ability and the musical instruments of bards originate from spirits' world. In her monograph, devoted to the musical and performing culture of the Mongols, Carole Pegg surveyed most of the plots on this topic.⁴¹ It is needless to emphasise how much respect the performers of epic have in the community, they are believed to be able to communicate with spirits and via the performance of epics not only entertain them, but also influence them and activate their supporting power for the benefit of the community – similarly to the shamans.⁴²

The fiddler in Bálint's tale entertains the lord of the Underworld, but he has found a task in the human world, too, i. e. to assist a human being, whom he examined before (the motif of horse offering).

The motif of descent into the Underworld⁴³

The narration goes further and the helper (helping spirit) does not only save the hero's life two more times, but also initiates him, making him understand the spirits' tongue. The Underworld is not depicted in the tale, except its entrance (Bálint *nükünä ama*, lit. “the mouth/opening of the hole”) is mentioned and Erlig Khan's dialogues go on in there without any further allusion to more details. I suggest naming Erlig Khan's realm Underworld⁴⁴ and not Hell, due to the limited description and enumeration of sufferings and typical beings that inhabit the Buddhist-type Hell in the Mongolian folk

⁴⁰ Bergmann: *Nomadische Streifereien unter den Kalmücken*. p. 410.

⁴¹ Pegg, Carole: *Mongolian Music, Dance and Oral Narrative*. Seattle – London, University of Washington 2001. pp. 100–102, passim.

⁴² On this phenomenon, cf. Taube, Erika – Taube, Manfred: *Schamanen und Rhapsoden. Die geistige Kultur der alten Mongolei*. Leipzig, Koehler und Amelang 1983. pp. 188–221; Pegg: *Mongolian Music, Dance and Oral Narrative*. pp. 112–115; Somfai Kara, Dávid: Living Epic Tradition among Inner Asian Nomads. In: *Rediscovery of Shamanic Heritage* (Bibliotheca Shamanistica 11.). Ed. Hoppál, Mihály – Kósa, Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó 2003. pp. 179–191.

⁴³ Here I do not intend to go into the details of the abundant literature on Mongolian Buddhist descent into the Hell (Molon toyin, Čoyiiǰid dagini, Naran gerel, etc.). In folk tales the motifs of descent into the Underworld or Hell and related motif-elements, cf. Lórinicz: *Mongolische Märchentypen*. Nos. 292–294. pp. 151–152, some examples: Balm sang tales in: Vladimircov, B. Ja.: *Obrazcy mongol'skoj narodnoj slovesnosti. (S.-Z. Mongolija)*. Leningrad, Institut Živyh Vostočnyh Jazykov imeni A. S. Enukidze 1926. pp. 85–90; on Balan-Senge: Potanin, G. N.: *Očerki Severo-Zapadnoj Mongolii. Rezul'taty putešestvija ispolennago v 1879 godu po poručeniju Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva*. IV. *Materialy etnografičeskie*. S. Peterburg, Tipografija Kiršbauma 1883. pp. 241–243, on Dalan xudalč pp. 243–244, Anǰin Xūramč: 244–246.

⁴⁴ Birtalan: *Die Mythologie*. pp. 1057–1058, and further references.

religious understanding. By contrast, the above mentioned tale No. 15 from Ramstedt's collection contains three descents, and also the names of the hells where the hero's helper (the grateful dead transformed into a Lama novice, a *manji*) is supposed to suffer: *šöwög tam, galt tam, usn tam* "Pfriemenhölle, Feuerhölle, Wassrehölle".⁴⁵

Even though the protagonist defeated Erlig Khan's warrior, the ruler of the Underworld does not want to let the hero escape his predicted fate; he sends soul-stealing messengers after him which always appear in pairs (as in other narrations).⁴⁶ The fiddler, we can call him "the helping spirit", turns the hero's horse into an anklebone and the hero into a smaller size (cf. 11.1.3.1. Verkleinern in Feuerzeugtasche),⁴⁷ throws away the anklebone and puts the hero into his pocket or the chest of his gown according to a typical motif in Kalmyk tales. They descend into the Underworld and the fiddler lets the hero listen to Erlig's intention aimed to eliminate him. This fragment might be the allusion to the beginning of the hero's initiation to become able to understand the spirits' communication.

"Have you heard these words? – The boy said:

– First, I don't know their language, [87] secondly [I heard only] your fiddle's tune. – Thereupon the fiddler told him everything."

The hero does not understand the spirits' tongue but he can hear the tune of the fiddler's instrument. This motif resembles the shamanic initiation received in the spirits' worlds and the role of the helping spirits as interpreters for the shaman. I am inclined to explain this motif-element as the hero's connection only to his helping spirit which the hero gained for himself via offering his horse. The hero is taken into the Underworld to receive knowledge (here in the tale-motif: the knowledge on how to escape Erlig's scheming).

The further plot of the discussed motif-cluster is aimed to demonstrate how the hero overcomes Erlig's messengers, – appearing in pairs – trying to fulfil the order of the Underworld's ruler. First two male demons (Bálint *šulam*) appear to bring the hero (i. e. the hero's soul) to Erlig Khan. They turn into a pair of arrows and as soon as the hero puts them into his quiver, they could kill him and the soul would get to the Underworld's ruler.

"Erlig the Khan of the Holy Teaching said:

– He killed Ulaadaa hero and his younger sister. Is there anybody who could kill him and bring his soul⁴⁸

⁴⁵ Ramstedt: *Kalmückische Sprachproben. 1.* pp. 102–103.

⁴⁶ Cf. the series of anecdotic narratives about the Oirat trickster, Balm sang: Vladimircov: *Obrazcy mongol'skoj narodnoj slovesnosti.* pp. 85–90.

⁴⁷ Heissig: *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung.* p. 853.

⁴⁸ Bálint *sümüsün* 'i, cf. Kalm. *sünsn, sümsn*, Mong. *sünesün*, Khal. *süns* one of the souls of living beings, the most commonly used expression for soul; in details, cf. Birtalan: *Mythologie.* pp. 1038–1039, 1045–1046.

here? To the man who will bring that boy I will give half of my dependants. – Thereafter two demons said:

– We two will bring him here.

– How will you two bring him here? – Thereupon they said:

– When that good young man who overcame his enemy returns, we both will transform into two nice arrows and lie [on his way]. He will pick us up in order to put us into his quiver,⁴⁹ and thereupon we will kill him.

– Well, it’s good. – And [the khan] let them go.”

Upon the fiddler’s advice the hero breaks the arrows and so the legs and arms of the demons are broken, too. For the second time, the fiddler takes the hero into the Underworld again in the previous way (turning him into a smaller form and putting him into his pocket) in order to make him hear Erlig’s further plan. This time two female demons (*Bálint šulam*) will try to steal the hero’s soul. They turn into a nice cloth and tasty food in order to harm the hero.⁵⁰

“They⁵¹ arrived with broken legs and arms. Thereafter Erlig Khan also said:

– Now, who will bring him [to me]? – Saying so, he looked for somebody.

– We will bring [him to you]. – Said a demon woman who arrived with her daughter.

– How will you bring [him]? – Said [the khan]. Thereupon these [demons] said:

– That good young man who overcame his enemy will return home. His mother sewed for him a fine gown, his father prepared for him a dish called *tüid*.⁵² We both will go into the gown and the food and kill him.

– Well, it’s good. – Said [the khan] and sent [them] away.”

⁴⁹ Lit. *Bálint biyedän dürikü*, Kalm. *bīdān dürx*, lit. “put it on his body”.

⁵⁰ Cf. the appearance of *ada*-spirits: Birtalan, Ágnes: *Ada: A Harmful Female Spirit in the Mongolian Mythology and Folk Belief*. In: *The Role of Women in the Altaic World. Permanent International Altaistic Conference 44th Meeting, Walberberg, 26–31 August 2001*. (Asiatische Forschungen 152.) Ed. Veit, Veronika. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2007. pp. 19–33. passim.

⁵¹ I. e. the demons sent previously.

⁵² *Bálint tüid* there is no such lexeme in the dictionaries or in parallel texts; its meaning needs further research.

But this time the hero already understands the spirits' tongue, so he has become initiated into the *modus* of understanding the communication of the spirits.

“Thereafter the fiddler appeared and said to the boy:

– Have you heard it?

– Yes, I have heard it.”

However, even if he heard the demon's saying, the fiddler gives him advice how to overcome them.

“– Now, return home, collect nine white pieces of felt of the yurt, set a big fire, throw into it the gown and the food [88] and look at it. Meanwhile those two [demons] will transform into a horsefly and a fly⁵³ and they will try to fly away. That time catch them both, give them to the dogs Khasr and Basr⁵⁴ and come back. – The boy left. He arrived home, collected the nine white pieces of felt of the yurt, set a big fire, threw into it the gown and the food and looked at it. Meanwhile those two [demons] transformed into a horsefly and a fly and flew away. The boy caught them both, gave them to the two dogs and ran back.”

The two demons return to their lord entirely burnt and without success. The boy returns into the Underworld for the third time and understands Erlig's utterance, who blesses him with a long life. The fiddler offers the hero his sister (a spirit-spouse?) and his sworn brotherhood (assistance of the helping spirit).

“[Erlig Khan] said:

– Well, what can I do now? That boy didn't do anything against me, his destiny was to go and die in a war. Well, now I will bless him with a long life. – Thereafter the fiddler came out and said:

– Well, now return home. [The khan] blessed you with a long life. – Then the boy became [sworn] brothers with that fiddler. That fiddler married his younger sister to our boy. Thereafter our boy arrived home, married and lived peacefully in joy.”

The motif of sworn brotherhood (7.5.6. *Bruderbund/anda*)⁵⁵ appears in Ramstedt's

⁵³ Typical appearance of the soul. Birtalan: *Die Mythologie*. p. 1038.

⁵⁴ Bálint Xasar, Basar, Kalm. Xasr, Basr, or Asr, Basr two dogs frequently occurring in the Mongolian epic tradition, usually as destroyers of the hostile forces, cf. Birtalan: *Mythologie*. p. 945.

⁵⁵ Heissig: *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung*. p. 850.

tale about the grateful dead, too. Becoming an *anda* (Mong. *anda bol-*, in Oirat and Kalmyk tales rather *ax dūi bol-*)⁵⁶ accompanies the hero's encounter with future companions and allies, and concerns the transcendental helper, too.⁵⁷ In Ramstedt's tale the grateful deceased, the companion of the hero gets rid of the Underworld and lives together with the hero; moreover he marries the Chinese emperor's daughter. In Bálint's tale there is no further information about the fiddler's fate, we learn only about their entering into sworn brotherhood and the hero's marriage with the fiddler's sister. This last motif seems to be incomplete; the informants finished the narration quite suddenly. One can simply suppose – without having obvious evidence – that the hero's wife, coming from the spirits' world is probably a spirit-wife. However, this is only a hypothesis that needs further parallel material to be proven.

Conclusion

From the above chain of motifs a well-definable mythological world view emerges. Here I demonstrated some of its main phenomena in the context of the world comprehension of the practitioners of folk religion. The informant, as stated above, was a schoolboy (it is clear from his narrating style), who was aware of the world view of his community. He uses the mythological terminology and motifs instinctively, without any problem of understanding them. The threefold world view appears, though here only in the realms of people and the spirits living in the Underworld. The transfer point to the Underworld is a hole and the hero seems to be able to penetrate there with the help of his helper (a helping spirit). The benevolence of the helping spirit can be gained via offering. The hero undergoes a kind of shamanic (?) initiation – although this motif is not revealed in details. The phenomenon of such kind of initiation is known for the members of the community. The mythical beings are demonstrated in their usual role (the ruler of the Underworld, the demons) which proves again their presence in the common comprehension of the world. The role of the bard – here a fiddler – who descends, and in the present tale even lives, in the Underworld is also a well-known phenomenon worldwide among various peoples. It is particularly important among the Kalmyks, whose bard of the *Jangar* epos obtains his ability to perform the epics from the Underworld. In *Tale No. Ten* recorded by Bálint the bard lives in the Underworld entertaining the Underworld's ruler, Erlig Khan, and becomes the helping spirit initiating the hero to understand the spirits' communication. However, this motif and the consequences of the initiation – whether the hero becomes a mediator or what happens to him possessing this ability – is not revealed in the narration.

⁵⁶ On the historical background of this folklore motif, cf. Birtalan, Ágnes: A Western-Mongolian Heroic Epic: Iḡ Tiw. A Story About the Sworn Brotherhood. In: *CAJ* 48:1 (2004) pp. 8–37; Birtalan, Ágnes: Rituals of Sworn Brotherhood (Mong. *anda bol-*, Oir. *and*, *ax dūi bol-*) in Mongol Historic and Epic Tradition. In: *Chronica. Annual of the Institute of History, University Szeged*. 7–8. (2007–2008) Szeged pp. 44–56.

⁵⁷ Cf. Nadbitova: *Sjužety, obrazy i stilevyje tradicii kalmyckih volšebnyh skazok*. pp. 133–143.

Bibliography

Bálint Gábor Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dano hangjegye. In: *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből*. IV. (1875) pp. 1–19. [Gábor Bálint's report on his journey in Russia and Asia and on his linguistic studies. With notes of five Kalmyk songs. In: Treatises from the Department of Linguistics and Aesthetics of the Hungarian Academy of the Sciences] cf. also Kara, György: *Bálint Gábor keleti levelei*.

[Bálint, Gábor]: Jelentés az Akadémiához. In: *Akadémiai Értesítő*. V. (1871) pp. 244–245. [Report to the Academy. In: Proceedings of the Academy] cf. also Kara, György: *Bálint Gábor keleti levelei*

Bergmann, Benjamin: *Nomadische Streifereien unter den Kalmücken in den Jahren 1802 und 1803*. I–IV. Riga 1804–1805.

Berta, Árpád: *Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875–76*. (Keleti Tanulmányok – Oriental Studies 7.) Ed. Apor, Éva. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1988.

Birtalan, Ágnes: A Western-Mongolian Heroic Epic: Inj Tiw. A Story About the Sworn Brotherhood. In: *CAJ* 48:1 (2004) pp. 8–37.

Birtalan, Ágnes: *Ada: A Harmful Female Spirit in the Mongolian Mythology and Folk Belief*. In: *The Role of Women in the Altaic World. Permanent International Altaistic Conference 44th Meeting, Walberberg, 26–31 August 2001*. (Asiatische Forschungen 152.) Ed. Veit, Veronika. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2007. pp. 19–33.

Birtalan, Ágnes: Die Mythologie der mongolischen Volksreligion. In: *Wörterbuch der Mythologie. I. Abteilung. Die alten Kulturvölker*. 34. Lieferung. Ed. Schmalzriedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm. Stuttgart, Klett-Cotta 2001. pp. 879–1097.

Birtalan, Ágnes (ed. and intr.): *Gábor Bálint of Szentkatolna, A Romanized Grammar of the East- and West-Mongolian Languages. With popular Chrestomathies of both Dialects*. (Budapest Oriental Reprints: Series B 3) Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences – Csoma de Kőrös Society 2009.

Birtalan, Ágnes (in collaboration with Tamara Gorjajevna Basangova and Baira Basangovna Gorjajeva): *Kalmyk Folklore and Folk Culture in the mid-19th Century. Philological Studies on the Basis of Gábor Bálint of Szentkatolna's Kalmyk Texts*. (Oriental Studies 15) Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences – Elista, Kalmyk Institute of Humanitarian Studies of the Russian Academy of Sciences 2011.

Birtalan, Ágnes: Rituals of Sworn Brotherhood (Mong. *anda bol-*, Oir. *and*, *ax düü bol-*) in Mongol Historic and Epic Tradition. In: *Chronica. Annual of the Institute of History, University Szeged*. 7–8. (2007–2008) Szeged pp. 44–56.

Bálint Ulada batur, read Kalm. Ulādā bātr, cf. Khal. Ulā dai (?). Cf. Bordžanova, T. G.: Antroponimija kalmyckih narodnyh skazok. In: *Onomastika Kalmykii*. Ed. Bardajev, E. Č. – Monrajev, M. U. – Očir-Garjajev, B. E. Elista, Kalmyckij Naučno-Issledovatel'skij Institut Istorii, Filologii i Ekonomiki 1983. pp. 96–100.

Dégh, Linda: Adalékok a 'hálás halott' epizód mesei és mondai formálódásához. In: *Ethnographia* 68. (1957) pp. 307–318. [On the motif of the grateful dead in tales and sagas].

Deutsche Hausmärchen. Ed. Wolf, J[ohann] W[ilhelm]. Göttingen, Dietrich'sche Buchhandlung – Leipzig, Fr. Chr. Wilh. Vogel 1851.

Gorjajeva, Baira Basangovna: *Kalmyckaja volšebnaja skazka: Sžužetnyj sostav i poetiko-stilevaja sistema*. Elista, KIGI RAN 2011.

Heissig, Walther: *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung*. I–II. (Asiatische Forschungen 100.) Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1988.

Heissig, Walther: Innere Logik und historische Realität des Erzählmodells: Die Tötung von Mangusmutter und Mangussohn. In: *Fragen der mongolischen Heldendichtung* III. (Asiatische Forschungen 91.) Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1985. pp. 95–111.

Kara, György (ed.): *Bálint Gábor keleti levelei. Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról. Értekezése a mandsuk szertartásos könyvéről*. Budapest, Kőrösi Csoma Társaság 1973. [Gábor Bálint's eastern letters. His report on his journey in Russia and Asia and on his linguistic studies. His treatise on the Ritual book of the Manchus]

Kičikov, S. A.: Archaische Motive bei der Herkunft des Helden und ihre Umbildungen in den Jangyar-Versionen. In: *Fragen der mongolischen Heldendichtung* III. (Asiatische Forschungen 91.) Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1985. pp. 301–337.

Krueger, John R.: Sanskrit Loanwords in Kalmyk. In: *Kalmyk-Oirat Symposium*. (Kalmyk Monograph Series 2) Philadelphia, The Society for the Promotion of Kalmyk Culture 1966. pp. 181–189.

Lőrincz, L[ászló]: Die Mangus-Schilderung in der mongolischen Volksliteratur. In: *Mongolian Studies*. (BOH XIV.) Ed. Ligeti, L[ouis]. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970. pp. 309–340.

Lőrincz, L[ászló]: La terminologie du folklore Kalmouck. In: *AOH XVIII*. (1965) pp. 149–158.

Lőrincz, László: *Mongolische Märchentypen*. (BOH XXIV, Asiatische Forschungen 61). Budapest, Akadémiai Kiadó 1979.

Nadbitova, I. S.: *Sjužety, obrazy i stilevyje tradicii kalmyckih volšebnyh skazok*. Elista, KIGI RAN 2011.

Pegg, Carole: *Mongolian Music, Dance and Oral Narrative*. Seattle – London, University of Washington 2001.

Ramstedt, Gustaf, John: *Kalmückische Sprachproben. I. Kalmückische Märchen*. 1. Ges. u. hrsg. von G. J. Ramstedt. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. 27/1.) Helsingfors 1909.

Sangadžieva, N. B.: O žanrovom sinkretizme pesen eposa Džangar. In: *Jangyr boln epičesk ūdältin törlmūd. Oln-ulsin nomin čūlyna materialmud 1990 jilin noxa sarin 22–24./Džangar i problemy epičeskogo tvorčestva. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii 22–24 avgusta 1990 goda*. Elst/Elista, APP Džangar 2004. pp. 241–245.

Schmidt, I. J.: *Die Thaten Bogda Gesser Chan's, des Vertilgers der Wurzel der zehn Übel in den zehn Gegenden. Eine ostasiatische Heldensage*. St. Petersburg, W. Gräff – Leipzig, Leopold Voss 1839.

Šmidt, Isaak Jakob: *Podvigi ispolnennago zaslug geroja Bogdy Gesser Hana, istrebitelja desjati zol v desjati stranah; gerojskoe predanie mongolov, s napečatannago v Pekine ekzemplara*. S. Peterburg, Imperatorskaja Akademija Nauk 1836.

Schorkowitz, Dittmar: *Die soziale und politische Organisation bei den Kalmücken (Oiraten) und Prozesse der Akkulturation vom 17. Jahrhundert bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, Peter Lang 1992.

Somfai Kara, Dávid: Living Epic Tradition among Inner Asian Nomads. In: *Rediscovery of Shamanic Heritage* (Bibliotheca Shamanistica 11). Ed. Hoppál, Mihály – Kósa, Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó 2003. pp. 179–191.

Taube Erika: *Volksmärchen der Mongolen*. Aus dem Mongolischen, Russischen und Chinesischen übersetzt und herausgegeben von Taube, Erika. München, Biblion Verlag 2004.

Taube, Erika – Taube, Manfred: *Schamanen und Rhapsoden. Die geistige Kultur der alten Mongolei*. Leipzig, Koehler und Amelang 1983.

Zágoni, Jenő (ed. and intr.): *Szentkatolnai Bálint Gábor, Válogatott írások*. Budapest, [without publisher] 2005.

Vladimircov, B. Ja.: *Obrazcy mongol'skoj narodnoj slovesnosti. (S.-Z. Mongolija)*. Leningrad, Institut Živyh Vostočnyh Jazykov imeni A. S. Enukidze 1926.

Appendix I.

Tenth tale
10. *Utu tūli*⁵⁸

Once⁵⁹ there lived⁶⁰ a rich man called Oirats' Richman.⁶¹ That rich [man] had goods of nine elbows size,⁶² his livestock filled his land. [But] he did not have any sound of a crying child.⁶³ Thereafter the old man [sic!] went to the fate spirit.⁶⁴ Arriving at his fate spirit, he said:

– You have blessed us with such a lot of goods and livestock. Now, bless us with the sound of a crying child, please! – Thereupon the fate spirit said:

– Although I could bless you with a child, but no son⁶⁵ will stay [alive]; that is why I do not have anything to bless you with.⁶⁶ – Thereupon the old man said:

– If it is true that the Oirats' Richman will have a child, grant [him] the pleasure and bless [him] [with a child].⁶⁷

– Well, return [home]! I will bless you with a son. That son will go into the water and die. After him I will bless you with another son that will die under the legs of horses. After him I will bless you with another son, but that son will die in the war. – Thereafter the old man returned home. The son, who was destined to die in the water, was born. That old woman and that old man kept him away from water. While they were protecting [their son from water], once the old woman and the old man were preparing and drinking milk brandy exactly at noon⁶⁸ and without pouring out the water for the milk brandy they fell asleep. While they were lying, their son crawled and fell into the water of the milk brandy and died. Thereafter the son, who was destined to die under the legs of horses, was born. That old man and the old woman went to a place where there were no horses. That son was walking holding on to the yurt's wall. While he was walking this way, a stallion came [to the yurt] and trod the

⁵⁸ *Manuscript* pp. 82–88.

⁵⁹ *Bálint kezānā*; the initial formula is shorter than in other tales of the *Manuscript*.

⁶⁰ *Bálint bāidek sánji bolna* “there have lived”; typical initial formula in Kalmyk tales.

⁶¹ *Bálint Ōrdīn bayin*, Kalm. *Ōrdīn bayn*.

⁶² *Bálint Yisen toxa turšu edtā, maln' i yazarār dūrīng sánji bolna*. Kalm. *Yisn toxā turš edtā, mal n' yazrār dūng sánj boln*. Epic formula expressing the richness of the hero; however the epithet *yisn toxā turš* “nine elbows long” is somewhat unusual.

⁶³ Typical formula in Kalmyk tales.

⁶⁴ *Bálint zayāči*, in details cf. chapter *Bálint's Kalmyk tales (genre, motives)* and the notes of the Third tale.

⁶⁵ *Bálint köbūn kūkūd*, Kalm. *kōwūn kūkūd* refers to the male children and not to both sexes, cf. *kōwūn kūkūn* “sons and daughters”.

⁶⁶ *Bálint zayādik min' i ügā*, Kalm. *zayādg min' ugā* “I do not have anything to bless you with”.

⁶⁷ *Bálint Ōrdīn bayanyāsu köbūn yarba gekū neren boltoḡa zayaton*. Kalm. *Ōrdīn bayngās kōwūn yarw gex nern boltxā zayāt!* The lexeme *nern* “name” is ambiguous in the sentence; read probably *nērñ* (?) “in fact, in truth”.

⁶⁸ *Bálint ike üdlā* read Kalm. *ik üdlā*, i. e. around 12 o'clock. Cf. Kalm. *yal üd* “gerade um 12 Uhr” (Ramstedt 455), *narn üd* “polden” (Muniev 545), Khal. *jīn üd, ix üd* “high noon” (Bawden 398).

boy that was walking grasping the yurt's wall dead from outside [the tent's wall]. [83] Thereafter the son, who was destined to die in the war, was born. Thereafter the old man put his son into a nine elbow [deep] pit dug under the goods on the honoured place;⁶⁹ and scattered besides him a lot of fruits and fed him [there]. Thereafter the boy was there until he reached the age of seventy years.

Earlier The Oirats' rich khan and Erlg, the Khan of the Holy Teaching⁷⁰ were once discussing [the following]:

– If a good lad is born from among your dependants and if a good lad is born from my dependants, let us make them fight. – For this reason Erlg, the Khan of the Holy Teaching sent a letter to the Oirats' rich khan: “A good lad was born from among my dependants. If there is a good son born from among your dependants, send him to me!”⁷¹ Thereafter the Oirats' rich khan opened his yellow book⁷² that does not fail [the truth]⁷³ and looked at it. In the book there was the following: “The man who will fight with Ulaadaa hero,⁷⁴ who has a yellow spotted horse the size of a mountain,⁷⁵ is the seventy-year-old [son]⁷⁶ of the Oirats' Richman. Thereafter the khan sent five warriors and ordered them to bring the Oirats' Richman's son. The five warriors arrived and said:

– The khan ordered to give your son to him! – Thereupon the Oirats' Richman said:

– What a son could I have? – The five warriors returned to the khan and said:

– He said that he had no son. – Thereupon the khan said:

– If the man can be unreliable, a book can be unreliable, too. – And opened the book to look at it again. [84] It was in that book: “The man who will fight with Ulaadaa hero who has a yellow spotted horse the size of a mountain is the seventy-year-old [son] of the Oirats' Richman. That boy is in a nine elbow [deep] pit dug under the goods on the honoured place.” – Thereafter the khan sent twenty-five warriors and ordered them:

⁶⁹ Bálint *baranan'i doro*, Kalm. *barānā n' dōr*; it is a usual motive in the Kalmyk tales: the honoured place is the hiding place of heroes, cf. *Fouth tale*.

⁷⁰ Bálint Erlek nomīn xān, Kalm. Erlg nomīn xān, Mong. Erlig nom-un qan, Khal. Erleg nomīn/nomon xān is the ambivalent ruler of the Underworld or in the Buddhicised mythology of the Underworlds. In details cf. Birtalan: *Mythologie*. pp. 981–983.

⁷¹ Bálint *naran* read *nāran*.

⁷² Bálint *bičik*, Kalm. *bičg* lit. “writing”.

⁷³ Bálint *šam gesegeg*, is an incomprehensible expression, the correct interpretation needs further investigation. In square brackets a logical interpretation complementing the sentence has been given.

⁷⁴ Bálint Ulada bātur, read Kalm. Ulādā bātr, cf. Khal. Ulādaī (?). Cf. Bordžanova, T. G.: Antroponimija kalmyckih narodnyh skazok. In: *Onomastika Kalmykii*. Ed. Bardajev, E. Č. – Monrajev, M. U. – Očir-Garjajev, B. E. Elista, Kalmyckij Naučno-Issledovatel'skij Institut Istorii, Filologii i Ekonomiki 1983. pp. 96–100.

⁷⁵ Bálint *ulān dūnggā* read Kalm. *ulān dūnggā*.

⁷⁶ There is a gap in the original text.

– Turn his yurt upside down and bring [the boy] here! – The twenty-five warriors arrived, and rummaged the honoured place. The Oirats' Richman said:

– Instead of taking my son, take from my goods. – The twenty-five warriors went to the goods [of the Oirats' Richman] to take some of them instead of taking the boy. Thereafter the Oirats' Richman's son said [to his father?]:

– It will bring ill fame, send those twenty-five warriors. – And [his father?] sent them away. Thereafter the boy rode his blood-coloured chestnut and led his brown horse with eight wings. While he was going, his chestnut horse he was riding stopped. Thereafter the boy left his chestnut horse and rode his brown horse. While he was going, his chestnut horse was coming from behind with a man wearing a gown and a naked man without a gown on its back. Upon arriving those two men said to the boy:

– Have you given this horse of yours to me wearing a gown or to him without a gown? – The boy said:

– I give it to you wearing a gown. – And he gave it to the man wearing a gown. Thereafter those two men left and disappeared. The boy went further and opposite him there was sitting a man with hair and a man without hair holding his horse. Thereafter they said:

[85] – Will you give this your horse to me having hair or to him without hair? – The boy said:

– I will give it to you having hair. – And he gave his horse. Thereafter the man without hair disappeared. That one without hair was a demon,⁷⁷ the one with hair was a man. That man said:

– I am the fiddler of Erlg, the Khan of the Holy Teaching. Now, go away from here. While you are going for seven days and seven nights, there will be a dark black fog. While the fog stays, two armies will fight [there] in front of you. Between those two armies will stay the man you are going to fight with. Shoot into the right eye of that man, so that man will die. Thereafter that man's younger sister will run to her yurt and will try to escape. Then pursue that girl, catch her and rush in the direction of the Sunrise. A hole will be in front of you, kill that maid and throw her into the hole. If you run away [from that place], I will be again at the gap of that hole. – Said [that man] and disappeared. Thereafter the boy went away. While going, seven days and seven nights passed and there was a dark black fog. There was a fog there and there were two armies fighting [in the fog]. Between those two armies Ulaadaa Hero was standing. Thereafter the boy shot him in the right eye. That man died. That man's younger sister ran to her yurt and escaped. [86] The boy pursued her from behind and caught her. Having caught her he ran further. There was a hole in front of him. He arrived at the hole and he was not able to kill at all, because she was so beautiful. Thereafter his horse said:

⁷⁷ Bálint *šulmus*, Kalm. *šulm*, *šulms*, in detail cf. *Ninth tale*.

– Kill her immediately! – The boy killed her and ran away. In front of him at the gap of the hole the previous young man was standing. Thereafter that young man turned the boy’s horse into an anklebone and threw it away, put the boy himself into his bag and left.

Erlg the Khan of the Holy Teaching said:

– He killed Ulaadaa hero and his younger sister. Is there anybody who could kill him and bring his soul⁷⁸ here? To the man who will bring that boy I will give half of my dependants. – Thereafter two demons said:

– We two will bring him here.

– How will you two bring him here? – Thereupon they said:

– When that good young man who overcame his enemy returns, we both will transform into two nice arrows and lie [on his way]. He will pick us up in order to put us into his quiver,⁷⁹ and thereupon we will kill him.

– Well, it’s good. – And [the Khan] let them go. Thereafter the fiddler came out [of Erlg’s place] and asked the boy:

– Have you heard these words? – The boy said:

– First, I don’t know their language, [87] secondly [I heard only] your fiddle’s tune.

– Thereupon the fiddler told him everything.

– Take those two arrows, break them and run here to me. – Thereafter the boy left. While he was going, there were two nice arrows lying [on his way]. The boy took those two arrows, broke them and ran back. That young man was standing at the hole-gap. Again he put the boy into his bag. Thereafter those two [demons] arrived one week later. They arrived with broken legs and arms. Thereafter Erlg Khan also said:

– Now, who will bring him [to me]? – Saying so, he looked for somebody.

– We will bring [him to you]. – Said a demon woman who arrived with her daughter.

– How will you bring [him]? – Said [the Khan]. Thereupon these [demons] said:

– That good young man who overcame his enemy will return home. His mother sewed for him a fine gown, his father prepared for him a dish called *tüid*.⁸⁰ We both will go into the gown and the food and kill him.

⁷⁸ Bálint *sümüsün*’i, cf. Kalm. *sünsn*, *sümsn*, Mong. *sünesün*, Khal. *süns* one of the souls of living beings, the most commonly used expression for soul; in details, cf. Birtalan: *Mythologie*. pp. 1038–1039, 1045–1046.

⁷⁹ Bálint *biyedän dürükü*, Kalm. *bīdān dūrx*, lit. “put it on his body”.

⁸⁰ Bálint *tüid* there is no such lexeme in the dictionaries or in parallel texts; its meaning needs further research.

– Well, it's good. – Said [the Khan] and sent [them] away. Thereafter the fiddler appeared and said to the boy:

– Have you heard it?

– Yes, I have heard it.

– Now, return home, collect nine white pieces of felt of the yurt, set a big fire, throw into it the gown and the food [88] and look at it. Meanwhile those two [demons] will transform into a horsefly and a fly⁸¹ and they will try to fly away. That time catch them both, give them to the dogs Khasr and Basr⁸² and come back. – The boy left. He arrived home, collected the nine white pieces of felt of the yurt, set a big fire, threw into it the gown and the food and looked at it. Meanwhile those two [demons] transformed into a horsefly and a fly and flew away. The boy caught them both, gave them to the two dogs and ran back. The previously mentioned young man was standing at the gap of the hole. He threw away the boy's horse in the shape of an anklebone and put the boy himself into his bag / pocket. Those two [demons] arrived burnt in fire. [Erlg Khan] said:

– Well, what can I do now? That boy didn't do anything against me, his destiny was to go and die in a war. Well, now I will bless him with a long life. – Thereafter the fiddler came out and said:

– Well, now return home. [The Khan] blessed you with a long life. – Then the boy became [sworn] brothers with that fiddler. That fiddler married his younger sister to our boy. Thereafter our boy arrived home, married and lived peacefully in joy.

Appendix II.

The *Tenth Tale* in Bálint's manuscript

⁸¹ Typical appearance of the soul. Birtalan: *Die Mythologie*. p. 1038.

⁸² Bálint Xasar, Basar, Kalm. Xasr, Basr, or Asr, Basr two dogs frequently occurring in the Mongolian epic tradition, usually appear as destroyers of the hostile forces, cf. Birtalan: *Mythologie*. p. 945.

82.

10. Uta Auli.

Mezänä Ördön bajin gedek bajin baidek sānji bolna.
 Tere bajin jisen toqas turū edtä, malni qararar Pärün
 sānji bolna. Tere bajinda ulıxu kükiñin ün ügä sānji
 bolna. Tünäsün öböğön «ajäci kalaw qarad jaböba.
 Lajä čidän isäd Keläbe» cirne ike mal, ed zajābala,
 oda manda nēge ulıxu kükiñin dü zajāxon ton «
 gebe. Teikülä zajāčini Keläbe» čamädu «ajasa
 gebe čigi, köbün. Kükiñin toksoñ ügän töldü zaja.
 dik-miri ügä «gebe. Teikülä öböğön Keläbe»
 Ördön bajınayasa köbün qarba gekü nellen
 boltoqan, zajāton «gebe. » Ke, säin xäri, nēge
 köbü zajasu-bi, tere köbün usundu orözi üküki,
 Lünä darüni basa nēge köbü zajasu-bi, tere kö-
 bün aduna köldü orözi üküki, Lünä darüni
 basa nēge köbü zajasu-bi, tere köbün dāi.
 nä köldü orözi üküki «gebe. Tünäsün öböğön
 gerdän xäriči iräbe. Usunda orözi üküki köbün
 qarba. Tere emēgen öböğön xojus tere köbün
 usunda cerläd bāibe; teigeči cerleči bāitelni
 emēgen öböğön xojus ike üdä ärtkän nerēči
 uyad ärtkän uskän asxal ügä unäd odta. Un-
 tuči Reptelni köbün milköči jabäd tere ärt-
 kän usunda unäd üküči odta. Tünäsün xojus
 ni aduna köldü orözi üküki köbün qarba. Tere
 emēgen öböğön xojus adun ügä qarartu odän
 bāibe. Tere köbün teremäsi bāriäd jabödik bolna,
 teigeči bāitelni nēge ajirya adun küsič iräd,
 teremäsi bāriäd jaböči jabotson köbün terem
 yadzasu ükiläd alad orkoba.

Li

Li

7-10

0087

Түүндэ даруни даймэ Көлдү орōжи үрүү Күү
 Көбүн жарба. Түүнэсүн ибигүн тере Көбүгүн
 барананн дорс гэсөн тожа турсун жарас малтад
 тере нилкүндү Көбүгүн ортад, өйрөнн Кесек
 олон тээрэмэс асхад бэйлүгэбэ. Түүнэсүн тере
 Көбүн түүндэн бэйгэ бэйгэ арбан дол ан на.
 сунда Кирбе. Керэнэ Өрдүн байн хан, Эр-
 лек номин хан хожус Келсексен сэнгэи «чи-
 ни алоптосу сәин Көбүн жарас, минн алоптосу
 сәин Көбүн, яардих болфула хожусәгүнн дәил.
 дүлөжүгексен сәнги болна. Тегәд тере Көлдүн
 Эрлек номин хан Өрдүн байн ханду бицк
 илгәжи болна «минн алоптосу сәин Көбүн хат-
 ба, чини алоптосу сәин Көбүн жараксан болгүнн
 наран илгәжүгексен бәидек болна. Түүнэсүн Өрдүн
 байн хан сәмгесеге есә ендөдөк тара бицгүн
 секәд хәлгәбэ, тере бицкүнн бәидек болна»
 Уландүгә тара цөхөр мөрүтә Улада Бәтүрта
 дәилбөхә Күн Өрдүн байна арбан дол ата
 ... гэжи бәидек болна. Түүнэсүн хан табун
 бәтүртәги Өрдүн байна тала Көбүгүнн әбчү итә
 сен гөд илгәрсен болна. Табун Бәтүртә ирәд
 Өрдүн байнәги Келбә «тамәгәи хан Көбүгүн
 асә гэжи Келбә «гәбә. Тәи Күлә Өрдүн байн
 Келбә «нанда жүн Көбүн билә?» гэбә. Табун
 Бәтүртә ирәд хәндү Келбә «тере тә, нанда Көбүн
 үгә генә» гэбә. Тәи Күлә хан Келбә «Күн мөрүтә
 фула, бицк чиги мүнүбәтә жүмүн сәнги «гөд
 дакад секәд итәбә. 0088

84.

Tere bičiktüni baidar bolna. Män būnge
 šara cōxos mōrītā Mlada bātunta dāilbēxi
 Rūn Ōrdin bajina arban dolata, Kore Kōbūni
 baranārii doro jisen to ŋa turšu yarastu bāi.
 nā „geči baidar bolna. Tūnāsūn xan xurin tabun
 bātūriqi» gerini xamtatād abči irāten „gebe.
 xurin tabun bātus irād barāqini udulād ab.
 ba. Ōrdin bajin Kelēbe » mini Kōtū abxar, cae
 mini edāsū abton „gebe. xurin tabun bātus
 unā Kōtū abxar edāsūrii abija gēd ed tala.
 ni Kisiād odba. Tūnāsūn Ōrdin bajina
 Kōbūn Kelēbe » mū nexen bolju gēd, Kore
 xurin tabun bātūriqi jabōton ^{šad} jabōlqi orko.
 ba. Tūnāsūn Kōbūn cusun cerde mōriān unād
 nāimen kibertā boro mōriān Kōtōlād yarād
 jabōba. Jabōqi jabōtolni unāqi ~~jabōtolni~~ jabōt.
 son 12 erde mōriāni colād bāibe. Tūnāsūn Kōbūn
 cerde mōriān ŋajāqi orkād boro mōriān unād
 jabōba. Jabōqi jabōtolni ardasūni cerde mō.
 riini nēge debeltā Rūn, debel ŋgā ni cūgūn Rūn
 xojus unād Kirsči irēbe; Kirsči irād Kore xojus
 Kōbūndū Kelēbe » ene mōriān debeltā wandu ŋōl.
 čī (ŋōlū-či), debel ŋgā iūdū ŋōl-či? „gebe. Kōbūn
 Kelēbe » debeltā čamādu ŋōnā-bi „gēd debeltā
 Rūndū ŋgād orkoba. Tūnāsūn ker xojus Rūn
 ŋgā bolād odba. Kōbūn jabōqi jabōtolni om.
 wōni isūn ŋgā Rūn, iūtā Rūn xojus mōriāni
 bāriqi sūditi bolna.

0089

41

85.

|| өн-

Түнэсүн хөдөн Келэбэ » энэ мөриэн үсүтэ нан-
 ду өзгөнтө, үсүн үгэ үндү о ~~г~~та? » гебе. Кө-
 бүн Келэбэ » үсүтэ чамэду о ~~г~~тра-биэгэд о ~~г~~тбе.
 Түнэсүн үсүн үгэ Күн үгэ болэд одба. Тере
 үсүн үгэ Күн сүлмэс сэнжи, надаркиси Күн сөн-
 жи. Тере Мүн Келэбэ » би Эрлэк номин Хана түр.
 Чи-би, гебе, Чи ода түнэсүн жэбо, жэбөжи жэбөтол-
 -чии долан сө, долан өдөи Хараиңу хара бу-
 дан болу. Аере будан эоксофүла өмнө-чии хо-
 жул эерек дэилдэд эоксоксон бэидек болу.
 » Тере хојул эерегин хоюнда хере чамала дэилдө.
 Хү Күн эокчи (эоксожи) бэидек болу. » Чи хере
 Күнэ барун мүдэрни хэд орко, леилдэ хере Күн
 икэд оду. » Түнэсүн хере Күнэн-чии дү Күтүн.
 ай герадэн харад хулүлү, хере чакту Чи хере
 Кү Күги Күчэд бэрижи абэд || маран хара ху ү-
 рүк тала доптола. өмнө-чии неге мүкүн бэидек
 болу, хере мүкүндү Чи хере Кү Күги алэд,
 дакэд доптолхүлэ-чии мүкүнөи амкн дөне
 Харагальдафу-би. » гэд үгэ болэд одба. Түнэсүн
 Күбүн харад жэбөба. Жэбөжи жэбөтолүс долан
 сө, долан өдөи Хараиңу хара будан болу.
 Будан эоксофүла хојул эерек дэилдэд
 эоксоксон бэидек болу. Тере хојул эерегин
 хоюнда Улада Батат эоксоксон бэидек бол-
 ну. Күбүн Түнэсүн хере Күнэ барун
 мүдэрни хэд оркоба, хере Күн икэд одба.
 хере Күнэ дү Күтүнни герадэн харад хулүлү.

0000

L бэ

86

Kōbūn ardasuni Kōgād bāriād abba, bāriji
 abād casān yarād doptolba. Ōmnōni nēge
 ničkūn bāidek bolna. Tere ničkūndū irād
 Kōbūn Kūkegi Jēgād sāiten dūni alāji
 jadād bāibe. Tūnāsūn mōri ni Kelēbe » otōs
 ala! « gebe. Kōbūn alāji orkad, casān dopto-
 lād yarba. Ōmnōni ničkūnā amba dōro sāki
 zalū rokči bāidek bolna. Tūnāsūn tere
 zalū Kōbūnā mōri ni šaya Kēgād xayāji
 orkoba; bijeni xayayalāji orkad orād orka.
 Erlek nomūn xān Kelēji bāidek bolna » Ula,
 da Bratur dū Kūkūtāginī alāba, odq tere
 Kūgi alād sūmūstini asarāji orkū Kūn bāin-ū?
 tere Kūgi asarāji orkōn Kūndū aloptūni
 orālīni ogtā-bi « gebe. Tūnāsūn nēge tojus
 sulmū Kelēji bāidek bolna » biden xojuron
 abči irēkū-biden « gebe. Ta xojus jayāji
 abči irēnā-ta? « gebe. Tei Kūlā eden Kelēbe »
 tere dāigān darakān sūin kalū xāriji jabo-
 ŋu, tūnā ōmnōni biden xojus, xojus sāiten
 sumun bolād Keptekū-biden, tere manīgi abād
 bijēdān dūrūki, Kēgād tere caklu biden Kū-
 riigi alāfu-biden « gebe. » Ne sūin « ged jaba-
 lād orkoba. Tūnāsūn xūsči yarā irād
 Kelēbe » odqki Keleksen ügiči sonsoba-či? «
 gebe. Kōbūn Kelēbe » nēgedegās bi tedenā
 kele mēkēsi-bi (medekū-bi:bi),

0091

6.

87.

Хожис дууар тана хүрэн ахис болно. « гебе. Теикүлэ хүрчи сугаригини Келэжи өггөбө. » Ёи
 Асере Хожис сумфиги абад, хуулжи оркэд на-
 ран доптолад ире « гебе. Түнэсүн Көбүн жард
 жалба. Жабжи жабтолси, нэге Хожис сайен
 сумун Кептешек болно. Көбүн Асере Хожис
 сумиги абад хуулжи оркэд, гедеган допто-
 лад Кирсад ирөбө. Тере залу микүү нэ амен
 дөре зокчи байдек болно. Баса Көбүги харт-
 жалэжи оркэд орад одо. Түнэсүн Асере Хожис
 долэ Хонорсон чаклу Кирчи ирөбө; жар. Көл
 ни Хуурорсон Кирчи ирөбө. Түнэсүн. Эрлект
 Хан Дакэд баса Келэбе » одо Мен Ауниги
 абчи ирэнэ « гэд Кү хайбе. » Биден абчи
 ирэнэ-биден « гэд нэге шилму бабэжа Күкү »
 Агган Хожарон ирөбө. Та жаажи абчи ирэнэ-ба-
 гебе. Теикүлэ еден Келэбе » Асере даиган
 дараксан сайн залу гертэн Хэрлэ, Асере Күнэ
 эжини нэге сайн дебел ужужи табиксен болку,
 абанси нэге сайн тид гедек Хото Кэжи А-
 битсен болку, Аггэд биден дебел Хото Хожисун
 орад алажу-биден « гебе. » Не сайн, Аггэд
 оркөба. Түнэсүн Хүрчи жарчи ирэд Кө-
 бундү Келэбе » сонос ба-чи? « гебе. » Сонос
 ба-би « гебе. » Ёи одо гертэн орад, гертэн
 жисен агаан иткэгас суглэжи оркэд иткэгал
 күлэжи оркэд дебел Хото Хожисаггени жаажи

0092

7

88.

orkād šalǰāzi bāi! tere carku tere xojar
 bökünä batana xojus bolād nisād yarǰu;
 či tere carku tere xojusāgi bāriǰi abād, xasar
 basat xojus noxadān ökäi orkād ire "gebe.
 Kōbün yarād jabōba. Gestān isād Kōbün
 gerān jisen cayan idēkegās cagluǰi orkād
 ire yal sülčǰi orkād debel xoto xojusāy al
 dotoro xajǰi orkād šalǰāyād bāibe. Teigeǰi
 bāitelni bökünä batana xojus bolād, ni-
 sād yarči jabōdok bolna. Kōbün tere xojusāgi
 bāriǰi abād xojus noxadān ökäi orkād dopt-
 lād küsād irebe. Sāki zalūni mükünä anda
 dēre zokči bāidek bolna. Mörini sāya
 Rebtā xajǰi orkād bijāni xaptajalāǰi
 orkād orād odta. Tere xojusni yalda kiliäk-
 sen küsči irebe. "Ne, oda jaǰu-bi?" geǰi
 bāiyād Kelēbe, tere Kōbün mandu jumna kēksen
 ōgä bilä, tünä ebērāni dāinā Kōldü orōǰi
 äküki fūbini bilä, gebe; Ne oda tündü
 ufa nasu ökü jumunagebe. Tünäsün xūsči
 yarči isād Kelēbe "Ne, oda či xāri, čamā-
 du ufa nasu ögǰbe "gebe. Tegeād Kōbün tere
 xūsčita afa-dü bolba, tere xūsči dü kōkän
 mana Kōbündü ögǰbe; Tünäsün mana Kōbün
 gletān isād babajayān abād xūmǰulōn
 žisǰād bāibe.

0093

A Case of Allegoresis: A Buddhist Painter and His Patron in Mongolia¹

Uranchimeg.Ts

(The Mongolia Initiative, University of California, Berkeley)

Art as material evidence of “Dharma deed”

The cosmopolitan Qing Empire (1644–1911), ruled by the ethnically non-Chinese Manchus, disintegrated in the early twentieth century ending China’s millennial dynastic history. One of the empire’s vassal states, Mongolia,² once home to the largest Eurasian empire in history, seized the opportunity to proclaim its independence in the winter of 1911. Landlocked and sandwiched between China and Russia, Mongolia became a pawn in the political maneuverings of competing warlords, Communists (Bolsheviks), and Chinese Republicans.³ At this time, an extraordinary painting was made for the Mongol ruler who was destined to be the last king of the Mongols before the Soviet takeover in 1921.⁴

The Mongol leader in 1911 was the Bogd Gegeen (1870–1924), the eighth reincarnation of the Tibetan Jebtsundampa (Tib. *rje btsun dam pa*) lineage that had held political and religious power in Mongolia since the seventeenth century.⁵ He was fascinated by visual images, and especially paintings, evidenced by his avid collecting and commissioning activities. Known as the Bogd Gegeen (literally: Holy Saint), and after the fall of the Qing as the Bogd Khan (Holy Khan), the Eighth Jebtsundampa

¹ Earlier versions of this paper were presented at the following institutions: Inner Asia and Altaic Studies at Harvard University in February 2011; Association of Asian Studies conference, Honolulu-Hawaii, 2011; Department of East Asian Languages and Cultures, Stanford University, in November 2011; and Townsend Group of Asian Art and Visual Culture, University of California-Berkeley in January 2012. The final draft was completed at John W. Kluge Center, Library of Congress, in spring 2013. This article was first published in *Artibus Asiae*, Vol. 78, Issue 1 (2018), pp. 61-94. Reprinted with the permission. I thank Susan Meinheit for library assistance, Prof. Christopher Atwood, Prof. Li Narangoa and Prof. Nakami Tatsuo for their comments at the conference presentation in 2011.

² Early in the Qing rule in the seventeenth century, Mongolia was divided into Outer (Northern) and Inner (Southern) parts to enable the gradually staged conquest, where the Inner Mongols were used in Qing army to finally subjugate the resilient Mongols. See more of Qing conquests and rule in Peter Perdue *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia* (Cambridge: Harvard University Press, 2003), esp. Part Two.

³ See more details in Nakami Tatsuo, “Russian Diplomats and Mongol Independence, 1911-1915” in Stephen Kotkin and Bruce Al Elleman, eds., *Mongolia in the Twentieth-Century* (M.E. Sharpe: Armonk, New York, London, 1999), 69-78.

⁴ Fujiko Isono “The Mongolian Revolution of 1921” in *Modern Asian Studies*, Vol. 10, No. 3 (University of Cambridge, 1976), 375-394.

⁵ The Jebtsundampa (Tib. *rje btsun dam pa*) lineage was imported from Tibet in the 17th century within political interests of the Qing court, Khalkha (Central) Mongol nobility and Tibetan Gelug (dGe lugs) Order. Altogether there were eight Jebtsundampa reincarnate rulers in Mongolia, only the first two were Mongolian-born and the rest were brought from Tibet. There are several publications of Jebtsundampa hagiographies. See a fully annotated translation in Charles Bawden, *The Jebtsundampa Khutugtus of Urga* (Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1961); D. Baasan transl. *Bogd Javzandamba Hutagt* [Bogd Jebtsundampa Khutugtu] (Ulaanbaatar: Mönhiin üseg Press, 2011).

resided in his monastery Ikh Khüree (Classical Mong. *Yeke Kūriye*), the center of Mongolian Buddhism, which also served as the capital of the new state.⁶ The Bogd Gegeen's paintings, created in Ikh Khüree, went beyond *thangka* Tibetan-style religious icons (Tib. *thang ka* or *thangka*), to include scenes that are often witty but also quite perverse. One such painting is *The Green Palace*, attributed to the painter Balduugin Sharav (1869–1939), which portrays the Bogd Gegeen's private residence and his summer meditation retreat Sharavpeljeelin Biligiig Khöggjüülen Badruulagch Süme or Temple for Prosperity of Mind, commonly known as the Green Palace (Fig. 1).

The colorful compound stretches north–south at the center of numerous and varied activities. The palace is depicted as a pilgrimage site, with many devotees shown approaching the structure or camping nearby. There are pilgrims on foot and nobles on horseback or in sedan chairs, arriving and dismounting in the northern sector. This seemingly idyllic picture of devotion and pilgrimage is subverted by a military garrison to the west filled with disturbing scenes of men standing alone or in groups of two or three, with exposed and exaggerated genitals. Each is engaged in what seems to be a painful act: hanging weights from their long phalluses, or even having their phalluses

⁶ This article follows transliteration method outlined in Christopher Atwood *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire* (Facts on File, 2004), ix. Instead of both Classical Mongolian (pre-1940) and Cyrillic (post-1940) spellings, however, this article aims to assist English reading by using only modern Khalkha pronunciations and spellings. The exception is Jebtsundampa, for which several modern spellings are available. For pre-1940 Mongolian titles in references and bibliography, Mostaert's system is used. For Tibetan words and terms, standard Wylie transcription is given in brackets. Chinese words and names are transcribed according to the pinyin system of romanization.

forcefully pulled. Just outside the garrison, several tents are pitched to the south and north showing men and women sneaking around and male couples engaged in sexual intercourse. The entire garrison is observed by married noblewomen looking on in horror, judging by their hands cupped over their mouths. These unusual sexual scenes are disturbing in proximity to the dazzling depiction of the Bogd Gegeen's compound. As the work of a Buddhist monk-artist, the painting is all the more provocative, as it does not have clear parallels in any Buddhist visual culture.

In Vajrayāna Buddhism, which was the official state religion of Mongolia, Buddhist images were often used to assert political power and legitimization. China's Qing dynasty was particularly versatile in this area, especially in the eighteenth century, and *The Green Palace* follows suit in certain respects. The Qing emperors were Vajrayāna Buddhist converts and had Mongol lamas as their allies and personal teachers.⁷ However, none of their Buddhist images contained scenes of violence and naked sexuality among the common people in the vicinity of a Buddhist ruler's residence. Many juxtapositions in *The Green Palace* do not connect with any liturgical texts and rites and therefore generate questions about the imagery's meaning and the underlying intentions of both the artist and patron.

The Eighth Jebtsundampa (full name: Ngawang Lobsang Chökyi Nyima Tenzin Wangchuk; Tib. Ngag dbang blo bzang chos kyi nyi ma bstan 'dzin dbang phyug) was born near Lhasa in 1870 to Gönchög Tsering (Tib. dkon mchog tshe ring), a well-to-do financial assistant to the 12th Dalai Lama. In 1874, soon after he was identified as the Eighth Jebtsundampa, the child was brought to Ikh Khüree in Mongolia. Unlike previous Jebtsundampas, hagiographies of the Eighth are scarce; however, details of his life provide a unique and rich biography.⁸

The Bogd Gegeen had a volatile character and, as discussed later, a notorious sex life, but he was also a prominent political figure who addressed increasing conflict between linguistic and ethnic communities in Ikh Khüree, as well as aggressive intrusions by Russian and Chinese farmers and merchants into Mongolian territory.⁹ Moreover, the Bogd Gegeen was the only one among the eight Jebtsundampa reincarnations to receive the *gavj* (Tib. *dka'bcu pa*) rank of learned monkhood.¹⁰ The complexity of the ruler's character, reputation, and abilities renders him enigmatic. He seems to have relished his reputation for inscrutability, stating that, "Some people say I [have simply] wandered

⁷ The Kangxi Emperor had a close relationship with the First Jebtsundampa Zanabazar, whereas the Qianlong Emperor's *guru* and the National Preceptor was another Mongol Zhanjia Khutugtu Rolpay Dorje. There is a good number of literature on Zanabazar and Rolpay Dorje in Mongolian and Tibetan languages, some of which has been translated to English. See, among others, Dharmatāla Damcho Gyatsho, *Rosary of White Lotus, Being the Clear Account of How the Precious Teaching of Buddha Appeared and Spread in the Great Hor Country*, transl. Piotr Klafkowski (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1987).

⁸ Two monographs illuminating the life of the Bogd Gegeen from mostly historical and political perspectives have come out recently: G. Jamsranjav, *VIII Bogd Khan [The 8th Bogd Khan]* (Ulaanbaatar, 1998); O. Batsaikhan, *Mongolin Suulchin Ezen Khayan VIII Jebtsundampa [The last Mongol Khan, the Eighth Jebtsundampa]* (Ulaanbaatar: Admon Press 2008).

⁹ The historian Batsaikhan's recent research specifically highlights how politically active the Bogd Gegeen was. Batsaikhan 2008.

¹⁰ Batsaikhan, 199.

about having fun. I have a secret by which I helped the state and the religion. The result will be known in future days.... [K]eeping the secret is a Dharma deed.”¹¹

Recent studies have shown that the Bogd Gegeen kept many of his deeds secret in attempts to protect his nation from foreign exploitation and to cope with political power games that affected Mongolia in the early twentieth century when this painting was made.¹² In China, imperial history ended in 1912, and in Russia the Bolshevik revolution overthrew imperial rule in 1917. Although occupied with their own radical social and political changes, these neighbors did not lose interest in Mongolia. China refused to recognize Mongolian political independence. Yuan Shikai, the first president of the Republic of China (袁世凱 1912–1916), sought to bring Mongolia back under Chinese control through military force.¹³

Xu Shuzheng (徐樹錚; 1880–1925), a Chinese general of the Anhui Clique, and commander-in-chief of the Northwest Frontier Defense Army, mounted a successful attack against Ikh Khüree in October 1919. In the process, the Bogd Gegeen was imprisoned in the Green Palace and on February 20, 1920 forced to prostrate himself before a photograph of the Chinese president and the Chinese flag.¹⁴ These actions, coupled with massive Chinese immigration (which had been traditionally forbidden) and the return of Outer Mongolia to Chinese control did much to inflame Mongolian outrage towards China, resulting in a drastically pro-Russian attitude with several delegations dispatched to Russia with requests for military aid.¹⁵ The Bogd Gegeen and his palace was at the center of all these turbulent events that rapidly changed the Inner Asian politics, shaped new borders, and led to the suppression of Buddhism in Mongolia. Was art, then, one of his secret ways to express his concern about his people and the fate of Dharma? How might we apprehend the execution of this work by a Buddhist monk, at the behest of a Buddhist ruler, against the backdrop of the country’s struggle for political sovereignty and nationhood?¹⁶

¹¹ G. Jamsranjav and N. Dugarsuren eds., *Bogdin lünden* [Gegeen’s *lung bstan* (prophecies)] (Ulaanbaatar: Khaadyn San, 2002). Translations, unless otherwise noted, are mine.

¹² As Alicia Campi has recently shown, the Bogd Gegeen sent various requests to the United States asking for support. See Alicia Campi and R. Baasan, *The Impact of China and Russia on United States–Mongolian Political Relations in the Twentieth Century* (Lewiston: Edwin Mellen Press, 2009), 60–63, 69–73, 111.

¹³ Charles Bawden, *The Modern History of Mongolia* (London and New York: Kegan Paul International, 1989), 200.

¹⁴ Many scholars have noted this incident. Fujiko Isono, 382. See also Bawden 1989, Campi and Baasan 2009: Ch. 1. Bawden 1989: 205.

¹⁵ Bawden 1989: 191. Bawden mentions that a special “colonization bureau” was established in Ikh Khüree in 1911. Aleksei Pozdnev, among others, mentions about strong anti-Chinese sentiments. See Pozdnev *Mongolia i Mongoli* [Mongolia and the Mongols] (St Petersburg: Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk, 1896–1898): 46. Mongol delegations to Russia were dispatched since 1911 almost yearly visiting Russian, later Soviet authorities for military and diplomatic support. See S.G. Luzianin *Rossiia-Mongolia-Kitai v pervoi polovine XX veka* [Russia-Mongolia-China in the first half of the 20th c.] (Moscow: IDV RAN, 2000), esp. Chapters 2–3; Campi and Baasan 2009: Ch. 1. The Bogd Gegeen also reached out to Americans for the support of the feeble independence. See Campi and Baasan 2009 and William W. Rockhill, “The Question of Outer Mongolia” in *Journal of the American Asiatic Association* XIV (4) (May 1914).

¹⁶ There are no records of secular artists in Mongolia prior to the 1930s. The painting, as discussed shortly, is attributed to a well-known Ikh Khüree monk Balduugin Sharav.

In the context of European sociopolitical change and upheaval, the historian Francis Haskell has ascribed to art a type of “prophetic” function attributed to the genius and (perhaps unconscious) foresight of the artists themselves.¹⁷ For Haskell, among many artists, an instance of this extraordinary sensibility and artistic genius is Albrecht Dürer in his *Apocalypse*.¹⁸ Allegories and prophecies offered possibilities of leveled readings of high and low, implicit and explicit meanings in medieval-era paintings as well as in Buddhist art. In Mongolia specifically, *ülger* or allegories were often used in textual and visual narratives to aid the comprehension of Buddhist teachings in an accessible and readable manner. In Western paintings, *allegoresis*, or a European Medieval notion of multiple levels of reading, produced diverse techniques in which images were meant to be read as content, ethical statements, paths to God, and so forth.¹⁹ A scholar of comparative literature Zhang Longxi has shown how *allegoresis*, initially rooted in Christian literature and later in medieval European art, has been appropriated cross-culturally for exploring the interpretive power of texts and the exchange between author and reader. Zhang focused on *allegoresis* as a reading and interpretive practice in diverse cultural and political settings in Europe and East Asia.²⁰

In this article, similar allegorical associations of art and prophecy are drawn in *The Green Palace*. To my knowledge, documentation on the pursuits of the Bogd Gegeen and his artists, including Sharav has not yet been found or released. Given this absence, I take the painting itself and the visual complexity of the style and pictorial details as the principal material evidence that demonstrate a rather complicated *allegoresis*: the artist’s views of *samsāra*, references to the Bogd Gegeen’s prophetic vision of the end of Dharma (i.e., Buddhism as a state religion and the disappearance of Buddhist beliefs and teachings), and vision for Buddhist liberation (i.e., realization of *samsāra*, faith in the Teacher, and self-transformation).

The Green Palace demands various layers of reading and broader vision of artistic production and Buddhist visual culture, especially at the times of decline. Therefore, I discuss the painting in relation to original sources from the period, mainly the Bogd Gegeen’s own writings, oral legends, memoirs of Ikh Khüree residents, and historical

¹⁷ Francis Haskell *History and its Images: Art and the Interpretation of the Past* (New Haven: Yale University Press, 1993), 389-430.

¹⁸ *Ibid.*, 409-422.

¹⁹ A German Medievalist Beate Fricke asserts that the process of generation of meaning regarding its perception and cognition is described in Medieval sources as *allegoresis*. According to Fricke, the existing scholarship have not yet illuminated the functions and nature of Medieval allegories but rather concentrated on individual types. As she claims, theoretical definition and discussion of allegories is still lacking in art historical research. See Fricke “Matter and Meaning of Mother-of-Pearl: The Origins of Allegory in the Sphere of Things” in *Gesta*, 51/1 (The International Center of Medieval Art, 2012), 35; 48, n. 4, 8. A scholar of Medieval Literature Jennifer Summit refers to Augustine’s *On Christian Doctrine* to also argue how *allegoresis* “produced distinctive technologies of reading” at different levels of the texts that do not outwardly conform to orthodoxy to arrive at hidden meaning. See Summit, “Monuments and Ruins: Spenser and the Problem of the English Library” in *ELH*, vol. 70, No. 1 (Spring 2003). 11-12.

²⁰ Zhang Longxi, *Allegoresis: Reading Canonical Literature East and West* (Ithaca: Cornell University Press, 2005), esp. Chapter 3.

scholarship to analyze the intricate web of agency and levels of meaning generated.²¹ I consider the conditions and aims of the patron (the Bogd Gegeen), ambitions of the artist speaking to his potential audience (which, of course, also includes his patron), artist's and patron's unique collaboration to address the wishes and needs of the wider monastic and lay communities, and multivalent levels of meanings through allegories of desire, misery, and transformation communicated in various scenes. I argue that the painting constitutes an instance of a mutually informing, creative collaboration of *both* the presumed artist, Sharav, *and* the patron whose vision of a tragic future, as we shall see, provide insight into the unusual nature of the work. Unlike Haskell, however, this analysis does not see the role of the artist as "prophetic genius"; the role of the artist should be neither overly exaggerated nor underestimated at the expense of a patron's vision.

While Soviet-era scholars such as L. Sonomtseren, N. Tsultem, and I. Lomakina have made brief mention of *The Green Palace*, they did not seriously explore the work itself within these intersecting nexuses (patron, artist, and wider community).²² The unusual and disturbing imagery of this painting clearly was not to Socialist tastes, and consequently the painting remained unexamined, effectively vanishing for many years. Even in a recent publication (2009) about Sharav, a Mongolian art historian L. Batchuluun chose not to discuss these uneasy scenes of torture and open promiscuity.²³

In *The Green Palace*, attention is focused on chaos and power, satire and pain, but still presupposes the penetrating and transformative ability of the meditative process as envisaged in Tantric practice, only in unexpected ways. That is, the process operates not in terms of the standard conception of the image as an aid for the individual transformation of the practitioner into a deity, but rather as visual reflection upon Buddhist soteriology as a collective mode of broader social and political transformation. Here in this article, I discuss *The Green Palace* in the context of both external and internal *samsāra*, as well as in conjunction with *lūnden* existing prophecies (Tib. *lung bstan*) and other texts. Next, I analyze *The Green Palace* as a visual strategy to convey the Bogd Gegeen's apocalyptic vision of the need for awakening in his efforts to protect his people and as a way of grappling with the imminent chaos, destruction, and revolution that would ultimately bring the demise of Buddhist culture and religion to his nation. I will discuss in detail how the visual language of shock and discordance constituted new ways of translating Buddhist ideas into a composite narrative at a time of political unrest and catastrophic change in Mongolian cultural and religious life.

²¹ Alfred Gell discusses the nexus of parties involved in the production of art as agencies in his *Art and Agency: an Anthropological Theory* (Oxford University Press, 1998).

²² I. Lomakina *Marzan Sharav* [Funny Sharav] (Moscow: Moskva : Izobrazitel'noe iskusstvo, 1974), 124-125; L. Sonomtseren *Uran zuraach B. Sharav* [Artist B. Sharav] (Ulaanbaatar: Mongolyn Urchuudyn Ėvlél, 1969); Nyam-Osoryn Tsultem, *Mongol Zurgijn Khugjij irsen tuuh* [History of Development of Mongol Zurag] (Ulaanbaatar, 1988).

²³ L. Batchuluun *Marzan Sharavyn tuurviltzui* (Ulaanbaatar: Soëmbo Printing, 2009), 74-98.

The *Samsāra*

The Green Palace was located in Ikh Khüree, a major Mongolian monastery since the First Jebtsundampa Zanabazar (1635–1723), had it built as a private *ger* (*yurt*) residential compound in 1639. Each Jebtsundampa strategically developed Ikh Khüree until it became the largest and most significant monastic and political center in Mongolia by the late 1800s when the Bogd Gegeen came to power. He soon built his summer meditation retreat, known as the Green Palace, in 1893. Ikh Khüree remained the principal seat of all eight Jebtsundampa reincarnate rulers from its conception until its demise in the 1930s.²⁴

In *The Green Palace*, the palace compound is nearly empty, and neatly structured and organized along the south–north axis following both nomadic and Chinese planning traditions (Fig. 1). Here the artist chose a limited palette of maroon and green, and the compound prominently stands out as a colorful, vibrant structure. The contrast between the central palace with its annexed northern enclosure (storage area) and the crowds of people, horses, chariots, the military garrison, and the zoo, is startling, as all appear gray, undersized, and insignificant, thereby elevating the superiority, power, and glory of the palace. The palace is not only a site of supreme authority (Fig. 1), but also a major pilgrimage destination, seen also in the artist Jügder’s map.²⁵ A few pilgrims are circumambulating the compound on foot and others are seen in full-body prostration. At the main gates in the south, a couple of pilgrims kneel in front of the palace as they worship.

The horsemen and sedan chairs are shown to be arriving from the east (right), and more *gers* and pitched tents are located in the west (left) portion of the painting, creating an illusion that the dynamic of movement towards the palace is directed from right to left. The right part of the painting is sparsely populated, with a river bed vertically stretching from north to south and branching out towards the west side, enhancing the right-to-left dynamic.

The bird’s eye perspective reveals a scattered and seemingly disorganized space, until close observation reveals important details; what catches the eye immediately is the Bogd Gegeen’s major achievement, the new palace of Ikh Khüree. Even closer examination shows that Sharav depicted the palace in detail, thus presenting the entire complex holistically for single-glance observation. Built initially as a summer retreat temple, the Green Palace gradually expanded by the time of Sharav to include several temples, *gers*, and a two-storey, white, Russian-style building with glass windows

²⁴ See more about Ikh Khüree’s history and development in L. Dүгeрsүren *From the History of Ulaanbaatar* [*Ulaanbaatar khotin түүкhees*] (Ulaanbaatar, 1956), S. Пүревjav *Khuvsgalin өмнөх Ikh Khüree* [Pre-revolutionary Ikh Khüree] (Ulaanbaatar 1961), S. Idshinnorov, *Ulaanbaatar khotin khu-raangui* [Survey of Ulaanbaatar city] (Ulaanbaatar, 1994), O. Пүрев et al. *Niislelin Öv soyol* [Cultural Heritage of the capital] (Ulaanbaatar, 2004). In English, see Chapter One in Uranchimeg Tsultem “Ikh Khüree: a Nomadic Monastery and the Later Buddhist Art of Mongolia” Ph.D. Dissertation, UC Berkeley, 2009, and Krisztina Teleki *Bogdin Khüree: Monasteries and Temples of the Mongolian Capital (1651-1938)* (Ulaanbaatar, 2011), Uranchimeg Tsultemin, *A Monastery on the Move: Art and Politics in Later Buddhist Mongolia*, forthcoming.

²⁵ Jügder’s parental name is not known. He is recorded only with the name of Zoogai, his regional house.

that was built in 1905. According to some sources, this building was based on the design sent to the Bogd Gegeen by Russian Tsar Nikolai II, while others suggest that it followed the architecture of the Russian consul building in Ikh Khüree.²⁶ This building served as a winter residence for the Bogd Gegeen and his consort Dondogdulam, and spawned a new appellation for the complex, the Winter Palace, while the Chinese green tiles account for its more popular name, the Green Palace.

The central entrance is to the south with a three-fold *yampai* (影壁 *yingbi*) protection wall, three-fold ceremonial arcade gates, and three-fold ceremonial “peace” gate, all constructed in 1912–1919²⁷ and intended to serve only the ruler. The compound impressed the visitor with its architectural internationalism: Chinese-style architecture dominated the complex, which also included several Mongolian *gers* in each courtyard, a Tibetan-style building in the back (the tallest in the complex), and a large Russian-style building right at the entrance.

Beyond detailing the palace architecture, Sharav also provides a clear sense of what went on there. The compound next to the palace is the scene of riveting and shocking events, where couples engage in sexual intercourse and men appear with exposed genitals, all near the Buddhist meditation temple. At a more basic level, Sharav’s revelation of life outside of the palace brings attention to violence and human suffering visualized in traumatic ways. According to Jacob Dalton, violence was not uncommon in Tibetan Buddhism from early times. Whereas some ritual texts detail “liberation” rites with human sacrifice, Dalton also shows myths and legends that constantly refer to the presence of demons and their subjugation by the righteous.²⁸ The distinction between ritual and real forms of violence, all deal with presence of blood and death, either symbolic or real. The scenes of explicit violence in *the Green Palace* do not relate, at least visually, to any liturgical rites; instead, they are combined with overt nudity and copulation, among other activities typically inconceivable in any monastery.

The men engaged in acts of torture inflict pain and suffering on themselves and others, while seemingly enjoying it. In addition to the aforementioned genital pulling, their victims’ ill treatment includes being poked with sharp instruments, and even burning flesh with red-hot tools. A man watching one of these scenes of torture appears to be enjoying the suffering and pain of his colleague as he claps his hands with what can only be described as glee. In another scene, the victim appears to be in extreme pain, as he wipes away tears. Such unconventional grotesquerie conveys an acute sense of disturbing realities of the time.

²⁶ Z. Oyunbileg in L. Dashnyam ed., *Mongol nutag dah tuukh soyolin dursgal* (Ulaanbaatar, 1999), 248–250.

²⁷ In none of Jügder and Sharav’s paintings the heavy three-layered roofs of final construction are depicted. Thus, this painting dates in or before 1912. J. Ülzi *Mongolin Dursglat uran barilgin tiiükhees* [From the history of Mongolian architectural monuments] (Ulaanbaatar: Soyombo Printing, 1992), 32.

²⁸ Jacob Dalton, *The Taming of the Demons: Violence and Liberation in Tibetan Buddhism* (New Haven and London: Yale University Press, 2011).

The painting was produced *circa* 1911-1912, that is, around the time when the Eighth Jebtsundampa was proclaimed as the Sun-Lit, All-Inaugurated *Mahāsammata* (“the Great Elect”) Bogd Khan of independent Mongolia on December 29, 1911. Even before the Chinese Wuchang uprising in October 1911, the Bogd Gegeen approved the Mongolian nobles’ aspirations to request military assistance from Tsarist Russia to further their own nationalist goals.²⁹ Russia played what B. Baabar has referred to as “the double game,”³⁰ that is, signing treaties in Ikh Khüree to pursue formal trade agreements with the new Mongolian state in 1912, while also entering into a secret treaty with Republican China in 1913 that recognized China’s sovereignty over Outer Mongolia and Inner Mongolia’s integral status as part of China.³¹ In a secret treaty with Japan, Russia acknowledged Mongolia and Manchuria as territories in the “Russian and Japanese spheres of influence.”³² In 1915, the tripartite Kyakhta treaty was signed by China, Mongolia, and Russia to rectify Chinese suzerainty over Outer Mongolia.³³

Tibet’s leader, the Thirteenth Dalai Lama (1876–1933), who was in Mongolia in 1904-1907,³⁴ continued to maintain his holdings in Khüree banks, and in 1913 sent his representative to sign an important treaty with the Bogd Khan’s Government. Signed in 1913, a Mongol–Tibetan treaty was the only document that formally recognized the sovereignty of both nations.³⁵ Ikh Khüree appears in numerous documents as the locus of machinations involving politically diverse groups from the Chinese, Russian, Tibetan, and Mongolian communities. It is also in Ikh Khüree, where the Bogd Khan wrote his letters to the foreign governments, such as Japan and the U.S., requesting support and military aid to protect Mongolia’s fragile independence.³⁶

²⁹ Bawden 1989: 193-194.

³⁰ A Mongolian historian B. Baabar first used the phrase “the double game.” See in Baabar, *Twentieth-Century Mongolia* (Cambridge: The White Horse Press, 1999), 255.

³¹ The treaty was signed by I. Korostovets, a Russian Minister in Beijing, who spent nine months in Ikh Khüree in 1912-1913. See more on his stay in Mongolia in his own diary in O. Batsaikhan, Olga Bakich and Nakami Tatsuo eds., *Ivan Yakovlevich Korostovets: Deviat’ mesyatsov v Mongolii* [Nine Months in Mongolia] (Ulaanbaatar: Academy of Sciences, 2009). Also see Campi and R. Baasan, 6.

³² The phrase is literally repeated in 3 sources: Ewing 1980: 542; Campi and Baasan 2009: 473, n. 26; Baabar 1999: 246. The original source of this pact is unknown.

³³ Bawden 1989: 200-201; Campi and Baasan, 6-7. According to Christopher Atwood, the Kyakhta treaty was largely written by Russia. About 1/3 of Mongolia’s national budget and all of its military equipment came from Russia. Due to such financial dependence on Russia, Mongolia was forced to sign the treaty for Chinese suzerainty. See more about this in “Kyakhta Trilateral Treaty” in Atwood, 324.

³⁴ Tsering Shakya, “The Thirteenth Dalai Lama” in Martin Brauen ed., *The Dalai Lamas: A Visual History* (Ethnographic Museum of the University of Zurich/Chicago: Serindia Publications, 2005), 143-144. William W. Rockhill *The Land of the Lamas: Notes of a Journey Through China, Mongolia, and Tibet* (New Delhi, India: Asian Publication services, 1975 [1891]), 62-63.

³⁵ See a special issue of *Lungta* 17 titled *The Centennial of the Tibeto-Mongol Treaty: 1913-2013* dedicated to this treaty (New Delhi: Archana Advertising, 2013), esp. pp. 7-29.

³⁶ As Alicia Campi has recently shown, the Bogda Gegeen sent various requests to the United States asking for support. See Alicia Campi and R. Baasan, *The Impact of China and Russia on United States–Mongolian Political Relations in the Twentieth Century* (Lewiston: Edwin Mellen Press, 2009), 60-63, 69-73, 111. For Bogda’s letters to Japan, see O. Batsaikhan’s several papers, including “Letter of Bogd Javzandamba to His Excellency Emperor of Japan” and “Bogdin Zasgiin Gazrin

This was the *samsāric* milieu during which *The Green Palace* was most likely painted by Sharav for his patron, the Bogd Khan. *The Green Palace* bears no inscriptions or signatures. The painting is deemed to be Sharav's work by certain Mongolian art historians, who based their attributions on stylistic analysis and details in the painting.³⁷ Because no sources were located that argued against Sharav or in favor of another artist, in this article I refer to Sharav as the probable creator.

Sharav worked on several projects for the Khan. Nyam-Osoryn Tsultem published the memoirs of the former Ikh Khüree's monk-artist D. Damdinsüren in 1995, who identifies Sharav as one of the four artists that the Bogd Khan selected to paint the famed *Daily Events*.³⁸ Sharav is also known to have made the portrait of the Bogd Gegeen and his consort Dondogdulam, where he captures the royal couple's physiognomy in a realistic, even photographic style that is unique for the time.³⁹ The humorous details that he frequently includes in his *Daily Events*, as well as the later political propaganda and caricatures he was ordered to produce at the behest of the post-1921 revolutionary regime after his forced departure from monastic life, earned Sharav the nickname "Funny Sharav" (Mong. Marzan Sharav). Sharav's *Daily Events* painting reveal him to have been an open-minded and brave monk, eager to experiment with new styles, innovative themes, and unusual subject matter, yet all still within the parameters of a Buddhist exegetical framework, and under the auspices of his powerful patron. Given the boldness of the shocking details in *The Green Palace*, should we assume that the artist was simply the ruler's passive follower, a "brush substitute"?⁴⁰ The compositional arrangement that creates a contrast between color and drabness, the shame of public disclosure of what is typically hidden, and details of suffering, all suggest a strong artist's voice that was selective and independent. As accounts of the Bogd Gegeen's bisexuality and his eventual diagnosis with terminal syphilis were well known throughout Ikh Khüree, this painting might also be taken as the artist's exposure of the harmful types of behavior that need awakening. In the following, I will discuss how both the artist and patron's perspectives can be seen in *The Green Palace* in quite distinctive and unique ways.

Internal *Samsāra*: the Notorious Patron and the Artist's Agency

While the political unrest in Ikh Khüree was the main reason for the decline of Buddhism and its gradual obliteration by pro-Bolshevik groups, the Bogd Gegeen

Yapontoi Hariltsah gesen Gurvan Oroidlogo" [Three Attempts of the Bogda's Government to Communicate with Japan] MS. on www.academia.edu. Retrieved on May 08, 2016. Also O. Batsaikhan, *Mongolia: Becoming a Nation-State* (Ulaanbaatar: Bitpress, 2013), Chapter 4.

³⁷ I. Lomakina *Marzan Sharav* [Funny Sharav] (Moscow: Moskva : Izobrazitel'noe iskusstvo, 1974), 124-125; L. Sonomtseren *Uran zuraach B. Sharav* [Artist B. Sharav] (Ulaanbaatar: Mongolyn Urchuudyn Ėvlél, 1969); Nyam-Osoryn Tsultem, *Mongol Zurgijn Khugjij irsen tüüh* [History of Development of Mongol Zurag] (Ulaanbaatar, 1988). L. Batchuluun *Marzan Sharavyn tuurvilzui* (Ulaanbaatar: Soëmbo Printing, 2009).

³⁸ D. Damdinsüren, *Ikh Khüreenii Nert Urchuud* [Eminent Artists of Ih Huree] (Ulaanbaatar, 1995).

³⁹ Ts. Damdinsüren ed., *Övgön Jambalin yaria* [Conversations of Old Jambal] (Ulaanbaatar, 1969), 70. This book was later translated by Charles Bawden as *Tales of an Old Lama* (Tring, 1997). Jambal mentions paintings that he knew were made by Sharav.

⁴⁰ I owe this term to Patricia Berger *Empire of Emptiness: Buddhist Art and Political Authority in Qing China* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2003).

experienced his own internal *samsāra* filled with human struggle and psychological distress. Future Mongolian revolutionary heroes as well as monks and lamas visited him to discuss important matters of the time.⁴¹ At the onset of the new century and the proclamation of Mongolian independence, there was a real possibility that a nobleman of Mongol royal pedigree from the Chinggis Khaan lineage (ca.1262–1227) might be installed as ruler. Despite his Tibetan origins, the Bogd Gegeen was nonetheless unanimously chosen and promptly inaugurated as the Mongol Khan, suggesting the reverence, honor, and trust he received. Yet, and despite this reverence, his open sex life, including bisexual affairs, was well known throughout Ikh Khüree.

According to the Bogd Gegeen's assistant Jambal, his early affair with the noblewoman Norov, wife of Duke (Gün) Tserendorj, became mired in complications, including the birth of a daughter. The affair resulted in long-lasting hostility between the Bogd Gegeen and Tserendorj.⁴² This hostility directly affected the building of the Green Palace, as it was Tserendorj who was to supply the building materials for the Bogd's project. Tserendorj disputed and objected to the building of the palace by refusing to transport supplies, thereby deliberately delaying construction.

Norov was replaced in the Bogd's affections by another, Dondogdulam (1874–1923). After the relationship became known, the Bogd Gegeen married Dondogdulam, who was soon presented as an emanation of White Tāra, a popular savior for Ikh Khüree through the Jebtsundampa's lineage connection with the Tibetan scholar-historian and Tāra devotee, Tāranātha (1575–1634),⁴³ and, as such, provided legitimacy for his union. This marriage, however, was not his only one; after Dondogdulam's death in 1923, the Bogd Gegeen married the Lady Genenpil (1905–1938), while simultaneously engaged in other heterosexual as well as homosexual affairs.⁴⁴ In other words, in addition to the wider political instability of the time, *samsāra* and human misery also meant, in the Bogd Gegeen's case, his incredibly convoluted private life, which was neither exemplary nor a secret in the Ikh Khüree

⁴¹ Christopher Atwood also mentions about reverence given to the ruler “despite his wild behavior.” See Atwood 2004: 269.

⁴² Ts. Damdinsüren, 70.

⁴³ The Mongol sources claim that First Jebtsundampa Zanabazar (1635–1723) was the reincarnation of the Tibetan Jonangpa historian Tāranātha (1575–1634). See Zanabazar's numerous hagiographies listed and discussed in Agata Bareja-Starzyńska *The Biography of the First Khalkha Jebtsundampa Zanabazar by Zaya Paṇḍita Luvsanprinlei: Studies, Annotated Translation, Transliteration and Facsimile* (Warsaw: Faculty of Oriental Studies, University of Warsaw, 2015). This hagiography written by Zaya Paṇḍita Luvsanperenlei (1642–1715) is the first biographic narrative about Zanabazar. See also: Sh. Bira ed., *Öndör Gegeeni namtruud orshvoi* [Hagiographies of Zanabazar] (Ulaanbaatar, 1995); Kampfe, Hans-Rainer *Sayin qubitan-u susug-un terge. Biographie des 1. Jebcun dam-pa Qu-tuqtu Ondur gegen verfasst von Nag gi dban po 1839* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1981). Brief hagiographies are in Aleksei Pozdnev *Urgiinskiye Khutugtu* [Khutugtus of Urga] (St Petersburg: Tipografiia brat. Pantelevikh, 1880); Charles Bawden, *The Jebtsundampa Khutugtus of Urga* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1961), Uranchimeg Tsultem, “Zanabazar's Art: The Building of Buddhist State in late Medieval Mongolia” in *Meditation. The Art of Zanabazar and His School* (Warsaw: State Ethnographic Museum, 2010), and “Zanabazar (1635–1723): Vajrayāna Art and the State in Medieval Mongolia” in Vesna Wallace ed., *Buddhism in Mongolian History, Culture and Society* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 116–137.

⁴⁴ See Ts. Damdinsüren 1969 and Bawden 1997.

community. Given this context and Sharav's inclusion of provocative details that construct a narrative of pleasure and pain in *The Green Palace*, the artist's agency may have exceeded his patron's expectations. Sharav's other paintings show a similar courageous approach to respond creatively to the Bogd Gegeen's quest to see the world as it truly was.

In his *Daily Events*, to take another example, Sharav was one of the four artists sent to the countryside with the mission to observe and depict secular life outside of Ikh Khüree that the Khan had only rarely seen.⁴⁵ As a southerner who had moved to the northern city, Sharav was well able to visually capture the diverse geographical zones in central Mongolia, the region inhabited by the Khalkha: the forest depicted at the top refers to the northern part of the country, known for rich stands of trees; the west is prominent with significant mountain ranges and rocky hills; and the east is rather plain and flat topographically.⁴⁶ The southern Gobi region is signaled by camels, and a large scene with felt-making is placed in the southwest sector.

D. Damdinsüren reports that the *Daily Events* was publicly displayed, suggesting that it satisfied the Bogd Gegeen's quest to learn about the world and orient himself in it.⁴⁷ Not only was the painting a window for the ruler to study and observe life outside of Ikh Khüree in detail, but it was also an example of anthropological fieldwork, as understood at present. Some texts mention how the Bogd Gegeen gathered artists to instruct them to go in all four directions and depict "everything they see on their way,"⁴⁸ that is, to collect ethnographic knowledge about ordinary people's lives in a manner similar to the Qing production of the ethnographic Miao albums.⁴⁹

In *Daily Events*, Sharav depicts a lama seated in a tent mourning the dead right in the center of the composition, and surrounding him are numerous scenes of human life, including marriage, sexual intercourse, child-bearing, a family starting a new *ger*, felt-making, harvesting, forestry, mountain-worshipping, and so forth. This central scene of death, with skulls and human bones scattered in front of the ritual space, eloquently reminds viewers of the Buddhist concept of the impermanence and illusory nature of life. The scenes produce a continuous narrative that inevitably brings to mind the Bhavacakra, the Buddhist Wheel of Life.⁵⁰ *The Green Palace* also conveys Buddhist concepts through the *allegoresis* of desire and pain offering the promise of eventual survival in times of decline.

These acts of translating Buddhist ideas into visual images in the secular mundane world recall suggestions put forward by the Zhangjia Khutugtu Rolpay Dorje (Icang skya rol pa'i rdo rje, 1717–1786), the translator and national preceptor of the Qing Qianlong Emperor, (乾隆, 1711–1799). The Bogd Gegeen's interest in novel images

⁴⁵ G. Jamsranjav 1998: 23.

⁴⁶ See my analysis of this painting in Tsultemin, "Cartographic Anxieties in Mongolia: the Bogd Khan's Picture-map" in *Cross-Currents*, No. 21 (December 2016), 66-87.

⁴⁷ D. Damdinsüren 1995: 62-63

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Laura Hostetler, *Qing Colonial Enterprise: Ethnography and Cartography in Early Modern China* (Chicago: University of Chicago Press, 2001).

⁵⁰ Johan Elverskog also briefly hints at this idea. See Johan Elverskog, "Things and the Qing: Mongol Culture in the Visual Narrative" in *Inner Asia* 6 (2004): 137-78.

and collecting and translating texts, as well as appreciation of the creative role of translators, recalls the Qianlong Emperor's deeds.⁵¹

In creative translation, Rolpay Dorje specifically mentioned that in capturing subtle nuances, the translator needs to use “stylistic effects” to “*make up for the lack of strict equivalence*” [italics are mine].⁵² He further suggested that the vocabulary of emotional words, such as “admiration, abuse, wonder, and happiness, sorrow, fear, and *all the like expressions* [italics are mine] must all be translated ... [to] show the same degree of power, capture the same attention, and take the same time.”⁵³ This creative translation elicits an interactive exchange between author and reader-which is the modern scholar Zhang Longxi's definition of *allegoresis*-to read behind the surface. Evidence of such stylistic effects is seen in Sharav's works, especially in *The Green Palace*, where he, the artist (translator) chose unusual motifs to relay the “degree of power and capture the same attention...”

In *The Green Palace*, Sharav, a talented and courageous artist, resorts to the language of visually shocking allegories for the internal chaos and pain created by self-destructive behavior that also ultimately generates social calamity. His graphic detail of the irrepressible, erect organ (lust) was a depiction of how lust could be forcefully managed and painfully treated. For the Buddhist reincarnate ruler, whose careless violation of Vinaya norms was to his own and others' detriment, the artist uses the grotesque depiction of that “root,” or “that source of all evil ... the penis,”⁵⁴ and depicts the ways in which virile energy could be cut off and turned into the opposite of gratification. The imagery here suggests violation of the viewer's expectations. With reference to desire, pleasure, and suffering, the Bogd Gegeen himself wrote:

There are many sufferings for a layman. The disasters of fire,
water, weapons, war, robbery, poisonous snakes, wolves and tigers,
fierce rain, hunger and starvation, separation from parents, and
couples separating without meeting again...

When desire increases, ethics and morality (*sīla*) decrease ...

At the times of getting infectious disease in a marriage

Get recovered with the help of Three Jewels ...

Why are you obsessed with worldly joys?

There is no end to ignorant greed

What will you say to the Lord of Death [Yama] who comes to
torture [you]? ...

⁵¹ Jamsranjav 1998: 46. The library and the texts were destroyed during the socialist purges in the 1930s.

⁵² Patricia Berger, *The Empire of Emptiness: Buddhist Art and Political Authority in Qing China* (Hawaii: University of Hawaii Press, 2003), 37.

⁵³ Dharmatāla Damcho Gyatsho, *Rosary of White Lotuses, Being the Clear Account of How the Precious Teaching of Buddha Appeared and Spread in the Great Hor Country*, transl. Piotr Klafkowski (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1987), 391-408. Quoted in Berger 2003: 37.

⁵⁴ Bernard Faure *Red Thread: Buddhist Approaches to Sexuality* (Princeton University Press, 1998), 34-37.

In a clear mirror, observe and analyze your faces and your physiognomy. In the pure ... Dharma mirror, observe critically your own deeds.⁵⁵

The *Green Palace* may effectively be read as the artist presenting a visual “Dharma mirror” to complement the Bogd Gegeen’s textual admonitions in numerous prophecies and instructions, some of which are discussed in the next section. *Samsāra*, in other words, for both artist and patron included not only sociopolitical turmoil in the present and future, but also self-destructive behavior. It is not surprising then that the Green Palace, the most visible and physically imposing accomplishment of the Bogd Gegeen’s worldly success, is the central focus of the painting. The very construction of this meditation retreat represented a triumph over obstacles laid by his long-time adversary Tserendorj, cuckolded husband of the Lady Norov. *The Green Palace* is ingeniously rendered by Sharav into a visual meditation for the Bogd to reflect upon negative karmic deeds and their consequences. Sharav seems to be warning viewers of future desolation caused in part by the karmic seeds already sown into the foundations of the Green Palace itself whose very construction was complicated by the Jebtsundampa’s debauchery. Indeed, Duke Tserendorj was to exercise his animosity toward the Bogd by forming a crucial alliance with the Manchu ambassador (*amban*, 昂邦) in Ikh Khüree by working to destabilize the Jebtsundampa’s rule.

The images, including *Daily Events*, *The Green Palace*, and *The Capital Ikh Khüree* discussed in the following comprise a few of many unusual images made for the Bogd Gegeen. He was a patron who accepted the creativity of his artists in that he destroyed neither the paintings nor the artist who exposed a variety of unsavory dimensions of life in the capital as well as in the countryside. The relation between emperor and artist known elsewhere in East Asia was different in Ikh Khüree. Sharav and other artists, including Jügder, are explicitly mentioned as affiliated with *aimag* (monastic regional house): Sharav belonged to Bizya, one of thirty *aimags* of Ikh Khüree, while Jügder was from the Zoogai *aimag*.⁵⁶ Similar to Tibetan regional houses known as *khantsen* (Tib. *khang tshan*), *aimags* represented monastic communities, each one a financially independent administrative unit in its own right, with its own abbot, temple, and rituals. Each artist, in other words, had his own affiliation in Ikh Khüree and the Khan’s court did not include artists, in contrast to China and Japan. This structure suggests that subordination of the artist to the Khan was not like a servant’s relation to the king. The documents that mention the names of artists typically list their community (*aimag*) affiliation and that they were chosen by the Khan as the most qualified artists for specific projects.⁵⁷ We may deduce that this

⁵⁵ G. Jamsranjav and N. Dugarsüren eds., *Bogdin lünden* [Bogd Gegeen’s *lungs ton*] (Ulaanbaatar, 2002), 58-59.

⁵⁶ Sharav’s full appellation goes as Sharav of Bizya aimag. The last name Balduugin was discovered by modern scholars. See Lomakina 1974, L. Sonomtseren 1969, Nyam-Osoryn Tsultem, 1988, L. Batchuluun 2009. See S. Pürevjav, 30. On Tibetan Gelug regional houses *khang tshan*, see Georges Dreyfus, *The Sound of Two Hands Clapping: the Education of a Tibetan Buddhist Monk* (Berkeley: University of California Press, 2003).

⁵⁷ “Ikh Dans” [Great Record]. Archival document n.86-87 lists names of artists and the awards in the form of tea by the Khan. See also in D. Altannavch “Bogd Khaani Ordon musein uzuulegt buy “Ge-

relationship was grounded on the Khan's respect for artists, further corroborating the high probability of some degree of artistic freedom or creative license in realizing projects for the ruler.

In the production of *The Green Palace*, both the artist and the patron were monks, and thus both knew the potential efficacy of images in Buddhist practice. The Bogd Gegeen was aware that the demise of Ikh Khüree was fast approaching and the painting would soon be public; during his own lifetime he kept *The Green Palace* in his private chambers. In contrast, *Daily Events* was put on public view outside the Green Palace under a roofed structure specially built for display. *The Green Palace*, having never been displayed in such a way, may have been intended primarily for the Bogd Gegeen's private reflection on his own deeds and the deeds of others in his proximity. The current Bogd Khan Museum curator, D. Altannavch, has reported that the painting was found in the Bogd Gegeen's *lavran* ("lama's estate," Tib. *bla brang*), located immediately to the east of the Green Palace.⁵⁸

Several recent publications have convincingly shown the critical role played by the Bogd Gegeen in the politics of his country.⁵⁹ Surviving memoirs and oral histories provide a picture of a beloved ruler whose word was respected and honored,⁶⁰ while at the same time he was a notorious debauchee. Although the innovative style and subject matter of *The Green Palace* must have come from the artist, likely as a monastic voice of admonition regarding patterns of self-destructive behavior, the Khan nonetheless endorsed the artist if only because his rendering of Buddhist concepts referred to all sentient beings, the Khan included.

Decline of Faith

In *The Green Palace*, the large crowd is gathered in the rear quarter of the compound, far away from the main gates, as if captured by the artist in the moment of arriving and deciding where to go--join the tents, military garrison, empty undefined space at the right, or the Bogd Gegeen. Indeed, little activity is seen at the front gates or even near the palace itself. Instead the crowd gathers to the left of the palace, where the new arrivals have comfortably settled themselves in tents. A Russian visitor to Ikh Khüree Aleksei Pozdneev describes the frequent appearance of the Bogd Gegeen for his devotees:⁶¹

geeni Bodol" tanka zuragt hiisen sudalgaa" [Research of the Tanghka painting "Meditations of [Bogd] Gegeen" that is on display at Bogd Khan Palace Museum" in *Studia Museologica: Museum Nationale Historiae Mongoli* vol.5, facsimile 8 (Ulaanbaatar: National Museum of Mongolia, 2003), 87-91.

⁵⁸ Personal communication with D. Altannavch, October 2007.

⁵⁹ Jamsranjav 1998; O.Batsaikhan 2010; 2011; 2013.

⁶⁰ My own mother Choijilin Ichinkhorloo, born in 1927, recollects the stories about the Bogd Gegeen, which all depict him as a beloved and respected ruler.

⁶¹ Pozdneev 1896-1898: 568-570; Pozdneev 1880: 31-33. Charles Bawden also mentions about annual worship of the Bogd Gegeen by referring, most likely, to the lavish rituals *danshig* (Tib. *brtan bzhugs*) which were attended by both commoners and the nobility. Charles Bawden, *The Modern History of Mongolia* (London and New York: Kegan Paul International, 1989), 193. Uranchimeg Tsultemin, *A Monastery on the Move: Art and Politics in Later Buddhist Mongolia*, forthcoming.

The people can see him now only at celebrations and also when worshipping.... As far as ... worshipping the Gegeen by the common people is concerned, it is performed in the square in front of the Gegeen's palace ... every other day.... Crowds of worshippers find seats in long rows directly out from the gates of the Gegeen's palace, and in that position they await his appearance. One may be surprised by the veneration with which they look in the direction whence the Gegeen is to appear.... And finally the Gegeen appears carried on a yellow litter by eight *gelongs* [Tib. *dge slong*; ordained monks].... Having passed around the lines, the Khutugtu [reincarnate] hides himself accompanied by the sounds of ... instruments, and the people wait reverently.... The second worshipping, in which a *maṇḍala* is presented is performed daily and even several times a day, by various persons; it takes place, not in a temple, but the reception hall of the Khutugtu's own residence.⁶²

The Green Palace illustrates a very different pilgrimage site: the tent scenes with naked coupling bodies and drunk and vomiting strangers seem discordant, as they suggest lengthy stays near the palace. These visitors seem to have forgotten their principal reason for being there, which was to pay homage to the ruler by prostrating themselves and worshipping.⁶³ Instead, they are indulging in debauchery--a clear indicator of the decline of faith--and indeed Buddhism was soon to be all but wiped out, just as the Bogd Gegeen himself knew better than anyone.

In this dreary worldliness, the painting further suggests, display of pain, suffering, torture, and military training and preparedness in the garrison are part of a visual trope of distress that surrounds the tranquil palace of the Bogd Gegeen, where the ruler sees just a few loyal people paying him devotion, and even fewer prostrating themselves. To the patron-ruler, this would demonstrate the transgressions that permeated all layers of Ikh Khüree and how very few remained truly devout.

The scenes of torture and sexual pursuits are omitted from discussions about the *The Green Palace* by earlier writers, such as the Mongolian art historians L. Sonomtseren and Nyam-Osoryn Tsultem, and the Soviet writer-journalist I. Lomakina. The obvious sexual and sadistic nature of the imagery explains the silence of these socialist-period authors. Lomakina cautiously hints at the blatant straightforwardness of Sharav's intimate scenes with only one sentence: "There was no other Uрга painter than Marzan (Funny) Sharav who would have allowed himself to show the decadence of the Khan's favorites; in this picture, he does it with sufficient straightforwardness."⁶⁴

⁶² The English translation is by John Roger Shaw and Dale Plank in John R. Krueger ed., *Mongolia and the Mongols [by] A. M. Pozdnev* (Bloomington: Indiana University, 1971), 381-382.

⁶³ Circumambulation was considered as central in maintaining faith and collecting merit in Tibet and Mongolia. Ikh Khüree's main abbot, *khamba lam* (Tib. *mkhan po bla ma*) and an eminent Buddhist scholar Agwaankhaidav (1779-1838) wrote extensively on the merits of circumambulation. See his work on circumambulation of Ikh Khüree specifically, titled *Ri bo dge rgyas dga' ldan bshad sgrub gling gi skor tshad* [The Standard Accumulation for Circumambulation of Ri bo dge rgyas dga' ldan bshad sdrub gling] in *Collected Works*, vol. 1, folios 577-611 (Leh: S. W. Tashigangpa, 1972-1974; also available in TBRC).

⁶⁴ Inessa Lomakina *Marzan Sharav* [Funny Sharav] (Moscow, 1974), L. Sonomtseren *Marzan Sharav* [Funny Sharav] (Ulaanbaatar, 1964). Lomakina, however, has confusions with the titles of the paintings attributed to Sharav. Lomakina, 145.

Tsultem, who in 1988 was the first and only scholar thus far to discuss the *Green Palace* in its entirety, suggested that the imagery reflected the decadent reality of military officers coping with tedium.⁶⁵

These socialist-period writers were not allowed to read the painting from a Buddhist perspective. The scenes of distress and the absence of faith were Sharav's visual strategies to recall and complement the Bogd Gegeen's own writings on decline and tragic *tsevüün tsag* "savage times" (Mong. *čöb-ün čay*). Not only did the Bogd Gegeen write about the decline of faith, but, more significantly, he highlighted the activities that cause such decline:

Ordained monks (gelongs and getsul (Tib. *dge tshul*)! You leave the temples for engagements in trade, obsessed with feasts, being mocked by women and children.... The times are coming when the smoke of your cigars will obscure the sun and the moon, and the alcohol you drink is as vast as the ocean... The Yellow Faith [The Gelug Order of Tibetan Buddhism] will become obscured by a shadow of clouds. Your misconduct and evil behavior of these *tsevüün tsag* are as clear as the mirror of the Lord of Death held in your right and left palms...⁶⁶

The activities leading to decline of faith are outlined in canonical Buddhist texts and include acceptance of women in a monastic setting, lack of respect toward Buddhist traditions, lack of diligence in meditation practice, and excessive association with secular society, all of which we see here depicted by Sharav.⁶⁷

While the political circumstances of the late nineteenth and early twentieth centuries were overtly alarming, existing texts suggest that the Jebtsundampa rulers were familiar with the Mahāyāna prophetic literature on the decay of Dharma, and specifically, the prophecy found in the *Questions of (the Bodhisattva) Candragarbha* (Skt. *Candagarbhaparipṛcchāsūtra*; Tib. *Byang chub sems dpa' zla ba'i snying pos zhus pa las lung bstan pa*), for which there are Mongolian translations.⁶⁸ In the early literature of decline, as Jan Nattier has shown, this *sūtra* was most popular in East and Inner Asia, with its primary theme being the time and causes for decline of Buddhist teachings. Other scholars, such as Alice Sárközi, Walter Heissig, and A. G. Sazykin, among others, inform us about prophetic texts translated into Mongolian from

⁶⁵ Nyam-Osoryn Tsultem *Mongol Zurgijn Khugjij irsen tüüh* [History of Development of Mongol Zurrag] (Ulaanbaatar, 1988), 198. Tsultem, however, did not publish these scenes, reproducing only the palace and the northern storage enclosure.

⁶⁶ *Bogd Javzandamba Gegeeni Aya Gaihamshigt Lünden Orshvoi* [Wonderful Prophecies by Bogd Jebtsundampa Gegeen]. MS. Translated and Published in D. Gun-Uils ed., *Bogd Khayan: Namtar Tsadig, surgaal aildvar, Boshig Lünden* (Ulaanbaatar: Tört yos, Khaadin san, 2013), 119-121.

⁶⁷ Jan Nattier, *Once Upon a Future Time: Studies in a Buddhist Prophecy of Decline* (Berkeley: Asian Humanities Press, 1991), 120-21. Other three of the seven categories of canonical Buddhist texts on causality of decline include the following: carelessness in the transmission of the teachings, the emergence of divisions within the *sangha*, and the emergence of a false or "counterfeit" Dharma. Nattier analyzes a substantial corpus of literature to suggest seven categories, which include such Pāli texts, as *Samyutta-nikāya*, *Aṅguttara-nikāya*, among others.

⁶⁸ Jan Nattier discussed the Mongolian translation in her doctoral dissertation, "The *Candragarbha sūtra* in Central and East Asia" (Harvard University, 1988), ff. 60. According to Nattier, the Mongolian translation of this *sūtra* dates to the sixteenth or seventeenth century.

Sanskrit and Tibetan, currently housed in St Petersburg, Budapest, Ulaanbaatar, and elsewhere, and which include Buddha Śākyamuni's prophetic sermons, prophecies attributed to Nāgārjuna, Padmasambhava, Tsongkhapa, and various writings by Dalai and Panchen Lamas.⁶⁹

The genre of prophetic literature was not new in East and Inner Asia, and the Mongols used sources from China and Tibet in their translations, inscriptions, and writings of new texts. In Tibet, prophecies were a widely spread genre from early times as evidenced by findings from Dunhuang, and many were included in Kangyur and Tangyur.⁷⁰ An example of an early engagement with prophecies is the Mongol inscription quoted from the *Kūtāgāra sūtra* on the Juyong Gate in Beijing during the imperial period in the fourteenth century that mentions such calamities as disease, war ("kalpa of knives"), and natural disasters leading to decline.⁷¹

Nattier cited Vinaya as saying that one of the major causes of Buddhist decline is the admission of women to monastic orders. In the *Candagarbhaparipṛcchāsūtra*, the duration for Buddhist Dharma is specified as 2,000 years, which in turn is divided into four segments of 500 years, each segment seen as a specific stage in the process of decline. The *sūtra* specified the causes and signs of decline, which include loss of faith and practice, illness, famine, and warfare, and at a later period, monks' misconduct and their engagement in various worldly activities.⁷²

While these are the signs of decline that the Bogd Gegeen wrote extensively about, and illustrated in *The Green Palace*, the Bogd Gegeen's predecessors, the First Jebtsundampa Zanabazar and the Fifth Jebtsundampa (1815–1842) in particular, were also inspirational writers. All these rulers wrote prophetic texts composed in poignant verse predicting the coming of "savage times" that would precede the ultimate demise of the Dharma.⁷³ In his notable work, *A Prayer for the Three Times: Bestowing the Supreme Blessings* (Mong. *Janlavtsozsol*; Tib. *Dus gsum gsol 'debs byin rlabs mchog stsol ma bzhugs so*), known simply as, composed in 1696, a text still widely used in Mongolian temples to this day, Zanabazar put forward this powerful appeal:

[When] the great darkness of great dark ages falls,
Purify all the darkness of the ignorance of all beings;
Transmit illuminating omniscient wisdom.
With compassion, help us get through these evil times!⁷⁴

⁶⁹ Alice Sárközi *Political Prophecies in Mongolia in the 17th-20th centuries* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992) with references to Walter Heissig 1956 and 1959; Ch. Zhugder 1972, A.G. Sazykin 1988.

⁷⁰ Sárközi, 11 referring to Frederic W. Thomas *Tibetan Literary Texts and Documents Concerning Chinese Turkestan* (London: Royal Asiatic Society, 1935).

⁷¹ Sárközi, 9.

⁷² Nattier 1988: 63.

⁷³ This term, repeatedly used in Mongolian writings, is more similar to the Chinese concept of *mo-fa* ("final Dharma"), reflecting on the time of final decline. According to Nattier, the term does not have Sanskrit or Tibetan equivalents, and denotes the time, when "traditional religious practice loses its effectiveness and the spiritual capacity of human beings reaches an all-time low." Nattier 1991: ff.66.

⁷⁴ Zanabazar *Janlavtsozsol*, 1696. Reprinted in Ulaanbaatar, 1995.

If Zanabazar's activities and writings reflected on his struggles with the Dzungars,⁷⁵ evil times were also continuously prophesied in many *lung bstan* prophetic writings by the Fifth Jebtsundampa, whose times were relatively peaceful. Moreover, the Fifth reincarnate lists the calamities that would befall Mongolia year after year, projecting into the tumultuous times of his heir, the Eighth Jebtsundampa, with stunning accuracy⁷⁶:

From the Metal Monkey Year [1860; 1920] will hardships begin...
In those bad times, in the Metal Rooster Year [1861; 1921],
Cattle will be slaughtered
And eaten by the military;
All kinds of illnesses will spread...
The sun of the Dharma will darken in Mongolia
And temples and monasteries will turn into military barracks...
Men will be eaten by wolves and beasts;
Fathers and sons will fight;
And human bones will pile up like mountains...⁷⁷

The Bogd Gegeen reminds his people about these prophecies by stating:

People of Khalkha, in my many reincarnations as the Fifth, Sixth, Seventh and Eighth Bogd Gegeen I gave you my admonitions. You heard but behave as if you have not; you saw them, but behave ... carelessly as if you have not.⁷⁸

Very similar ideas were expressed in Tibetan prophecies translated into Mongolian since the seventeenth century. For instance, in the Mongolian translation of the *Decree of the Bogd Panchen Lama* (Mong. *Boyda Bančin Erdeni-yin jarliγ*), among a list of ten transgressions heralding decline were the following:

[T]hey do not believe in the Buddha and guardian spirits, and live according to false ideas;

[T]hey do not honor their lamas, teachers, mothers and fathers, but cause them sufferings in different ways....

The same translation mentions dates and instructions:

Especially from the Blue Rat Year [1864; 1924], the sufferings of people will become very severe...

⁷⁵ The Dzungars led by Galdan Boshogtu (1644-1697) purged Zanabazar and destroyed his Dharma seat in 1689. See more debate on Dzungars and Zanabazar in Peter Perdue *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia*. (Cambridge: Harvard University Press, 2005), esp.144-152.

⁷⁶ See hagiography of the Fifth Jebtsundampa in *Jebtsundampa Luvsantsultemjigmeddambijantsanbalsambuugiin tsadig tuuh Galbarvas modon* [Galbarvas story of Jebtsundampa Luvsantsultemjigmeddambijantsanbalsambu] MS. National Library of Mongolia, Ulaanbaatar.

⁷⁷ *Tabuduyar Boyda Jibjundamba-yin lündeng* [Fifth Bogd's lung bstan] MS. National Library of Mongolia.

⁷⁸ *Bogd Javzandamba Gegeeni Aya Gaihamshigt Lünden Orshvoi* [Wonderful Prophecies by Bogd Jebtsundampa Gegeen]. MS. Translated and Published in D. Gun-Uils ed., *Bogd Khaan: Namtar Tsadig, surgaal aildvar, Boshig Lünden* (Ulaanbaatar: Tört yos, Khaadin san, 2013), 120.

Copy this order many times and spread it among many living beings....⁷⁹

Dalai Lamas are also known for prophecies. The Thirteenth Dalai Lama, who met the Bogd Gegeen in Ikh Khüree in 1904, predicted hardships for Tibet in the same manner.⁸⁰ The theme of such prophecies, written in a time already prophesied by his previous incarnations to be one of demise and tragedy, continued in the writings of the Bogd Gegeen at the turn of the new century. As in *The Green Palace* painting, where the lack of faith is visually emphasized, in his writings the Bogd Gegeen repeatedly refers to persistence of faith in times of hardship, such as in the following:

Evil is coming. All over the world the time for the accumulation of evil is about to come. My fellow Mongolians, *aspire for good through your faith* [italics are mine] and remove evil. From the Year of the Rat (1924) [our] suffering and disaster will be even greater.⁸¹

The Year of the Rat to which the Bogd Gegeen refers here recalls the Panchen Lama's reference to the "Blue Rat Year" previously quoted. That year, 1924, turned out to be the year of the Khan's death. This date suggests that the Khan was predicting the upcoming years of destruction that would indeed be particularly harsh, as his death made way for the establishment of a new socialist government intolerant of religious practice. Not only in his writings, but also with Sharav's help in *The Green Palace*, the Bogd Gegeen visualizes the evils of the "great darkness of the great dark age" (to paraphrase Zanabazar), in which he found himself at the center of "savage times."

In his many writings, the Bogd Gegeen reiterates the idea of Buddhist awakening. As discussed here, the Khan had these far-reaching thoughts projected into the future in *The Green Palace*: for him, the ruler and his artist's collaborative acts assisted in maintaining the Bogd Gegeen's irreproachable authority during times of increasing menace in Mongolia and Inner Asia. It was also instrumental for the ruler to show his people where the potential for cessation of suffering was and how to survive "savage times."

The Exit Path from Suffering

In the view that Sharav provides, the palace was the apex of authority as well as a major pilgrimage site, just as it was in other contemporaneous paintings and maps, such as Jügder's 1912 map of Ikh Khüree. Like *The Green Palace*, Jügder's map was also specially ordered by the ruler in 1912-13. As the map shows, the Green Palace was a brilliant new addition to Ikh Khüree.

Ikh Khüree contained the monastic and secular authorities, noble families, merchants, and foreign residents and diplomats, and, as the artist implies, all within the Bogd Gegeen's immediate sphere of influence and power. Like Jügder, Sharav

⁷⁹ Sárkőzi, 66-67.

⁸⁰ Dalton, 156-157. Dalton quotes the Thirteenth Dalai Lama's statement around his death (1933) that contains similar ideas of destruction of Buddhist teachings in Tibet. Dalton suggests the Dalai Lama's language and the ideas of threats recall violent ritual practices described in early Tibetan tantras.

⁸¹ *Boɣda Jibjundamba-yin surɣal* [Bogd Jebtsundampa's admonitions]. MS. Mongolian National Library, Ulaanbaatar.

uses a variable perspectival view to highlight the diversity of architectural styles within a single palatial complex, where all buildings are represented via different scales and perspectives, with the central temple visually exaggerated in size.

The Bogd Gegeen followed the Qing imperial simultaneity manifested in distinct internationalism of styles and cultural idioms. The Manchu emperors presented themselves to various constituencies as a Daoist sage, a Confucian scholar, a Buddhist monk, and even as a European prince in architecturally appropriate spaces, whereas the Bogd's new temple exemplify what Patricia Berger termed as "quotation of styles."⁸² The Chinese-style temples, Tibetan- and Russian-style buildings, and several nomadic *gers* are all located near each other in different parts of the compound, recalling the various ethnic communities who lived in Ikh Khüree.⁸³ Given that the diversity and international quality of Ikh Khüree developed over many years during the rule of several Jebtsundampas, the Green Palace was the Bogd Gegeen's singular masterpiece, an excellent example of the Bogd's "simultaneous" but transcendent rule in the wake of the Qing emperors.⁸⁴

As mentioned previously, Ikh Khüree became a key locale for political power games among Russia, China, and the new Mongolian state. During the Bogd Gegeen's rule, foreign visitors were numerous. Following are a few such visitors: the Thirteenth Dalai Lama; Russian diplomats and travelers, including Ivan Korostovets (1862–1933), Aleksei Pozdnev (1851–1920), and Piotr Kozlov (1863–1935); several Americans, such as a young engineer and future U.S. president, Herbert Hoover (1874–1964), the previously mentioned diplomat Rockhill, and the paleontologist Roy Chapman Andrews (1884–1960); the Swede Frans August Larson (1870–1957), who spent forty-six years in Mongolia; and the Dane Henning Haslund-Christensen (1896–1948).⁸⁵ Hoover later wrote about the Bogd Gegeen in his memoir: "The Living Buddha--Hutuktu Lama--was riding a bicycle madly around an inner court in the great Tibetan Lamasery. He entertained us with a phonograph supplied with Russian records."⁸⁶

For the Bogd Gegeen, who had to stand and present himself as the centerpiece in the ongoing aggressive struggle among the Chinese, Mongolian, Tibetan, and Russian populations, the new architecture of the Green Palace provided the means to convey his engagement with each party through his deliberate knowledge of the international styles employed by his architects. It is here, within the walls of the compound, with

⁸² Berger, 2003: 33ff.

⁸³ See fn. 24 on more bibliography on Ikh Khüree.

⁸⁴ On Qing "simultaneous" but transcendent rule, see Pamela Crossley, *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology* (Berkeley: University of California Press, 1999).

⁸⁵ See Fujiko Isono 1976, Stephen Kotkin and Bruce Elleman eds., *Mongolia in the Twentieth-Century: Landlocked Cosmopolitan* (New York/London: M.E. Sharpe, 1999), esp. pp. 69-78; 107-121. Each of these travelers wrote about Mongolia, Ikh Khüree (aka Urga) and the Bogd Gegeen. See, among others, Frans A. Larson, *Larson, Duke of Mongolia* (Boston: Little, Brown, and Company, 1930); Roy Chapman Andrews, *Across Mongolian Plains; a Naturalist's account of China's "great northwest"* (New York: Blue Ribbon Books, 1921); Ivan Korostovets, *Von Cinggis Khan zur Sowjetrepublik* (Berlin, Leipzig: W. de Gruyter & Co., 1926).

⁸⁶ Herbert Hoover, *The Memoirs: Years of Adventure, 1874-1920* (New York: The Macmillan Company, 1951), 42.

its complex and multifaceted architectural and artistic styles, that the Bogd Gegeen's private audiences with foreigners took place. The cosmopolitan mix of architectural styles in his new compound displayed and celebrated his knowledge and association with each party on seemingly equal terms.

Among the Bogd Gegeen's writings, we also find numerous written regulations (*jarliy*) that suggest his sincere efforts to bring order and discipline to his country. These efforts are also captured in *The Green Palace* as Sharav shows in the fenced compound. Here, the garrison and the men represent a select corps of guards who were specifically detached from the military battalion created by the Bogd Gegeen a few years after his investiture. Out of this battalion, the Bogd Gegeen instructed that healthy young males between sixteen and thirty years of age, who "do not have a monastic education, are not mixed up with girls and women, [and who] are not bound by monastic laws" were to be selected for induction into the military, where they were taught everything from forming ranks to shooting.⁸⁷ Such training is what we see in this part of the painting, in both its literal and allegorical sense. It is the training of soldiers, as well as a type of military "exercise" designed to suppress sexual desire in an army that had no access to women. However, the training is also aimed at restoring order and serves as an indicator of the need to restore order, an artist's reminder of a sinful present requiring awakening and liberation. The imagery is deeply ambivalent and polysemic. This pattern of repetition and the striking contrast between order and perversity is an artistic device to remind the viewer that everyone has an option for a choice of one or the other.

The Green Palace was another maneuver on the part of the Bogd Gegeen to legitimize his deeds for the sake of his own and his people's ultimate enlightenment. Despite, or even in the midst of, his licentiousness and violation of monastic precepts, *The Green Palace* illustrates and highlights the Bogd Gegeen's great accomplishment, the colorful new temple in Ikh Khüree, while the disturbing facts of his life are blurred as part of a larger *saṃsāric* universe. It is the palace, the painting suggests, that validates, endorses, and justifies the ruler's theocratic prominence above all else.

The Bogd Gegeen thus wrote about construction of the Green Palace as follows:

I built the new building with two storeys, put glassed windows in all directions, representing both those foreign and domestic, and decorated it with ornaments in golden paints. I established a wonderful palace and placed likenesses of *yidam* [tutelary deity] protectors at the four directions not just for me to reside there, nor merely for my own usage and enjoyment. Rather, I did it solely with the aim of leading my disciples in the northern land of tranquility. Therefore, for that purpose, I founded it to put in place all the conditions [conducive to my disciples' enlightenment].⁸⁸

These lines from the Bogd Gegeen sound like self-aggrandizement, suggesting again the ways in which *The Green Palace* was likely a part of the ultimate sanction

⁸⁷ Jamsranjav 1998: 120.

⁸⁸ Ibid.

for his projects, interests, and deeds. Yet, these lines simultaneously express his deep concern for peace, to “lead[ing] [his] disciples in the northern land of tranquility,” for whom he “founded it [the Green Palace] to put in place all the conditions” conducive to enlightenment. And likely in this desire of protecting and leading his people toward peace, he also composed his prophetic and didactic writings, as well as produced paintings with the efficacious power for manifesting the true nature of *samsāra* and suffering. This realization must come via the viewer’s active involvement with the painting in multiple ways: a panoramic view of the liberation path as well as a close reading of intricate details that remind the viewer of the dire need for awakening to highlight the idea of transformation.

Returning once more to the painting, in one scene where a woman is lying down and a man leans into her, apparently touching her body, there are clear signs of surface wear, as if the area where her naked body is exposed to the male touch was indeed literally touched and the paint rubbed off. While other parts of the painting do not show such explicit signs of wear, it seems evident that this scene was indeed *actively* viewed. In the other scene of copulation, the couples are male, and the male organ is clearly depicted. In this area of the painting, we hardly see women, as intercourse, fighting, drinking, and vomiting all become the domain of the male sex. This explicit depiction of gender disappears at the top of the painting, which is filled with pilgrims’ tents, where Sharav leaves the genders of the naked couple undefined. Here the exposure of privacy is forcefully apparent as the artist transforms “a private history into a public form [of bliss].”⁸⁹

Sharav gestures toward gender as a site of potentiality and transformation, from cross-sex to same-sex coupling, to a human with no clear gender identity, to a naked layperson. In addition, by displaying individuals’ ultimate fragility when naked, and thus equipped with nothing but his or her own flesh, he or she becomes an inseparable part of a dreary worldliness, a visual trope of distress that surrounds the tranquil palace of the Bogd Gegeen.

Sharav’s gender mutations also point at forceful identities and imposed divisions: political and spiritual, monastic and tantric, Tibetan and Mongolian, hetero- and homo-sexual, all concentrated in the ambivalent nature of his ruler. From ethnic and gender awareness, as the painting implies, there is a transformation to an ultimate ego-less body. Thus the artist includes a dynamic scene of a Tantric Chö (Tib. *gcod*) (literally “cutting” or “severing”) ceremony at the top, above the naked copulating couple. In this scene, the two lamas in red hats--the Chö practitioners--are drumming and blowing a thigh-bone trumpet, known as a *kang ling* (*rkang gling*), to demonstrate that the ritual is in progress. Chö is an old Tantric practice in Tibetan Buddhism that refers to “cutting through the ego,” cutting through one’s defilements and obscurations of self-delusion, and visualizing the offering of one’s own body.⁹⁰ It is conducted

⁸⁹ Steven Levine, following Sigmund Freud in Steven Z. Levine, “Between Art History and Psychoanalysis: I/Eye-ing Monet with Freud and Lacan” in Mark A. Cheetham, Michael Ann Holly, Keith Moxey eds., *The subjects of Art History: Historical Objects in Contemporary Perspectives* (Cambridge University Press, 1998), 198.

⁹⁰ According to Stephen Beyer, the Machig Labdön is the founder of the practice of *chöd*. See Stephen Beyer, *The Cult of Tārā* (Berkeley: University of California Press, 1973), 47.

outdoors, oftentimes in graveyards, to impress upon the practitioner the key concepts of “emptiness,” impermanence, and the ego-less body. As Sarah Harding has put it, Chö practice, “with a stunning array of visualizations, song, music, and prayer [...] engages every aspect of one’s being and effects a powerful transformation of the interior landscape,” aiming at a complete severing of attachment to the ego.⁹¹ The artist’s layered composition that places the tantric scene precisely above the genderless bodies suggests that transformation and the Buddhist renunciation of the ego are part of an ongoing process, which could potentially permeate all layers of Ikh Khüree’s diverse community.

The spatial arrangement and composition that mark the palace as the center highlight the patron’s and artist’s vision to see it as a single point of necessary redemption. By virtue of the composition and the dramatic effect of comparison-contrast, the palace appears as the Bogd’s own “*maṇḍalic* space” that sacralizes the world and offers a path of liberation—that is, a path of devotion and service to him as ruler—and, through him, connection to the transcendent. The scattered scenes of torture and sadism reveal a suppressed dissatisfaction with reality by mimicking a literal representation of graveyards in the *maṇḍala* depictions. The artist thus places the crowd scenes on the left side of the painting leaving the right side sparsely populated to reinforce the clockwise viewing of the painting. If the charnel grounds in the *maṇḍala* indicate the impermanence and illusory nature of the world, the anguish of human existence enmeshed in chaos suggests the increasing sufferings and hardships of the Mongols at this unstable time. It is not only the authority of the Khan that extends “like the light of ten thousand suns radiating in ten directions” (as he himself put it) but also that of the artist, who covertly but successfully renders the very essence of *samsāra* in visual terms that would be legible to any viewer in Ikh Khüree at the time, including the ruler himself. Meanwhile, the viewer is invariably drawn from these peripheral scenes around the palace’s enclosure toward the center where the exit path from suffering resides, (dis)embodied in the invisible but implied figure of the Bogd Gegeen himself.

The Bogd Gegeen’s writings suggest his desire to be remembered as the leader, teacher, and protector of his people. For instance, he wrote:

If the lake does not dry out, thousands of birds will not stop to gather. So, as in this allegory, may my life and health and [the health] of those who adhere to the faith be firm and steady. May I rejoice with you, my many disciples, at the Dharma celebration!

...

If faith is firm, no danger will arise.⁹²

...

All sentient beings, big and small, listen to the Bogd Gegeen’s instructions (*jarliy*).

⁹¹ Sarah Harding in "Preface" in *Machik's Complete Explanation Clarifying the Meaning of Chod*. (Snow Lion Publications, 2003).

⁹² The Fifth Jebtsundampa “jiruge-yin üy” [Words from Heart], reprinted in Jamsranjav and Dugarsüren eds., *Bogdin lüngden* [Bogd Gegeen’s *lung bstan*] (Ulaanbaatar, 2002), 41-45.

If [you] write [them] down with devotion and worship, it will be good.
 All my disciples, disseminate the Bogd Gegeen's instructions,
 My instructions!
 During this time of hardship
 [I am] the bright light irradiating the gloomy day...⁹³

As a true monk of Ikh Khüree, even possibly a favorite, according to the Bogd Gegeen's biographer Jamsranjav, Sharav (and all pilgrims) would have understood that the ruler is he who leads devotees to the awakening and exit from suffering; this is why the pilgrims gather at the palace. To emphasize this trust, Sharav accentuates the palace where a living Buddha, the Bogd Gegeen, invisible here in the painting, resides. The shining palace, which both the artist and the ruler command, is the site for enlightenment in and of itself.

Conclusion

In *The Green Palace*, allegories, grotesqueness, and the language of shock demonstrate the artist's wish for visual engagement by an audience that extends far beyond his powerful patron. The scenes of pilgrimage and central focus on the temple-palace illustrate Buddhist concepts creatively translated by the artist for his patron. The artist is the active translator, as Walter Benjamin would have put it,⁹⁴ the one who is vigorously involved in reformulating conventional forms into a message that imparts his own agenda. This language is the interactive product of both artist and patron where different interests resolve into the multivalent *allegoresis*. The artist, familiar with the didactic nature of images and their role in meditation and ritual, was able to craft a new kind of visualization appropriate for his dire time, his patron, and his potential viewers.

The extremity of the subject matter in *The Green Palace* is triggered by the extreme conditions of *samsāra*. The Bogd Gegeen undoubtedly witnessed human misery at every level in a particularly acute and disturbing way, confronted as he was in such a short space of time with the radical overthrow of centuries-old traditions of rule in Mongolia, China, and Russia. In addition to the referential images of internal causes of decline in *The Green Palace*, there are also hints of external causes of decline, inasmuch as the invasion of Ikh Khüree by the Russian and Chinese armies was certainly the other key factor in the final destruction of theocratic rule. The Bogd Gegeen's struggle reminds us of earlier cases elsewhere-in India, for example-in which foreign invasion contributed to the demise of Buddhism, alongside divisions within the monastic community and the willful choice by many people to go their own way.⁹⁵ In Mongolia, the tragic consequences of the story are well known, as many victims of the purges, still alive in the 1960s and 1970s, witnessed widescale killing

⁹³ "Light to radiate a gloomy day" reprinted in G. Jamsranjav and N. Dugarsuren eds., *Bogdin lünden* [Bogd Gegeen's *lung bstan*] (Ulaanbaatar, 2002).

⁹⁴ Walter Benjamin, *Illuminations* (New York, Schocken Books, 1969), 71.

⁹⁵ Nattier 1991. However, it is no longer completely accepted that the Mogul invasion of India was the proximate cause of the demise of Buddhism there. Yet, the role of Islam in the demise of Dharma is hinted at in the Kālacakra texts, where the *kla klo* are likely references to Muslims.

and the mass destruction of 1,050 Mongolian monasteries. Only two monasteries were spared—Gandan and Erdene-Zuu—and they remain standing to this day.⁹⁶

The Green Palace is constructed with visual contrast between chaos versus tranquil temple-palace, recalling the structure of a *maṇḍala* as it expresses the Khan's wish to demonstrate the exit path from suffering. The Bogd Gegeen likely endorsed his artist's choice of the visual language of sexuality and violence to represent the all-too-human world of *samsāra*, in which the Bogd Gegeen himself was enmeshed. His artist delivers the idea of *samsāra* in a manner reflective of the Khan's internal *samsāra* and extendable to all sentient beings. Sharav's other painting, *Daily Events*, is another example of Buddhist teachings and concepts conveyed by weaving doctrine (e.g., the suffering of *samsāra*, karmic causes and outcomes, etc.) into the fabric of the mundane.

In addition to the exceptional sensitivities of artistic genius that enable art works to herald war and revolution as Haskell has shown, Sharav also depicted the ruler's vision of the future and the protection of his people as revealed in the Bogd Gegeen's own writings. While it is not uncommon to use parables with secular scenes in teaching the Dharma-*avadāna* and *jātaka* stories are good examples—in *The Green Palace* the didactic functions of Buddhist images took an unusual form during a modern period of political turmoil. Here the dramatic departure from the Tibetan Buddhist painting tradition and iconography, and the acceptance—and even encouragement—of stylistic innovation made the painting accessible for multilevel readings facilitating viewers' active engagement. The painting became *public* to reach broader audiences as the Green Palace was transformed into a museum in 1926.⁹⁷ In the Bogd Gegeen's own words, the paintings, including *The Green Palace*, were meant to be “an offering for the prosperity of the Buddha's religion, my own long life, your success and your thriving in happiness.”⁹⁸

The Bogd Gegeen often used *ülger* (allegories) in his writings; hence in this first comprehensive analysis of *The Green Palace*, I have considered this painting as a case of *allegoresis* that is based on interpretive power and suggests polysemy. Consequently, future discoveries will likely generate other perspectives and new ways of reading.

The Bogd Gegeen's prophetic vision of “savage times” and his efforts to highlight the need for faith and transformation continued to resonate in the hearts and minds of his people long after his death. Throughout the years of destruction and beyond, the Khan remained to be the one for his people to lead and navigate the way through *samsāra* with his numerous writings and extraordinary works of art.

⁹⁶ The latest research yielded the record of 1,022 monasteries in Khalkha Mongolia prior 1930. See Teleki 2011, and Zsuzsa Majer and Krisztina Teleki, “Monasteries and Temples of Bogdiin Khüree, Ikh Khüree or Urga, the Old Capital City of Mongolia the First Part of the Twentieth Century” posted online at www.mongoliantemples.com. Only two of them, the Gandan Tegchinlin of Ikh Khüree and Erdene Zuu were spared by the Bolsheviks.

⁹⁷ O. Mendsaikhan ed., *Bogd Khaani ordon muzei: uzmeriin deejis* [Masterpieces of Bogd Khayan Palace museum] (Ulaanbaatar, Bogd Khayan Palace Museum, 2013), 11.

⁹⁸ *Boyda-yin üy* [Bogd's words]. MS. National Library of Mongolia, Ulaanbaatar.

Чингис хааны тахилгын соёлын бурхны шашны нөлөөг шинжлэх нь

Сурнаа

(Өвөр Монголын Их Сургууль)

Abstract: Genghis Khan worship ceremony is a memorial tradition that preserves the customs of Mongolian sacrifice culture. In the long history, the ceremony conserves the characteristics of Shamanism by following mainly the rituals and rules of Shamanist tradition. However, the impact of the foreign religion - Buddhism on Genghis Sacrifice ceremony should not be neglected. This paper mainly discusses about the impact of Buddhism on this ceremony.

Keywords: Genghis Khan Worship Ceremony, Buddhism, Influence

Товч утга: Чингис хааны тахилга бол монголчуудын эртний тахилга тайлгын заншил ёсыг өвлөн хадгалж ирсэн уламжлалт тахилгын соёл юм. Уг тахилга нь уламжлагдан дамжигдахдаа монголын уугуул шашин бөө мөргөлийн соёлын ёс заншлыг хадгалсаар ирсэн байна. Энэхүү тайлга ёслолыг гүйцэтгэх явцдаа бөө мөргөлийн шашны зан үйлийг мөрдөн гүйцэтгэж ирсэн бөгөөд ирмэл шашин нь бурхны шашны зан соёлын нөлөөг зохих хэмжээнд хүртсэн юм. Өгүүлэлд Чингис хааны тахилгын бурхны шашны нөлөөг аль талаар хэрхэн хүртсэнийг задлан шинжлэв.

Түлхүүр үгс: Чингис хааны тахилга, Бурхны шашин, нөлөө, үйлдэл

1. Бурхны шашин Монголд дэлгэрсэн

Бөө мөргөлийн шашин нь монголчуудын хувьд уугуул шашин нь болох юм. Яг иймэрхүү уугуул шашин болох учраас монгол хүн бүр энэ ертөнцөд ирмэгц өөрийн эрхгүй энэхүү уугуул шашны ёс заншилд хүлээслэгдэн шүтлэгтэн болдог учиртай. Гэтэл бөө мөргөл нь бусад шашин шиг олон зүйлийн ёс журам байдаггүй. Шашин нь тухайн шашны номлолын их хөлгөн судар, сүм хийд гэх мэт тухайн шашны суурин газар (сахил санваар, хорио цээр), шашныг уламжлагч (бурхны шашны лам нар) хэмээх гурван зүйлийг бүрдүүлэх хэрэгтэй. Бөө мөргөлийн шашин дээрх системийн адил номлолын ёс, шашны хөдөлгөөн гэх тогтсон газар орон байдаггүй. Бусад шашин шиг суралцах, боловсрохоор дамжин шүтлэг бишрэл олдог биш, харин хүмүүсийн хэвшсэн зан дадалд түшиглэнэ. Хүмүүсийн ухамсар дотор тэр нь ямар нэгэн танилтын бүрэлдэхүүн биш, хүмүүсийн үзэл ухамсар дотор ямарваа нэгэн бодитой орон байрыг эзэлж чаддаггүй. Тэр нь зөвхөн хүний бүхий л үзэл ухамсарт тархан оршиж чаддаг. Өөрөөр хэлбэл, бөө мөргөлийн шашныг шүтдэг хүмүүсийн үзэл ухамсар дотор бусад шашин шүтлэгийг гадуурчлах ухамсар бага байдаг. Иймээс бөө мөргөлийн сүсэгтэн бусад шашныг амархан хүлээн авч чаддаг юм.

“Хэрэв төвдийн уламжлалт соёлд бон шашин болон түүний хожим оруулсан бурхны шашин нь шашны чухал бүрэлдэхүүн бол монгол соёлд хамгийн гол нөлөөлсөн нь бурхны шашин болно”¹. Хубилай хаан бурхны шашнаар бөө мөргөлийн төрийн шашны байр суурийг орлуулав. XIII зуунд монголын хаад, ноёд бурхны шашинтай анх ойртох үеэс зөвхөн улс төрийн зорилготой байжээ. Монголын хаад ноёдын дотор хамгийн анх Төвдийн Бурхны шашинтай ойртсон хүн бол Өгөдэй хааны хүү Гүдэн (闊端) юм. 1247 онд Гүдэн Лянжөүд Төвдийн бурхны шашны Сажагийн бүлгийн багш Сажа бандид Гунгаажалсантай уулзав. Тэд Төвд орон бууж өгөх нөхцөлийг хэлэлцэв. 1251 онд Хубилайн цэрэг Люфань шань ууланд буудаллах үеэс Лянжөүд хүн томилон Сажа бандид Гунгаажалсаныг залсан байна. Тэр үед Сажа бандид Гунгаажалсан нас өндөр, бие өвчтэй тул ач Пагваг томилон явуулав. Хубилай 17 настай Пагватай уулзан түүний бурхны шашны тухайлбал Төвд орны түүхийн баялаг мэдлэгтэйг ихэд магтан сайшаав. Хубилай хожим нь хаан ор сууснаар Пагваг улсын багшаар өргөмжлөв. Тэр цагт бурхны шашин Юань улсын ноёрхолд үнэнчээр үйлчлэн, Юань улсын хаан суурийн бат бэх, улсын нэгдлийн бүрэн бүтнийг хамгаалах, Төвдийн орны тогтуун байдалд чухал нөлөө үзүүлсэн юм. Юань улс умард уруу нүүж, монголын төрийн доройтлыг дагалдан, бурхны шашин болон монгол төрийн хоорондох харьцаа тасрав. Монгол төрийн доройтол болон бурхны шашны бууралтаас болж бөө мөргөл дахин монголчуудын гол шүтлэг болов. Бурхны шашин Монгол оронд хоёр дахь удаагаа орж ирсэн нь XVI зууны үе юм. Бурхны шашны Гэлэгвагийн сургаал монгол оронд уламжлан дэлгэрсэн шалтгааныг гурван талаар хураангуйлж болно.

Нэг. Гэлэгвагийн бүлэгтэн бол Төвдийн ламын шашны дотор хамгийн сүүлд хөгжин цэцэглэсэн их шашны бүлэгтэн юм. Түүний цэцэглэлтийн үе нь XV зууны дунд үе бөгөөд түүнийг үүсгэгч нь Зонхав (1357-1419) юм. Тэр Төвдийн энэ бүлгийн доройтолд задлал хийж ёс журмыг эрхэмлэхээр гол онол болгон шашинд өөрчлөлт хийсэн байна. Энэхүү өөрчлөлт нь сүсэгтэн түмний тухайлбал дээд давхаргын ноёрхогч анги, засаг төрийн тусламжийг олж Гэлэгвагийн бүлэг болон хөгжив. Зонхав болон түүний шавь нар шар малгай зүүж, шар хувцас өмсдөгөөс энэхүү бүлгийг шар малгайтны бүлэгтэн буюу шарын бүлэгтэн гэдэг. XV зууны 90-ээд оны эхээр гэлэгвагийн бүлэгтнийг дэмжиж байсан засаг төрийн дотоодын самуурал, доройтлоос болж тэд бусад эсэргүү этгээдийн дарангуйлалтай учрав. Энэхүү байдалд гэлэгвагийн бүлэгтэн өөр хүчирхэг хүчнийг түшиглэх буюу холбогдох нь цаашид оршин тогтноход тулгамдсан шаардлага болов. XVI зууны дундаж болон сүүлчээр Төвдтэй хил хязгаар нийлж байсан Хөхнуур орон бол Монголын баруун гурван түмний хөдөлгөөн гэж байсан газар байжээ. Ийм байдалд гэлэгвагийн бүлэгтнийхэнд Монголыг түших санаа төрж эхлэв.

¹ Өлзийбаяр, “Монгол-Төвдийн соёлын харилцааны судалгаа”, Хятадын Төвд судлалын хэвлэлийн хороо, 2003 он, 3дугаар сар, 14-р тал.

Хоёр. Монголын талд XIII зууны 50-аад онд Түмэд түмний Алтан хан нэгэнт баруун гурван түмний бодит эрхийг гартаа оруулсан байв. Тэр хэдэн арван жилийн хугацаа зарцуулан, өмнө зүгт Цагаан хэрэм, зүүн зүгт Цахар, баруун зүгт Хөхнуур, хойд зүгт Халх хүртэлх газрыг эрхшээлдээ оруулан өөрийн ноёрхлыг тогтоов. Хөхнуур оронд Монгол, Төвд, Хятад, Уйгар, Турк, Ёгор, Дуншян зэрэг аймаг угсаа байсан боловч Алтан хаан болоод баруун гурван түмний ноёдын анхаарлыг татсан нь Төвд хийгээд тэдний бурхны шашин байв. Алтан ханы хувьд шашны үзэл суртлаар дамжуулан Гансу, Хөхнуур, Төвд зэрэг орны хооронд бий болсон зөрчилдөөнт харилцааг зохицуулах нь Хөхнуураас ухран гаргахыг шаардах Мин улсын дарамтыг эсэргүүцэхэд ашигтай байв.

Гурав. Бөө мөргөлийн “хааны эрхийг тэнгэрээс олгосон” хэмээх үзэл нь Алтан хаан эрхээ улам бататгахад үзэл санааны хязгаарлалт болж байв. Даян хан их ор суусны дараа “бөө мөргөлийн шашны тэнгэрийн заяаны онол” болон Чингис хааны алтан урагтны хойчсын нягт харьцаа тухайлбал шашны онолоор жинхэнэ алтан урагтны удам угсааг тайлбарласан байдаг. Иймээс онолын талаар эртний бөө мөргөлийн шашны “тэнгэрийн заяаны онол”-ыг феодлын засгийн дүрэмд хэрэглэсэн нь үзэл санааны завшаан болсон байв. Энэ нь алтан урагтны хааны эрхээ өнө үүрд батлахын төлөө юм. Даян хаан нас барсны сүүлээр түүний ахмад ач хүү Бодь-Алаг хаан орыг залгамжлав. Үүнээс хойш Чингис хааны алтан ургийн хойчсын Даян хааны ахмад ач хүү хаан орыг залгамжлах тогтолцоо болж бүрэлджээ”². 1571 онд гэлэгвагийн бүлэгтний Ашин (阿兴) лам болон Алтан хаан уулзалт хийв. Тэр үеэс Ашин лам түүхээр иш татан, зорилготойгоор Алтан хааныг Хубилай хааны хувилгаан хэмээн үзэж мөн Алтан хааныг гэлэгвагийн бүлэгтний тэргүүн Содномжамцтай харилцахыг ятгав. 1574 онд Алтан хаан хүн томилон Содномжамцын гэгээнд бараалхуулав. Содномжамц бээр Алтан хааны элчид өөрийн бие болон Алтан хаан нь Пагва болон Хубилай хааны хувилгаан мөн гэснийг албан ёсоор тунхаглав.

Монголын бөө мөргөл нь дайн дажин, булаан дээрэмдэх байдлыг бууруулж, хүмүүсийн оюун санаанд түшиг тулгуур болж сэтгэлийн гүний зовлон, эмгэнэлийг арилган өгч чадахгүй байв. Энэ нь мөн бурхны шашин сэргэх нэг зүйлийн шалтгаан болж байв. Дээр дурдсан нөхцөл байдлууд нь бурхны шашин Монгол оронд дэлгэрэх урьдач нөхцөлийг хангаж өгөв. Эрдэмтэн Б.Я.Владимирцовын хэлсэнчлэн “Хэрэв нийгмийн өөрийн биед нь шинэ үзэл санааг хүлээн авах тохиромжтой хөрс үгүй бол нэгэн засаг төр нь нэг зүйлийн сүсэг бишрэлийг тийм түргэн дэлгэрүүлж яасан ч чадахгүй”³ байдаг.

Бурхны шашин монгол оронд уламжлагдан хагас зууны хугацаа бололгүйгээр монголын олонх аймгууд түүнийг шүтэх болж монгол газар сүм хийд, лам нар олшров. Бурхны шашин Монгол оронд уламжлан тархсан нь монголын

² “Монгол үндэстний нэвтэрхий түүх”, Өвөр монголын нийгмийн шинжлэх ухааны хүрээлэнгийн түүхийн хүрээлэн, Үндэсний хэвлэлийн хороо, 1991 он, 589-590-р тал

³ Б.Я.Владимирцов: “Монголчуудын нийгмийн байгууллын түүх”, Үндэсний хэвлэлийн хороо, 1980 он, 495-р тал

нийгмийн улс төр, аж ахуй, цэрэг дайн, соёл зэрэг салбарт их өөрчлөлтийг бий болгов. Чингис хааны тахилга ч мөн бурхны шашны энэхүү их нөлөөллөөс зайлан гарч чадсангүй.

2. Чингис хааны тахилга дахь бурхны шашны элемент

Чингис хааны тахилга бурхны шашны нөлөөг хүртсэнийг “Арван буянт номын цагаан түүх”-д “Хаврын тэргүүн хувь сарын арван таван Бурхан багш Магада рид хувилгааныг үзүүлнэ. Шуламсыг даран хаврын дунд хоёр сарын арван таван Очирт суурин илтэд туулсан бурхан болжээ. Түүнд нэгэн буян үйлдвээс түг түмэн хувь болох тул хаврын буяныг тэр хоёр сар үйлдмүй”⁴ гэж тэмдэглэснээс мэдэж болно. Юань улсын үед бурхны шашин монголын дээд давхаргын хүрээнд нэлээд дэлгэрч байсан тул Чингис хааны тахилгын дөрвөн цагийн горимд бурхны шашны зан заншил их нэмэгджээ. Ингэхээр Чингис хааны тахилгыг бөө мөргөл болон бурхны шашны нөлөөг хүртсэн хосолсон ёслол байж хэмээн ойлгож болдог.

“Арван буянт номын цагаан түүх”-д бас “Түүний хойно Күшаний Жад Монголын газар Очирваанийн хувилгаан Тэмүүжин нэрт хан хөвүүн төрж, эрсийн эзэн хэмээх арван хоёр их хаан нугуудыг дураараа болгон, хамаг замбуутивийг эрхэндээ оруулж урьдасын байгуулсан хоёр ёсыг тэгшид эрхлээд хурлын эзэн суут Чингис хааны нэр нь тэнгэрийн дуурьсан замбуутив ертөнцөд түгээмэл сонстжээ”⁵ гэх тэмдэглэл буй. Энэ тэмдэглэлээс үзвэл Чингис хааныг бурхны шашны бодисунгийн нэг Очирваанийн хувилгаан болгосноор хүмүүст Чингисийн онгоныг шүтэх ба бурхны шашны бурхан номыг шүтэх явдал нь хоорондоо нэгдэлтэй гэх ёсыг ухуулж буйг ойлгож болно. Пагва ламын үеэс бурхны сахиус, хаад ноёдын санскрит нэр цолыг монгол хаадад өгдөг заншил бий болжээ. Жишээлбэл, Хувилай Сэцэн хаанд өргөсөн “Чакраварди” гэх эртний энэтхэгийн хааны цол эдүгээ болтол түүх шастирт тэмдэглэгдэн үлджээ. Сая дурдсан Чингис хааныг Очирваанийн хувилгаан болгосон явдал бол Пагва ламтай холбогдох юм. Чингис хааны тахилгын тэнгэрийн хэлний арван хоёр дуунд Чингис хааныг “их буянт бодисун, егүүтгэлгүй жаргатугай энх нут”⁶ гэж дуулдаг. Ер нь тэгээд Пагва, Далай, Банчен зэрэг бурхны шашны багшаас өөр хүн Чингис хаанд ийм шашны нэр цол нэхэмжлэн өргөх ёс байж болшгүй байдаг. Энэ мэт шашны томчуудаас Чингис хаанд нэхэмжлэн өргөсөн нэр цол монголчуудын дунд нэлээн хожуу үе болтол нөлөө ихтэй байсныг бид “Эзэн богдын сэржим”-ээс мэдэж болно. “Эзэн богдын сэржим” эхлэнгүүт “Төгс цогт Очирваанийн хувилгаан, дэлхий дахиныг тэтгэхийн тэнгэр, тэнгэрлэг

⁴ Лю Жинсун эмхэтгэн тайлбарлав: “Арван буянт номын цагаан түүх”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, 2000 он, 89, 76-р тал

⁵ Лю Жинсун эмхэтгэн тайлбарлав: “Арван буянт номын цагаан түүх”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, 2000 он, 89, 76-р тал.

⁶ “Алтан ордны тайлга”-ын “Алтан ордны голомтын их өчиг”, “Богд Чингис эзний даллага оршив” зэргийг лавлана.

эзэн Чингис хэмээх тэдгээрийн хатдыг залмуй⁷” гэсэн байв. Чингис хааны өчиг даатгал, сан, тахилга тэргүүтэнд байн байн “Очирваань баатар бодисун болон хувилсан, Онон мөрний Дэлүүн болдогт төрсөн, хуу төгс цогт Очирваанийн тодорхой хувилгаан”⁸ гэж гардаг. Үүнээс үзвэл “Чингис хааныг Очирваанийн хувилгаан болгож, Чингис хааныг тахивал Очирваань шүтсэн лүгээ ижил”⁹ байдаг.

Энэ нь XVII зууны монгол хаадыг Энэтхэг, Төвдийн хаадтай гарал нэгтэй хэмээн үзэх үзлийн тусгал мөн. Үүний тухай “Хаадын үндэсний хураангуй Алтан товч”-д анх дурдсаныг “Эрдэнийн товч”-д хамгийн нарийн дэлгэрэнгүй тооцжээ. Тухайлбал, “Чухал хэрэглэгч төгс утгат шастир”, “Улаан дэвтэр” ба “Маш тодорхой ухагдахуун хэмээх судар”-уудад бурхны шашны үүсэл хөгжил, дэлгэрсэн түүхийг Энэтхэг, Төвд, Монголын хаадын үйл ажиллагаатай холбож хэлэх агуулгын системийг бий болгож өгчээ¹⁰. “Арван буянт номын цагаан түүх”-д “Эрт Энэтхэгийн газар Махасамади хааны байгуулж Шагжамуни бурхны шинэтгэн засаж явуулсан хойно Төвдийн гурван эх Чакравардийн хаан даган орж, хоцролгүй, төгөлдөр, тэгшид явуулснаар бас монголын газар суут Чингис хаан өвөг минь сайтар явуулж, улс иргэн оргоныг зассан ажгуу”¹¹ хэмээн Хубилай хааны хэлсэн үгийг тэмдэглэсэн байдаг.

Шарын шашин монгол орон (Ордос)-д дэлгэрсэн нь Чингис хааны тахилгад шууд нөлөөлөв. Манж Чингийн үед их эзэн хороо, сүм хийд байгуулжээ. Түүнчлэн уламжлалт Чингис хааны тайлга, тахилгад ч шарын шашны сүсэг бишрэл буй болж үе улиран Чингис хааны найман цагаан гэрийг сахисан дархадын хойчсын нэг бүлэг нь лам болов. Чингис хааны цомцог ордонд өдөр бүр сан тавин, давхар цомцгийн гадна ордонд хэнгэрэг цан, бүрээ зэрэг лам нарын ном уншихад хэрэглэдэг эдлэлийг тавьдаг болов. Чингис хааны тахилгын эвхмэлийг эмхэтгэн тэмдэглэсэн “Чингис хааны найман цагаан орд”-д таван зуун өргөө дархадын хүн ам тоон бүртгэлд ламын тоог дурдсан байдаг. Үүнээс үзэхэд дархадын лам нь таван зуун өргөөнөөс салбарлан гарч ирснийг гэрчилж байж. Мөн таван зуун өргөө дархадын ерөнхий тооны нэг хэсэг байж таарна.

“Таван зуун өргөө дархадыг Энх-Амгалангийн гучин тавдугаар (1696) онд гаргасан нь тодхон байна. Таван зуун өргөө айлын зонхилох хэсэг нь Ордосын хошуудаас ирсэн байна. Шилийн голын чуулганы Сөнөдөөс Гэлүгэн баатрын удам угсааны хорин найман өргөө айл ирснийг Төр гэрэлтийн үеийн бичиг хард тэмдэглэж буй. Дархадын хорч нарын хэсгийн айлууд нь арван чуулганы

⁷ “Алтан ордны тайлга”-ын “Алтан ордны голомтын их өчиг”, “Богд Чингис эзний даллага оршив” зэргийг лавлана.

⁸ “Алтан ордны тайлга”-ын “Алтан ордны голомтын их өчиг”, “Богд Чингис эзний даллага оршив” зэргийг лавлана.

⁹ Н.Хурц, “Ихэс лам нар Чингисийн тайлгыг шашиндаа авч орох гэсэн нь”, Өвөр монголын нийгмийн шинжлэх ухаан, 1997 оны 4 дүгээр хугацаа.

¹⁰ Батбагана, “Монгол үндэстний гүн ухааны үзэл санааны түүхийн судлал”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1993 он, 241-242-р тал.

¹¹ Лю Жинсун эмхэтгэн тайлбарлав, “Арван буянт номын цагаан түүх”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, 2000 он, 89, 76-р тал

тэндээс ирсэн айлууд байжээ”¹² хэмээн таван зуун өргөө дархадыг гаргасан цаг хийгээд бүрэлдэхүүн тухайлбал, тэдний ирсэн газар нутгийг тодорхойлсон байдаг. Дархадын зохион байгуулалт туйлын будилаантай юм.

“Монгол тахилга” хэмээх номд “Тэнгэрийн тэтгэсний гучин хоёрдугаар (1767) оноос эхлэн дархадын нутагт сүм байгуулж, Сайшаалт ерөөлтийн үед сүм барихыг улам сайшааснаас дархадын нутаг дээр урьд хожид шугуйн сүм зэрэг найман сүмийг байгуулсан”¹³ гэх тэмдэглэл буй. Энэ нь ламын тоог нэмэгдүүлсэн мөртөө Чингис хааны найман цагаан гэрийн тахилгын зан үйлд бурхны шашны зан үйл бий болохыг ахиулж, угийн дан ганц тэнгэр газрын тахилга, дээдсийн тахилгын өнгө будгаа алдсан бурхны шашны соёл нэвчсэн тайлга болсон байна.

Сайшаалт ерөөлтийн хорин гуравдугаар (1768) оны өвлийн сүүл сарын шинийн долоонд чуулганы тэргүүн Содномравжаагэндэнээс Чингис хааны найман цагаан ордныг сахисан дархадын газарт сүм байгуулсан тухай их зургаад мэдүүлсэн бичигт “Найман цагаан ордон сахисан Билгүүндалай, зайсан Батжаргал та бүхэн таван зуун өргөө ард нарын хамт мэдүүлэхийн дотор өлзий бататгахын тул манай нутгийн Баянбулаг нэртэй газар тавин, жян сүм байгуулж, үүнд дөчин банди нараар ном уншуулахыг гуйх нь ... Жа фүда-ийн лам тавих дөчин бандид гэрээс магад гарсан тэмдэг бичиг олгох ажаамуу¹⁴” гэсэн тэмдэглэл буй. Сайшаалт ерөөлтийн хорин таван (1770) оны зуны сүүлч сарын хорин нэгний чуулганы тэргүүн Содномравжаагэндэний Чингис хааны найман цагаан ордны харьяат билиг эрхэм сүмийн банди нарын нэрийг тэмдэглэн баталгаажуулах тэргүүн лам Лүнрүвбалданд тушаасан бичигт “Үүрд хуврагийн жилийн мөрийг цаг үргэлжид захиж ёсоор явуулахын учир мөнхүү билиг эрхэм сүмд зарлигаар соёрхож нэрийг хайрлаад, эхэнд сууж номын сургууль гэх ба шавдан гүрэм уншиж суусан дөчин хуврагт гэрээс магад гарсан бичгийг их зургаанаас тушаан хүрч ирснийг тус бүр олгож явуулав¹⁵” гэж тэмдэглэж байв. Мөн тэмдэглэлд энэ дөчин бандийн нэр, зүс байдлыг жагсаан тэмдэглэсэн байдаг. Энэ хоёр данс бол “Чингис хааны найман цагаан орд”-д тэмдэглэсэн хамгийн анхны сүм хийдийн лам нарын данс болно. Энэ нь Чингис хааны тахилгын бурхан шашны нөлөөг авч судлахад баримт болж чадна. “Чингис хааны найман цагаан орд”-д лам нартай холбогдсон данс 5 хувь байна.

3. “Эзэн сан” болон “Эзэн сангийн раш”

Чингис хааны тахилгад “Эзэн сан” ба “Эзэн сангийн раш”-ийг дууддаг. Эдгээр сангийн ерөөл нь бурхны шашны нөлөөг хүртсэн нь илхэн байна. “Эзэн сан” ба “Эзэн сангийн раш” гэх хоёр шүлэг бол Чин улсын үеийн

¹² Сайнжаргал найруулав, “Монгол тахилга”, Үндэстний хэвлэлийн хороо, 2001 он, 138-р тал.

¹³ Сайнжаргал найруулав, “Монгол тахилга”, Үндэстний хэвлэлийн хороо, 2001 он, 137-р тал.

¹⁴ “Чингис хааны найман цагаан орд”, “Чингис хааны найман цагаан орд”-ын эмхэтгэн найруулах дугуйлан эмхэтгэн найруулав, Өвөр монголын соёлын хэвлэлийн хороо, 1998 он, 71-72-р тал.

¹⁵ “Чингис хааны найман цагаан орд”, “Чингис хааны найман цагаан орд”-ны эмхэтгэн найруулах дугуйлан эмхэтгэн найруулав, Өвөр монголын соёлын хэвлэлийн хороо, 1998 он, 73-р тал.

Урадын баруун гүнгийн хошууны Мэргэн хийдийн гуравдугаар дүрийн гэгээн Лувсандамбийжалсан (1717-1766) бурхны магтаалыг дуурайн зохиосон Чингис хааны магтаал юм. Энэхүү магтаал шүлгийг одоо Чингис хааны их бага аль ч тайлгын урьд сан тавин “Эзэн сан” хэмээн уншлага уншдаг. Ингэхдээ энэхүү “Эзэн сан” хэмээх магтаал шүлгийг тайлга эхлэх бүр уншихаас гадна өдөр бүрийн өглөө, үдийн хойно цагаан гэрт хоёр удаа заавал сан тавьж “Эзэн сан” уншдаг. “Энэ нь шарын шашин монгол оронд хөгжин дэлгэрэхийн хамт гарч ирсэн заншил”¹⁶ бөгөөд энэ заншил нь “Ордост өргөн дэлгэрсэн юм. Айл өрх өглөө эрт хийморийн сангийн сүр дээр арц хүж шатаан сан тавьж эрэгтэй хүмүүс нь сөгдөн сууж “Эзэн сан”, “Сүлдийн сан”-г уншин Чингис хаанд чин үнэнч байгаагаа илтгэн бүх гэрийн амгалан жаргалан байхыг даатгадаг”¹⁷ юм.

Чингис хааны тахилгад даатгах “Эзэн сан” нь:

“Ума хум, ума хум, ума хум

Зэ! Лам ядам гурван чухаг дээдээр эхлэн

...

Найман бадмын үзэсгэлэн дэвсгэрийн дээр

Найраг төгс сахиулсан их Цагаан увш

...

Зуун амт бүрдсэн идээний дээж

Сүүний амт бүрдсэн рашааны шимээр

Суут богд Чингис хаан нөхөдлээрийг тахимуй.

Бадрангуй галын цогц маш сайтар бадар

Бадрангуйн зул бүхэн зулсаар тахимуй

Зандан хөхөл арц хүж түлсний үнэдээр тахимуй

Сангийн эх үлэмжит үнэдээр тахимуй

...

Тэнгэрийн хаан зарлигаар эдийг барин тэтгэгч

Төгс хүчин үйлдэгч түргэн ридийн хүчээр

Тэрс номт хаадын дайныг талхан довцог болгоод

Таван өнгө дөрвөн харийн улсаа товчлон

Найман түмэн дөрвөн мянган хаадын эрхэм болсон

Номын хүрдэн хаан мэт их агуу хүчнээр

Тэрс номт дайсан тотгор хорлогчийг чадагч

Төгс хүчин сахиулсан таныг магтан мөргөмүй

...

Бурхан багшийн шашин лугаа харшлагч дайсан дор”¹⁸ гэх мэтээр тэр ёсоороо богд эзэнд тахил өргөсөн бурхны шашны тахилын шүлэг болох юм.

¹⁶ Сайнжаргал, Шаралтай цуглуулан эмхэтгэв, “Алтан ордны тайлга”, Үндэсний хэвлэлийн хороо, 1983 он, 30-р тал.

¹⁷ Сайнжаргал, Шаралтай цуглуулан эмхэтгэв, “Алтан ордны тайлга”, Үндэсний хэвлэлийн хороо, 1983 он, 30-34-р тал.

¹⁸ Сайнжаргал, Шаралтай цуглуулан эмхэтгэв, “Алтан ордны тайлга”, Үндэсний хэвлэлийн хороо, 1983 он, 30-34-р тал.

Энэ нь Чингис хааны алдар гавьяаг магтан дуулахын зэрэгцээ богд эзний гэгээн сахиуснаас хойчистоо эдлэл малыг арвитгах, урт насан, амар жаргал эрхшээлийг бататгах, онц үйлс бүтээхийг захъя зэрэг олон сайн сайхан аврал соёрхол хүртэхийг хүсэн гуйдаг байна. Хамгийн сүүлд нь зохилдохын үйлсийг маш сайтар бүтээх, үргэлжид жаргалангийн өлзий хутаг орших болтугай хэмээн бэлгэ дэмбэрэлтэй сайн үгээр зөгнөн төгсдөг.

“Эзэн сангийн раш” –д :

“Есөн хүслийг зуны нүүр мэтээр арвиж
Гэмүүд үгүй овог бүр мөрд үл тасар
Өдөр шөнийн богд ламын номуудаар уншсан
Хотол төгс чуулсан өлзий хутаг орш
Хичээл ба шимтүүлэхүй хэрэглэхүйг нэмэхүл
Чандмань эрдэнээр галбарбаасан модоор
Амьтны эгээрлийг сайтар ханган үйлтгэ
Сэтгэлчлэн бүтэхүйн өлзий хутаг орш
Өдөр бүхэн амгалан шөнө жаргалан
Өдөр дунд бүгдээр амгалан болсон
Эрхэм гурван эрдэнэсийн өлзий хутаг орш”¹⁹ гэж мэндчилэн өгүүлдэг.

2010 оны Цагаан сүргийн тайлгын “Эзэн сангийн раш”-ийг тэмдэглэснийг сийрүүлбэл:

“Есөн зүйлийн хүсэлд чинь зуны нуур шиг өгсүгэй!
Ариун цагаавар овог угсаатан нэг бүрийн ул мөр өнөд орштугай!
Өдөр шөнө минь ламын номоор дуталтгүй байтугай
Олны хурсан хишиг өнөд оршигтун
Мануус олон хэрсүү борогжуун болтугай
Алт мөнгө эд эрдэнэс бүх хүчээр амьтан бүхний хүслийг хангатугай
Санасан санаа сэтгэлчлэн бүтдэг хувь заяатад хүртээмүй
Өдөр намжуун шөнө амаржуун болтугай
Өдөр бас энх амгалан байтугай
Өдөр бүр өнөд амгалан байтугай

Гурван зүйлийн эд эрдэнэсийн хишиг өнөд орших тун²⁰ гэжээ. Энд тэмдэглэсэн болон одоо тайлгад дуудагдаж байгаа “Эзэн сангийн раш” үсэг бичгийн талаар бага зэргийн зөрүүтэй боловч шүлгийн үндсэн санаа бараг ижилхэн байдаг. “Эзэн сангийн раш”-ийг нягтлан үзвэл, есөн хүсэлт, өдөр шөнө ламын ном хэмээх бурхны шашны ёсны өнгө будаг ив илхэн харагддаг.

Монгол бөө мөргөлийн ёсонд гал онгосгож, утаагаар ариутгахыг их эрхэмлэн гүйцэтгэдэг. Монголчууд галыг барцдыг дарах тухайлбал, мууг арилгах ер бусын хүчтэй гэж сэтгэн түүнийг маш хүндэтгэн үздэг. Ямар нэгэн юм бузар буртаг болбол галаар ариулдаг. Энэ тухай эртний гадаадын жуулчид ба судлаачдын бүтээлүүдэд олон талаар тодорхой дурдсан байна. Жишээлбэл, монголчууд

¹⁹ Сайнжаргал найруулав: “Монгол тахилга”, Үндэстний хэвлэлийн хороо, 2001 он, 138-р тал.

²⁰ 2010 оны 5 сарын 4-ний Цагаан сүргийн тайлгаас тэмдэглэв.

эртнээс “Юм бүхэн цөм галд ариутгагддаг”²¹ ба “Эрт цагт монголчууд хүн үхэхээр гал голомтоо ариутгаж галдаа сүү, архи цацаж, их гал түлээд бүх эд хогшлоо ариутгаж үхсэн хүнийг оршуулаад ирсэн хүн ба уналгыг хоёр галын хоорондуур явуулж оруулдаг”²². Энэхүү ёс нь галаар ариутгахыг өгүүлэн мөн одоогийн Цагаан сүргийн тайлгад сан тавих ёстой нэлээд ойролцоо зан үйлийн ажиллагаа юм.

Галаар ариулахыг эрхэмлэх зан үйлийн үзэгдлүүд нь үнэндээ монгол бөө мөргөлийн зан үйлийн уламжлалын залгамжлал болно. Хожим нь бурхны шашны нэвчилтийг дагалдан монгол бөө мөргөлийн тахилгын зан үйл нь ихэд өөрчлөгдөж харилцан уялдан “сан” гэх үг монгол бөө мөргөлийн тахилгын зан үйлд шууд хэрэглэгдэх болсон буюу зарим нутагт тахилгын үйлд арц, хүж, утлага мэтийн бурхны шашны ариутгалын тусгай эдүүд нь зарим нөхцөлд монголчуудын угийн галын ариутгалыг орлосон байна. Профессор Ц. Хишигтогтох “Сан тавих ёслол бол бөөгийн шашин, бурхны шашны аль алинд байдаг юм. Одоо надад олдож байгаа бөөгийн шашны олонх сангийн шүлгүүд нь бөө удганы эртний утлагын ёс ба сүүлчийн үеийн уламжлагдаж орж ирсэн бурхны шашны сан тавьдаг ёс хоёр нийлэн уялдсан байдалтай болоод байна”²³ гэв. Тэрээр сангийн шүлгийг бөө мөргөл ба бурхны шашны аль нэгтэй холбогдох тухай нотолсон байна.

Монгол бөө мөргөлийн шүлэг угаасаа сангийн шүлэгтэй байв. Гэвч Чингис хааны тахилга дахь сангийн шүлэг ба сан тавих ёслол нь хожмын бурхны шашны нөлөөг ихээхэн гүнзгий агуулсан нь үнэн юм. Чингис хааны их, бага аль ч тахилгын өмнө сан тавьж бас “Эзэн сан” хэмээсэн уншлага уншиж байна. Энэхүү “Эзэн сан”-г тайлга эхлэх бүр уншихаас гадна өдөр бүрийн өглөө, үдийн хойно “Эзэн сан”-г шүтээн, ордон хоёрт заавал тавьж “Эзэн сан” уншдаг байна. Чингис хааны тахилга хэдийгээр уугуул шашин бөө мөргөлийн тахилгын зан заншилд суурилагдан уламжлагдан тахигдаж ирсэн боловч бурхны шашны зарим ёс журмыг шингээн авч хэрэглэх болсон нь үнэн юм.

Даллагын сум

Чингис хаан болон Бөртэ хатны цомцог орд “Алтан орд”-д даллагын сумаас гадна даллагын хөнөг байдаг. Даллагын хөнөг нь элдэв эрдэнэс ба үр тарианы зүйлийг цуглуулан нийлүүлж дүүртэл хийн, дээд тал нь өргөн, доод тал нь нарийн, нэг тохой өндөр, босоо дөрвөлжин модон суулга мөн. Гадуур нь алт мөнгөөр урлаж чимэглэн, найман тахил сийлж хуарлажээ. Буян хишиг хурахын зөгнөл болгосноос даллагын хөнөг гэдэг. Энд бурхны шашны найман тахил буй.

²¹ Ч.Далай, “Монголын бөө мөргөлийн товч түүх”, Төвийн үндэсний их сургуулийн номын сангийн хадгаламж, 65

²² Гэрэлцогт орчуулав, “План Харпен, Уильям Рубрунг Монголд жуулчилсан тэмдэглэл”, Өвөр монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1983 он, 152-р тал.

²³ Ч.Хишигтогтох, “Монголын эртний утга зохиолын судлал”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1998 он, 28-р тал.

Монголчууд даллагын сумыг хишгийн сум гэдэг. Анх эртний даллагын сум нь тэнгэр газар ба гал тахихад зориулж хишиг буян хурайлах зорилготой байжээ. Хожим нь агуулгын талаар цөөн бус хувиралт гарсан боловч мөн уулийн үзэл ухамсраа хадгалсаар байна.

Даллага авах нь хишиг буяныг хурайлж байгаа бэлгэтэй явдал болохоор тусгай даллагаас гадна өөр олон зүйлийн ёслол дээр даллагыг дагалдуулан явуулдаг. Цагаан сүргийн тайлгын “Алтан ордны тайлга”-д үдшийн даллагын ёслол байдаг.

Даллага нь үйлдвэрлэлийн арга маягийн хувьсахыг дагалдан хишгийн төрөл болон даллагын хэрэгсэл нь өөрчлөгдсөн бөгөөд шашны амьдралын хувирлыг дагалдан ёслолын дэс дараа болон ёслолын шинж чанар нь ч ихээр хувирчээ. Ялангуяа Энэтхэг, Төвдийн бурхны шашин шимтэн дэлгэрэхийг дагалдан монгол даллагын ёс Төвдийн бурхны шашны ёс заншлыг ихээр шингээн авч ил тодорхой бурхны шашны шинж онцлогтой болжээ. Жишээлбэл, Цагаан сүргийн тайлгын даллага авахад хэрэглэх даллагын сумны бүтэц нь ийм байна. Даллагын сум бол арван гурван үетэй, хулсаар иш хийж сумны үзүүрийг доош хандуулан даллагын хөнөгийн амуу тариа, эрдэнэсийн дунд хатгасан байна. Хулсан ишний дээд хэсэгт гялалзсан мөнгөн толь өлгөж толины дотор захаас таван өнгийн торгыг уяж өлгөөд хулсан ишийн хамгийн дээд оройд цэвэр цагаан ноосыг бомбойлгон ороосон байдаг. Энд өгүүлж байгаа даллагын сум бол бөө мөргөлийн шашин болон бурхны шашны тайлгад хэрэглэх багажийг уялдан нийлүүлсэн нийлэг юм. Үүний бүрэлдэхүүнд бурхны шашны таван өнгийн торго, бөө мөргөлийн шашны цаашилбал Цагаан сүргийн тайлгын ёсны тэнгэр тахилгад мөнхүү хэрэглэх цэвэр цагаан ноос зэрэг буй.

“Алтан ордон” дахь даллагын сум нь богд Чингис хааны дайсныг дарахад хэрэглэсэн сумыг дурсахын тулд үйлдсэн юм. Сумны үзүүрийг амуу тариа ба эрдэнэсийн хөнөгт хатгаж байгаа нь ийм сумны тусалтын ачаар эд эрдэнэ, амуу тариа, адуу мал элбэг дэлбэг гэснийг илтгэдэг юм. “Таван өнгийн торгоор ороосон нь таван хариа төлөөлж, таван харийн амьтад таван махбод шиг харилцан зохицолдон найрамдах гэснийг илтгэж гэнэ”²⁴. “Таван харь гэдэг нь хөх Монгол, шар Сартуул, цагаан Солонгос, хар Төвд, уран улаан Хятад”²⁵ юм.

Даллагын сумны мөнгөн толь нь аливаа бүхнийг гэгээн тунгалгаар тольдон амаржуулмуй гэсэн утгатай. Хамгийн орой дээрх ноос нь сүмбэр уулын цас цагаан оргилыг төлөөлж сүмбэр уул мэт баг бэх суурьтай, түүний дөрвөн талын дөрвөн тив (бурхны шашны домогт сүмбэр уулын дөрвөн зүгт дөрвөн тив байна гэв. Дорно зүгт Үлэмж биет тив, өмнө зүгт Замбуу тив, өрнө зүгт Үхэр эдлэгч тив, умар зүгт Муу дуут тив буй гэдэг) таван харь тогтнон амаржихыг бэлгэдэн зөгнөсөн утгатай гэнэ. Эдгээр зүйлээс гадна цомцгийн дотор алтан мөнгөн

²⁴ Сайнжаргал, Шаралтай цуглуулан эмхэтгэв, “Алтан ордны тайлга”, Үндэсний хэвлэлийн хороо, 1983 он, 18-р тал.

²⁵ Рашпунцаг зохиож, Хөхөндөр харгуулсан, “Болор эрх”, Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1985 он, 26-р тал.

зул, цөгц, шингэ (тайлгын өтөг шөл, бас заримдаа энэ шөлийг хутгах савыг шингэ гэнэ. Зарим газар нэг зүйлсийн саалийг шингэ гэнэ) хатгуур, сав сааль, магнаг олбог дэвсгэр, хивс түшлэг зэрэг өдий төдий үнэтэй эд хэрэгсэл байжээ. Чин улсын Тэнгэрийн тэтгэсэний үеэс шар дархадын нутагт найман хийдийг байгуулж Чингисийн цомцгийн дотор сан тавих жишээ нь лам нар гаргаснаар тэд хэрэглэдэг бумба, хуш, тодов (нэг зүйлийн сархад савлах сав), рамар (лам нарын хэрэглэдэг царын хэлбэрт хоёр талтай дундаа бариултай бяцхан хэнгэрэг хөгжим), дун хэнгэрэг, цан, ганлин бишгүүр (лам нарын хэрэглэдэг нэг зүйлийн үлээдэг хөгжим), бүрээ, мөнгөн мэнгрэ (эд эрдэнэс, тариа будааны дээжийг өргөдөг мөнгөөр хийсэн нэг зүйлийн сүсэг мөргөлийн багаж) мармай жамса (баян зул гэсэн утгатай. Бас цэцэг, зул гэвч болно) тахил зэргийн эд хэрэгслийг бас өмнө талын цомцогт тавих болжээ.

Даллагын сумны бүрэлдэц бүхэн нь бэлгэдэл утга үлэмж бөгөөд түүхэн хөгжлөө дагаж зохих хувиралттай болсон юм. Чингис хааны тайлгад хэрэглэж байсан даллагын сум нь уулын үзэл ухамсраа нэлээд хадгалж байсан ч цагаан ноосыг сүмбэр уултай холбосон нь бурхны шашинд нөлөөлөгдсөнийг харуулж байна. Энэхүү даллагын сум нь эзэн богд Чингистэй холбогдож дээдсээсээ хишиг буян хурайлж байгаа юм. Даллагын сумны орой дээрх цэвэр цагаан ноос нь Чингис хааны тахилгын дарсан заламд ороох ноостой бэлгэдэл утга нь адилгүй болжээ. Үүнд энэ нь сүмбэр уулын цаст оргилыг төлөөлж байдаг. Энд дөрвөн тив, таван харь зэрэг бурхны шашны үгс гарч байна. Бурхны шашны тахилд хэрэглэх тахилын багаж бас дурдагдаж буй. Мөн Тэнгэрийн тэтгэсэний шар дархадын нутагт найман сүмийг байгуулсныг дурдан, Чингис хааны тахилгад ламын шашны заншлын ёс хамаарагдан орсны тухай өмнө хэсэг өгүүлснийг давхар гэрчилж байна.

Ерөнхийлбөл, Чингис хааны тахилгын ёсонд уугуул шашин бөө мөргөлийн нөлөө голлох байрыг эзлэх бөгөөд бурхны шашны нөлөө нэлээд гүнзгий байдаг. Бөө мөргөлийн шашин болон бурхны шашны эсэргүүцэл, тэмцэл зүүнээс баруун тийш, өмнөөс умардыг хамран Монголын өндөрлөгт удаан хугацаанд үргэлжилсэн юм. Бөө мөргөлийн шашин болон бурхны шашны урт хугацааны харилцаа монгол соёлын хувьсалд чухал нөлөө авчирчээ. Энэхүү байдал нь зарим уламжлалт зүйл хөгжлийн явцдаа аажмаар устан үгүй болж, зарим зүйл нь уусаж дамжин хадгалагдан хоцорчээ.

Шинэхэн буриадын хуримын дууны яруу найргийн зарим онцлог

Сарангэрэл

(Төвийн Үндэстний Их Сургууль)

Abstract: The Buryats originally resided in the Russian Federation around Lake Baikal and at the beginning of the 20th century they migrated to Hulun Buir known as “Shinehen Buryats”, who settled on the bank of River Xinihe. There are over 6000 Buryats who are settling in three countries: Russia, Mongolia and China. The history of Shinehen Buryats is relatively short, but their ways of living, rituals and languages are no longer same to each other. It is surprising that they preserved their traditional culture such as ritual of wedding ceremony especially the tradition of wedding songs. In this paper, the author tries to examine the history of wedding songs of the Shinehen Buryats in China and their rituals and the peculiarities of the wedding song poems’ contents, meanings and expressions.

Keywords: Shinehen Buryats, wedding ceremony, wedding song poem, poem peculiarity.

Товч утга: XX зууны эхээр Буриаддууд Оросоос Хүлэн Буйр нутагт уван цуван нүүдэллэн ирж, Шинэхэн голын хөвөө даган нутагшиж, “Шинэхэн Буриад” хэмээх нэрээр алдаршиж зуун жилийн түүхтэй болоод байна¹. Энэ улмаас Оросын Буриад, Монгол улсын Буриад, Хятад улсын Шинэхэн Буриад гэж Буриаддууд ихэвчлэн гурван улс оронд тархан аж төрөх болсон байна. Энэхүү түүхэн хугацаанд аж амьдралын хэлбэр, зан заншил, хэл яриа зэрэг олон талаар ялгаа зөрүү гарсан байна. Гэвч төр хуримын зан үйл, ялангуяа төр хуримын дуу нь эрт дээдийн уламжлалаа алдаагүй шахам хадгалж уламжилсаар байгаа нь гайхалтай. Тус өгүүлэлд голдуу Хятад улсад байгаа Шинэхэн Буриаддуудын дунд уламжлагдаж байгаа Буриад ардын төр хуримын² дууны түүхэн ахуй, холбогдол бүхий зан заншил, агуулга, утга санаа ба хэл хэллэгийн онцлог зэргийг шинжлэхийг зорьсон юм аа.

Түлхүүр үгс: Шинэхэн Буриад, Хуримын дууны яруу найраг, онцлог

¹ Н.Насан-өлзий, Билиг нарын эмхэтгэн тайлбарласан “Буриадын түүхэн сурвалж бичиг”, ӨМСХХ, 1999 он, Будангууд Авидын туурвисан “Буриад монголын товч түүх”, 1983 он, Түвшинням, Авид нарын найруулан зохиосон “Хөлөн буйрын барга буриад, өөлдийн түүхэн ирэлт”, ӨМСХХ, 2013 он, Цогтын Жамц “Шинэхэн буриад монголчууд”, ӨМСХХ, 2013 он, О.Дулам “Шинэхэний мөр”, ӨМАХХ, 2012 он

² 2017.07.29 Цагангууд овогтой Толойд настныг сурвалжилсан тэмдэглэл, Толойд настан бол хулгана жилтэй 1948 онд төрсөн, нэрийн утга нь Гэрэлт гэсэн үг. Хуримыг “төр” гэдэг тухай миний асуусанд доорх тайлбар хийсэн, Буриадчууд ураг хуримыг “төр” гэх буюу “төр хурим” гэдэг. Энгийн яриан дундаа “төр бэлтгэх” гэвэл хуримын бэлтгэл хийх, “төрд орох” гэвэл хуримд оролцох гэсэн үг болно. Хурим нь ганц хувь хүний бус нийгэм нийт ба төр гүрний явдал гэж үздэгээс ингэж нэрлэжээ.

Ардын дуу бол ард түмний суу билиг, оюун ухааны бэлгэдэл, үндэсний түүх соёлын тэмдэглэл, хайр сэтгэлийн толь болох дээд зэргийн содон урлаг юм. Ардын дуу бол ард түмний амьдрал, аж байдлыг уран үг, уянга шүлгээр илэрхийлсэн байдаг. Буриад ардын төр хуримын дуунд ч тэдний ураг хуримын ёс заншил ба зан дадгал, аж байдал нь тусгагдсан төдийгүй хүн зоны хайр сэтгэл, хүсэл бодол ч нэвчсэн байдаг. Миний бие Буриад нутгаар урьд хожид олон удаа хээрийн шинжилгээ хийж, төр хуримын тухай, түүх соёл заншлын тухай янз бүрийн материал цуглуулж ардын аман түүхийг тэмдэглэж авсан юм. Түүний нэг хэсгийг нь энд нийтэлье.

Буриад Монголчууд түүхийн урт удаан хугацаанд төр хуримын соёл болсны бүрэн бүтэн цогцолборыг бүтээж, аажмаар хэвшүүлэн төгөлдөржүүлсэн байдаг. Үүнд басган зайх, басганы их наадам гэх мэт төр хуримын оршил гэлтэй сонирхолтой ёс заншил байдаг бөгөөд төр хуримын дуу гэдэг нь голдуу басганы их наадамд зориулсан шинжтэй байдаг. Тэдгээр дуу нь төр хуримын эл явцдаа зохицсон өөрийн онцлогтой, өөрийн хэв намбатай маш өвөрмөц утга агуулгатай, тодорхой зориулалттай төв ёсорхог өөд эсрэг бэлгэдлийн утгатай дуунууд байдаг.

Нэг. Ууцны дуунууд

Буриад төр хуримын чухал нэг явц болох “Басганы их наадам”³ нь ихэвчлэн гурван алхмаар явагдах бөгөөд алхам бүрт нь зориулсан ардын дуунууд байдаг юм. Тэр дотор “ууцны дуу” бол басганы их наадмын нэгдүгээр алхамд дуулах чухал дуу болно. Буриадчууд басганаа маш их хайрлан, мордохоос нь өмнө ах дүү саднаар нь тойруулан айлчлуулж, сайхан наадуулах бөгөөд тусгай басганы их наадам хийж, басганаа баярлуулж мордуулдаг байна. Их наадам дээр мордох болсон басганыхаа өмнө хонины ууц тавьж, хүндлэн зочлох юм. Тэр үед дуулдаг дууг ууцны дуу гэж нэрлэдэг. Хадамд мордох басган энэ их шөнийг ер бусын утга агуулгатай уйлж дуулж өнгөрөөдөг байна. Нэг талаар аав, ээж, ах, дүү оныхоо хайр хүндэтгэлийг хүртэж, сэтгэл тэнэгэр баярлаж, нөгөө талаар гэр нутгаасаа салж ядан уяран байж өнгөрөөдөг юм. Далимд нь тэмдэглэхэд, миний ажигласнаар басганы их наадам дээр хоёр нэр томьёо маш сонирхолтой байна. Нэг нь “өвгөн түрүү” хэмээх даамал, нөгөөдөх нь “басган нөхөр” хэмээх найз хүүхнүүд. Энэ хоёр нэр томьёоны эзэн нь бол басганы их наадмын гол дүрүүд юм. Гэрийн зүүн талаар суусан басгануудын дээд талд саатах “өвгөн түрүү” бол энэ оройн бүх наадмын ерөнхий захирагч, ёс заншлын хянан удирдагч юм. “Басган нөхөр” бол энэ оройн наадмын гол дүр болох харьд мордох басганы сэтгэлийн тэнхээ баясах гомдох өнгө бүрийн сэтгэлийг нь хуваалцах дотно

³ 2017.07.25 Хөлөн буйр хотын Эвээнхи хошууны Шинэхэн Буриад Баруун сумын Нансалмаа настныг сурвалжилсан тэмдэглэл. 2017.07.26-ны орой Эвээнхи хошууны төв Баянтохой балгасанд “Басганы их наадамд” биесчлэн оролцож сурвалжилсан тэмдэглэл. Энгийн үед “Басганы их наадам” буюу “Басганы их найр” гэдэг энэ наадмын гол нь хуримын өмнө орой хийнэ. Уламжлалт басганы их наадамд хүргэний талыхан оролцохгүй гэтэл одоо бол хүргэн болон түүний найз нөхдүүд оролцдог болжээ. Хуучин цагт энэ наадам нь нар шингэхээс эхлэж, үүрийн туяагаар өндөрлөдөг байсан гэнэ.

түшиг нь болдог аж. Ингээд басганыхаа өмнө ууц тавих наадам эхлэхэд өвгөн түрүүгийн захиа заавраар наадамд ирсэн ахмад настан, үеийн найз нар ба аав ээж нь бүгдээр дуулалдан баясаж найрладаг. Настайчуудын дурсан ярихыг үндэслэвэл, дээр үед тэдгээр түр хуримын дуунд хавсаргах хөгжмийг залуу идэргүй өөртөө хөгжимдөж өөртөө дуулдаг байжээ. Тусгай урлагчид залах шаардлагагүй.⁴ Энэ тухай ном сурвалжид ч буриадчуудад “хялгасан хуур”, “модон жимбүүр”, “хулсан лимбэ”, “арьсан хэц”, “хайлсан хэнгэрэг” зэрэг уламжлалт хөгжмийн зэмсэг байсан тухай тэмдэглэж байна.

Тэр үед дуулдаг ууцны дуу нь хадамд мордох басган ба цугларсан олон залуучууд багачуудад захиа сургаал болгох дуу болохоор буриадын түр хуримын дуу дотор чухал ач холбогдолтой бөгөөд өөр бусдаас ялгарах онцлогтой юм. Агуулгын талаар шашин төрөө магтсан, ахмад настнаа хүндлэх, харь хол мордохын ёс учрыг тайлбарлах зэрэг өргөн утга санааг агуулж байдаг. Тэдгээр ууцны дунд:

Арван зүгийг гийгүүлсэн
 Алтан шар наран бий
 Амьтан бүхнийг жаргуулдаг
 Бурхан багшийн сургаал бий
 Дөрвөн зүгийг гийгүүлсэн
 Төгрөг шар нар бий
 Түмэн амьтныг жаргуулдаг
 Бурхан багшийн шашин бий гэж бурхан богд, шашин шүтээнээ
 магтан эхэлж, залгаад
 Төрийн олон түшмэдэд
 Төөлэйн домог юу өргөө
 Найрын олон түшмэдэд
 Наадмын дуу юу өргөө⁶ гэж төр гүрний тулгуур болсон сайд түшмэдээ дурсаж магтсан байдаг. Энэ мэт шашин төрийн тухай эхлээд басгандаа хандаж, залуучууддаа хандаж захиа сургуулийн агуулга бүхий дуугаа дуулна. Тэгээд дуунаас жишээлбэл:

⁴ 2017.07.25 Хөлөн буйр хотын Эвээнхи хошууны Шинэхэн Буриад Баруун сумын Нансалмаа настныг сурвалжилсан тэмдэглэл. 2017.07.26-ны орой Эвээнхи хошууны төв Баянтохой балгасанд “Басганы их наадамд” биечлэн оролцож сурвалжилсан тэмдэглэл. Энгийн үед “Басганы их наадам” буюу “Басганы их найр” гэдэг энэ наадмын гол нь хуримын өмнө орой хийнэ. Уламжлалт басганы их наадамд хүргэний талыхан оролцохгүй гэтэл одоо бол хүргэн болон түүний найз нөхдүүд оролцдог болжээ. Хуучин цагт энэ наадам нь нар шингэхээс эхлэж, үүрийн туяагаар өндөрлөдөг байсан гэнэ.

⁵ А.Бадамцэрэн найруулан зохиосон “Шинэхэн Буриад монголчуудын түүх ба соёл”, ӨМСХХ, 2014 он, 90-р тал.

⁶ 2012.08.20 Хөлөн буйр хотын Эвээнхи хошууны Шинэхэн Буриад баруун сумын Лэгжима настныг сурвалжилсан тэмдэглэл

Оргилоо булгийн эхнээс
 Ундлахын тухайдаа буугаарай
 Орны хол очвоош еэ
 Урд эртийн ёс юм хэ
 Харгилаа булгийн эхнээс
 Хазаарт морь юу услаарай
 Харийн холыг зоривч еэ
 Хамаг олны ёс л юм хэ

Ангир булгийн эхнээс
 Үдлэхийн тухайдаа буугаарай
 Энгүй холыг зоривоош еэ
 Эрт л урьдын ёс юм хэ
 Ардаг агсам морин чинь
 Адуугаа гэж янцгаах л еэ
 Айдар бахан бие чинь
 Ээж юүгээ л санах чи еэ

Эмнэг агсам морин чинь
 Ижлээ гэж янцгаах л еэ
 Идэр багахан бие чинь
 Ээж юүгээ л санах чи еэ
 Өндөр уулын модондоо
 Өнгийн шувууд донгодно
 Өлгийдөө тэнзээсэн ээж чинь
 Үр юү гэж л санах л еэ⁷ гэх мэтээр дуулдаг.

Буриад төр хуримын ёсонд ууцны дуу чухал байр суурь эзэлдэг. Гэхдээ ууцны дууг төр хуримын аль ёслолын явцад дуулдаг тухай хувиралтай болсон гэдгийг сурвалжилгаар дамжин ойлголоо. Зарим настад ууцны дууг басганы их наадам дээр дуулдаг гэж ярьж байхад харин зарим настад айл өрх болж амьдралаа эхлүүлж байгаа их хурим дээр шинэ хүргэн, шинэ бэр хоёр шинэ хүнээ хүндийн суудалд залж, уламжлалт ёс заншлаараа цай хоол бэлтгэн ууц тавьж хүндлэх үед аав, ээж, ах, дүү, садан нарыг төлөөлсөн дуучид захиад сургаалиа хайрласан агуулга бүхий ууцны дуу дуулдаг гэж тайлбарлаж байв. Бас зарим настад ууц тавьсан үед дуулж байгаа болохоор “ууцны дуу” гэж нэрлэжээ. Басганы наадамд ч гэсэн, их хуримд ч гэсэн цөм ууц тавих ёслолын явц бүхэнд ууцны дуу дуулна гэж тайлбарлаж байна. Бас зарим настад өнгөрсөнд ууцны дууг зөвхөн басганы их наадам дээр дуулдаг байлаа, одоо бол хамаагүй дуулж байна гэхчлэн янз янзаар тайлбарлаж байна. Дээд монгол ардын дуунд найрын гурван дуу буюу төрийн гурван дуу, шашны гурван дуу гэж байдаг. Төр хуримын үед хүндийн суудалд төрийн түшиг хошуу ноён, сайд түшмэд нар саатаж байвал “төрийн гурван дуу”-гаар эхэлж, хүндийн суудалд гэгээн хутагт, лам хуварга саатаж байвал “шашны гурван дуу”-гаар эхэлж найр хуримаа сэргээдэг заншилтай байсан. Буриад төр хуримаас “ууцны дуу” гэдэг нь үүнтэй адил найрын тусгай

⁷ “Буриад монгол ардын дуу”, ӨМСХХ, 1984 он

зориулалттай дуу байж, хуримын ёслолын явцаар нь нэрлэсэн шиг байна. Ууцны дууны агуулгаас үзэхэд найрын дуу, төр шашны дуу, захиа сургаалын дууны агуулга бүрэн гэж үзэж болно. Гэхдээ магтаалын аястай дуу цөөн шиг, харин сурган захисан, сануулсан, анхааруулсан шинжтэй дуу олон байдгаараа онцлогтой. Жишээлбэл, басганы их наадам дээр дуулж байгаа ууцны дуунд:

Алдхан шар зулаа
 Бурхандаа бадраан мордоорой
 Авралын дээд богдыгоо
 Алдал үгүй шүтээрэй
 Нарийхан шарга морио
 Наадмынхаа дунд шаргаарай
 Насан багахан биеэ
 Наадмынхаа дуунд жаргаарай
 Өндөрхөн шарга морио
 Үдийнхээ наранд шаргаарай
 Охин багахан биеэ
 Ерөөлийнхөө дунд жаргаарай ⁸гэх мэтээр дуулдаг.

Энд шашин шүтээн, бурхан богдоо магтан биширсэн төдий биш, харин яаж дахин хүндлэх тухай захин сургасан байна. Үүнээс гадна бас аав, ээж, ахас захсаа ачлан хүндлэх ёс, гийчин зочноо хүндлэн дайлах ёс заншил зэргийг сануулж захисан, басганыхаа аливаа сайн сайхныг хүсэн зөгнөсөн агуулгатай дуу ч байдаг.

Дуулах аргын талаар настайчуудыг сурвалжлах үед төр хуримын эдгээр дууг эрэгтэйчүүд хамтаар дуулж бүх гийчин түрж дуулдаг гэж хэлсэн боловч, бодит төр хурим дээр эмэгтэй, эрэгтэй бүгдээр хамтаар дуулж түрж байгаа байдал харагдаж байна.

Хоёр. Нэргэлгийн дуунууд

Буриад төр хуримын басганы их наадмын хоёрдугаар алхам нь нэргэлгэ болно. Нэргэлгэ гэдэг нь буриад төр хуримын басганы их наадамд зориулсан бүжигний ая дуу гэж хэлж болно. Басганы их наадамд оролцох басган залуучууд ууцын найрын дараа гэрийн гадна гарч түдэг гал тойрон шөнөжин бүжиж наргих юм. Энэ наргианаа “нэргэлэх” гэж хэлэх буюу “нэргэлгэ” гэж нэрлэдэг юм. Үүнд дуулах дууг нэргэлгийн дуу гэж, бүжгийг нь нэргэлгийн бүжиг гэнэ. Нэргэлгийн бүжиг ба дууг тусгайлан басганы их наадамд бүжиглэж дуулдаг байна. Нэргэлгийн бүжигт нэргэх ба ээрэмших гэж хоёр зүйл байна. Нэргэх гэдэг нь нэргэлгийн дууны аялгууг дагаж, аажмаар ганхан зөөлөн бүжиглэх бүжиг болно. Жишээлбэл:

⁸ 2017.07.26-ны орой Эвэнхи хошууны төв Баянтохой балгасанд “Басганы их наадамд” бичлэн оролцож сурвалжилсан тэмдэглэл (дүрс бичлэг)

Намжаахан өндрийн оройгоор
Нарны туяа мандлаа
Навтархан хөлтэй ширээнд
Зулын туяа мандлаа

Талын чимэг дэрвэлж л шувуу
Танарын чимэг дадмалхан шүр
Уулын чимэг ууль л шувуу

Олны чимэг улаахан шүр гэх мэтээр дуулж аажим бүжиглэдэг.

Нэргэх бүжгийн алхац ба ёс журам нь тийм будилаантай биш. Олноороо түдэг тойрч гар гараа холбож, салхины аяар ганхах, хулсан хашаа мэт хоёр тийшээ ганхан найгаж бүжиглэнэ. Яг л нэргэлгийн дуунд дуулагдаж байгаа,

Нарийн голын бургас нь
Наран тийшээ найгана
Найман эцгийн ламбугай нар
Дацан тийшээ найгана.

Хараа голын бургас нь
Хажуу тийшээ найгана
Хамниган эцгийн ламбугай нар
Дацан тийшээ найгана⁹ гэх мэт.

Ээрэмшээх бүжиг гэдэг нь мөн нэргэх бүжгээ залган, холбож барьсан гар гараа тавьж, хоёр гурваараа нэг баг болж араараа гар гараа нягт холбон дэвсэлдэн бүжиглэдэг гэж болно. Олонх байдалд хоёр хүн нэг баг болж эгэм зэрэгцүүлэн гар холбож хатиран бүжиглэнэ. Ээрэмшээх бүжгийн цохилго нь түргэн, алхац дэвсэц нь чанга басганы их наадамд ирсэн хөгшин залуу басган хөвгүүдгүй түдэг галыг тойрч хөнгөн шунган үсэрч харайн дуулалдан бүжиглэдэг байна.

Үүнээс гадна бас буриад төр хуримын бэхлэгийн дуу гэж басганы их наадмын гуравдугаар алхамд бэхлэг нууж наадах үед дуулдаг дуунууд байдаг. Бэхлэг гэдэг нь бэлзэг бөгжийг хэлж байна. Зарим насад бэхлэгийн дууг бэлзгийн дуу гэж нэрлэж байна¹⁰. Гадна түдэг галаа тойрч хуур хөгжөөнтэй дуулан бүжиглэн нэг хэсэг наадаад дахин гэрт орж, баруун зүүн хоёр баг болон сууж бэхлэг нууж наадна. Тэр үед бэхлэгийн дууг дуулдаг. Настайчуудын дурсан ярихыг үндэслэвэл уламжлалт бэхлэг нууж наадах наадамд хоёр багийн аль нь нуусан бэхлэгийг тааж олсонгүй бол дийлэгдсэнд тооцож бэхлэгийн дууг дуулна. Гэтэл одоо бараг хоёр баг хамтаар дуулдаг болсон гэнэ. Тусгай энэ наадамд зориулсан бэхлэгийн дуу гэж шог хошин маягийн дуу, нэг нэгнээ егөөдсөн агуулгатай дуу ч байсан гэнэ. Гэтэл одооны залуучууд бас шинэ шинэ зохиолын дуу ч хааяа дуулж байна гэж насад ярьж байна¹¹. Бэхлэгийн дуу нэг ёсны тоглоом наадмын чанартай дуу болохоор шоглож егөөдсөн агуулгатай байдгийг жишээлбэл:

⁹ Л.Эрдэнэчимэг, “Буриад хуримын зан үйл”, УБ хот, Удам соёл ХХК, 2014 он, 33-р тал

¹⁰ 2017.07.26 Хөлөн буйр хотын Эвээнхи хошууны Шинэхэн Буриад Баруун сумын Хоосой настанг сурвалжилсан тэмдэглэл

¹¹ 2016.07.26 Хөлөн буйр хотын Эвээнхи хошууны Шинэхэн Буриад Баруун сумын Тэмээн хүзүү багийн Сүхбаатар настныг сурвалжилсан тэмдэглэл, гахай жилтэй, 1949 онд төрсөн Хоосой овогтой

Баруун нуурын бага шингэ
 Бархиралдан цуугалдан байг аа
 Даага идсэн боохой шингэ

Дэргэлдэн тургилдан байг аа¹² гэж бэхлэг нуух наадамд ялагдсан багийг хурдан дуулахыг шаардан шахамдуулж наргиан үүсдэг байна.

Буриадчууд “бах” гэж мэлхийг, “боохой” гэж чоныг нэрлэдэг. Хоёр баг болж хуваагдахыг бас хоёр “муж” болгох гэж хэлж байна. “Муж” гэдгийг настайчууд “баг, бүлэг, бүлгэм гэх утгатай. Хуучин цагт нэг овог ястны дотор ижил бэлчээрт малжиж, ойрхон яваа айлуудын нэг мужийхан гэдэг байлаа” гэж тайлбарлалаа. Буриадчуудын төр хуримын дууны шүлэгт гарч байгаа зарим сонирхолтой үг, нэр нэрийдлийн тухай тусгай өгүүлэл бичих болохоор энд товчилъё, “Хянган голын бялзуухай” гэдэг бэхлэг дуунд:

Хянган голын бялзуухай
 Хялгандаа эндүүтэй
 Хянаж бодож явахад
 Орчлонд эндүүтэй
 Найрын голын бялзуухай
 Навчиндаа эндүүтэй
 Нарийсган бодож явахад
 Орчлонд эндүүтэй

Бодлын голын бялзуухай
 Бургасандаа эндүүтэй
 Бодож хянаж явахад
 Орчлонд эндүүтэй¹³ гэх мэтээр дуулдаг байна.

Бэхлэгийн дуу гэж их олон дуу байдаг байжээ. Настайчуудын хэлэхээр, бэхлэгийн дууг хоёр багаараа булаалдан наадаж тоглосоор үүрийн долон гарахад басганы хадамд мордох цаг болсон гэж зогсдог байсан гэнэ.

Буриад ардын төр хуримын ёсонд басганы их наадам гэх ёслол нь тэр хэвээрээ ардын дуу бүжгийн чуулга, дуулалт жүжгийн үзүүллэг, дуу бүжгийн их наадам, уралдаан байсан гэлтэй. Басганы их наадмын талбайд орсон бүхэн сэтгэл санаа сэргэж, цог жавхаа баяр баясгалантайгаар “хатирь ёохор” гэж

Тохмын чинээ газраа
 Толоор болтол хатирья
 Толгой дээрх сажаа
 Хандир яндар хатирья¹⁴ гэх мэтээр дуулж бүжиглэдэг.

Тэрхүү дуу бүжгийн гайхамшигт наадам нь буриад түмний басган үрээ харуусах, салж ядах олон өнгийн сэтгэлийг илтгэхийн хамт ихэвчлэн хоёр зүйлийн зориулалттай байсан байна.

Нэгд, басган үрээ ээж аав, ах дүү, садан найз нөхдөөсөө аяарлаж харь

¹² 2017.07.26-ны орой Эвээнхи хошууны төв Баянтохой балгасанд “Басганы их наадамд” биечлэн оролцож сурвалжилсан тэмдэглэл (дүрс бичлэг)

¹³ Соёл. “Буриад ардын төр хуримын дууны тухай”, “Өвөр Монголын нийгмийн шинжлэх ухаан” сэтгүүл, 2012 оны хоёрдугаар хугацаа

¹⁴ П.Хорлоо “Монгол ардын дууны яруу найраг”, ӨМСХХХ, 1989 он, 283-р тал

хол морьдохоос нь өмнө хайрлан хүндэлж, баярлуулан цэнгүүлж ханатал нь наадуулахыг зорьсон гэлтэй. Учир нь уламжлалт ёсоор бол басган нь өөр хал овгийн алс хол газар мордож хэдэн жил сараар гэр нутагтаа буцаж ирэх завшаан тун ховор байдаг байжээ. Тийм болохоор маргаашаас эхлэн хүний эхнэр, айлын бэр болж харь хол яваад дахин өөрийн нутагтаа, өөрийн дотны хайртай хүмүүстэйгээ ингэж наадан жаргах цаг завшаан ховор, цаашилбал нэг насандаа дахин тохиолдохгүй ч байж мэдэх ажээ.

Хоёрт, басган үрдээ захин сургаж, сануулан сэрэмжлүүлэх зорилготой байсан. Ээж аавынхаа гар дээр эрх дураараа байсан басган үрдээ харь хадамд хүрч ахмад настнаа хүндлэх, ачир үрээ хайрлах хадам дээдээ ачлах, хань ижлээ халамжлах зэрэг янз бүрийн хэв үйл, ёс заншлыг хэлж сургаж захихын хамт басганыхаа айл гэрийн аз жаргал аливаа сайн сайхныг зөгнөж ерөөх ёстой байжээ.

Буриад ардын төр хуримын дууг агуулга баялаг, төрөл зүйл олон, утга санаа гүн, үг хэл уран, орон нутгийн онцлог шинж бүхий байж, эрдэм шинжилгээний өргөн их нөөцтэй юм. Хөгжим судлалын үүднээс харж болох, ая дан, айзам хөг. Зан үйл зүйн үүднээс харах ёс заншил, ёслол үйл, дэг дүрэм. Хэл зүйн үүднээс харах заншил хэллэг, нутгийн аялга, үгсийн сан гэх мэт эрдэм шинжилгээний маш олон салбарт чанагш судлах хоосон зай үлдээсээр байна.

Between “Hobbled” (*Chödörtei*) and “Free” (*Chölöötei*): The Mongolian Literature in Transition

Tsetsentsolmon. B
(National University of Mongolia)

Товч утга: Монголын үндэсний чөлөөт зохиолчдын холбоо 1990 оны 9-р сарын 27-нд “анхны хурилдай”-гаа хийж, “мэргэжлийн уран бүтээлийн хуулийн эрх бүхий олон нийтийн байгууллага” болсноо мэдэгдсэн юм. Энэ нь социализмын үед улс төрийн үзэл суртал дэлгэрүүлэхэд чухал үүрэгтэй явж ирсэн Монголын Зохиолчдын ууган эвлэлээс зөвхөн зохион байгуулалтын хувьд тусгаарлах гэсэн төдийгүй намын үзэл суртлаас ангижрах, хэлмэгдсэн зохиолчдын үнэн мөнийг тодруулахыг шаардахын зэрэгцээ “олон ургальч үзэл”, уран бүтээлийн “эрх чөлөө”, чөлөөт өрсөлдөөн, “үндэсний утга зохиол”-ыг хөгжүүлэхэд чиглэсэн үзэл санааны бүрэн өөрчлөлт хийх гэсэн оролдлого байжээ. Үүнээс үүдэн зохиолчдын дунд хуучин эвлэлийнхнийг “чөдөртэй”, шинэ холбооныхыг “чөлөөтэй” хэмээн нэрлэх ёгт яриа бий болсон. Гэхдээ аль аль холбоо нь шинэ нийгмийн тогтолцоонд гавьтай нийцэн хөрвөж чадалгүй өнөө хэр хуучин бүтэц, зохион байгуулалт, гишүүнчлэл, шагнал урамшууллын тогтолцоотойгоо зууралдан, уран зохиолын салбарт үүрэг оролцоогоо хадгалах гэж оролдсоор явж ирлээ.

“Чөлөөтэй”, “чөдөртэй” хоёрын дунд: Монгол уран зохиолын шилжилтийн үе” хэмээх энэ өгүүлэлд нийгмийн хоёр тогтолцооны зааг дээр Монголын уран зохиолд гарсан олон янзын үзэл санаа, хүсэл зорилгыг баримт мэдээнд тулгуурлан шинжлэн дүгнэнэ. Түүнчлэн утга зохиолын хяналт, социалист уриа лоозон нийгмийн сэтгэлгээнд чухам хэрхэн үйлчлэн нөлөөлж байсныг нягтлахын сацуу социалист Монголын уран зохиол нь зөвхөн тогтсон бүтэц, зохион байгуулалт төдийгүй нутгархах үзэл, найз нөхөд, танил талын холбоо, атаа хорсол, албан тушаалын өрсөлдөөн зэрэг нийгмийн нарийн харилцаан дунд оршиж байсныг тодруулах болно. Монголын зохиолчдын илэрхийлсэн “эрх чөлөө” гэдэг нь “үндэсний ухамсар”, “үндэсний соёлын сэргэлт”-тэй илүү холбогдохоос өрнөдийн либерализм хэмээх ойлголттой төдийлөн холбоогүй байсан. Харин нийгмийн нөхцөл байдал хожим нь эдийн засгийн хувьд “либерал” (неолиберал), улс төрийн хувьд (этно-) националист болж хувирсан гэхэд болно.

Түлхүүр үгс: Монголын зохиолчдын эвлэл, Монголын үндэсний чөлөөт зохиолчдын хороо, “социалист реализм”, утга зохиолын хяналт, “үндэсний уран зохиол”

Introduction

On September 27, 1990, the National Mongolian Free Writers' Union¹ officially declared itself "a legal competent public organization for professional writers" during its first congress. The newly formed union clearly stated that its members "would fight for the sake of freedom of creation, pluralism, and free competition by depicting the national characteristics, habit and lifestyle of a Mongolian man solely in artistic ways and provide every writer with opportunities to develop his or her original style."² The founders were disgruntled with the leadership of the pre-existing Writers' Union, the officially recognized union founded on the basis of the group of revolutionary writers (*khuvisgalt uran zokhiolch naryn bülgem*) established under the Ideological Division of the Central Commission of the People's Revolutionary Party on January 9, 1929. From its start, the Writers' Union had a political implication to design a new society of state socialism. The tight involvement of the Writers' Union with the Mongolian People's Revolutionary Party (MPRP) over six decades made it ideologically and economically dependent on the party's authority. Indeed, the Writers' Union functioned as a whole system with provincial branches, circles, groups, newspapers, in addition to having a dedicated fund, museum, and artist residency. Like the Soviet Writers' Union, it was an apparatus for production, censorship and artistic career development. Hence, claiming themselves as "victims" of the old system created by the Writers' Union, the Free Writers' Union was a strike against the party system and consolidation justified by the Universal Declaration of the Human Rights of the United Nations and the Constitution of the People's Republic of Mongolia.

The founders' aims were not only organizational separation but also ideological differentiation. For them, "being free" meant avoiding political control and censorship, freedom to create a "national literature" without any external instructions and creating opportunities for young writers. The ensuing conflict between the two organizations publically unfolded in newspapers such as Literature and Art (*Utga zokhiol, urlag*) and National Uplift (*Ündesnii devshil*). Writers spoke maliciously about each other referring to the older union as "hobbled" (*chödörtei*), referring to being controlled and constricted, whereas the new union was "free" (*chölöötei*). This break from the Writers' Union, one of the main ideological agents of state socialism, provides some remarkable insights into the post-socialist transition in Mongolian literature. After the collapse of the Soviet-style state socialism, Mongolia "not only embraced Western liberal democracy but also embarked on building a free market economy".³ The transition to a free market economy questioned the "modern Mongolian literature" that had been constructed both as an art form and as institution by the socialist government and challenged the economic potential of the old system. The newly formed union of "free" writers aimed at establishing a new way for young writers,

¹ The Free Writer's Union will be used as a short form in the following text.

² "The Statement Issued by the First Congress of the Mongolian National Free Writers' Union," *Ündesnii devshil* (National Advancement) newspaper, September 30, 1990, 19

³ Munkh-Erdene. "Mongolia's Post-Socialist Transition: A Great Neoliberal Transformation," 61

but it repeated the organizational structure of the old one and intended to share the “fund for literature” (*utga zokhiolyn fond*) of the old Writers’ Union. Neither of the unions flourished in the market economy once state subsidies stopped although both still exist operating in similar ways until now.

This paper draws upon ethnography and document analysis to explore the various layers, thoughts, views and ambitions in the Mongolian literature at the edge of the transition from communism to liberal democracy. I interviewed key actors in this process, including some of the first workers and directors of the Writers’ Union and the founders of the Free Writer’s Union. I conducted participant observation when attending activities of both unions, and collected newspaper materials from the 1990s. Consequently, I argue that the socialist literature was acclimated into the Mongolian social context as it was not a simple parody of the Soviet literature. The process of creating the socialist Mongolian literature remained not only within official institutional relations but complex social relations of “preference for local homeland” (*nutgarkhakh*), connection (*naiz nökhöd, tanil tal*), personal attitudes of vindictiveness, or the race for higher positions, in parallel. With the embrace of democracy in the 1990s, writers enjoyed the “freedom” to criticize the old system, create their own artistic styles, and express nationalist sentiments. However, remnants of the former system, although not very strong, still exist at both institutional and ideological levels in both the Writers’ Union and the Free Writer’s Union. In the following sections, I will first describe the historical context of the Writers’ Union and founding of the Free Writers’ Union. Finally, I provide insights into current workings of these unions in order to argue that the old state structure for the production and control of “culture” (literature and the arts) was left largely intact but it had been emptied of most of its old content in the post-socialist era. Apart from dispensing with the party-led control and gaining creative liberty, the earlier concept of “freedom” (*erkh chölöö*) celebrated the glories of the Mongolian literary history. The nationalist sentiments later became the dominant value system in the cultural sphere and the creative arts. Having no connection with the western concept of liberalism at the early stage of transition, the Mongolian literature remains in the ambivalent situation that is politically (ethno-) nationalist and economically “liberal” (or neoliberal).

A “hobbled” system

The history of the Mongolian Writers’ Union formed out of the Group of Revolutionary Writers and then turned to the Mongolian Union for Revolutionary Writers (called as *MARZ* as the abbreviation of a clumsy mixed name of Russian and Mongolian, *Mongolyn Assotsiatsyn Revolutsionny Zokhiolchid*) by the decision of the Cabinet Secretariat Office on November 28, 1930. By the decision of the meeting on January 15 of 1931, *MARZ* shifted its name to *MARL* (abbreviation in Russian *Mongol’skaya Assotsiatsiya Revolyutsionnykh Literaturov*), or the Mongolian Association for Revolutionist Litterateurs. The main role of the Writer’s Union was “to organize campaigns of literature all over the country through specialists who

should be ideologically and artistically educated”.⁴ Under the control of the Central Committee of the MPRP and the attendance of Soviet writers, the Writers’ Union formed rather as a systematic institution spread all over the country than only an organization of writers. Although it was loosely organized at its earlier stages, the union became highly structured through a series of official resolutions, activities and events over the following decades. Without chronologically outlining the history of the Writers’ Union or development of “modern literature” in Mongolia, I now detail how state socialism realized its goals of national development in the context of literature, namely the formation of the Mongolian Writer’s Union. Using the memories, memoirs, and interviews of key actors, I argue that the whole process was not that simple as only followed the Party’s resolutions. Rather, it stayed within the complex social relations of “preference of local homeland” (*nutgarkhakh*), connection (*naiz nökhöd, tanil tal*), personal attitudes of vindictiveness, or the race for higher positions that sometimes functioned stronger than the official ones. Despite a strict system of censorship, experienced senior writers had their ways of expressing personal views or criticisms. The following paragraphs demonstrate my argument based on cases I documented.

The Writers’ Union was formed as an imitation of the Union of Soviet Writers and was a politically significant institution controlled by the Central Committee of the MPRP. The Party appointed the director and other leading officials of the Writers’ Union. These appointments were perceived as “party’s assignments” (*namyn daalgavar*) and were obligatory for anyone. They were seldom revised or changed based on individual request and complaint. Baast, one of the oldest members of the Writers’ Union, recalled his own “party assignment.”

“In early 1945, I left my study as a veterinarian because I wanted to become a writer. I was looking for a job and met Tseyenjav, who was the redactor of the Youth Truth (*Zaluuchuudyn Ünen*) newspaper. He prepared a desk and chair for me to work and gave me a bunch of recently published newspapers. While I was reading the newspapers, the phone of Tseyenjav rang. While talking on the phone, his face became a frown. Tseyenjav said to me that Dangaasüren, director of the Central Committee of the Youth Union had asked me to come.” (Interview, August 10, 2017)

After working for the Youth Truth newspaper for a half day, Baast was appointed as a responsible secretary of the Revolutionary Youth Union (*Khuvisgalt zaluuchuudyn evlel*) magazine and a publications officer for the Central Committee of the Union (*Evlleiin töv khoroonь khevlel*). Baast had started writing earlier and had published his first poem in 1936. It had probably helped him to get a job at the *Youth Truth* newspaper as the newspapers and magazines seemed to lack of cadres and specialists. Baast continues:

⁴ Zagdsüren, *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiidverüüd* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People’s Revolutionary Party), 121

“I had worked for the Youth Union until August of 1945. One day, Dangaasüren showed me a resolution of the Central Committee of the Party with a stamp of the Central Committee and signature of Tsedenbal. It stated to transfer Baast from the Youth Union and Dechingungaa from the Red Star (*Ulaan od*) newspaper to the newly established Writers’ Temporary Committee (*Zokhiolchdyn tür khoroo*). At that time, there were very rare goods so that one could only get rationed goods like bread, lump sugar, or pipe tobacco. Those who worked for military institutions had sufficient supplies, which was a big support for living. Dechingungaa, a military journalist, met Tsedenbal who then combined two positions of the general secretary of the Central Committee of the Party and the head of the political department of the Ministry of Defence and expressed his willing to stay in his job. Dechingungaa complained that he had a poor life and it was helpful for him to work for the military newspaper. That is how he could stay.” (Interview, August 10, 2017)

Neither Baast nor Dangaasüren dared to protest the “party assignment” from the Central Committee and meet the first secretary of the Youth Union Ragchaasüren in order to keep his job. Once the assignment was already signed by Tsedenbal, Ragchaasüren had to send him to work for both the Writers’ Committee and the Youth Union for a half-day each. The salary was over 300 tugriks. Baast said that it was hard for him to work as the “Servant of Two Masters.”⁵ He worked there until the National Holiday in 1946 whereupon he started working only for the Writers’ Committee. Baas describes:

“The Writers’ Committee was miserable, alas. It was located in a one-bedroom apartment on the right of the Chojin Lama Temple. Before, it was the literature division of the Office for Art Affairs (*Urlagiin khereg erkhlekh gazryn utga zokhiolyn kheltes*) which was established after Buyannemekh and Yadamsüren were arrested. The union just nominally operated. No literary work was done there. There were very few people, such as Oidov, Lkhamsüren, Ulambayar, Tarvaa (part-time) and I.” (Interview, August 10, 2017)

Baast started his work with organizing literary circles in Secondary Schools Number One and Two, at the University for Teachers, the Institute of the Party, and the Ministry for Domestic Affairs. He gave lectures at these literary circles once a week. Now, he feels despicable for what he taught then. The Central Committee of the MPRP issued a Resolution to organize literary circles (*utga zokhiolyn бүлгэм*) and to intensify literature campaigns for the public on June 6, 1946.⁶ The Writers’ Committee aimed at establishing literary circles both in the city and in the countryside. The literary groups (*utga zokhiolyn бүлгэмүүд*) were official organizations under

⁵ He referred to the famous play by the Italian playwright Carlo Goldoni.

⁶ Zagdsüren, *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiidverүүд* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People’s Revolutionary Party), 81

the direct control of the Writers' Committee, which intended to expand and improve their activities. The aim to open literary circles based on either local newspapers or provincial clubs was "to unite efforts for literature, to draw out new writers and to assist the improvement of their creativity".⁷ The Office for Artistic Affairs was responsible for regularly sending writers and art workers out into the countryside to assist provincial writers.

During the 15th Meeting held on May 22, 1947, the Political Bureau of the MPRP issued a Resolution titled the Current Situation of the Mongolian Literature and Its Goals (*Mongolyn utga zokhiolyn odoogийн байдл ба түүний зорилгын тухай*). It intended to produce highly artistic and ideological literature depicting new culture, education, morality, and custom in higher forms such as novels, novelettes, plays, and poems. The Writers' Temporary Committee (then name of the Writers' Union) was obligated "to review and strengthen its organizational, ideological and artistic activities so that it could become a center for literary works in the country."⁸ In order to raise the ideological level and general education of writers, both the Office for Art Affairs and the Writers' Committee were assigned to run regular classes on theories of Marxism, Leninism, social evolution, world classic literature, and literary techniques. Thereby, the party took consequential steps to strengthen the Writers' Committee as an institution and to reinforce literature as justification for the new socialist cultural construction by multiplying the number of writers and literary works.

The 15th Meeting of the Political Bureau of the MPRP also committed the Writers' Temporary Committee to organize a nationwide "great meeting" (*ikh khural*) involving representatives of literary groups by the end of 1947.⁹ The Second Meeting of the Political Bureau then issued a Resolution to organize the First Congress of Mongolian Writers on January 13, 1948. The resolution included the agenda as follows: a) a report of the organizational committee of the writers' union; b) a report on the results of the 11th congress of the MPRP and the goals of Mongolian writers; c) approving the regulation of the writers' union; and d) selecting the directorship of the writers' union.¹⁰ Although the resolution stated the date of the First Congress to be held on March 15, 1948, it was realized on 2-3 April 1948.

Baast, who witnessed the preparation and organization of the First Congress, recalls the ambiguity and confusion that occurred during the Congress. Shirendev, who was the Director of the Department of Ideology of the Central Committee of the Party, initiated and organized the First Congress of Writers. Shirendev, together with Lodoidamba and Baldoo, went to Nükht taking along with them some recently published books, translations and other materials to prepare a report for the Congress. As soon as the report was ready, the Congress was announced without any organizational preparation, according to Baast. At that time, many senior members such

⁷ Ibid,

⁸ Ibid. 91-96

⁹ Ibid, 95

¹⁰ Ibid, 97

as Damdinsüren, Tsegmed, and Sengee were in Moscow and only Oidov, Tsedenjav, Sh.Natsagdorj, and Perlee were in Ulaanbaatar. Baast also noted that the attendance at the Congress was low because provinces could not send their representative due to insufficient budgeting. Only Arkhangai, Bayanölgii and Töv provinces sent their representatives. Young writers from literary circles (*utga zokhiolyn бүлгэм*) were selected as representatives. Sandag and Amindivaa represented the School of Military Officers. Baast recalls the First Congress:

“Initially, Shirendev was supposed to deliver a key-note speech. Unfortunately, he was released from his position of the Central Committee of the Party. Because he slapped an advisor of the Central Committee the day before the Congress, Tsedenbal dismissed him the following night. It was not clear who would then deliver the key-note speech. Dүгөрсүрөн, the director of the Division of Persuasion and Education (*Ukhuulan bolovsruulakh kheltes*), was asked to replace Shirendev. Dүгөрсүрөн did not know what “revolutionary realism” was or what was not. I did not know if he had read the text once in advance. Marshal Choibalsan and other officials from the Political Bureau and Soviet consultants of the Committee-in-Charge of Art Affairs took part. The Chairs of the Congress were mainly selected by members of the Political Bureau. Dүгөрсүрөн hesitantly read the report. Marshal Choibalsan looked askew as he always did when he disliked something. Probably, he exploded... In the key-note speech, four writers, who were Rinchin, Tsedenjav, Oidov and Baast, were criticized for writing inappropriate works with legendary and historical themes. We were condemned for writing about feudal oppressors from the last century and about violence and grief. They deprecated *Tsogt taij* by Rinchin, which had been awarded with the State Prize by Choibalsan two years before. Tsedenjav and Baast evinced feudalism in their works, such as *Queen Mandukhai* and *Such a King*.” (Interview, August 10, 2017)

Baast claimed that the First Congress was not properly planned and well-prepared. According to him, Shirendev organized it for a personal motive: to overmatch Rinchin as there was a tension in their relationship. The First Congress of Writers seemed a long-planned event on consequent official documents. However, it was rife with personal disputes, unexpected incidents, and unserious attitudes.

To review the progress in Mongolian literature since the First Congress and to discuss tasks set by the MPRP to writers, the Political Bureau decided (Resolution no. 395, dated to November 28, 1956) to organize the Second Congress in April of 1957 in Ulaanbaatar.¹¹ In the assessment note for the Second Congress, the MPRP praised “the success in depicting the life and struggle of the people realistically under the leadership of the Party and with the guidelines and wonderful example of high ideology, artistic skills, and generosity of Soviet literature.”¹² Compared to the earlier

¹¹ Zagdsüren, *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiidverүүд* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People’s Revolutionary Party), 153-54

¹² *Ibid*, 189-192

discussions and resolutions, the MPRP was satisfied with the increased number of newly recruited young writers and literary works depicting the real life, struggles, and efforts of the people. Notwithstanding, there were needs to intensify the emergence of qualified literature to show the people building socialism. Moreover, the MPRP reminded the fields of agriculture and industry to be the priority themes for literature, and others were supplementary. The attitudes to write with “blank ideas” (*khooson sanaa*) and variety of styles were critical.

The Writers’ Committee was institutionally weak in its early years. The MPRP controlled not only its policies, but also its daily activities. Resolution no. 71/187 of the Political Bureau of the Central Committee of the MPRP, issued on 17 September 1953, criticizes the Writers’ Committee and its various branch institutions, such as literary circles and groups, for their insufficiency, formality, lack of principle, dishonesty, non-seriousness, and alcoholism.¹³

A series of documents and resolutions issued for the development of modern literature in Mongolia suggest that there were not only political implications, but also artistic ones at the same time. The Political Bureau ordered the Writer’s Union “to organize regular courses and seminars to improve the ideological-political knowledge and artistic skills of writers and to support the literary upbringing of junior writers, especially local writers.”¹⁴

Exchanges between writers in the central and peripheral regions were regulated as the Writer’s Union was directed to publish an anthology of local writers in 1954, a result of intensifying literary group activities, and to organize a Ten Days of Literature of Local Writers (*Oron nutgiin utga zokhiolchdyn arvan khonog*) to highlight local writers in 1955 in Ulaanbaatar.¹⁵ These festivals were also modeled after Soviet *dekada* and lasted literally for ten days. All the MPRP committees of the city and provinces were obliged to control literary groups in their regions.¹⁶ Newspapers and magazines were the main platforms to promote literature and to recruit new members. On July 10, 1955, a Resolution to start a newspaper *Utga zokhiol* (Literature) in preparation for the Second Congress was issued by the MPRP. The aim of the newspaper was “to become a platform for writers and readers, to eliminate errors in general literary activities by thriving creative self-criticism, to support junior and provincial writers, to promote practices of the Soviet writers, and to improve the Marxist-Leninist education of writers.”¹⁷

As a result of these decisions and activities, a nation-wide hierarchical structure to motivate young people to create or read literature and recruit new members to the Writers’ Committee was solidly established. From the first year of a public school, a student would get involved in local literary groups and aim at writing and

¹³ Ibid, 121

¹⁴ Ibid

¹⁵ Ibid, 123

¹⁶ Ibid, 124

¹⁷ Ibid, 134

publishing. Those who were interested in writing literature and poetry had many opportunities to publish their works, for example, in newspapers like the Pioneers' Truth (*Pioneryn ünen*), Literature and Art (*Utga zokhiol, urlag*), or magazines like Successors (*Zalgamjlagch*) and Ember (*Tsog*). Different sections (*sektivs*) for poetry, prosy, children's stories, and criticism as well as voluntary literary circles and groups were active.

In order to become a member of the Writers' Union, one had to have his or her work officially approved and published by a Committee. Tsedev is a key figure in the history of the Writers' Union as he worked as the director for thirteen years from 1977 to 1990. Tsedev started writing verses about race horses when he was thirteen in 1953. Upon his arrival in the city, he got involved in the Writer's Union's literary circles and groups. Tsedev recollected his entry into the Writers' Committee by early 1960s:

“The Writers Committee was located in the four-story building of the government house. There was a small white building out back where one need to get a written pass (*propusk*) and then show it to a police at the entrance to enter. When you entered the government house, I remember there were doors on the first floor that had the names of the director Sengee, editor of the newspaper *Literature and Art* Dashdendev, and secretary Baast on them. There was one big hall on the fourth floor where meetings were held... Every Wednesday, junior writers gathered to learn from senior ones. When I entered, there were senior writers Rinchinsambuu and Lkhamsüren. I had my poem titled To My Motherland (*Minii ekh oron*) approved by Lkhamsüren. Poems that had a stamp of the Writers Union were eligible to be published. One could hardly publish without it.” (Interview, September 15-16, 2016)

After his active involvement in activities of the Writers' Union for years, Tsedev turned to the director in 1977. Before Tsedev, there were several directors who were Sengee (1954-1959), Udval (1961-1974), Tüdev (1974-1975) and Navaansüren (1975-1977). When Tsedev was working as the director of the Party's Committee of the Ministry of Culture, the then-director of the Office for Cadres and the deputy director of the Central Committee informed him that the Central Committee of the Party proposed him to become the Director of the Writers' Union.

“I hesitated and admitted that I was interested in scientific research. They said that it was a “party assignment” (*namyn daalgavar*). They also did their job not because they wanted to but because they were carrying out the “party's assignment”... I was called to a meeting of the Political Bureau. There were Tsedenbal, Batmönkh, Jagvaral, and Molomjamts, whose images I saw during parades on the square. Tsedenbal asked my age and I was over thirty then. They asked questions in Russian from me for about one hour. I was worried if I said the ending of sentences correctly or not. Everyone congratulated me after the meeting. Then Tsedenbal reminded me not to tell others that I was approved by the Political Bureau because writers might have sent a letter against my assignment.” (Interview, September 15-16, 2016)

Tsedev's appointment was introduced by the second secretary of the Ideology Division (*Üzel surtlyn kheltes*) to eight secretaries, namely Jamsranjav, Udval, Navaansüren, and Oyun, of the Writers' Committee. Since then, Tsedev worked as the director of the committee during the Sixth, Seventh, and Eighth Congresses of Writers, which were organized every five years. Provinces organized their own congresses and they were among the most influential events being organized by the Writers' Union was Literary Days (*Utga zokhiolyn ödrüüd*) at the level of higher administration of provinces. Övörkhангай and Öмнөгovi were the first provinces to hold the Literature Days in 1978 after which it was annually organized in different provinces. It was a significant event as involving prestigious writers and representatives of the People's Deputies (*Ardyn deputat*), who were originally from the given province and living in Ulaanbaatar, joined the event. For example, writers such as Gaitav, Pürevdorj, Pürev, and Khorloo joined the trip to Övörkhангай. Thus, it was not only an opportunity to read and listen to literature but it was also a significant medium for provincial development. Local manufacturers and farmers (*uls ardyn aj akhuitan*) competed to initiate something new such as paving a road or setting up a provincial theater during those days.

The Writers' Committee of Mongolia reflected the Writers' Union of the Soviet Union and had a tight relationship with Soviet writers' establishment. It was an obligation for the Writers' Committee to translate and study materials from the Congresses of the Soviet Writers. The Political Bureau gave permission to organize the Second Congress "in order to discuss important issues of Mongolian literature with participation of Soviet representatives."¹⁸ Furthermore, the Political Bureau issued a resolution to send two to three writers to the Maxim Gorky Literature Institute annually from 1954. The translation of Russian literature into Mongolian started as early as Tseveen Jamsrano's time. Some Soviet sources give figures regarding the number of works translated into Mongolian "between 1925 and 1948, 227 literary works were translated into Mongolian, including 104 works written by Soviet authors, 80 by pre-Revolutionary writers and poets, and 43 by authors of all other nations." Others state that: "In 1950, about 70 works of Soviet and Russian classical literature were translated into Mongolian."¹⁹ At earlier stage of the Writers' Union, most literature translation was from Russian into Mongolian, but not vice versa. The translation of native literature to Russian started only with the appearance of a national literature and professional writers in the second half of the 20th century. Furthermore, there could be influences of a new wave of nationalist movements raised by writers of "national minorities" of the USSR. The slight relaxation of the communist ideological pressure, after 20th congress of the Soviet Communist Party (1956), allowed scholars and writers to propose new approaches. During the 1959 Soviet Writer's Congress, representatives of the national republics criticized

¹⁸ Zagdsüren, *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiidverüüd* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People's Revolutionary Party), 124

¹⁹ Demidov, *Mongol'skaya narodnaya respublika* (The People's Republic of Mongolia), 53

the neglect of the literatures of the national republics and the underscore of their literary heritage. As the novelist Mikhail Sholokhov and poet Alexander Tvardovskiy claimed at that time, “It appears that translations from the Russian into the languages of the “fraternal” peoples are quite plentiful, but that the exchange works only in one-direction.”²⁰ This new wave of nationalism in the USSR, particularly among the peoples of Central Asia had impacts on intellectual life in Mongolia. Along with the breathing space to celebrate “national culture” and the matured professional writers, the translation of Mongolian literature to Russian and other languages of the Soviet bloc countries had been intensified. During his time, Tsedev published 16 volumes of Mongolian writers included from senior ones such as Buyannemekh and Rinchin to junior ones such as Ayurzana, in the Soviet Union in Russian language.

The Writer’s Union institutionally strengthened and regulated provincial branches and sub-organizations, such as the “Literature Fund” (*utga zokhiolyn san*), the newspaper *Literature and Art* (*Utga zokhiol, urlag*), the journal *Ember* (*Tsog*), in addition to a summer camp, a museum named after Natsagdorj, artistic groups, and even a farm. The Literature Fund aimed at supporting creative activities of litterateurs, literary critics, researchers and translators, and was established as a public organization under the Writers’ Union by the Resolution of the Council of Ministers of the MPR no. 497 on November 16, 1955.²¹ The bylaw of the literary fund, attached to the resolution stated that “the main goal of the fund was to provide assistance with the “cultural-household” (*soyol-akhuin*) conditions of members of the Writers’ Union as well as of promising writers.”²² The members and deputies of the Writers’ Union had to be members of the Literature Fund. Those who were not members of the former, but who were active in literature and literary criticism, could become members of the Literature Fund. The Literature Fund was controlled and guided by the General Committee of the Writers’ Union. The fund was collected from various taxes and commissions imposed on member writers and institutions, publications, publishing houses, and performances at central theatres and provincial cultural centers and clubs. Generally, most cultural institutions except cinemas and the circus were subjects to pay a certain percentage (from 0, 5% to 1%) of every stage performances such as operas and plays used the works with the copyright. The literary fund worked in connection with the state tax system so that the literary fund and its affiliated offices and institutions were exempted from all sorts of state taxes and commissions.²³

The Writer’s Union employed some writers in permanent positions of “professional litterateurs” (*mergejliin uran zokhiolch*), made contracts with assignments and paid them monthly fixed salary of 800 *tögrög*. Writers were given specific periods to

²⁰ Friedberg, “Socialist Realism: Twenty-Five Years Later,” 76-28

²¹ *Soyol-gegeerliin baiguullaguudyn ajlyn talaar kholbogdotoi zarlig, togtool, zaavruudyn systemchilsen emkhetgel* (The Systematic Compilation of Orders, Resolutions, and Guidelines related to organizations of culture-enlightenment). 249.

²² *Ibid*, 251

²³ *Ibid*, 252

produce a work depending on the genre. A professional writer was granted a year for a novel, six months for a novella, and six months for a fiction film script with Resolution no. 51 of the Council of Ministers of the MPR dated to January 29, 1957. It also enabled writers, based on their willingness, to spend one working day on a selected topic and receive normal payment. Tsedev says,

“If they are paid, they have to write. They write voluntarily but not under pressure. The Union provided writers with opportunities. Once, the Union sent three professional writers with consultation of the Central Committee of the Youth Union: Püevsuren to Baganuur, Jamilkha to Bayanölgii and Dorjgotov to Arkhangai (which were their hometowns). As a result, they wrote novels.” (Interview, September 15-16, 2016)

By the 1980s the Writers’ Union was completely institutionalized and stabilized as the state socialist body for professionals in the literary arts. As discussed in this part, socialist authorities formed an official institution designed to both represent writers’ interests with respect to the state and to promote partisan cohesion within literary circles to shape public opinion in approved directions. In doing so, the Party underscored both ideological and artistic approaches in order to create “modern Mongolian literature”. The Writers’ Union, with its provincial branches, circles, groups, newspapers, fund, museum, artist residency, as well as various events and activities, functioned as a system all over the country.

Strict, but stealthy, censorship

There was no other institution that controlled more books, journals, and newspapers before being published than the General Authority for Censorship of Literature and Publishing (*Utga zokhiol ba khevlel khyanakh gazar*), or “Glavlit,” for short. Notably, the “Glavlit” is the abbreviation of the name of the same agency of the Soviet Union, the Main Administration for Literary and Publishing Affairs (*Glavnoe upravlenie po delam literaturi i izdatel'stv*). As an agency under the Council of Ministers, it was established by a resolution from the Political Bureau of the MPRP on March 4, 1947. Before its establishment, the Office for Artistic Affairs made decisions and selections for publication based on political ideology and artistic quality. During the 29th Meeting of Chairs of the Central Committee of the MPRP on April 8, 1943 to review the activities of writers, the Office for Art Affairs was criticized for approving unqualified works for publication.²⁴ The ruling of the meeting highlighted that only thirteen poems were published out of the sixty-two approved by the Office for Art Affairs. These thirteen poems were sent to the office of the *Ünen* newspaper the year before the meeting. The rest were artistically clumsy and politically incorrect. It further noted that the poem titled “The Hell of Hitler” (*Gitleriin tam*) by Darjaa was an example of politically incorrect writing. The party blamed the Office of Artistic Affairs that they permitted to publish works in the *Ünen* newspaper without reviewing and improving literary. Furthermore, it highlighted

²⁴ Zagdsüren, *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiüverüüd* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People’s Revolutionary Party), 77-80

that the criteria for publication was the quality of the literature, but not subjective criticism.

Nothing would be published without a stamp from “the Glavlit”. However, whether to be banned or not heavily depended on a person who edited. Tsedev claims that there were good and bad things about editors who had knowledge of literature and art: “The good side is that they really understood how a literary work should be. The bad side is that they were too discerning. There were tough editors like Baramsai, known for his critical and satirical stories, and Nyamdorj who often banned writers. Less-competent editors were easy to deal with by convincing and manipulating them in different ways.” (Interview, September 15-16, 2016) Sometimes, the Glavlit had to reexamine works which had been banned previously from publication. A commission to review banned songs, dramas and books was established by Resolution no.251 of the Political Bureau on July 13, 1959.²⁵ The Resolution seemed to be issued within a relaxation of the post-Stalinist political climate of the *Khrushchovskaya Ottepel* (Khrushchev Thaw) that saw the rehabilitation of some of the intellectuals condemned in the 1930s and 1940s.²⁶

Although the Glavlit had a strict censorship practice, its motives were not always political or ideological, as was widely claimed by late socialist elites after the 1990s. It also had to do with personal view, creativity, aesthetics and ethics. Editors carefully checked writers that were already in question for approved or disapproved specific themes or subject matters. Those who were already in trouble, such as Rinchin and Damdinsüren, were on the radars of editors. For example, the Political Bureau of the MPRP issued a Resolution no. 127 About Some Hostile Views in Dr. Rinchin’s Recent Works (*Doktor Rinchingiin süüliin üyin zokhioluud dakh’ zarim kharsh üzel sanaany tukhai*) on April 15, 1960.²⁷ Tsedev recalls the experience of publishing his monograph on tradition and creativity in the Mongolian poetry censored. The editor directly asked Tsedev to omit an analysis of “The Flower of the Bride” (*Ber tsetseg*) by Rinchin. Although Tsedev explained that the poem was a protest against war, the editor decided that it reflected Chinggis Khaan, whose discussion had been banned in a resolution. The topic about of Chinggis Khaan was always in consideration both for officials and writers. As he was the “culmination of the Mongolia’s pride” (*Mongolyn bakharkhalyn deed tseg*), to use Tsedev’s (Interview, September 15-16, 2016) words, many writers such as Pürevdorj, Sürenjav, Choinom, and Tsedev intended to publish their works about Chinggis Khaan for the memorialization of the 800th anniversary of Chinggis Khaan in 1962. When Tsedev showed his poem *Chinggis* to the secretary of the *Tsog* journal Ögödei to publish, he said that the decision to publish Pürevdorj’s poem was already made. Pürevdorj succeeded publishing his poem *Chinggis* because he was close to Tömör-Ochir, then secretary of the MPRP who handled the celebration

²⁵ Ibid, 287

²⁶ Tsetsentsolmon, “The gong beat” against the “uncultured”: contested notions of culture and civilization in Mongolia,” 424

²⁷ Zagdsüren, *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiidverüüd* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People’s Revolutionary Party), 288

as they were from the same locality (*neg nutgiinkh*), Övörkhangai province. However, Pürevdorj admitted that it was his mistake not completely understanding the “party-spirited” and “class-oriented” principles after Tömör-Ochir was dismissed for his nationalist leanings.

Along with the strict policy and censorship, experienced writers had tricks to avoid being banned. In one of Damdinsuren’s works, titled “A Story How Four Students Argued” (*Dörvön oyutny margasan түүkh*) prepared in 1959 and edited by Gaadamba, he depicted one Mongolian and one Central Asian student. When one is praising Chinggis Khan while the other declines. Thus, Damdinsüren used the trick to express his view through the opposite character and then to deny it by the positive one. Those who did not know the tricks of getting published would have been banned. Rinchin also published a short story “The Last Dream of the Mangaa Do” (*Mangaa Doogiin etssiin зүүд*) (1969), also known as “The Guard of a Store” (*Delgүүriin manaach*) where he depicts a fierce clerk of the Manchu period who tortured many innocent people. In fact, Rinchin was secretly referring the officer of the Ministry of Domestic Affairs Dorj, nicknamed as “monster” (*mangas*), who tortured Rinchin when he was prisoned.²⁸ These texts “that are ambiguous and thus readable in such a manner that it is possible to recover oppositional as well as official meanings”²⁹ are called as “evocative transcripts”³⁰ or “hidden transcripts.”³¹ Kaplonski argues that “it was certain key forms of evocative transcripts, to be found in official, approved narratives that helped propagate and preserve unofficial histories.”³²

Censorship was well-institutionalized with hierarchical phases for not only literature but also any other genres of art to pass through. Films, for example, were overseen beginning with the first draft of the script to the last public presentation. They were premiered only after approval from the General Administration for Literature and Publishing, the Artistic Board of the Screening Industry (*Kino үйлдвэрийн уран саikhны зөвлөл*), the External Artistic Board of the Ministry of Culture, and the Department of Ideology of the Central Committee of the MPRP. Senior artists who experienced such censorship recall how officials did not have enough artistic education or concern. Nagnaidorj, a State-Honored film director who has worked in the film industry since 1963, described the General Administration for Literature and Publishing as a place that only cared about anti-Party or “indecent” content. He recalls:

A scene showing a Chinese vacuum bottle for tea was banned although every family had it at home. It was broadly used and even given as an award [in government ceremonies] back then...

“I worked as an assistant director for the film “The Blessing from the Vast Steppe” (*Saruul talyn yörөөл*) about Natsagdorj, which was directed

²⁸ Rinchin, *Khuurambaa*, 41

²⁹ Kaplonski, *Truth, History and Politics in Mongolia: The Memory of Heroes*, 11

³⁰ Humphrey, “Remembering an ‘enemy’: the Bogd Khaan in twentieth-century Mongolia,” 22

³¹ *Ibid*, 25

³² Kaplonski, *Truth, History and Politics in Mongolia: The Memory of Heroes*, 11

by Dorjpalam and written by Dashdoorov. I have never seen any other film that caused such trouble. It was censored and edited eight times and was approved only on the ninth time. In fact, the life of Natsagdorj was a real artist's life with rises and falls, love and passion. Officials behaved as if they personally knew Natsagdorj. They cut the parts showing a Russian woman and a "green-hat" (*nogoon malgaitan*)." (Interview, December 11, 2016)

Nagnaidorj condemned those who were censored for such trifles claiming today that they were beaten for their highly artistic works. Sharavdorj, a State-Honored cinematographer reveals that the peak of politicization of trifles for censoring was by the 1970s and 1980s. He recalls his experience of the film "The First Step" (*Ankhny alkam*) that depicted a relationship of youth and eldership through a student doing practice among senior farmers. The first title "A Swan to Overwinter" (*Övöljikh khun*), which was artistic and meaningful, was forcefully changed for the epithet of human as a meta-being to a bird. Sharavdorj further recalls:

"They politicized nothings, such as showing an old scythe man spitting to the ground (as it was polluting nature) and wiping a churn with grass. It was much harder for documentaries. Everything should be shown rich and nice. Dairy-maids had to wear silk garment while milking. Nobody could say bad words about the Soviet Union." (Interview, December 14, 2016)

A whole cadre was hierarchically institutionalized functioned to control and shape the arts. However, it was perfunctory and inconsistent, as the example of the revised criticism discussed above shows. Although the censorship was officially well-institutionalized with hierarchical phases to pass through, one could unofficially gain the permission to publish through personal connection and acquaintance. Writers manipulated the censorship with their skilled writing of "evocative transcripts" hidden in approved narratives.

Slogan just as slogan?

Communist ideologies and concepts such as "revolutionary realism", "socialist realism", and "nationalist in form, socialist in content" were more like abstract slogans than a real artistic style. Despite of some general interpretations to advocate and promote socialist construction in "realistic" ways in art works, those slogans were "forgotten" or "not remembered"³³ in social memory as an art style. They are either "not remembered" or "intentionally disregarded" by former socialist writers today.

"Revolutionary realism" was perceived as a previous stage of "socialist realism". Soviet writers constructed socialism and created "socialist realism" whereas Mongolians stayed at the "revolutionary" stage. The First Congress of Mongolian Writers of 1948 aimed at learning from Soviet writers in order to advance to the next stage. During the Second Congress, held on 25-27 April, 1957, the term "socialist realism" was first introduced. Tsedev states:

³³ Kaplonski, *Truth, History and Politics in Mongolia: The Memory of Heroes*, 13

“The key-note speech was on the situation at that time and further goals of Mongolian literature by Sengee, the then-director of the Writers’ Committee. Rinchin presented the supplementary report on literature of the Soviet Union and other People’s Democratic Countries. Here, “socialist realism” was mentioned for the first time. There is evidence for this. Since then it was broadly used in official reports and documents. Many researchers such as Khasbaatar and Luvsanvandan wrote about it as a methodology. One wrote about “revolutionary realism” and the other “socialist realism” and combined into one article and published in a journal called *Voprosi Literaturi (Issues of Literature)*. Principally, there was not a big difference between the two.” (Interview, September 15-16, 2016)

In general, Tsedev doesn’t seem to have been anti “socialist realism” as a style, but he was unsatisfied with the ways it was realized in literature. For him, the important side was realism whether “revolutionary” or “socialist.” The Second Congress defined “socialist realism” as “a method which requires depicting reality within true history and revolutionary development.”³⁴ The “socialist realism” was underscored as the only method that one should not withdraw. The Congress assumed that it would enable writers to improve their talents and skills and write in a form that they liked while not eliminating individual character and style. Tsedev protectively claims that no Mongolian writer consciously thought, “Well, I would write in a style of socialist realism (*sotsialist realizmaar*)”. “One could either criticize or praise the society” (Interview, September 15-16, 2016), he continues. However, criticism of state socialism in literature was restricted and so Mongolian literature effectively ignored reality with its constant praise, proclamation, abstraction, and artificial optimism. Among Soviet writers, from whom Mongolian writers learnt, the first time the term “socialist realism” was officially used was in 1932. The term was settled upon in meetings that included politicians of the highest level, including Stalin himself. Maxim Gorky, a proponent of literary socialist realism, published a famous article titled “Socialist Realism” in 1933.³⁵ During the Congress of 1934, four guidelines were laid out for socialist realism. The work must be: 1. proletarian: art relevant to the workers and understandable to them; 2. typical: scenes of everyday life of the people; 3. realistic: in the representational sense; and 4. partisan: supportive of the aims of the State and the Party.³⁶ Tsedev was not sure what the difference between “revolutionary realism” and “socialist realism” was, although Mongolian literature switched from the former to the latter. However, Natsagdorj, known as the founder of the modern Mongolian literature, was writing his work during the time of “revolutionary realism” and he cannot be said to be the founder of “socialist realism” as it appeared only in the 50s, according to Tsedev.

³⁴ Zagdsüren, *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiidverüüd* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People’s Revolutionary Party), 191

³⁵ Ellis, Andrew, *Socialist Realisms: Soviet Painting 1920–1970*, 37

³⁶ Juraga and Booker, *Socialist Cultures East and West. A Post-Cold War Assessment*, 68

In general, Tsedev describes “socialist realism” as a loose and abstract that one would not realistically obey in their literary works. However, Dulam, a poet and scholar known for his research on mythology and symbolism, sees it more strict and concrete method of writing. Dulam states:

“The socialist aesthetic, to me, was more like classicism where the subject matter and way of writing was pre-identified and scheduled. One should write about the working classes and the herders. It reminded me of classicist artworks with standards and norms... The main principles that the Party urged were Marxism, Leninism, and Proletarian Internationalism. One could not deviate from these three. There were many novels such as “The Crop” (*Taria budaa*) by Garmaa and “The Echo of the Chimney” (*Yandangiin tsuurai*) by Chojjilsüren which were all about the working class. Ignoring nuances of life, socialist writers mainly wrote about newly built institutions and they were evaluated for that. The reviewers and critics only saw if they followed these principles. However, there were very few attempts to express feelings and psychological issues for example in short stories by Luvsantseren and Erdene.” (Interview, September 15, 2015)

“Socialist realism”, recognized as the main method of literature in 1957, was practiced and realized in literary works through the activities of the Writers’ Union. Dulam claims that the system was so strict that there was a little space for artistic freedom. Regardless, Tsedev claims that he, as a writer and researcher, never intended to write his works following “socialist realism”. Tsedev, for example, claims that he did not even mention this phrase “socialist realism” in his dissertation in 1974. It is also quite common among socialist-era elites, following the transition to democracy, to distance themselves from socialist ideology and portray themselves as having resisted socialism.

In Tsedev’s case, he might be more sensitive on socialist concepts as he has been criticized and condemned for producing literary works of “*communist subbotnik*”³⁷ in his time of being the director of the Writers’ Union. The style of “socialist realism” was reviewed only in the Eighth Congress of Mongolian Writers in 1989. According to Tsedev, the reports revealed that “socialist realism” had been perceived as artificial optimism, embellishment and beautifying, not exposing, reality. However, the writers still seemed stayed within the framework of “socialist realism” and attempted to improve it by exploring new aspects. The role of “a new man” was to be an active socialist leader. Those who depicted the negative sides of life would easily be banned. The trilogy titled “The Color of the World” (*Khorvoogiin öngö*) by Byambaa showed realistically the dark sides of life under socialism. Literary critics, such as Khasbaatar and others criticized Bymbaaa for being unable to see the real “color” of life and society and for misrepresenting it. Others such as “The Liana” (*Chödör övs*)

³⁷ *Subbotnik*, rooted from Russian word *subбота* or Saturday, is a volunteer community services such as cleaning done on weekends in the communist time. Literary works with themes dedicated to those communist activities were ironically referred as “*communist subbotnik*” here.

by Gaadamba and “The Guard of a Store” (*Delgüüriin manaach*) were condemned for defaming “modern intellectuals”. In general, those who depicted the “dark side” (*khar baraan*) or harsh realities of socialist life were always critical because it was against the successful construction of state socialism.

Alongside “socialist realism”, the regime also promoted the slogan “Buddhist in form, socialist in content”. But in reality, there was seemingly no clear-cut distinction between “form” and “content” in art works. Both “socialist realism” and the slogan “national in content and socialist in form” were abstract concepts that artists could not easily apply or practice. Dulam admits that one could hardly see the “national form” realized in literature as writers mainly used forms such as poem, verses, novels, and stories that were not national but common worldwide. “Styles were also mainly adopted or translated from foreign literatures so that one could not identify the “national form.” Very few works such as “The Story How a Truly Brave Hero Bold Defeated Big Swallower Black Monster” (*Eriin sain erelkheg Boldbaatar khamgiig zalgigch khar mangasyg darsany ülger*) by Lkhamsüren, some plays by Namdag, novellas by Rinchin and poems by Badraa could be identified as “national in form””, Dulam (Interview, September 15, 2015) continues. According to him, “socialist in content”, which effectively meant praising but not criticizing socialist institutions, was much definite than “national in form”, if there was such a thing.

Tsedev has a similar view but he also differs in some significant ways from Dulam. Tsedev says that the slogan was only stated in official documents but was not implemented in literature policies. Some writers did not even know what the forms of their works were. According to Tsedev, common phrases used back then were “Mongolian literature” (rather “national literature”), “ancient literature”, “modern literature” and the role of “a new (socialist) man”. Tsedev named “The Secret History of the Mongols” (*Mongolyn nuuts товчоо*), “The Turmoil of Time and Power” (*Tsag töriin үйеен*), and “The Crystal Clear Tamir River” (*Tungalag tamir*) as masterpieces of “national literature”. The Writers’ Union organized trips and events in newly built towns such as Erdenet, Darkhan, Baganuur and Khötöl doing research on real role models among factory workers, “labor heroes” (*khödölmөriin baatar*), excavator drivers, and herdsmen. Tsedev (Interview, September 15-16, 2016) described this type of activities as “documentary literature” (*barimtat uran zokhiol*) in contrast to “*communist subbotnik*”, a phrase that he did not self-associate with. He further denies the direct interference of the Union in choosing or shaping the subject matter of literary works. After collecting proposals for planned publications from literary sections, the session of secretaries made decisions by considering orders from the Publishing Committee with the involvement of senior and junior writers. Only for some special cases, such as the construction of the towns of Erdenet and Baganuur or for special anniversaries of towns and institutions, the Union directly made decision for publications, but not getting proposals from branch literary circles. They were two books on Baganuur and two on Darkhan.

Unlike Tsedev, Baast thinks it is not necessary to talk about “socialist content” now. He exemplifies “national form” with Mongolian language, customs, costumes, yurts, saddles, and the horse-head fiddle, as well as styles that have “national characteristics to contribute to world literature.” (Interview, August 10 2017) In the recollections of three senior writers concerning socialist literature, neither “socialist realism” as a style nor “national in form, socialist in content” as a slogan, were hard and fast rules to follow. Rather, they were abstractions with which the institutions and officials could manipulate or censor creators.

The split between “free” and “hobbled” writers

In 1989, a group of writers who regretted the leadership of the father Writers’ Union, its tight involvement with the People’s Revolutionary Party and who claimed themselves to be “victims” of the old system then formed the Mongolian National Free Writers’ Union (*Mongolyn үндэсний чөлөөт зоххиолчдын хольбо*). They tried to differentiate themselves from the former by emphasizing their “free” views. In their view, the former consisted of people who repressed others while the latter consisted of their victims. The Free Writers Union took an explicitly non-socialist stance, introducing the term “free” (*chölөөт*) to indicate their commitment to freedom of expression, from Party-centered ideology and “socialist realist” style.

The Free Writers’ Union officially declared its establishment as “a legal competent public organization for professional writers” during its first congress on September 27, 1990. The newly formed union clearly stated that “they would fight for the sake of freedom of creation, pluralism, and free competition by depicting the national characteristics, habits and lifestyles of Mongolian people solely in artistic ways and providing every writer with opportunities to develop his/her original style”.³⁸ The “free writers” included Gaadamba, Badraa, Sürenjav, Byambaa, and Dashbalbar who had been in trouble either being dismissed or exiled under the socialist authority and young writers Dulam, Dashnyam and others. A part of their protest was against the Congress of the Writers’ Union, which was quickly announced and organized by Erdene, Pürevdorj, and Maam, to dismiss Tsedev, who led the Union nearly two decades and to appoint Maam as the new director. Tsedev (Interview, September 15-16, 2016) states: “until now some say that supporters of Tsedev formed the Free Writers’ Union but I did not take part in their meetings. I am still a member of the old Writers’ Union”. The two unions were ironically differentiated as the “hobbled” (*chödörtei*) and “free” (*chölөөт*): the former term implies party-led political conformity while the latter refers to freedom of artistic expression. Tsedev further recalls:

“Udval was going to a meeting of the “free” as she was interested to see what was happening there. On the way, she met Gaadamba. Gaadamba said to her that the meeting was for the ones who were repressed but not for repressors like her. Then, Udval returned. They claimed themselves as the

³⁸ “The Statement Issued by the First Congress of the Mongolian National Free Writers’ Union,” *Ündэсний devshil* (National Uplift) newspaper, September 30, 1990, 19

suppressed and that those who were praised in the old system stayed in the old union.” (Interview, September 15-16, 2016)

While the “free” writers perceive themselves as democrats and the others old-fashioned, Baast, a senior writer who has been a member of the old union for over sixty years defined them as “unformed” (*galbirgui*), “contentious” (*hel amtai*), and “anarchic” (*duraaraa*). “They did not fit into the activities that the Writers’ Union runs and want to work by their will. However, we have an ethos of working with the line”, Baast states (Interview, August 10, 2017). The “free” writers might have influences from the Soviet writers who protested against the Writers’ Union in Moscow. A group of poets such as Evgenii Evtushenko, Andrei Voznesenskii, Robert Rozhdestvenskii, and Anna Akhmatova came to prominence at the time of the Khrushchev Thaw. They identified strongly with the politics of de-Stalinization. These *estrada*³⁹ (poets), as they were called, reached a wide audience through mass public readings and achieved fame and notoriety with works that were published in the wake of the Thaw. Hence, they were identified as the Thaw Generation Poets.⁴⁰

Dulam gave a key-note speech titled “Analysing Literature from the Viewpoint of Yin Yang” (*Uran zokhiolyg arga bilgiin үүдnees шүүн тунгаakhui*) of the First Congress of Free Writers’ Union.⁴¹ Although they wanted to publish the report and speech of their first congress in the newspaper Literature and Art, just as the old union did for their congresses, it was not allowed to. In response, the “free” writers produced a booklet titled “Documents Striven to Hide from the Public” (*Tümnees nuukh gesen bichig*) and also in the newspaper *Ündesnii devshil* (National Uplift). In his speech, Dulam strongly criticized the Party-led control and ideology that made literature a “weapon” and writers “soldiers” of the Party ideology. Dulam was against classifying literature according to the historical phases of the MPRP, versus as an aesthetic form. These phases were “the revolutionary democracy” (1921-1940), “the fight for the socialist building (1961-1980), and the “establishment of material and technical bases of socialism” (1961-1980). Dulam explains what “free writers” understood behind the notion of freedom then:

“To be free meant for us was to be independent from the state or any other organizations and to freely exercise creative expressions. The purpose of this freedom was to choose one’s style of creation, unlike the previous system with its one official style of socialism. The idea was that one could write in different styles and nobody would blame them for that... In terms of finances, it was really hard for us because we left [the Writer’s Union] by choice. We could earn money only by publishing a newspaper and organizing events. However, we could not be economically motivated. The honored director of the union did not get a salary. Those who were paid were the vice-director,

³⁹ The term *estrada* refers to stage performances mainly popular and entertaining. Here, it refers to popular podium poets.

⁴⁰ Lygo, “The Thaw Generation Poets in the Post-Soviet Periods,” 14

⁴¹ “Analysing Literature from the Viewpoint of Yin Yang” (*Uran zokhiolyg arga bilgiin үүдnees shun тунгаakhui*), “*Ündesnii devshil*” (National Uplift) newspaper, September 30, 1990, 19

editor of the newspaper and typewriter. Although the Free Writers Union survived for some time, it could not stay there.” (Interview, September 15, 2015)

For the “free” writers, the notion of freedom meant “getting free” from party-centered socialist ideology but had no connection to the western concept of liberalism. It also implied nationalism by emphasizing the national characteristics of Mongolian literature and restoring pre-revolutionary classical literature. For them, the celebration of the nation was an expression of cultural identity more than an action-oriented political credo. They were against taking modern literature, what was referred to the “new literature” and “Mongolian modern literature,” as if it was a new phenomenon occurring in Mongolian culture only in the socialist time. “Free” writers complained that the pre-revolutionary literature had been imagined only with the epics of Geser, Jangar, and the Secret History of the Mongols for seventy years. Moreover, they raised issues of the repression under Stalin by late 1930s and named writers who were killed but were not recalled anymore. They call religious topics to be “sensitive issues” (*emzeg asuudal*) that needed to be clarified and justified in further studies of the Mongolian literature.⁴²

In their pursuit of pluralism, freedom of expressions and the rights new enacted in the Democratic Constitution, the Free Writers’ Union sought to develop national literature by promoting creative competition and opportunities for young writers.⁴³ Apart from the seeking freedom and expressing national sentiment, there was an ambition towards the race for the leader of the Writers’ Union, complaint of the “suppressed” writers, and the interest to share the Literature Fund. The Free Writers’ Union did not succeed in getting a share of the existing material resources of the old union and its literature fund. The new union echoed the organizational structure of the old one and founded a newspaper *Zokhist ayalguu* (Harmonious Melody), adopting a Buddhist term for the five minor fields of knowledge. They had an office in a small wooden building of the Elders’ Committee beside the present Drama Theatre. Since 1992, the Free Writers’ Union has organized a poetry festival called “Silver Cup” (*Möngön tsom*), which resembles the old union’s “Crystal Cup” (*Bolor tsom*) poetry festival, organized since 1983. In this way, the newly formed union copied the organization and activities of the old union, although it strongly declared its stance of alteration. For the financial side, none of the unions succeeded as the state subsidy stopped in the market eras. Now they only run poetry festivals, hand awards, and publish books that are not commercially viable or even widely available in the market. The distinction between the two unions has been flattened out. Both became silent, as they have no funding and no foreign relations. Instead, freelance and self-employed artists define their own positions and market their own work, largely independently.

⁴² “Analysing Literature from the Viewpoint of Yin Yang (*Uran zokhiolyg arga bilgiin üüdnées shun tungaakhui*),” *Ündesnii devshil* (National Uplift) newspaper, September 30, 1990, 19

⁴³ “The Statement Issued by the First Congress of the Mongolian National Free Writers’ Union” (*Mon-golyn ündesnii chölööt zokhiolchdyn ankhdugaar khuraldaigaas gargasan medegdel*),” *Ündesnii devshil*(National Uplift) newspaper, September 30, 1990, 19

Conclusion

The Writers' Union, as a professional art organization was an important institution to shape public opinion in controlled directions. Through a series of acts taken by the MPRP, it became financially and ideologically fixed systems. However, unofficial social relations and agendas such as locality (*nutgarkhakh*) and connection (*tanil tal*) and personnel attitudes of vindictiveness functioned in parallel with official relations of state socialism.

The current imagination of the socialist literature is generally about the strict control and predominance of “socialist realism” and the slogan “national in form, socialist in content”. However, these notions were rather abstract so that one could not really substantialize them in their works or locate them in a certain art style. At least, they are “not remembered” in social memory as a considerable style that writers fixed into it. The socialist slogans were rather abstractions with which institutions and officials could manipulate or censor creators.

Yet Party-led cohesion and censorship was not always political, but equally aesthetic. In post-socialist times, socialist-era elites active in film, literature or music harbor nostalgic sentiments towards the censorship institution, or the “Glavlit”. They tend to regard the current creative situation in Mongolia to be a chaotic mess because the “Glavlit” is no longer active. For them, the “Glavlit” was important as a selector of good quality art. A whole apparatus of censorship functioned to control and shape the arts. However, it was perfunctory and inconsistent. Apart from approved directions, there was a space for “evocative transcripts” that readable to recover oppositional as well as official meanings.

A group of writers who did not benefit from the Writers' Union challenged the notion of the “modern Mongolian literature” and claimed for “freedom” with their establishment of the Free Writers' Union. For them, freedom was linked to nationalism and they greatly concerned with “national cultural revival”. Although their concept of freedom had no connection to the western concept of liberalism, it is quite possible that the situation turned out to be economically “liberal” (or neoliberal) and politically (ethno-) nationalist.

The form of the old state structure for the production and control of “culture” (literature and the arts) was left largely intact, but it had been emptied of most of its old content – the artists whom they could no longer support and the work they could no longer produce. The post-socialist creative arts is produced for commercial and personal goals, rather than public ones, and yet the old structure of unions, titles, awards and cultural centers continued to try and channel the arts within its remit.

References

- BNMAU-yn tuuh* (History of the MPRP).1984. Ulaanbaatar: State Publishing, 572.
- Demidov, S. S. 1952. *Mongol'skaya narodnaya respublika* (The People's Republic of Mongolia). Moscow: Geographgiz, 53.
- Dulam, Sendenjavyin, "Analysing Literature from the Viewpoint of Yin Yang (arga bileg)," *Ündesnii devshil* (National Advancement) newspaper 19, September 30, 1990, 4. Accessed on February 10, 2018, <https://eap.bl.uk/archive-file/EAP010-1-46-18#c=0&m=0&s=0&cv=7&xywh=-2880%2C7%2C9935%2C6071>
- Ellis, Andrew, ed. 2012. *Socialist Realisms: Soviet Painting 1920--1970*. Milano: Skira Editore, 37.
- Friedberg, Maurice. 1960. "Socialist Realism: Twenty-Five Years Later." *The American Slavic and East European Review* 19 (2): 276--287.
- Humphrey, Caroline. 1994. "Remembering an 'enemy': the Bogd Khaan in twentieth-century Mongolia." In *Memory, History, and Opposition Under State Socialism*, edited by R.Watson. Santa Fe: School of American Research Press.
- Juraga, Dubravka and Booker, Keith M., ed. 2002. *Socialist Cultures East and West. A Post-Cold War Assessment*. Praeger Publishers, 68.
- Kaplonski, Christopher. 2004. *Truth, History and Politics in Mongolia: The Memory of Heroes*. New York: RoutledgeCurzon.
- Lygo, Emily. 2017. "The Thaw Generation Poets in the Post-Soviet Periods." In *Twentieth Century Russian Poetry: Reinventing the Canon*, edited by Katharine Hodgson, Joanne Shelton, Alexandra Smith (Open Book Publishers), Accessed on February 14, 2018, <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1sq5v63.14>
- "Let us not split our great palace", *Utga zokhiol (Literature) newspaper* 44, October 26, 1990, 1. Accessed on March 2, 2018, <https://eap.bl.uk/archive-file/EAP010-1-5243#c=0&m=0&s=0&cv=0&xywh=585%2C4901%2C4465%2C2728>
- Marsh, Rosalind. 1993. "The Death of Soviet Literature: Can Russian Literature Survive?" *Europe-Asia Studies*, Vol.45 (1): 115--139.
- Münkh-Erdene, Lhkamsuren. 2012. "Mongolia's Post-Socialist Transition: A Great Neoliberal Transformation." In *Mongolians after Socialism: Politics, Economy, Religion*, edited by Bruce M. Knauft & Richard Taupier. Ulaanbaatar: Admon Press, 61-66.
- Rinchin, Byambyn. *Khuurambaa*. 1990. Eds. Akim, G., Ts.Tseren & O.Khongor. Ulaanbaatar: Health Publishing, 41.
- "Rules of the Mongolian National Free Writers' Union," *Ündesnii devshil (National Advancement) newspaper* 20, October 10, 1990, 4, Accessed on February 10, 2018, <https://eap.bl.uk/archive-file/EAP010-1-46-19#c=0&m=0&s=0&cv=3&xywh=-2892%2C9%2C9994%2C6107>
- Scott, James C. 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.

Soyol-gegeerliin baiguullaguudyn ajlyn talaar kholbogdoltoi zarlig, togtool, zaavruudyn systemchilsen emkhetgel (The Systematic Compilation of Orders, Resolutions, and Guidelines related to organizations of culture-enlightenment). 1962. Ulaanbaatar: State Publishing, 249.

“The Statement issued from the First Congress of the Mongolian National Free Writers’ Union,” *Ündesnii devshil (National Advancement) newspaper* 19, September 30, 1990, 5. Accessed on February 10, 2018, <https://eap.bl.uk/archive-file/EAP010-1-46-18#?c=0&m=0&s=0&cv=7&xywh=-2880%2C7%2C9935%2C6071>

Tsetsentsolmon, Baatararany. 2014. ““The gong beat” against the “uncultured”: contested notions of culture and civilization in Mongolia”. *Asian Ethnicity*. Vol. 15:4, 422-438, DOI: 10.1080/14631369.2014.947060.

Zagdsüren, U, and Tsend, D, eds. 1967. *MAHN-aas urlag utga zokhiolyn talaar gargasan togtool shiidverüüd* (Resolutions and Decrees on Art and Literature Issued by People’s Revolutionary Party) (1921–1966). Ulaanbaatar: State Publishing

Interviews

B.Baast, Shadivlan, August 10, 2017

S.Dulam, Ulaanbaatar, September 15, 2015

B.Nagnaidorj, Ulaanbaatar, December 11, 2016

L.Sharavdorj, Ulaanbaatar, December 14, 2016

D.Tsedev, Ulaanbaatar, September 15-16, 2016

Development of Novel Forms in Contemporary Mongolian Literature (21st century)

Maria Petrova
(Saint-Petersburg State University)

Abstract: The article analyses contemporary Mongolian literature development, distinguishing novel forms. The main rationale of the article is to classify the basic torrent of modern novels according to used literary strategy. Mongolian literature entered the 21st century being equipped with the European genre system, reviving national traditions and rich experience of realistic reality description. In the past 20th century the Mongolian literature genre system has made a very important transition from medieval literature to the Western European type. Poetry, that traditionally was prevailing over prose in the foreseeable historical period at the end of the 20th century has lost its quantitative superiority. The nature of any country or age literary-historical process largely depends on the development of a novel - one of the most demanded genres for today. In order to determine the orientation and outline the main lines of literary process further development in general, highlight the iconic names in the field of contemporary mosaic art of Mongolian literature it makes sense to apply to novel genre. Mongolian literary scholars and critics pay attention to it as well. We turn to this universal genre from the perspective of the development of traditional and new narrative strategies. 21st century Mongolian novelists give us this extensive factual material. Using the method of historical and literary analysis of contemporary authors works, we can divide the novel genre development into three main directions: realistic, modernist and postmodernist.

Keywords: Mongolian literature, novel, realistic direction, modernist direction, postmodernist direction.

Introduction

The article analyses Contemporary Mongolian literature development, distinguishing novel forms. The main rationale of the article is to classify the basic torrent of modern novels according to used literary strategy. In the first section “Place of the Novel in the Context of 21st century Mongolian Literature” I present the reasons, why I consider the development of novels genre significant for the development of modern nomads entire literature. In the second section I present the evolution of a realistic direction in the novels forms. In the third and fourth sections I analyze modernist and postmodernist trends consequently. I show, that nowadays novel forms in contemporary Mongolian literature are developing in three main directions – realistic, modernist and postmodernist.

Place of the Novel in the context of 21st century Mongolian literature

Mongolian literature entered the 21st century being equipped with the European genre system, reviving national traditions and rich experience of realistic reality description.

In the past 20th century the Mongolian literature genre system has made a very important transition from medieval literature to the Western European type. Short prose genres such as miniature, essay, short story, as well as large epic forms - story and novel appeared and received their development. Drama has taken its rightful place as a synthesis of literature and performing arts. Poetry, that traditionally was prevailing over prose in the foreseeable historical period at the end of the 20th century has lost its quantitative superiority. But it was significantly enriched by such forms as sonnet, elegy, blues.

Deep national traditions of folklore and medieval type literature are inexhaustible source of heroes, characters, writing techniques for Mongolian fiction of modern times. They seem to be two strong bagana¹, that underprop yurt's new literary toono² of today nomads. Each contemporary high quality artwork is still "impregnated with the scent of steppe"³.

Method of socialist realism, dominating for much of the last century, promoted the development of writers skills to the life realistic display. Leaving the aesthetics of socialist realism in the past, modern writers all the same aspire to the fullest inner world disclosure of their characters, whether historical figures or our contemporaries. Free from the need to comply with the social order Mongolian literature at the turn of the 20-21st centuries develops new aesthetic and philosophical trends - modernism and postmodernism.

"Anyway, the newest Mongolian literature of the late 20th - early 21st centuries captures processes of traditionalism revival, ethnic identity approval, on the one hand, and continues to adapt on a national basis of values predominantly formalist tendencies of the 20th century Western culture, on the other", - says professor Л.Скородумова L.Skorodumova.⁴

The nature of any country or age literary-historical process largely depends on the development of a novel - one of the most demanded genres for today. Well-known literary theorist, who made a great contribution to the novel genre study М.Бахтин M.Bakhtin called it "the absolute center of the literary genre system".⁵

"It is significant that the novel exactly remains the most popular genre to a mass audience in the postmodern era. It is testified not only by a genre variety of the

¹ Bagana - wooden pillars, on which the yurt's flue hole leans.

² Toono - yurt's flue hole, made of wood.

³ See for reference: B.Y. Vladimirtsov, *Obshestvennyi Stroi Mongolov. Mongolskii Kochevoi Feodalism*, 306-307.

⁴ L.G. Skorodumova, *Sovremennui Literaturny Process Mongolii: Osnovnuje Tendencii Razvitija*, 200.

⁵ J.V. Mann, V.A. Zaitsev, O.V.Stukalova, E.P.Olesina, *Mirovaja Hudojestvennaja Kultura. 20 Vek*, 114.

postmodern novel modifications, but also by popular literature genres, "resurrected" in the last decades of the 20th century".⁶

In order to determine the orientation and outline the main lines of literary process further development in general, highlight the iconic names in the field of contemporary mosaic art of Mongolian literature it makes sense to apply to novel genre. Mongolian literary scholars and critics pay attention to it as well.

Researcher, Modern literature professor *С.Байгалсайхан* S.Baygalsayhan⁷ most of his works dedicates to the novel genre analysis⁸. In addition to the development of the traditional historical novel in the late 20th century, he notes the expansion of the thematic range as well as enhanced attention to the inner world of the individual. All these contributed to the new novelistic genre emergence: biographical, journalistic, documentary, satirical, children's adventure and school novels.⁹

Specialist in literature *Д.Галбаатар* D.Galbaatar in his *Uran zohiol: onol, tuukh, shuumzlel* «Уран зохиол: онол, түүх, шүүмжлэл» or "Encyclopedic Dictionary of Literature"¹⁰ gives the definition of the novel as a genre and represents its main features¹¹.

We turn to this universal genre from the perspective of the development of traditional and new narrative strategies. 21st century Mongolian novelists give us this extensive factual material. Using the method of historical and literary analysis of contemporary authors works, we can divide the novel genre development into three main directions: realistic, modernist and postmodernist.

Realistic direction

It is well known that a solid foundation of updating is an idea of traditions continuity. In Mongolian literature there is a tradition of historical process artistic reflection. In antiquity and the Middle Ages this task was carried out by historical chronicles.

Although - as noted by Professor *А.Цендина* A.Tsendina, - the term "Mongolian chronicle" was established in Oriental studies, but in the strict sense of the word it doesn't correspond to the nature of works referred to, since the latter do not follow strict year by year events describing rule. These are historical chronicles such as *Quriyangyui altan tobci* "Brief Golden Legend" (about 1625), *Altan tobci* "The Golden Legend" by Lubsan-Dandzan (1635), *Sir-a tuyuji* "Yellow Story" (40-60-es of the 17th century), *Erdeni-yin tobci* "Precious Legend" by Sagan - Secen (1662), *Asaragci-yin teuke* "Asragchi's History" by Jumbo (1677), *Ganga-yin urusqal* "The Ganges Flow" by Gombodzhab (1725), *Mongvol borjigid oboy-un teuke* "History

⁶ Ibid.

⁷ S. Baigalsaikhan, *Sovremennui Mongolsky Roman: 80-je godu 20 veka.*

⁸ S. Baigalsaikhan, *Roman*, 185-233

⁹ S. Baigalsaikhan, *Sovremennui Mongolsky Roman: 80-je godu 20 veka*, 9

¹⁰ D. Galbaatar, *Uran zohiol: Onol, Tuukh, Shuumzlel.*

¹¹ Ibid.,309-310

of the Mongolian Bordzhigid Kin" by Lomi (1732), *Altan kurdun mingyan kigesutu* "The Golden Disk with a Thousand Spokes" by Dharma - Gushi (1739), *Altan tobci* "The Golden Legend" by Mergen - Gegen (1765), *Bolor erike* "Crystal Beads" by Rashi - Puntsug (1775), *Bolor toli* "Crystal Mirror" by Jamba - Dorji (1825), *Koke debter* "Blue Book" (middle of the 19th century), *Erdeni-yin erike* "Precious Beads" by Galdan - tuslagchi (1850) and some other written chronicles.¹²

But a very special role in the development of Mongolian artistic tradition has been played by a historical and literary monument *Mongolyn nuuts товчоо* "The Secret History of the Mongols", written in 1240. This work covers the whole period of *Чингис хан* Genghis Khan's reign up to the throne accession by his son and successor *Өгөөдэй хан* Ogedei Khan. In an entertaining way unknown author (or authors) tells the story of a child *Тэмүжин* Temujin, his struggle for power, reign, rule, formation of the Great Mongol Empire, conquests, death and throne succession.

The central figure of a plot is Temujin, Genghis Khan. Today, "The Secret History of the Mongols" is a national symbol. And Genghis Khan, was recognized by UNESCO as the greatest man of the Millennium II.

Scientific debates and discussions haven't yet calmed down around this monument. It underlies most of the modern and contemporary historical themes works, including novels. Modern historical novel's father, as he is often called, *В. Инжинаш* V. Inzhinashi (1837-1892) also related on it. This brilliant poet and narrator wrote an unsurpassed novel about Genghis Khan *Хөх судар* "Blue Sutra", which the author was creating from 1871 until his death.

Professor L.Skorodumova says: "In the" Blue Sutra "Inzhinash expressed himself as a talented successor of the national tradition. Rich experience of Mongolian literature centuries-old heritage and classical Chinese prose deep knowledge allowed him to develop his own narrative artistic principles"¹³. Professor *Л.Герасимович* L.Gerasimovich states that in Genghis Khan's image creating, the author follows the laws of literature, that has risen above the Middle Ages level. "Genghis Khan in Inzhinashi's novel is a controversial figure. On one hand, this is a smart and principled ruler who seeks to link policy with the interests of nation and people, to create a single, strong and independent state, to awaken in Mongolia trampling Manchu sense of national dignity. On the other hand, he is an individual, who is not alien to reflection and doubt".¹⁴

Now we can say that without the "The Secret History of the Mongols", historical chronicles and Inzhinashi there would be neither *Ш.Нацагдорж* Sh.Natsagdorzh with his *Цэцэн Мандхай* "Wise Mandhay" (1981) and *Болор толь* "Crystal Mirror" (1986) nor *Ж.Пүрэв* Zh.Purev with his *Зүрхний хилэн* "Heart Anger" (1984), nor *С.Эрдэнэ* S.Erdene with his *Занабазар* "Zanabazar" (1989), nor *Д.Төрбат* D.Turbat with his *Могойн чуулга* "Snakes Nest" (1991) and *Хатан төрийн нууц* "Khan's

¹² A.D. Tsendina, *Mongolskii Letopisi 18-19 vekov*, 12

¹³ L.G. Skorodumova, *Mir Obrazov v Romanah V.Injinasha*, 59

¹⁴ L.K.Gerasimovich, *Mongolskaja Literatura 13 – Nachala 20 vv.*, 279.

Wife's Secret" (2004), nor *Д.Чойжамц* D.Choyzhamts with his *Мянганы хүн Чингис хаан* "Genghis Khan Man of the Thouthand" (2002), nor *Д.Энхболдбаатар* D.Enhboldbaatar with his *Аугаа их сүр хүчний тухай дууль* "Legend about the Great Power" (2006), nor *Я.Ганбаатар* Ya.Ganbaatar's trilogy *Их нүүдэл* "Great Migration" (2011). Although these novels plots reflect different eras, but we can say that the history philosophy in the specifics of its events and the human philosophy destiny in its individual tragedy are soldered together. The past as a literary material as well as an artistic problem is revealed by the authors of these works in the genre of historical and historical and biographical novels.

The 800th anniversary of the Great Mongol Empire celebration in 2006 caused a real book boom in the country. Almost every writer or poet felt obliged to create a particular work on a historical theme. But a truly great event in Mongolian cultural life was publication of a novel *Чингис хааны нууц түүх* "The Secret History of Genghis Khan" (2006) by two authors *Л.Удвал* L.Udval and *С.Жаргалсайхан* S.Jargalsayhan.¹⁵ Art critics immediately paid their attention to it. Some journalists even suggested to consider it the same national symbol as "The Secret History of the Mongols." This is the same kind of story about the golden Borzhigin family, to which Genghis Khan belongs, the story of Temujin-Genghis Khan himself, his relatives and fellow campaigners. It would seem that modern writers can add nothing new to the old plot. How else can they represent the Great Khan? However L.Udval and S.Jargalsayhan managed not only to take a new look at 13-14th centuries historical events, but also to make them intelligible to the modern reader. The novel has a truly hypnotic beauty, mesmerizing deep penetration into the inner world of famous historical figures. The inimitable authors style creates the desired presence effect. The reader is experiencing historical events seemingly already known from boring textbooks in a new way, he empathizes with all the characters from the very first to the last pages of the novel. The authors give another breath to the historical novel genre. And the past is perceived not only as an artistic authenticity, but as a personal experience. For example, L.Udval and S.Jargalsayhan present moment of the first meeting of Borte and Temujin, when his father Yisugei Batar left his nine-years old son in his future father-in-law house that is quite consistent with the traditions of that time:

"This act has made a profound change in Temujin's thoughts, in which he trusted his father and mother, for the first time he thought by his inexperienced mind about his own fate. He even seemed to be offended by his father, who rode as if amused, bringing and throwing him under the pretext of an engagement in an unfamiliar foreign aimag, separating him from his younger brothers and sweet home. He couldn't consider it right that he was suddenly thrown alone in someone's house, even though he knew what is to happen during the engagement. "For my son Temujin I will pick up a wife from our family," - said Yesugei, but he hurried, and Oelun mother's behavior was

¹⁵ S.Jargalsayhan, L. Udval, *Chinggis Khaanu Nuuts Tuuh*. 2006

also suspicious, suddenly it seemed that his father and mother were in collusion as if decided to send Temujin as far as possible away from home".¹⁶

Authors present Temujin 's experiences about the pregnancy of his wife *Бөртө* Borte from the enemy - Merkit *Чилэгэр-бох* Chileger-Boh: "He howled and tossed about like a wounded wolf on a bed, clutching blackened teeth so that they crumbled and cracked, just imagining how even and attractive but hated Merkit Chileger Boh-raped her. Although he longed to beat Borte, he restrained himself, experiencing the incredible anguish. His hatred had no limits ... The only thought that was clear to him, and again came up to his mind – he cannot kill Borte. Hate or kill - makes no sense. The fact that he returned Borte was his most important prey, resulted in a fight. Therefore, it cannot be lost. For life and for the sake of future victories, he has to pay the price, and the other way he does not have".¹⁷ And so the entire text of the novel.

Researcher *Е.Мальцева* E.Maltseva states, that "L.Udval and S.Jargalsayhan reveal the protagonist's secret thoughts and psychological motives, seeking to demonstrate their influence historical process. Identifying subjective causal relationships, the authors reveal many historical mysteries with the help of artistic means".¹⁸

Besides that, the novel is perfectly resolved in its composition: nine (the sacred number) chapters, each devoted to one or another historical person and called - "Borte", "Hasar", "Jamuqa" etc. Each chapter has its hero, but together they are subjected to a single author's intention - to present the outer and inner world of Genghis Khan. Historical reality in the "Secret History of Genghis Khan" is epic in its specifics. As a result, a multi-figured view novel was created, exciting the reader in its deep psychological insight. Historical by genre novel by L.Udval and S.Jargalsayhan is philosophical and psychological in its aesthetics.

At the end of 2015 the famous poet and writer *Гомбожавын Мэнд-Ооёо* Gombojavyn Mend-Ooyo (born 1952) received the highest state award of Mongolia, the Genghis Khan Order. For the first time since its inception in 2002, this award was presented to the writer, a whale at artistic expression. This represents G.Mend-Ooyo's significant contribution to the development of modern Mongolian literature and, more generally, to the development of national culture.

In 2012 G.Mend-Ooyo publishes a novel, which truly became a cult one *Гэгээнтэн* "His Holiness"¹⁹ (2012).²⁰ This is a biography of the V Hubilgan²¹ of Gobi Noyon khutukht²² - the 19th century poet and enlightener *Данзанравжаа* Danzanravja (1803-1856), written in a traditional Mongolian literature medieval type

¹⁶ S.Jargalsayhan, L. Udval, *Chinggis Khaanu Nuuts Tuuh*, 6

¹⁷ Ibid., 21.

¹⁸ E.A. Maltseva, *Mongolii Istoricheskii Roman na Rubeje 20-21 vv.*, 44

¹⁹ M.P. Petrova, *Istoriko-Biographicheskii Roman G.Mend-Ooyo "Svetleishi"*, 372-381

²⁰ G.Mend-Ooyo, *Gegeenten*, 2012.

²¹ Hubilgan – reincarnate.

²² Khutukht – the highest rank of the Buddhist clergy.

*namtar*²³ genre. The next novel, *Shiliin Bogd* "Mountain Shiliin Bogd" (2015)²⁴ is also a biography of a real historical person named *Тоорой Банди* Toroi Bandi, who is considered to be the founder of the so called sainer's movement (mong. *sain er* - a good man) in Mongolia. Actually, they were horse thieves, stealing cattle of rich people and allotting their loot with the poor.

Mend-Ooyo is able to charm and captivate his reader. We get the opportunity to watch the son of a poor man from Gobi nicknamed *Дулдуйт* Dulduit (ratchet) becoming one of the enlightened spiritual leaders of the 19th century. Along with the author, we are making a journey through time - the events of the 20th century. Composition of "His Holiness" includes two narrative plans. In addition to V Gobi Noyon khutukht Danzanravja's biography G.Mend-Ooyo represents a biography of *О.Түдэв* O.Tudev. He is also a real historical person - a guardian of the cult of the great educator hereditary treasurer (mong. *tahilchi* ²⁵). Each of the novel five chapters opens with Tudev's story about the vicissitudes of his life, completely dedicated to the preservation of cultural and literary heritage of Danzanravja.

In "His Holiness" novel great attention is paid to the description of Danzanravja's meditative practices. Nowadays concept of "meditation" is often leveled, its deeper meaning is distorted or interpreted too freely. G.Mend-Ooyo in an art form represents the process of meditation, explains its basic principles.

The next novel by the same author "Mountain Shiliin Bogd" (2015) also goes back to the hagiographic writings and represents a horse thief's life Toroi Bandi, who was the founder of the sainer's movement in Mongolia. Romantic and legendary person at the same time. Mend-Ooyo as his fellow countryman from *Дариганга* Dariganga area like no other knows all the traditions and legends concerning Toroi Bandi. By combining them on the novel pages, the author thus within the traditional genre of *namtar* immerses us into a world full of his hero's amazing adventures. Besides that, the novel includes two parallel developing stories. The first is dedicated to the life of the protagonist Toroi Bandi, and the second is if a day a description of the falcon *Агшүү* Agshu and his family life. Here the author uses the traditional Mongolian literature art method - personification.

The novel "Mountain Shiliin Bogd" is compositionally looped by the elements of falcon family biography. At the beginning of the first chapter Agshu and his wife *Эгшүү* Egshu build a nest on a single tree, and at the end of the fifth chapter, we see their son *Цагаантолгойт* Tsagaantolgoit accompanying rider Toroi Bandi. The openness of the heroes inner world (throughout the novel emphasizes understanding between the characters is emphasized) generates a feeling of having a single objective truth.

It seems that on a solid foundation of traditional values Mongolian authors will create much more historical novels.

²³ Namtar – biography of saints or Buddhist clergy persons.

²⁴ G.Mend-Ooyo, *Shiliin Bogd*, 2015.

²⁵ Tahilchi – servant in the church in charge of sacrifices

Modernist direction

The progressive course of language arts in Mongolia could not cause her to modernism. "Poetics of "troubled times" was born. As a new aesthetic platform of modern literary process in Mongolia proclaimed modernism was proclaimed, as once it has been declared socialist realism"- says professor L.Skorodumova.²⁶

Mongolian poets, novelists and playwrights creative search at the beginning of the 21st century is very reminiscent of contemporary trends in the West European and Russian literature of the late 19 - early 20th centuries. It is no accident that such authors as *А.Ахматова* A. Akhmatova, *Н.Гумилёв* N.Gumilëv, *В.Брюсов* V. Brusov, *А.Блок* A. Block, *С.Есенин* S.Esenin and other poets of the Silver Age of Russian literature are today very popular in Mongolia .

The author who always has both his own opinion and own style, undoubtedly an innovator, whose pen created the first psychological novel in Mongolian literature *Цахилж яваа гэрөөс* "Running Antelope"²⁷ (1984) *Д.Батбаяр* D.Batbayar (born in 1941) in 2001 writes the newly released masterpiece - short novel *Мemento-г бүтээхүй* "Create Memento".²⁸ Its genre is defined by the author as a micro-novel. The name immediately refers the reader to the famous Latin saying «Memento mori». Death is the novel's main character - deconstruction element inherent to the modernist direction works. Batbayar consistently leads the reader to the mystery of Ogedei Khan's death - Genghis Khan's son and inheritor, as well as the three main characters of the novel. "Create Memento" is full of mysteries. The author makes his reader to turn to the tragedy of William Shakespeare's "Romeo and Juliet" or to the ancient historical and literary monument of the 13th century "The Secret History of the Mongols", consistently solving them.

Aesthetic basis of this detective novel in its plot is close to the aesthetics of Symbolism. Each character's life of "Create Memento" proceeds as if on the border of two worlds - the real and the illusory. And death becomes a symbol of the transition to the "inner" world in this illusory, that accompanies them throughout their material life. It should be noted that the theme of death in its various aspects is relatively new to Mongolian literature. For Mongolian literature of the medieval type, created by the authors with the Buddhist mentality, this topic is uncharacteristic. By contrast, modern writers and poets are turning to it more often largely influenced by Western and Russian literary traditions.

Talking about contemporary trends in modern Mongolian literature, we cannot dwell on creativity of *Л.Дашням* L.Dashnyam (born 1943). Protagonist of his novel *Цөллөг* "Exile"²⁹ is loneliness. Each character exists in the space of his loneliness, and all together - in the infinity of the Gobi Desert. Narrative time is indicated by

²⁶ L.G. Skorodumova, *O Nekotoruh Modernistskih Tendentsijah v Sovremennoi Mongolskoi Literature*, 76

²⁷ D.Batbayar, *Tsahilj Javaa Goroos*, 1984

²⁸ D.Batbayar, *Memento-g Buteehui*, 2001

²⁹ L.Dashniam, *Tsollog*.

the author as "once." Shaky space, unsteady time, strange characters. Text of the novel is divided into five parts, describing the five days spent by the protagonist in the family of one Gobi girl and her mother. He appears out of nowhere, he doesn't remember his origin or the reasons of his appearance on the slope of the sand dune. The author himself could not answer where his character disappeared at the end of the novel. There is no one particular category in this novel, we cannot say anything specific about the heroes, except that all of them are infinitely lonely. Loneliness in Dashnyam's novel has a truly planetary scale.

I can agree with specialist in literature *Ш.Баммөр* Sh.Battur, who related novel "Exile" by L.Dashnyam to the existential direction of modern prose evolution.³⁰

Postmodernist Direction

The term "postmodernism" appeared in the works of Mongolian literary critics at the beginning of the 21st century. Defining postmodernism as the direction of the western philosophical thought, Ch.Biligsayhan³¹, D.Galbaatar³², *Г.Галбаяр* G.Galbayar³³, Sh.Battur³⁴ noted the emergence of postmodern trends in contemporary Mongolian fiction. Postmodernism in the modern Mongolian art literature, in their opinion, arises as a consequence of the failure of socialist realism that prevailed in Mongolian literature of the 20th century for 70 years.

Г.Аюурзана G.Ayuurzana (born 1970) is one of the most intelligent writers in modern Mongolia. A graduate of the Gorky Literary Gorky Institute in Moscow, he is no stranger to the history, culture, philosophy and literature of the West. Perfectly knowing several languages, he is often abroad, where he observes life. Each trip finds its artistic expression in his works, mainly novels.

G.Ayuurzana sends the protagonist of his postmodern trilogy³⁵ *Tengis* at first to Moscow, then to China, then to Olkhon Island on Lake Baikal. Hero's name is strangely in turn with the name Genghis. His fate since the very childhood, described in the first novel of the trilogy *Ilbe zereglee* "Mirage"³⁶ (2003), is associated with "The Secret History of the Mongols." It is "The Secret History" used as a simulacrum here - one of the main features of postmodern works. "Mirage," *Arvan zyudny or* "The Debt of Ten Dreams"³⁷ (2005), and *Tsuuraynaas torogsod* "Born by Echo"³⁸ (2007) are united in the trilogy thematically, compositionally and by plot. Except *Tengis* we meet some other characters Begter and Nasanbilig. A constant reference to the characters,

³⁰ Sh.Battur, *Mongolun Modernist Uran Zohiol*, 69.

³¹ Ch.Biligsayhan, *Uhaarahui*, 101-108.

³² D.Galbaatar, *Mongolun Uran Zohiolun Onol, Tuuhiin Zangilaa Asuudluud*, 374-417.

³³ G.Galbayar, *Uran Zohiolun Shinjileiin Lekts*, 233-234.

³⁴ Sh.Battur, *Mongolun Modernist Uran Zohiol*, 35-49.

³⁵ G.Ayuurzana, *Guramsan Tsadig*.

³⁶ G.Ayuurzana, *Ilbe Zereglee*.

³⁷ G.Ayuurzana, *Arvan Zuudnii Or*.

³⁸ G.Ayuurzana, *Tsuuraynaas Torogsod*.

themes and plots of "The Secret History of the Mongols" plot creates a hypertext of the whole trilogy. G.Ayuurzana synthesizes past and present ("The Secret History" and burned historical novel by Tengis's father with commentary), the West and the East (Russia, China, Mongolia), the traditional and the new.

Hopefully, the trilogy by G.Ayuurzana will become a model to other Mongolian writers to create postmodern novels. I believe, that this trend will not come to naught in the new literature of modern nomads.

Conclusions

Thus we can see, that the problem of contemporary Mongolian literature development is discussed by some literary researches in Mongolia and Russia. In their common repute, nowadays literature has already given up socialist realism method, which was prevailing during more than 70 years. At the 21st century beginning writers and poets are searching new forms, trends and methods. As can be seen from their research works, narrators meet the needs of contemporary readers, who are interested in historical novels, biographies, detective stories and psychological texts.

As for the novel forms, modern Mongolian novelists are following three main directions: realistic, modernist and postmodernist. But I can mention, that either realistic or modernist and postmodernist novels are all the same based on a strong foundation of rich folklore and ancient literary traditions of the nomads.

References

- Ayuurzana, G. *Arvan zuudnii or* [The Debt of Ten Dreams]. Ulaanbaatar, 2005.
- Ayuurzana, G. *Guramsan tsadig* [Trilogy]. Ulaanbaatar, 2010.
- Ayuurzana, G. *Ilbe zereglee* [Mirage]. Ulaanbaatar, 2003.
- Ayuurzana, G. *Tsuurainas torogsod* [Dorn by Echo]. Ulaanbaatar, 2007.
- Baigalsaikhan, S. *Roman* [Novel]. In: *Mongolun Orchin Ueyin Uran Zohialun Tuuh* [History of Modern Mongolian Literature]. Vol.4. Ulaanbaatar, 2014: 185-233.
- Baigalsaikhan, S. *Sovremennui Mongolsky Roman: 80-je godu 20 veka*. [Modern Mongolian Novel: 80-s of the 20th century] *Dissertatsiya na Soiskaniye Uchenoi Stepeni Kandidata Philologicheskikh Nauk* [Dissertation for the PhD. Degree]: Saint-Petersburg, 1993: 9.
- Batbayar, D. *Memento-g Buteehui* [Create Memento]. Ulaanbaatar, 2001.
- Batbayar, D. *Memento-g Buteehui* [Create Memento]. Ulaanbaatar, 2001.
- Battur, Sh. *Mongolun Modernist Uran Zohiol* [Mongolian Modernist Literature]. Ulaanbaatar, 2006: 35-49, 69.
- Biligsaikhan, Ch. *Uhaarahui* [Comprehension]. Ulaanbaatar, 2003: 101-108.
- Mann, Y.V., Zaitsev, V.A., Stukalov, O.V., Olesina, E.P., *Mirovaya hudozestvennaya kultura. 20 vek. Literatura*. [World Art. 20th century. Literature]. Saint-Petersburg, 2008: 11.
- Dashniam, L. *Tsollog* [Exile]. Ulaanbaatar, 2002

Galbaatar, D. *Mongolun Uran Zohiolun Onol, Tuuhiin Zangilaa Asuudluud* [Main Theoretical and Historical Problems of Mongolian Literature]. Ulaanbaatar, 2001: 374-417.

Galbaatar, D. *Uran Zohiol: Onol, Tuuh, Shuumzlel. Nevterhii Toli* [Literature: Theory, History, Critics. Encyclopedic Dictionary]. Ulaanbaatar, 2012.

Galbayar, G. *Uran Zohiolun Shinjileiin Lekts* [Lectures on Changes in Literature]. Ulaanbaatar, 2002: 233-234.

Gerasimovich, L.K. *Mongolkaya Literatura 13-nachala 20 vekov* [Mongolian Literature of the 13th -20th century beginning]. Elista, 2006: 279.

Jargalsayhan, S., Udval.L., *Chinggis Khaanu Nuuts Tuuh* [Secret History of Genggis Khan]. Ulaanbaatar, 2006.

Maltseva, E. A. *Mongolkii Istoricheskii Roman na Rubeje 20-21 vv. Magisterskaya Dissertatsiya* [Mongolian Historical Novel at the Turn of the 20-21st centuries. Master's dissertation]. Saint-Petersburg State University, 2012: 44.

Mann, Y.V., Zaitsev, V.A., Stukalov, O.V., Olesina, E.P., *Mirovaya hudozestvennaya kultura. 20 vek. Literatura*. [World Art. 20th century. Literature]. Saint-Petersburg, 2008: 11.

Mend-Ooyo, G. *Gegeenten* [His Holyness]. Ulaanbaatar, 2012.

Mend-Ooyo, G. *Shiliin Bogd* [Mountain Shiliin Bogd]. Ulaanbaatar, 2015.

Petrova, M.P. *Istoriko-Biographicheskii Roman G.Mend-Ooyo "Svetleishi"* [Historical and

Biographical Novel by G.Mend-Ooëo "His Holiness"]. In: Issues of Far East Literatures. Book of Papers of the 7th International Scientific Conference. Saint-Petersburg, 2016: 372-381.

Skorodumova, L.G. *Mir Obrazov v Romanah V.Injinasha*. [The world of Images in the Novels by V.Injinash] In: Mogolica-12. Saint-Petersburg, 2014: 59.

Skorodumova, L.G. *O Nekotoruh Modernistskikh Tendentsijah v Sovremennoi Mongolskoi Literature* [About Some Modernist Tendences in Contemporary Mongolian Literature]. In: Mongolica-4. Saint-Petersburg, 1998: 76.

Skorodumova, L.G. *Sovremennui Literaturnui Process Mongolii: Osnovnuye Tendensii Razvitiya* [Modern Mongolian Literary Process: Main Tendences of Development]. In: *Vladimirtsovskije Chtenija-5. Dokladu Vserossiiskoi Nauchnoi Konferentsii* [Vladimirtsov's Proceedings-5. Reports of the All-Russia Scientific Conference]. Moscow, 2006: 200.

Tsendina, A.D. *Mongolskiye Istoricheskije Letopisi 17-19 vekov. Povesvovatel'nyye Traditsii* [Mongolian historical records of the 17-19th centuries. Narrative tradition]. Moscow, 2007:11.

Vladimirtsov, B.Y. *Obshestvennyi Stroi Mongolov. Mongolskii Kochevoi Feodalism* [Social Order of the Mongols Mongolian Nomadic Feudalism]. In: *Rabotu po Istorii I Etnographii Mongolskikh Narodov* [Works on the history and ethnography of the Mongolian peoples] Moscow, 2002: 306-307.

ACTA MONGOLICA

Volume 17 (492)

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Э. Уранбилэг
Хавтасны дизайнер: Б. Эрдэнэбулган
Цаасны хэмжээ: 70x100/16
Хэвлэлийн хуудас: 20.33
Хэвлэсэн тоо: 200 ш

ISSN 2074-1014

“Соёмбо Принтинг” ХХК-д
хэвлэв.